เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๗

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓

โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

• ภาพพระราชทาน •

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงรับ "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" จากพระพรหมวชิรญาณ
ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดยานนาวา
เมื่อปี ๒๕๔๖

ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "...ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพ

ยำเกรงกันแลกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม (พระศาสนา) ตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว"

ศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพระสัท-ธรรม เป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของชาวโลก ให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สืบๆ ไป และประโยชน์อย่างยิ่งอันได้แก่พระ-นิพพาน ศาสนธรรมนั้นได้รับการบันทึกไว้เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักสำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ควรที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจักได้ศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้

การเผยแผ่คัมภีร์พระไตรปิฎกโดยไม่ผิดเพี้ยนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้าได้โดยง่าย ย่อมจะยังผลให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของพระพุทธศาสนา พากันยึดมั่นในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เต็มใจปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งปวง เป็นไปเพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระสัทธรรมโดยแท้ นอกจากนี้ยังเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยผดุงศีลธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาด้านอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเฉลิมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยฐานที่ทรงเป็นเอก-อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ ให้เป็นที่ปรากฏเกริกไกร นับได้ว่าเป็นกิจที่สอดคล้องต้องตามนัยพระพุทธวจนะที่ได้อัญเชิญมาไว้ในเบื้องต้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกรณียกิจอำนวยประโยชน์สุขแก่พสกนิกรเป็นอเนกประการ มีพระ-ราชจริยาหนักแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัย ดำรงพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ทรงบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรมและวัตถุธรรมเป็นนิจกาล ดังนั้น ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎก อันมีพระพรหมวชิรญาณ (เขมงฺกรเถร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร เป็นประธาน จึงได้จัดทำหนังสือพระไตร-

ปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาขึ้น เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านเข้าใจง่าย สามารถนำหลักธรรมไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการได้ด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระไตรปิฎกชุดนี้จะช่วยเพิ่มโอกาสศึกษาพุทธธรรมสำหรับคนทั่วไปได้อีกส่วนหนึ่ง จึงนับเป็นกุศลกรรมที่ควรสรรเสริญ

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงมีแต่การจัดสร้างพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จงสัมฤทธิ์เป็นกุศลปัจจัยเฉลิมพระเกียรติและเฉลิมพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระบรมสุขแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจิรัฐติกาล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

---

* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ "คชวัตร" สุวฑฺฒโน ป.ธ.9) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2532 (พระสัมโมทนียกถานี้ ประทาน ณ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548)

ปรมราชินยาภิฤดิกถา
พระพรหมวชิรญาณ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงใฝพระราชหฤทัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเนืองนิตย์ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัดและมั่นคง ทรงเจริญพระราชศรัทธาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ทรงกล่อมเกลาพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยขัตติยราชประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันงดงามจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจทั้งมวลล้วนแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละเพื่อพสกนิกรไทย โดยมิได้ทรงมุ่งหวังประโยชน์สุขส่วนพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระเกียรติคุณนี้เป็นที่ประจักษ์และแผ่ไพศาลไปทั่วสากล

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์ ๗๒ พรรษา แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นพระราชพิธีมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอเนกอนันต์หาที่สุดมิได้ จึงขอเสนอ "โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ต่อคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เนื่องในวโรกาสดังกล่าว ซึ่งมี พันตำรวจโท

ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการฯ เพื่อพิจารณา ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอำนวยการฯ รับโครงการฯ นี้ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาด้วยโครงการหนึ่ง

คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา รู้สึกปีติเป็นล้นพ้น ที่ได้มีโอกาสจัดกิจกรรมสำคัญนี้ ถวายเป็นพระราช-กุศลเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจ และพระราชปณิธานในพระองค์ ที่ทรงปรารถนาสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองและสถิตสถาพรสืบไป

ขอเดชานุภาพคุณพระศรีรัตนัตรัยได้อภิบาลและถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสุขทุกประการ ทรงสถิตเป็นพระมิ่งขวัญแห่งปวงชนชาวไทย สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสืบไปตลอดกาลนิรันดร์ เทอญ.

พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงฺกโร)*

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

ประธานกรรมการอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา

---

* พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ "สุทธิพันธุ์" เขมงฺกโร ป.ธ.3) เป็นผู้เสนอโครงการพระ-ไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาฯ ในนามเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547

อนุโมทนกถา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

โดยพระอิสริยฐานะแห่งพระแม่เจ้าของแผ่นดินสยาม พุทธศก ๒๕๔๗ จึงเป็นบวรสมัย ที่พสกนิกร ทั้งรัฐบาลและประชาชนแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมใจกันจัดงานฉลองมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพิเศษตลอดสังวัจฉรกาล

ยิ่งเมื่อรำลึกในพระราชกรณียกิจนานัปการ ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยอำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติและราษฎร อันเป็นพระราชจริยาแห่งราชสังคหะเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ กระจายไปในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินไทย อันเป็นพระราชธรรมและเป็นพระราชกุศลยิ่งใหญ่ องค์กร กลุ่มชนและเอกชนมากมาย ต่างจึงขวยขวายจัดกิจกรรมและสร้างอนุสรณีย์ที่เป็นการเฉลิมฉลองเพิ่มต่างหากในส่วนเฉพาะของตนๆ หลากหลายไปตามฐานานุรูป

ในส่วนแห่งวัดยานนาวา พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงนั้น ในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการสร้างวัดธัมมาราม ณ นครซิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ปรารภพระมหากรุณาธิคุณในการที่สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเกศโมลี พระพุทธชินธัมโมภาส ภ.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ หลังจากวัดนั้นได้ขยับขยายไปสู่สถานที่ใหม่ใหญ่กว่าเก่าในเนื้อที่ถึง ๒๕ ไร่ ในอาณาเขต

นครชิคาโกแล้ว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดศาลาอเนกประสงค์ที่วัดนั้นสร้างขึ้น และได้รับพระราชทานนามว่า "ศาลาเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ซึ่งรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับเข้าไว้ในโครงการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนม-พรรษา ๕ รอบ

ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปทรงประกอบพิธียกฉัตรถวาย "พระพุทธมงคล" พระพุทธปฏิมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหา-มงคลวโรกาส ๗๒ พรรษา ที่สมเด็จบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดพุทธาวาส นครฮิวสตัน รัฐเท็กซัส ซึ่งเป็นวัดที่พระพรหมวชิรญาณเป็นประธานก่อสร้างอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับทรงประกอบพิธีเปิดหน้าบันอุโบสถในพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. ที่วัดนั้นด้วย เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๕

สำหรับในประเทศไทย สมเด็จบรมบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพรหมวชิรญาณ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดจักรวรรดิราชาวาสหลายครั้ง กับได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดยางน้อย ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นชาติภูมิของพระพรหมวชิรญาณ พร้อมกับพระราชทานโครงการศิลปาชีพในพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนในภูมิภาคนั้น เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โครงการศิลปาชีพในพระองค์อยู่ในความดูแลของพระพรหมวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมโครงการศิลปาชีพฯ ดังกล่าว พร้อมกับทรงพระกรุณาประกอบพิธียกช่อฟ้าอุโบสถวัดยางน้อย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม

ต่อมาเมื่อพระพรหมวชิรญาณ ได้รับพระบัญชาจากพระเดช-พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-ปริณายก ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดยานนาวา โดยย้ายมาอยู่ประจำ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แล้ว สมเด็จบรมบพิตรยังได้เสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดยานนาวาอีกหลายครั้ง

โดยปรารภพระราชจริยาในสมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถทั้งในส่วนทั่วไป ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาและด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อทวยราษฎร์ และในส่วนเฉพาะ ที่ได้ทรงมีพระเมตตานุทัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวโรกาสทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลในหลายวาระที่ได้อัญเชิญเสด็จนั้น วัดยานนาวาจึงได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ" เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สามหมวด ที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นแหล่งแห่งพระธรรมวินัย พร้อมทั้งบรรจุไว้ซึ่งเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา

"พุทธพจน์" คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรม-ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ที่ได้ทรงกล่าวสั่งสอน คือได้ตรัสแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยไว้

พระพุทธพจน์ เท่าที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ได้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก บุคคลใดต้องการรู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสอะไรไว้อย่างไรหรือไม่ บุคคลนั้นจึงต้องค้นหาในพระไตรปิฎก

อนึ่ง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปริ-นิพพาน ได้ตรัสว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ
เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.–
ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เรา
ล่วงลับไป

เนื่องจากพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยไว้นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงถือว่าพระไตรปิฎกเป็นที่ธำรงสถิตของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เป็นที่อันถือว่าพุทธศาสนิกชนยังสามารถเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาของตน และเป็นเครื่องยืนยันความยังดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกมีความสำคัญสูงสุดดังนี้ จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก คือถือพระพุทธศาสนาตามธรรมวินัยอันปรากฏด้วยพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น

โดยนัยนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายและสูงสุด ที่ชาวพุทธได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า คำกล่าว คำสอน ความเชื่อ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ กับทั้งถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาและรักษาไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

"พระไตรปิฎก" ที่กล่าวในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นประมวลบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด เท่าที่มีมาถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่ายินดีว่า เวลานี้ พุทธศาสนิกชนในต่างถิ่นต่างแดนต่างนิกาย นอกจากรู้และยอมรับกันทั่วไปว่า พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมและครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แม้ยังถือว่าตนมีคำสอนส่วนที่สูงพิเศษเหนือขึ้นไป แต่ได้มีแนวโน้มหันมาถือว่า พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าในถิ่นแดนหรือนิกายใด จะต้องหรือควรจะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีเป็นพื้นฐาน เพื่อเข้าถึงคำสั่ง

สอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทนั้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาทุกสาขานิกาย แม้แต่ในมหายานที่ประกอบด้วยอาจารยวาทแห่งยุคสมัยต่างๆ อันแตกแยกกระจายกันไปมากมาย มาตั้งอยู่บนฐานร่วมอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ใหญ่ มีปริมาณแห่งเนื้อหามากมายอย่างยิ่ง ดังที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือมีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม นับได้เกินกว่า ๒๐,๐๐๐ หน้า ยากนักหนาที่จะมีผู้ใดรู้ได้ทั่วถ้วน หรือได้อ่านแม้เพียงส่วนหนึ่ง จึงปรากฏว่า แม้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อย่างในประเทศไทยนี้จำนวนมาก เข้าไม่ถึง และแม้แต่ไม่รู้จักพระไตรปิฎก

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าปรารถนาจะดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ให้ยั่งยืน พุทธบริษัทจะต้องศึกษาและต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ให้ได้ ดังนั้น จึงจะต้องเพียรพยายามหาทางที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าถึงพระไตรปิฎก หรือมีโอกาสรู้จักพระไตรปิฎก อย่างน้อยพอให้เกิดมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต

วิธีการอันสำคัญที่จะให้สัมฤทธิ์ผลดังกล่าวนั้น คือท่านผู้รู้ช่วยเลือกสรรพระสูตร ข้อความ และคาถาภาษิตต่างๆ จากพระไตรปิฎกมาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อ่านได้ศึกษา แม้คราวละเล็กน้อยค่อยทยอยไปโดยลำดับ

ในวิธีการเช่นว่านี้ การปฏิบัติอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ได้แก่การเล่าสรุปและเลือกสรรเนื้อความในพระไตรปิฎกนั้นมาแสดงตามลำดับ

---

* หนังสือของท่านผู้รู้ฝ่ายมหายาน ซึ่งน่าอ่าน สำหรับผู้ที่สนใจใคร่รู้เรื่องนี้ ที่เด่นเล่มหนึ่งคือ Kogen Mizuno, **Buddhist Sutras** (Tokyo: Kosei Pubishing Co., ๑๙๘๒), pp.๓๐-๓๔; ๔๓๐-๔๓๓. อนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น ได้มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาญี่ปุ่นเสร็จแล้ว (ที่ลงท้ายว่า พ.ศ. ๒๕๒๔)

คัมภีร์จนครบถ้วนทั้งหมด ดุจทำพระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนขึ้นมา

การที่วัดยานนาวา โดยกุศลปณิธานของท่านเจ้าคุณพระพรหมวชิรญาณ ได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ขึ้นนี้ เป็นสัมฤทธิการอันจะให้บรรลุผลที่หมายอย่างประเสริฐนั้น

โครงการนี้ ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขนาดย่อม ชุดหนึ่งๆ จำนวน ๑๘ เล่มเล็ก อันเป็นฉบับย่อหรือฉบับองค์แทน ของพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่มีจำนวนชุดละ ๔๕ เล่มขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงช่วยให้ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้มีเวลาจำกัด สามารถเข้าถึงแหล่งแห่งพระธรรมวินัยได้โดยไม่ยากนัก

งานแห่งโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ เห็นได้ง่ายว่าเป็นงานที่ยากยิ่งนัก จะสำเร็จมิได้หากมิใช่เพราะอาศัยทั้ง *วิริยะ* คือความพากเพียรมุ่งแน่วที่ต่อเนื่องมั่นคงตลอดกาลเวลายาวนาน และทั้ง *ปัญญา* คือความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพระธรรมวินัยและภาษาบาลี พร้อมทั้งวิชาการร่วมสมัย กับทั้งความฉลาดสามารถที่จะจำแนกแยกแยะจัดตั้งวางระบบลำดับหมวดหมู่ เป็นต้น แต่ที่เป็นมูลฐานสำคัญลึกซึ้งที่สุด คือความมีน้ำใจรักต่อพระพุทธศาสนา และมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา บุญกิริยาของ อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ จึงเป็นมหากุศลที่ควรแก่การชื่นชมสดุดีอย่างยอดยิ่ง

ผลงานนั้น แสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ ซึ่งเป็นเปรียญธรรม ผู้ได้เล่าเรียนมาในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และเป็นศาสนศาสตรบัณฑิต ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย แม้จะได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่จบปริญญาชั้นสูงจากต่างประเทศมาแล้วด้วย ก็ได้นำเรี่ยวแรงความเพียรและสติปัญญาของตน มาใช้ในการทำงานที่เป็นแกนเป็นฐานของพระพุทธศาสนาอย่างเต็ม

กำลังความสามารถ

จึงควรจะกล่าวย้ำเน้นไว้เป็นที่สังเกตอันสำคัญ โดยพึงถือได้ว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น นั้น เป็นนิทัศนะแห่งการสัมฤทธิ์จุดหมายของสถาบันปริยัติศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่มุ่งให้นิสิตเล่าเรียนแตกฉานซ่ำซองในพระธรรมวินัยเป็นหลักและรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่และร่วมสมัยเป็นเครื่องแวดล้อม แล้วสำเร็จเป็นบัณฑิตผู้ใฝ่ใจและสามารถใช้วิทยาการแวดล้อมนั้น เป็นเครื่องมือที่จะนำพระธรรมวินัยออกสื่อสารสำแดงให้โลกประจักษ์ในคุณค่าของพระพุทธศาสนธรรมโดยรู้เข้าใจ ได้ศรัทธา และสามารถนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างสมสมัย

งานจัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ นอกจากสื่อความหมายในวงกว้าง ที่จะนำพระธรรมวินัยออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกแล้ว ในวงใกล้ ก็ช่วยแนะนำแนวทางและเสริมกำลังย้ำเตือนความคิดแก่บัณฑิตแห่งสถาบันอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่จะบำเพ็ญกิจกรณียให้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งสถาบันการศึกษาของตน

ดังได้กล่าวข้างต้น พระไตรปิฎกบาลีเป็นจุดร่วมของความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และกำลังขยายวงออกไปที่จะเป็นจุดร่วมของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั่วทุกนิกายในโลก แต่ด้วยเหตุว่าพระไตร-ปิฎกบาลีนั้นมีขนาดใหญ่มหึมา คนทั่วไปแทบไม่มีโอกาสเข้าถึง และคนจำนวนมากไม่รู้จักเลย ความเป็นจุดร่วมนั้น จึงยากที่จะเริ่มเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นจริงอย่างนั้น

บัดนี้ งานมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นจุดกำเนิดแห่งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" นี้ ได้ทำให้พระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนสำหรับผู้เริ่มศึกษาเกิดมีขึ้นแล้ว และจะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย ควรจะเป็นนิมิตหมายว่า ได้ถึงวาระเป็นจุดเริ่มแห่งการก้าวสู่ความเป็นจริง แห่งการมีจุดร่วมอันเป็นสากลของพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งมวลดังได้กล่าวมา

"พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้า-สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ"นี้ เป็นมหาธรรมทานบุญกิริยา อันเป็นนิมิตหมายแห่งพระราชศรัทธา และพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ต่อพระบวรพุทธศาสนา ที่ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระราชจริยาที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชาราษฎร

ด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย และโดยผลแห่งพระราช-กุศลธรรมทานาทิจริยา ขอสมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ คู่พระบารมีในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหา-ราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งขอให้มวลประชานิกร ภายใต้ฉัตร-ชัยแห่งพระบารมี จงเจริญงอกงามด้วยประโยชน์สุข และทั่วทั้งพระราช-อาณาจักรร่มเย็นชื่นบานเกษมศานต์สถาพร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)*

---

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ "อารยางกูร" ปยุตฺโต) ป.ธ.๙. พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม (อนุโมทนกถานี้ มอบให้ ณ วันที่ ๖ มิถุนายน 2548)

คำนิยม
พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเบ้าหลอมจิตวิญญาณวิถีชีวิตไทยให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชนชาติไทยตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีความจำเป็นสำหรับชาวพุทธและเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องแท้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ เป็นพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา มีเนื้อหาที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในพุทธธรรมและสาระคำสอนที่เป็นแก่นแท้ได้ง่ายขึ้น

สะดวกต่อการศึกษาและเหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ เป็นพระไตร-ปิฎกอีกชุดหนึ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรในประเทศไทยและในสังคมโลกสืบไป

ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระไตรปิฎกชุดนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ทุกคนตั้งมั่นกระทำความดี เพื่อความสุขความเจริญงอกงามทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมตลอดไป

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)*

นายกรัฐมนตรี

---

* พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของไทย (9 มี.ค. 2544-19 ก.ย. 2549) ประธานอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12 สิงหาคม 2547. ลงนามอนุมัติเห็นชอบโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2547 (คำนิยมนี้ มอบให้ ณ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2548)

คำโสมนัส
นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยมีมาเป็นลำดับ สมัยแรกๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่องจำสอบทานสืบต่อกันมาด้วยปากเปล่าที่เรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาได้มีการจารึกเป็นอักษรบาลี จัดหมวดหมู่คำสอนเป็นชุดพระคัมภีร์ (ปิฎก) ๓ ชุด เรียกว่า พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วย ๑. พระวินัยปิฎก เนื้อหาว่าด้วยวินัยสงฆ์และระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาว่าด้วยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก รวมถึงคติธรรมต่างๆ ของบุคคลในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเหตุการณ์สะท้อนข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในสมัยพุทธกาลเชื่อมโยงอยู่ในคำสอน ๓. พระอภิธรรมปิฎก เนื้อหาว่าด้วยสภาวธรรมของรูป จิต และเจตสิกล้วนๆ มีลักษณะเป็นวิชาการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มชัดขึ้น

การจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มขึ้นที่ประเทศลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๔๓๓-๔๕๐) ประเทศไทยมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ.

๒๐๒๐ และเริ่มมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ (เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) โดยปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ได้พระไตรปิฎก ๓๙ เล่มหนังสือในการพิมพ์ครั้งแรก ๑.๐๐๐ ชุด. พิมพ์จบบริบูรณ์ทั้ง ๔๕ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓)

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้เอง ได้มีการส่งไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทยเพื่อจะได้อ่านพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ พระเถระชาวเยอรมันในลังการูปหนึ่ง คือพระนยานติโลก ได้เขียนยกย่องพระไตรปิฎกของไทยฉบับนี้ว่า มีความสมบูรณ์กว่าฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.) ในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก

โดยที่พระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว เกิดจากพระราชทรัพย์บริจาคของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และเงินบริจาคโดยเสด็จในพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎร์ชาวสยามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกครั้งนั้น จึงขนานนามพระไตรปิฎกฉบับนั้นว่า"สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ" ซึ่งมีชื่อเป็นไทยว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" อันหมายถึงพระไตรปิฎกฉบับของประเทศไทย

การมีพระไตรปิฎกของประเทศครั้งนั้น มีแต่ฉบับภาษาบาลี ผู้ที่จะเข้าถึงเนื้อหาของพระไตรปิฎกยังจำกัดวงผู้อ่านเข้าใจความในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง เพราะคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นภาษาของพระอริยเจ้า ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถและพยัญชนะอันพิเศษ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยคัมภีร์ไขความไขศัพท์เป็นเครื่องมือที่จำเป็น หาไม่แล้วก็ยากที่จะเข้าใจความได้ หรือถ้าคิดว่าเข้าใจ ก็อาจจะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีหนังสือแนวพระไตรปิฎกฉบับเรียบเรียงโดยท่านผู้รู้ ให้เห็นอยู่ประปราย แต่ก็ทำได้เป็นบางส่วนบางตอน ที่ทำได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระไตรปิฎกมากกว่าทุกฉบับ คือหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับ

สำหรับประชาชน" โดยอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ แต่ก็ทำในรูปสรุปความพอได้เป็นแนวทางสืบค้น บางช่วงตอนก็แจ้งไว้แต่เพียงชื่อหมวดหมู่ (เช่น หมวดสังยุตตนิกาย ในฉบับบาลีมี ๕ เล่ม ก็แจ้งชื่อหมวดหมู่ให้จบใน ๕ หน้า เป็นต้น) ทั้งนี้ เป็นเพราะข้อจำกัดด้านการจัดพิมพ์ กระนั้นก็นับเป็นอุปการคุณอันใหญ่หลวงที่ผลงานดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการนำพาผู้คนให้ได้สัมผัสพระไตรปิฎกที่พอจะทำความเข้าใจได้สวนหนึ่ง

และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับนั้นเอง ได้จุดประกายให้เกิดโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ขึ้นมา โดยเริ่มงานกันเงียบๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

หนังสือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ อุบัติขึ้นในห้วงเวลาที่พระไตรปิฎกมีเครื่องมือให้ศึกษาเข้าใจได้มากขึ้น มีท่านผู้รู้ฝากคำอธิบายภาษาธรรมไว้มากขึ้น มีคอมพิวเตอร์ช่วยงานอีกทางหนึ่ง จึงสามารถสร้างระบบเนื้อหาสนองความต้องการได้มากขึ้นอีกระดับหนึ่ง

ลักษณะผลงานหนังสือชุดนี้คือ เป็นหนังสือสำหรับให้ชาวบ้านทั่วไปอ่านได้ ขณะเดียวกันก็ให้เป็นหนังสือสำหรับวงการนักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ ใช้ประกอบการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าได้ จึงได้จัดทำระบบสารบัญ ดรรชนี และนามานุกรม ไว้ละเอียดเป็นพิเศษ จัดทำระบบให้อิงกับพระไตรปิฎกบาลีอย่างเคร่งครัด ให้สามารถใช้อ้างอิงและสอบทานเนื้อหาได้โดยตลอด

เป็นโอกาสประจวบเหมาะที่งานหนังสือชุดนี้ขับเคลื่อนอยู่ในบรรยากาศอันเป็นมหามงคลของประเทศ คือบรรยากาศแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นพระคุณอย่างยิ่งที่ "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗" ได้มีมติเห็นชอบรับหนังสือ

"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เป็นหนังสือที่ระลึกร่วมเฉลิมพระเกียรติฯ และอนุญาตให้พิมพ์ตราสัญลักษณ์ของงานเฉลิมพระเกียรติฯ บนปกหนังสือ

เป็นบุญหาที่สุดมิได้ ที่ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมร่วมเทิดพระ-เกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์มหาอุบาสิกาแห่งแผ่นดิน ในวโรกาสอันพิเศษยิ่งนี้ ด้วยงานอันเป็นธรรมบูชาครั้งนี้

(นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง)*

บรรณาธิการบริหาร

---

* สุขพัฒน์ ทองเพ็ง ป.ธ.6. ศน.บ., M.A., ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, อดีตที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร(2548-2549), ผู้ก่อตั้ง "สำนักพิมพ์โพธิเนตร" เพื่อดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา และบริหารโครงการในตำแหน่ง "บรรณาธิการบริหาร"

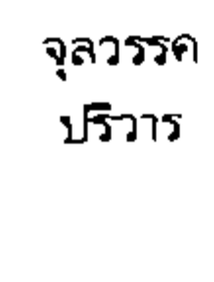
หนังสือ"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ) 45 เล่ม โดยการสรุปเนื้อหาให้เป็นที่เข้าใจง่าย, โดยการแสดงประเด็นเนื้อหาให้เห็นชัดขึ้น, โดยการขยายความ-เสริมความในส่วนที่เข้าใจได้ยาก หรือที่มีข้อมูลน่าสนใจทางวิชาการ, และโดยการเก็บรวบเนื้อหาเข้าด้วยกันในส่วนที่เป็นคำกล่าวซ้ำๆ จึงกลายเป็นหนังสือชุดจำนวน 18 เล่ม มีระบบเนื้อหาสำหรับให้ตรวจสอบเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลีโดยตลอด

เพื่อให้รู้ว่า พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ในแต่ละเล่มมีเนื้อหาอะไรบ้าง และเป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)เล่มไหนบ้าง จึงได้จัดทำตารางแสดงเนื้อหาของพระไตรปิฎกทั้ง 2 ชุด ให้สามารถใช้เทียบเคียงกันเล่มต่อเล่มตามลำดับ

ตารางเทียบเคียง

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)

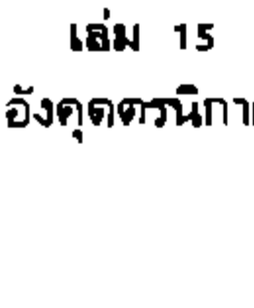
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา 4 เล่ม พระวินัยปิฎก	พระไตรปิฎกบาลี 8 เล่ม	อักษรย่อ	เนื้อหา	ภาคผนวก(ไตร.รศ.)
		วินย.		• อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาคือ"ไตร.รศ."
เล่ม 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1-2)	เล่ม 1 มหาวิภังค์	วิ.มหาวิ.	สิกขาบทของภิกษุ(227 สิกขาบท) : ปาราชิก 4-สังฆาทิเสส 13-อนิยต 2	วิธีอ่านภาษาบาลีอักษรไทย-เทียบพยัญชนะบาลีกับอักษรโรมัน-บาลีอักษรไทยในอดีต-สถานที่ทรงจำพรรษาใน 45 พรรษา-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง
	เล่ม 2 มหาวิภังค์		นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30-ปาจิตตีย์ 92	
 เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2 ต่อ) ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค (ภาค 1)	เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ต่อ)		ปาฏิเทสนียะ 4-เสขิยะ 75-อธิกรณสมถะ 4	
	เล่ม 3 ภิกขุนีวิภังค์	วิ.ภิกฺขุนี.	สิกขาบทของภิกษุณี (311 สิกขาบท)	ประมวลสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง : พระไตรปิฎกสยามรัฐ-พระไตรปิฎกภาษาไทย-พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
	เล่ม 4 มหาวรรค	วิ.มหาวคฺ.	มหาขันธกะ : พุทธประวัติตอนต้น: อุปัชฌาย์-อาจารย์: บรรพชา-อุปสมบท	
 เล่ม 3 มหาวรรค (ภาค 1 ต่อ)	เล่ม 4 มหาวรรค (ต่อ)		มหาขันธกะ(ต่อ) : อันตรายิกธัมมกถา อุโปสถขันธกะ : การทำอุโบสถของภิกษุ วัสสูปนายิกาขันธกะ : เข้าพรรษา-ออกพรรษา ปวารณาขันธกะ : การปวารณาของภิกษุ	แสดงแผนที่ชมพูทวีป-แนะนำหนังสือเพื่อศึกษาเพิ่มเติม : สมุดข่อยเรื่องสีมากถา

	เล่ม 5 มหาวรรค (ต่อ)		จัมมขันธกะ : รองเท้า-หนังสัตว์ เป็นต้น เภสัชชขันธกะ : ยารักษาโรค กฐินขันธกะ : ผ้ากฐิน จัมเปยยขันธกะ : หลักการพิจารณาในสังฆกรรม โกสัมพิขันธกะ : ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี	
 เล่ม 4 จุลวรรค ปริวาร	**เล่ม 6** จุลวรรค	วิ.จุล.	กัมมขันธกะ : สังฆกรรมเกี่ยวกับการลงโทษภิกษุ ปาริวาสิกขันธกะ : การอยู่ปริวาส สมุจจยขันธกะ : วิธีออกจากอาบัติ สมถขันธกะ : วิธีระงับอธิกรณ์	
	เล่ม 7 จุลวรรค (ต่อ)		ขุททกวัตถุขันธกะ : เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ เสนาสนขันธกะ : ที่อยู่อาศัยของภิกษุ สังฆเภทขันธกะ : พระเทวทัตทำสังฆเภท วัตตขันธกะ : วัตร(ระเบียบปฏิบัติ)ต่างๆ ของภิกษุ ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ : การสวด-การฟังปาฏิโมกข์ ภิกขุนีขันธกะ : เรื่องเกี่ยวกับภิกษุณี ปัญจสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 1 สัตตสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 2	แนะนำคัมภีร์ "สมันตปาสาทิกา" (อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดยพระพุทธโฆส)
	เล่ม 8 ปริวาร	วิ.ปริวาร.	ภาคผนวกของพระวินัยปิฎก	
12 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม		สุ.ตนฺ.		
 เล่ม 5 ทีฆนิกาย	**เล่ม 9** สีลขันธวรรค	ที.สี.	พรหมชาลสูตร-สามัญญผลสูตร-อัมพัฏฐสูตร-โสณทัณฑสูตร-กูฏทันตสูตร-มหาลิสูตร-โปฏฐปาทสูตร-สุภสูตร-เกวัฏฏสูตร-โลหิจจสูตร-เตวิชชสูตร	แนะนำคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก-บัญชีชื่อและผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา

	เล่ม 10 มหาวรรค	ที.ม.	มหาปทานสูตร-มหานิทานสูตร-มหาปรินิพพานสูตร-มหาสุทัสสนสูตร-ชนวสภสูตร-มหาโควินทสูตร-มหาสมยสูตร-สักกปัญหสูตร	แห่งพระสุตตันตปิฎก
เล่ม 6 ทีฆนิกาย (ต่อ)	เล่ม 10 ทีฆนิกาย : -มหาวรรค(ต่อ)		มหาสติปัฏฐานสูตร-ปายาสิราชัญญสูตร	แนะนำบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร"-ตารางแสดงจำนวนพระปริตร(ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน)
	เล่ม 11 ทีฆนิกาย : -ปาฏิกวรรค	ที.ปา.	ปาฏิกสูตร-อุทุมพริกสูตร-จักกวัตติสูตร-อัคคัญญสูตร-สัมปสาทนียสูตร-ปาสาทิกสูตร-ลักขณสูตร-สิงคาลกสูตร-อาฏานาฏิยสูตร-สังคีติสูตร-ทสุตตรสูตร	
เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์	ม.มู.	มูลปริยายวรรค(10 พระสูตร)-สีหนาทวรรค(10 พระสูตร)-โอปัมมวรรค(10 พระสูตร)-มหายมกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบายเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ-ลำดับกาลแห่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
เล่ม 8 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์ (ต่อ) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์	ม.มู. ม.ม.	จูฬยมกวรรค(10 พระสูตร) คหปติสูตร(10 พระสูตร)-ภิกขุวรรค(10 พระสูตร)-ปริพาชกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบาย"เวทนา"
เล่ม 9 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์ (ต่อ)		ราชวรรค(10 พระสูตร)-พราหมณวรรค(10 พระสูตร)	เรื่อง"องคุลิมาล"ในอรรถกถา

	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์	ม.อุ.	เทวทหวรรค(10 พระสูตร)-อนุปทวรรค (10 พระสูตร)	* อีก 4 พระสูตร ในอนุปทวรรคลันไปอยู่ ใน ไตร.รส. เล่ม 10
 เล่ม 10 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)		อนุปทวรรค(อีก 4 พระสูตร)-สุญญตวรรค(10พระสูตร)-วิภังควรรค(12 พระสูตร)-สฬายตนวรรค(10 พระสูตร)	พุทธประวัติ ในอรรถกถา
 เล่ม 11 สังยุตตนิกาย	เล่ม 15 สังยุตตนิกาย : -สคาถวรรค	ส.ส.	เทวตาสังยุตต์(8วรรค)-เทวปุตตสังยุตต์(3วรรค)-โกสลสังยุตต์(3 วรรค)-มารสังยุตต์(3 วรรค)-ภิกขุนีสังยุตต์(1 วรรค)-พรหมสังยุตต์(2วรรค)-พราหมณสังยุตต์(2วรรค)-วังคีสสังยุตต์(1วรรค)-วนสังยุตต์(1วรรค)-ยักขสังยุตต์(1 วรรค)-สักกสังยุตต์(3 วรรค)	เรื่องฤดูกาล ในชมพูทวีป-ปัพพโตปมคาถา และธชัคคปริตร (พร้อมคำแปล)
 เล่ม 12 สังยุตตนิกาย	เล่ม 16 สังยุตตนิกาย : -นิทานวรรค	ส.นิ.	อภิสมยสังยุตต์(10 วรรค)-ธาตุสังยุตต์(4วรรค)-อนมตัคคสังยุตต์(2 วรรค)-กัสสปสังยุตต์(1 วรรค)-ลาภสักการสังยุตต์(4 วรรค)-ราหุลสังยุตต์(1 วรรค)-ลักขณสังยุตต์(2 วรรค)-โอปัมมสังยุตต์(1 วรรค)-ภิกขุสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค	ส.ข.	ขันธสังยุตต์ : มูลปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : มัชฌิมปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : จุลปัณณาสก์(5 วรรค)	

	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค (อีก 12 สังยุตต์)		ราธสังยุตต์(2วรรค)-ทิฏฐิสังยุตต์(4 วรรค)-โอกันตสังยุตต์(1วรรค)-อุปปาทสังยุตต์(1วรรค)-กิเลสสังยุตต์(1วรรค)-สาริปุตตสังยุตต์(1วรรค)-นาคสังยุตต์(1วรรค)-สุปัณณสังยุตต์(1วรรค)-คันธัพพกายสังยุตต์(1วรรค)-วลาหกสังยุตต์(1 วรรค)-วัจฉโคตตสังยุตต์(1วรรค)-สมาธิสังยุตต์(1วรรค)	
เล่ม 13 สังยุตตนิกาย	เล่ม 18 สังยุตตนิกาย : -สฬายตนวรรค	ส.สฬ.	สฬายตนสังยุตต์ : ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์ (5วรรค)-ตติยปัณณาสก์ (5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4 วรรค)-เวทนาสังยุตต์(3วรรค)-มาตุคามสังยุตต์(2วรรค)-ชัมพุขาทกสังยุตต์(1วรรค)-สามัณฑกสังยุตต์(1วรรค)-โมคคัลลานสังยุตต์(1วรรค)-คามณิสังยุตต์(1วรรค)-อสังขตสังยุตต์(2วรรค)-อัพยากตสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 19 สังยุตตนิกาย : -มหาวารวรรค	ส.ม.	มัคคสังยุตต์(13วรรค)-โพชฌังคสังยุตต์(7วรรค)-สติปัฏฐานสังยุตต์(6วรรค)-อินทริยสังยุตต์(8วรรค)-สัมมัปปธานสังยุตต์-พลสังยุตต์-อิทธิปาทสังยุตต์(4วรรค)-อนุรุทธสังยุตต์(2วรรค)-ฌานสังยุตต์-อานาปานสังยุตต์(2วรรค)-โสตาปัตติสังยุตต์(7วรรค)-สัจจสังยุตต์(7 วรรค)	
เล่ม 14 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย : -เอกนิบาต	องฺ.เอก.	ว่าด้วยธรรมชุดต่างๆ 2 ชุด-ว่าด้วยกุศลธรรมต่างๆ	เรื่องเมืองมถุรา(มถุรา)กับพุทธศาสนา
	-ทุกนิบาต	องฺ.ทุก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5 วรรค)	
	-ติกนิบาต	องฺ.ติก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์	

			(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย : -จตุกกนิบาต	องฺ.จตุก.	ปฐมปัณณาสก์(4วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต	องฺ.ปญฺจก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต (ต่อ)		จตุตถปัณณาสก์(5วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(5วรรค)	
	-ฉักกนิบาต	องฺ.ฉกฺก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(4 วรรค)	
 เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย : -สัตตกนิบาต	องฺ.สตฺตก.	(7 วรรค)	
	-อัฏฐกนิบาต	องฺ.อฏฺฐก.	(7 วรรค)	
	-นวกนิบาต	องฺ.นวก.	(5 วรรค)	
	เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย : -ทสกนิบาต	องฺ.ทสก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(2วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(1วรรค)	
	-เอกาทสกนิบาต	องฺ.เอกาทส.	(2 วรรค)	
 เล่ม 16 ขุททกนิกาย	เล่ม 25 ขุททกนิกาย : -ขุททกปาฐะ	ขุ.ขุ.	บทสวด-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต	
	เล่ม 26 ขุททกนิกาย : -วิมานวัตถุ	ขุ.วิมาน.	อิตถีวิมานวัตถุ-ปุริสวิมานวัตถุ	

-เปตวัตถุ	ขุ.เปต.	(4 วรรค)
-เถรคาถา	ขุ.เถร.	จัดลำดับเนื้อหาตามจำนวนชุดคาถา ตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 60 คาถา และ มหาคาถา
-เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	มีชุดคาถาตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 30 คาถา และ มหาคาถา
เล่ม 27 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 1)	ขุ.ชา.	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ใน 550 พระชาติ
เล่ม 28 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 2)		ปัญญาสนิบาต-สัฏฐินิบาต-สัตตตินิบาต-อสีตินิบาต-มหานิบาต(มหาทศชาติ 10 ชาดก)
เล่ม 29 ขุททกนิกาย : -มหานิทเทส	ขุ.ม.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในอัฏฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 30 ขุททกนิกาย : -จูฬนิทเทส	ขุ.จู.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในปารายนวรรคและอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 31 ขุททกนิกาย : -ปฏิสัมภิทามรรค	ขุ.ปฏิ.	คำอธิบายของพระสารีบุตรมี 3 วรรค คือ 1. มหาวรรค 2. ยุคนัทธวรรค 3. ปัญญาวรรค
เล่ม 32 ขุททกนิกาย : -อปทาน (ภาค 1)	ขุ.อป.	ประวัติแห่งจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
เล่ม 33 ขุททกนิกาย : -อปทาน(ภาค 2)		ประวัติของพระอรหันต์(พระเถระ 151 เรื่อง พระเถรี 40 เรื่อง)
-พุทธวังสะ	ขุ.พุทธ.	พุทธประวัติของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ในเชิงเปรียบเทียบกัน-เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ
-จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	พุทธจริยาในการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธเจ้า

 เล่ม 17 ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ	เล่ม 34 ธัมมสังคณี	อภิ.ส.	มาติกา(หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)-จิตตุปปาทกัณฑ์(การเกิดขึ้นของจิต)-รูปกัณฑ์(อธิบายเรื่องรูป)-นิกเขปกัณฑ์(อธิบายมาติกา)	แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม : อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี
	เล่ม 35 วิภังค์	อภิ.วิ.	ขันธวิภังค์-อายตนวิภังค์-ธาตุวิภังค์-สัจจวิภังค์-ปัจจยาการวิภังค์-สติปัฏฐานวิภังค์-อิทธิบาทวิภังค์-โพชฌังควิภังค์-ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์-ญาณวิภังค์-ขุททกวัตถุวิภังค์-ธัมมหทยวิภังค์	
	เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ	อภิ.ธา. อภิ.ปุ.	อธิบายเรื่องขันธ์-อายตนะ-ธาตุ การบัญญัติชื่อเรียกธรรมและบุคคลเพื่อให้รู้ความหมายของธรรม	
	เล่ม 37 กถาวัตถุ	อภิ.ก.	แก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ โดยพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ มี 219 หัวข้อ	
 เล่ม 18 ยมก ปัฏฐาน กรรมฐาน	เล่ม 38 ยมก(ภาค 1)	อภิ.ย.	มูลยมก-ขันธยมก-ธาตุยมก-สัจจยมก-สังขารยมก-อนุสยยมก	โคตรภูญาณ-ประวัติพระพุทธโฆส-พระอภิธรรมปิฎกในทัศนะของพระพุทธโฆส-พุทธทาสภิกขุ อธิบายปรมัตถธรรม
	เล่ม 39 ยมก(ภาค 2)		จิตตยมก-ธัมมยมก-อินทริยยมก	
	เล่ม 40-41-42-43-44-45 ปัฏฐาน	อภิ.ป.	อธิบายปัจจัย 24 ที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย เรื่องกรรมฐาน	

ข้อสังเกต: ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ(45 เล่ม) มีเนื้อหาตรงกัน เมื่อเห็นเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ก็สามารถเลิบค้นไปถึงเนื้อหาในอีกฉบับหนึ่งได้ ส่วนในช่อง"ภาคผนวก"(ด้านขวาสุด) คือเนื้อหาความรู้พิเศษที่บรรจุไว้ท้ายเล่มของพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาแต่ละเล่ม

พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๗

พระสุตตันตปิฎกเล่ม 3

มัชฌิมนิกาย

ฉบับบาลี เล่ม 12

มูลปัณณาสก์

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

ศึกษาและจัดทำโดย

อุทัย บุญเย็น

ป.ธ. 8, พ.ม., ศน.บ. (ศาสนา-ปรัชญา), M.A. (Pol.Sc.)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand in Publication Data
อุทัย บุญเย็น
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา--พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โพธิเนตร, 2550.
18 เล่มชุด.
1. พระไตรปิฎก. I. ชื่อเรื่อง.
294.318
ISBN 974-7384-40-6 (ปกแข็ง)

พิมพ์ครั้งที่ 1/2548 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)
พิมพ์ครั้งที่ 2/2550 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)

● สงวนสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ●

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย
บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด
47 ถนนระนอง 2 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์ : 0-2668-6700, 0-2668-6701, 0-2243-1842, 0-2243-4066
โทรสาร : 0-2243-0638 E-mail : bodhinet@dictaphone.co.th

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาโร)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังษี
ราชบัณฑิต

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

ผู้จัดการ

นางสมศรี ทองเพ็ง

ขอน้อมบูชาพระคุณ

นักปราชญ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ให้งานหนังสือชุดนี้ได้อิงอาศัยอยู่ตลอดเวลา
คือ

พระพุทธโฆสและพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ผู้แต่ง-แปลคัมภีร์อรรถกถาและอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ทรงรจนา วินัยมุข, นวโกวาท, ธรรมวิภาค, ธรรมวิจารณ์, สมถกัมมัฏฐาน,
วิปัสสนากัมมัฏฐาน, พุทธประวัติ, บาลีไวยากรณ์, และอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
พระมหาเถระนักปฏิบัติและนักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ผู้เรียบเรียงหนังสือพุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์,
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, และอื่นๆ

• T.W. RHYS DAVIDS • C.A.F.RHYS DAVIDS
และคณะ
นักปราชญ์ทางบาลีแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society, London)

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
ผู้ให้แนวทางการศึกษาพระไตรปิฎกแก่ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้โดยตรง

คำนิยม

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 อาจารย์อุทัย บุญเย็น ได้มาปรารภที่จะจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย จนสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันได้โดยเน้นให้เป็นตำราทางวิชาการสำหรับสถานศึกษาทั่วไป

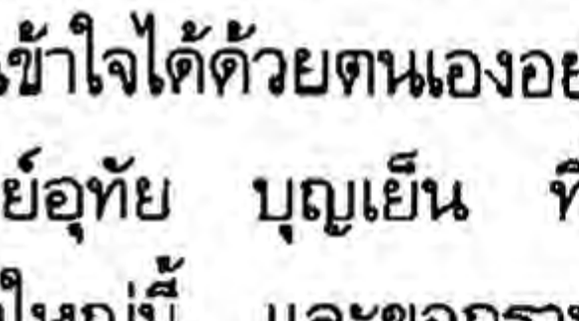
ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกชุดนี้(จำนวน 18 เล่ม) มีภาพประกอบอยู่ประปราย ใช้สำนวนการเขียนที่เป็นปัจจุบัน เหมาะในการใช้ศึกษาค้นคว้า หรือหยิบมาอ่านเพลินๆ เพิ่มพูนสติปัญญา มิใช่เป็นเพียงคัมภีร์ที่เก็บไว้บูชาเช่นอดีตที่ผ่านมา

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา นอกจากบรรจุพระธรรมวินัย อันเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าแล้ว คณะผู้จัดทำยังได้สอดแซมภาพที่แสดงข้อมูลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนาไว้ตามสมควร เป็นการยืนยันในความเป็นบุคคลเดินดินที่มีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าในชมพูทวีป

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา ทำรูปเล่มสวยงาม กะทัดรัด เหมาะที่พระสงฆ์ ครูอาจารย์ จะถือเป็นตำราติดตัวเข้าไปในห้องเรียนในชั่วโมงศีลธรรมหรือในห้องบรรยายธรรม เป็นการสร้างความมั่นใจและความภูมิใจให้แก่ผู้เรียนหรือผู้ฟังว่า วันนี้ผู้สอนหรือผู้บรรยายได้ยึดพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนต้นแบบของพระพุทธเจ้าเมื่อ 2,500 ปีเศษมาแล้วเป็นหลัก และผู้ฟังหรือผู้เรียนก็ภูมิใจและมั่นใจได้ว่า เราได้เรียนและได้ฟังจากพระไตรปิฎกจริงๆ เป็นการป้องกันสัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแอบแฝงแปลกปลอม)ที่อาจจะเกิดขึ้นจากผู้สอนหรือผู้บรรยายด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภิกษุสามเณรบวชใหม่ หรือนักเรียนนักศึกษาทั่วไป เมื่อได้อ่านและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกชุดนี้ ย่อมจะเข้าใจได้ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณอาจารย์อุทัย บุญเย็น ที่ให้เกียรติและเปิดโอกาสให้ได้เข้าร่วมสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่นี้ และขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษา ทำให้งานเขียนและงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาสำเร็จออกสู่สายตาประชาชนในวงกว้างสืบไป

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

บรรณาธิการบริหาร

คำนำ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่ 2

งานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เริ่มขึ้นเมื่อปี 2543. ระหว่างจัดทำเนื้อหา ก็ทยอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาด้วย พิมพ์เสร็จครบทั้ง 18 เล่มเมื่อต้นปี 2549 และเริ่มเปิดตัวเผยแพร่ออกไปตั้งแต่วันวิสาขบูชาในปีนั้น. เป็นที่น่าปลื้มใจว่า ได้เกิดกระแสตอบรับจากชาวพุทธเราเกินกว่าที่คาดหมาย เพราะยังไม่ถึงปี พระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งพิมพ์จำนวน 1,000 ชุด (นับจำนวนเล่มหนังสือได้ 18,000 เล่ม) ก็ทำท่าจะหมดลงแล้ว จึงต้องมีการพิมพ์ครั้งที่ 2 ไว้หนุนเนื่องต่อไป ไม่ให้ขาดตอน

ถึงวันนี้ จึงพอจะคาดหมายได้ว่า ความแพร่หลายของพระไตรปิฎกชุดนี้ จะเป็นไปตามคำกล่าวในอนุโมทนกถาของพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่กล่าวถึงพระไตรปิฎกชุดนี้ ตอนหนึ่งว่า "...จะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย..." ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับงานดำรงรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สถิตสถาพรยาวนานสืบไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 มีการปรับปรุงข้อบกพร่องใน 3 จุดใหญ่ๆ คือ 1. แก้ไขคำผิดและการใช้คำที่ชวนให้เกิดความคลุมเครือ ซึ่งมีอยู่ประปราย 2. เสริมความในส่วนที่ยังเข้าใจได้ยาก ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น (ภายใน

หน้านั้นๆ) 3. เปลี่ยนภาพประกอบที่มีอยู่แล้ว ด้วยภาพที่ถ่ายใหม่ทั้งหมด ซึ่งมีความคมชัดกว่าเดิม และหน้าใดที่ยังมีพื้นที่ว่างอยู่ ก็ถือโอกาสลงภาพไว้อีกตามที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้เป็นสีสันแก่เนื้อหามากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น ในทุกเล่มได้เพิ่ม"ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)" ซึ่งอยู่ในส่วนของหน้า 4 สี จำนวน 32 หน้า

ประโยชน์ที่จะได้จากตารางเทียบเคียง ก็คือ 1. จะได้เห็นพระไตร-ปิฎกชุดนี้ทุกเล่ม ว่าแต่ละเล่มประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง 2. จะได้เห็นว่าพระไตรปิฎกชุดนี้แต่ละเล่ม บรรจุเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มไหนบ้าง. เมื่อทำตารางให้เทียบเคียงกันอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกชุดไหนก็ได้

มีอีกอย่างหนึ่งที่เป็นความตั้งใจมาตั้งแต่ต้นของผู้จัดทำ คือการมี"ภาคผนวก"ไว้ท้ายเล่ม ก็เพื่อบรรจุเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก. เกี่ยวกับคัมภีร์และแหล่งข้อมูลต่างๆ รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้านต่างๆ ที่น่ารู้น่าศึกษา จึงถือโอกาสนี้บรรจุข้อมูลเรื่อง"ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา" ไว้ในเล่ม 7 ด้วย เพื่อให้เห็น"การเดินทาง"ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดพระ-ไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบันได้ไม่น้อยด้วย

การจัดทำหนังสือพระไตรปิฎกนั้น เป็นงานละเอียดประณีต เพราะเป็นพระคัมภีร์อันสูงส่งของชาวพุทธทั้งมวล ต้องมีความพิถีพิถันทุกขั้นตอน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย งานปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ซึ่งใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์หลักในการทำงาน ได้ *คุณธำรง รัตนสุภา* เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือด้วยความเข้มแข็งยิ่ง จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาไว้ ณ *ที่นี้*เป็นพิเศษ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งแรก(ในเล่ม 7)

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 ของหนังสือชุดนี้ เริ่มเข้าสู่มัชฌิมนิกาย ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎกสยามรัฐเล่มที่ 12. ในมัชฌิมนิกายมีพระสูตรทั้งสิ้น 152 พระสูตร เล่มนี้บรรจุไว้ได้ 40 พระสูตร โดยจบลงที่มหายมกวรรค แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์. พระสูตรสุดท้ายในเล่มนี้คือ จูฬอัสสปุร-สูตร ซึ่งอยู่ในมหายมกวรรคแห่งมูลปัณณาสก์

เนื้อหาของแต่ละพระสูตรในเล่มนี้ ล้วนแต่น่าศึกษาทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บความอย่างพิถีพิถันเพื่อให้ได้สาระและอรรถรส อย่างสุดความสามารถ ข้อมูลทางธรรมบางอย่าง ถ้าอ่านเผินๆ ก็อาจจะข้ามไปได้ เช่นในจตุตถฌาน สามารถที่จะอยู่พูดคุยกับเทวดาได้ ทำให้รู้ภาวะที่เกิดขึ้นในฌานชัดเจนขึ้นอีก

บางเรื่อง นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาก็พลาดได้ เช่น ความรู้เห็นโดยสัพพัญญุตญาณ มิใช่เกิดมีอยู่ในทุกอิริยาบถ แต่ก็มีเผลอแปลผิดพลาดไปว่า สัพพัญญูสามารถรู้เห็นสิ่งทั้งปวงในทุกอิริยาบถ ความเห็นอย่างนี้เข้าข่ายกล่าวตู่พระพุทธพจน์ แต่นั่นก็เป็นความผิดพลาดในลักษณะ"นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง" ยิ่งทำให้ต้องไม่ประมาทอีกเป็นทวีคูณในการศึกษาและจัดทำหนังสือชุดนี้

จึงน้อมนึกอยู่เสมอว่า หากท่านผู้รู้และผู้ร่วมศึกษาได้เห็นข้อผิดพลาดในงานศึกษาชิ้นนี้ ขอได้โปรดเมตตาทักท้วง เพื่อการปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อๆ ไปด้วย

คำนำในเล่ม 1 ของหนังสือชุดนี้ ได้กล่าวนำไว้แล้วดังนี้

พระไตรปิฎก เป็นพระคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา. ในฝ่ายเถรวาทสืบทอดมาด้วยภาษาบาลี (ภาษามคธ) ด้วยการจดจำสืบๆ กันมาก่อน

จนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 5 คือ พ.ศ. 450 (บางแห่งว่า พ.ศ. 433) จึงมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 กล่าวได้ว่าการสังคายนาซึ่งเป็นการชำระสอบทานพระธรรมวินัยมาโดยลำดับนั้นเอง เป็นที่มาของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, และพระอภิธรรมปิฎก อันรวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก" ผู้ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า "พระสังคีติกาจารย์" ซึ่งไม่ใช่ผู้แต่ง, ผู้เขียน, หรือผู้อธิบายพระธรรมวินัย: พระสังคีติกาจารย์ คือพระเถระทั้งหลายที่ช่วยกันทำสังคายนาในแต่ละคราว ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรม-วินัยที่พระสาริบุตร, พระอานนท์, พระอุบาลี เป็นต้น จดจำไว้และทบทวนเทียบเคียงกันไว้จนมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงตรงกัน

ในการจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เป็นความพยายามที่จะทำพระไตรปิฎกซึ่งมีความยากโดยเนื้อหา, โดยภาษาบาลี, และโดยสำนวนแปล ให้พอเข้าใจได้สำหรับบุคคลทั่วไป พร้อมกันนั้นก็ต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมของพระไตรปิฎกไว้ให้มากที่สุด จึงหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงไปตีความหรืออธิบายความด้วยความเห็นส่วนตัวในเรื่องที่เห็นว่ามีความลึกซึ้งทั้งหลาย อย่างมากก็เพียงยกเอาทัศนะของนักปราชญ์ที่น่าเชื่อถือมาสอดแทรกไว้ให้พิจารณากันเอาเอง งานนี้จึงไม่ใช่งานเขียนหรืองานเรียบเรียงเหมือนหนังสือทั่วไป หากแต่เป็นการศึกษาและจัดทำหนังสือขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสื่อความหมายที่พอเข้าใจได้ของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

ได้มีความพยายามในวงการชาวพุทธเพื่อถ่ายทอดพระไตรปิฎกให้เห็นสาระชวนอ่านและเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้น แต่งานด้านนี้ก็มักจะทำในรปย่อความให้สั้น และคัดสรรเฉพาะข้อความที่เห็นว่าน่าสนใจ ละข้าม

เนื้อหาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ซึ่งเป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้จัดทำ, ส่วนงานพระไตรปิฎกชุดนี้ เห็นว่าแก่นสารของพระไตรปิฎกนั้นน่าสนใจ น่าศึกษาน่ารู้ไปทั้งหมดทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บรายละเอียดโดยลำดับ เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษารู้ว่าในพระไตรปิฎกทุกข้อทุกหน้านั้นมีอะไรบ้าง นี่คือคุณลักษณะพิเศษของหนังสือชุดนี้ (ยกเว้นภาคพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมุ่งให้ผู้ศึกษาเห็นแนวทางที่จะสำรวจเนื้อหาปรมัตถธรรมตามกำลังสติปัญญากันต่อไป)

ขอชี้ให้เห็นลักษณะงานจัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งมีอยู่ดังนี้

1. ลักษณะเนื้อหา เป็นการถอดความ, สรุปประเด็น, และขยายความเท่าที่จำเป็น โดยอิงคัมภีร์และตำราวิชาการต่างๆ, แม้จะมุ่งย่อความให้กระชับเข้าใจง่าย แต่ก็พยายามเก็บรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ไว้ด้วย เพื่อให้เป็นข้อมูลทางวิชาการ, คำศัพท์หรือข้อธรรมใดที่เข้าใจได้ยาก ได้พยายามกำกับไว้ด้วยศัพท์บาลีและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของผู้รู้ทางยุโรป เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีทางวิเคราะห์และพิจารณาด้วยตนเอง

2. คำว่า "พระไตรปิฎก" ในงานนี้หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับบาลีของนิกายเถรวาท และหมายถึงเฉพาะฉบับบาลีอักษรไทยจำนวน 45 เล่ม (ทั้งฉบับสยามรัฐ, ฉบับหลวง, และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ไม่รวมถึงคัมภีร์อีก 3 เล่ม คือ เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์, และมิลินทปัญหา (ซึ่งชาวพุทธพม่านับรวมเป็นพระไตรปิฎกด้วย) และถ้ามีการใช้คำว่า "พระบาลี" ในหนังสือชุดนี้ ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงพระไตรปิฎก 45 เล่มนั้น

3. คัมภีร์และตำราที่ใช้อ้างอิง ได้ระบุชื่อไว้ทันทีที่อ้างอิงถึง (ไม่ได้ทำเป็นเชิงอรรถ) และมักจะระบุไว้ด้วยอักษรย่อ ถ้าต้องการรู้ชื่อเต็ม ให้ดูที่หน้าบอกอักษรย่อประจำเล่ม, และเนื่องจากมุ่งแนะนำคัมภีร์และตำรา

ที่อ้างอิงเป็นสำคัญ จึงไม่ได้วางรูปแหล่งอ้างอิงอย่างบรรณานุกรมที่เป็นสากล คำว่า"อรรถกถา"ที่อ้างไว้ มักจะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ ขอให้เข้าใจว่าเป็นอรรถกถาของแต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรนั่นเอง ซึ่งได้แจ้งไว้ในภาคผนวกท้ายพระวินัยปิฎกเล่ม 4. ท้ายพระสุตตันตปิฎกเล่ม 1. และท้ายพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

4. คำอ่านสำหรับชื่อเฉพาะและศัพท์ธรรมะทั้งหลาย เป็นปัญหาแก่ผู้ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี จึงได้แนะนำวิธีอ่านคำบาลีไว้ด้วยในภาคผนวกท้ายเล่ม 1. การสะกดคำ ได้พยายามยึดหลักการของราชบัณฑิตยสถาน แต่ก็มีศัพท์เป็นจำนวนมากที่เห็นว่าน่าจะคงรูปแบบบาลีไว้ ขอให้ถือว่าเป็นศัพท์เฉพาะ (technical term) ของพระไตรปิฎก

5. ภาพถ่าย. ภาพวาด. แผนภูมิ. และแผนที่ ที่นำมาประกอบเนื้อหาอยู่ประปราย ได้รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ต้องการให้เป็นข้อมูลประกอบทางวิชาการให้เห็นความเชื่อความเลื่อมใส และพอให้เกิดจินตนาการเท่านั้น

6. เลขข้อในวงเล็บ ได้ระบุไว้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในบางวงเล็บมีหลายเลขข้อรวมกัน บางเลขข้อก็ข้ามไปเมื่อเห็นว่าเนื้อหาของข้อนั้นๆ ได้สรุปประเด็นไว้แล้ว. ถ้าต้องการสืบค้นหรือเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏฯ (หรือฉบับสยามรัฐ) ให้ใช้เลขข้อในวงเล็บเป็นแนวทาง โปรดอย่าเทียบเคียงด้วยชื่อเรื่องซึ่งตั้งขึ้นใหม่ทั้งสิ้น (ในฉบับบาลีไม่มีชื่อเรื่องย่อย)

7. ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ได้น้อมจิตถ่อมตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ศึกษา มิใช่ผู้รู้หรือผู้เข้าถึงธรรมเหนือกว่าผู้อ่านทั่วไป จึงพยายามแสดงมติ. หลักฐาน. และข้อมูลในเชิงวิชาการ เท่าที่จะสืบค้นได้ มิอาจเอื้อมที่จะชี้ผิดชี้ถูกด้วยความรู้สึกนึกคิดส่วนตน แต่ก็คาดหวังว่าผู้อ่านจะเกิด

ดุลยพินิจตามสมควร. ในการนี้ จำเป็นต้องมีการสอดแทรกคำอธิบายและทัศนะที่ได้พบเข้าแบบเฉพาะหน้า ซึ่งอาจจะดูกระจัดกระจาย ขาดการสังเคราะห์ให้เป็นเอกภาพ. ภาคผนวกในหนังสือแต่ละเล่มก็เกิดขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน มุ่งให้เป็นการสะสมเรื่องน่ารู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ

8. เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในแง่มุมต่างๆ ไม่รวมกล่าวไว้ในเล่มเดียวกัน จะกระจัดกระจายอยู่ในภาคผนวกของทุกเล่ม เพื่อให้ผู้อ่านเก็บสะสมไว้พิจารณาเพิ่มเติม เพราะเห็นว่า "ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก" ในหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน"ของท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความแจ่มแจ้งชัดเจนพอแล้ว

9. งานพระไตรปิฎกชุดนี้ แม้จะมีเนื้อหาจบลงเป็นส่วนๆ ตามจำนวนเล่มและตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี แต่มีการอ้างถึงกันระหว่างเล่ม และตัดความซ้ำที่กล่าวถึงแล้วในเล่มต้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำศัพท์หรือถ้อยคำสำนวนใดที่เคยให้ความหมายไว้แล้ว ก็ได้หลีกเลี่ยงการให้ความหมายซ้ำอีก หนังสือชุดนี้จึงมุ่งให้มีการจำหน่ายเป็นชุดเพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ศึกษาเอง

10. วิธีร้อยเรียงเนื้อหาแต่ละปิฎก คำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลัก : *พระวินัยปิฎก*-เน้นให้อ่านเข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทได้ และให้สอดคล้องกับแนวอธิบายในหนังสือ"วินัยมุข"ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนแปลสิกขาบทได้พยายามรักษาสำนวนของหนังสือวินัยมุขและหนังสือนวโกวาท ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์, *พระสุตตันตปิฎก*-เน้นเก็บรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพิถีพิถันเป็นพิเศษในการแปลและถอดความในส่วนที่เป็นพุทธวจนะ จำเป็นต้องแทรกเสริมคำบาลีและภาษาแปลของชาวยุโรปไว้ด้วย เพื่อประกอบการพิจารณาของผู้อ่าน. ส่วน *พระอภิธรรมปิฎก*

-เน้นให้เห็นเนื้อหากว้างๆ รวมๆ ในลักษณะสรุปใจความ ให้รู้ว่าปรมัตถ-ธรรมคืออะไร และพระอภิธรรมปิฎกบรรจุเรื่องอะไรไว้บ้าง

11. คำราชาศัพท์ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าและพระราชาทั้งหลาย ไม่ได้เคร่งครัดอย่างที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ของไทย เช่นคำว่า "กราบทูล" และ "ทูล". ใช้พอให้รู้ว่าเป็นราชาศัพท์ พอให้รู้ว่าเป็นการพูดกับพระพุทธเจ้าและพระราชาเท่านั้น ราชาศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป ก็ใช้คำสามัญแทน เช่น "ปฤษฎางค์" ใช้คำว่า "หลัง", "ฉายา" ใช้คำว่า "เงา" เป็นต้น

12. การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา, มาร พรหม ฯลฯ ในพระไตรปิฎก หนังสือชุดนี้มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์จริงทั้งสิ้น ให้อยู่ในวิสัยสติปัญญาและศรัทธาของผู้ศึกษา แต่เรื่องราวเช่นนั้นก็จะไม่เน้นหนักยิ่งไปกว่าสาระของพระธรรมวินัย

13. คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความลาด-ลุ่ม-ลึกตามลำดับ คือ เข้าใจได้ง่ายก็มี พอเข้าใจได้ก็มี เข้าใจได้ยาก หรือยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจก็มี. ส่วนที่พอเข้าใจได้นั้น ยังพอจะพินิจพิเคราะห์ด้วยความรู้ทางวิชาการได้ แต่ก็ยังอาจคลาดเคลื่อนได้อยู่นั่นเอง, ส่วนที่ยากจะเข้าใจนั้นอาจจะเกิดจากความยากของภาษา หรืออาจจะเกิดจากความยากของคำสอนจริงๆ ซึ่งความยากนั้นไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดนึกตรึกตรองธรรมดา, และความแหลมคมทางวิชาการก็อาจเจาะเข้าไม่ถึง เพราะเป็นเรื่องของการเข้าถึงด้วยการปฏิบัติทางจิต ในส่วนนี้จำเป็นต้องรักษาสำนวนแปลไว้ก่อน

การจัดทำหนังสือชุดนี้ แม้จะได้ทุ่มเทความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งในการศึกษาและร้อยเรียงเนื้อหาแล้ว แต่ก็คงจะมีข้อผิดพลาดบกพร่องได้"ม่น้อย ขอน้อมรับไว้ศึกษาปรับปรุงต่อไป และขอบันทึกไว้เป็นเกียรติ

สำหรับความพิถีพิถันของฝ่ายจัดแต่งหน้าหนังสือและทำดรรชนี-นามานุกรม คือ *คุณอนุวัฒน์ หลอดศิริ, คุณสมจิตร หลอดศิริ, คุณธณัฐศิลป์ ดีใจ* แห่งโปรดอมกราฟฟิกไว้ ณ ที่นี้

งานพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ได้รับแรงศรัทธาและแรงบันดาลใจของ **ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง** (ศาสนศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วยังใฝ่ใจในทางธรรมอย่างมั่นคง และงานนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้แน่นอน ถ้าหากไม่อยู่ในยุคสมัยที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าสืบๆ กันมา แล้วถ่ายทอดเป็นคัมภีร์-เป็นหนังสือให้ศึกษาใคร่ครวญตามได้ บุญกุศลอันจะพึงเกิดมีจากงานนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ทุกท่านผู้มีส่วนสำคัญดังกล่าว จงทั่วถึง เทอญ

อุทัย บุญเย็น*

ผู้ศึกษาและจัดทำ

---

* อุทัย บุญเย็น เกิดปี 2493, อดีต "ชาโนทโยภิกขุ" วัดบวรมงคล (สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร), สำเร็จการศึกษา ป.ธ.8, พ.ม., ศน.บ.(ศาสนา-ปรัชญา), M.A.(รัฐศาสตร์), เจ้าของนามปากกา "สร้อยรวงข้าว", เป็นผู้ศึกษา-เรียงร้อย และจัดทำหนังสือชุด "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" (18 เล่มชุด) ตั้งแต่ต้นปี 2543 ถึงต้นปี 2549

สารบัญค้นเรื่อง

หน้า

มัชฌิมนิกาย 2

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ 6

มูลปริยายวรรค

มูลปริยายสูตร 6-10, เมืองอุกกัฏฐะ 6-7, ทรงสอนให้รู้ธาตุแท้ดั้งเดิม 7-8, นิพพานของปุถุชน 8-9.

สัพพาสวสังวรสูตร 11-16, การละกิเลสเกิดขึ้นได้ 7 ทาง 11-12, วิธีละกิเลสด้วยการเห็น (ทัสสนะ) 12-13, วิธีละกิเลสด้วยการสำรวมระวัง, วิธีละกิเลสด้วยการส้องเสพ, วิธีละกิเลสด้วยความอดกลั้น 14, วิธีละกิเลสด้วยการงดเว้น, วิธีการละกิเลส ด้วยการบรรเทา 15, วิธีละกิเลสด้วยการอบรมจิต 15-16.

ธัมมทายาทสูตร 17-22, ทรงชักชวนให้ภิกษุเป็นธรรมทายาท 17-18, ตัวอย่างธรรมทายาทและ

อามิสทายาท 18-19, พระสาริบุตรเพิ่มความเข้าใจในคำสอน 19-20, ความหมายของธรรมฝ่ายชั่ว 16 อย่าง 21-22.

ภยเภรวสูตร 23-28, พุทธคุณที่ทำให้อยู่ป่าโดยไม่ขลาดกลัว 23-24, วิธีเผชิญความกลัวในป่า, พระโพธิสัตว์ไม่มีการหลงลืม 25, ปเทสญาณ 26-27, เหตุที่ทรงอยู่ป่าตลอดพระชนมชีพ 27-28.

อนังคณสูตร 29-36,คนมีกิเลสดีเลวต่างกัน 4 ประเภท 29-31, อังคณกิเลส 19 อย่าง 32-34, สอนธรรมเหมือนถากไม้ได้ดังใจ 34-36.

อากังเขยยสูตร 37-40, ธรรมเพื่อความสมหวังของผู้ปฏิบัติธรรม 37-40.

วัตถูปมสูตร 41-46, คติของจิตเศร้าหมองและไม่เศร้าหมอง 41-42, กิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง 42, ล้างบาปในความหมายใหม่ 42-43, ทรงปฏิเสธการอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ 43-44, ประเพณีอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ 45-46.

สัลเลขสูตร 47-52, วิธีละความเห็นผิดเรื่องอัตตาและโลก 47-48, ฌานไม่ใช่สัลเลขธรรม (เครื่องขัดเกลากิเลส) 48, สัลเลขธรรม (44 อย่าง) 48-50, ประโยชน์ที่จะเกิดจากสัลเลขธรรม 50-52.

สัมมาทิฏฐิสูตร 53-59, พระสาริบุตรอธิบายสัมมาทิฏฐิ 53-59.

สติปัฏฐานสูตร 60-61.

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ 62

สีหนาทวรรค

จูฬสีหนาทสูตร 62-65. สมณะบรรลุมรรคผลไม่มีในศาสนาอื่น 62-63. เครื่องชี้วัดความสำเร็จสูงสุด 63-65. ละอวิชชาได้ อุปาทานก็ไม่เกิด 65.

มหาสีหนาทสูตร 66-78. ไม่เชื่อว่าพระพุทธองค์บรรลุญาณวิเศษ 66-67. พุทธคุณที่สุนักขัตตะไม่มีญาณหยั่งรู้ได้ 67. ปฏิเสธพุทธคุณถึงตกนรก 68-69. ตรัสอุปมาให้เห็นทุกข์-สุขในคติทั้ง 5 69-71. รูปแบบของการประพฤติพรหมจรรย์ 4 อย่าง 71-73. ทรงเคยถือเคร่งฉันอุจจาระ-ปัสสาวะ 73. ทรงผ่านการอยู่ป่าอันน่าสะพรึงกลัว 73-74. ทุกรกิริยามิใช่ทางพ้นทุกข์ 74-77. ทรงหักล้างลัทธิหลงผิดเรื่องความบริสุทธิ์ 76-77. ปัญญาตรัสรู้ไม่เสื่อมไปตามวัย 77-78.

มหาทุกขักขันธสูตร 79-84. ปัญหาเรื่องกาม รูปและเวทนา 79-80. ความหมายของกามคุณ 80. โทษ (อาทีนพ) ของกาม 81-82. วิธีหลุดพ้นจากกาม 82. คุณและโทษของรูป 82-83. ลักษณะคุณและโทษของเวทนา 83-84.

จูฬทุกขักขันธสูตร 85-90. เหตุที่ผู้ครองเรือนละกิเลสไม่ได้ 85-86. ปฏิบัติถึงไหนจึงไม่หวนหา

กามอีก 86-87, ความเชื่อในเรื่องกรรมของนิครนถ์ 87-88, ความไม่รู้จริงของพวกนิครนถ์ 88-90.
อนุมานสูตร 91-94, เหตุที่ภิกษุเป็นผู้ว่ายากสอนยาก 91-93, วิธีแก้ไขตนไม่ให้เป็นคนว่ายากสอนยาก 93-94.
เจโตขีลสูตร 95-98, ใจที่เจริญงอกงามในพระธรรม-วินัยไม่ได้ 95-97, มีธรรม 15 ข้อ หวังการตรัสรู้ได้ 97-98.
วนปัตถสูตร 99-101, หลักการเลือกที่อยู่และบุคคลเพื่อประโยชน์ทางพุทธธรรม 99-101.
มธุปิณฑิกสูตร 102-108, พระพุทธเจ้าไม่ทะเลาะกับใคร 102-104, พระมหากัจจานะอธิบายธรรมย่อให้พิสดาร 104-108, ปปัญจสัญญา 106-107.
เทวธาวิตักกสูตร 109-114, พุทธวิธีควบคุมวิตก (ก่อนตรัสรู้) 109-112, อริยมรรคเป็นทนทางสะดวกและปลอดภัย 112-114.
วิตักกสัณฐานสูตร 115-117, วิธีเอาชนะวิตกฝ่ายเดียว 115-117, ประโยชน์ของการพลิกผันวิตกได้ 117.

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ 118

โอปัมมวรรค

กกจูปมสูตร 121-127, วิธีหักห้ามใจมิให้โกรธ 121-122, พระสาวกในยุคต้น (ปฐมโพธิกาล)

122-123. คนว่าง่ายต่างจากคนทำตัวสงบเสงี่ยม
123-125. ทรงให้วางจิตเสมอกันต่อทุกคำพูด
125-137. ให้เตือนจิตด้วยเลื่อยอยู่เสมอ 127.
อลคัททูปมสูตร 128-137. พระอริฏฐะเห็นผิดไปจากคำสอน 128-129. อันตรายสำหรับผู้เล่าเรียนธรรม 129-130. ธรรมเหมือนแพพาข้ามฟาก 130-131. เหตุ (ฐาน) แห่งทิฐิ 6 อย่าง 131-132. ทุกข์เกิดได้ทั้งเพราะมีและไม่มี 132-133. คุณสมบัติ 5 อย่างของอริยสาวก 133-134. จิตที่หลุดพ้นแล้วไม่มีใครพบได้ 134-135. ท่าทีของพระพุทธองค์ต่อความเคารพนับถือของคน 135-136. ผลที่หวังได้แน่นอนสำหรับผู้ถึงธรรมขั้นต่างๆ 136-137.
วัมมิกสูตร 138-148. จอมปลวกแห่งปริศนาธรรม 138-139. เฉลยปริศนาธรรม 15 ข้อ 139-140. ป่าอันธวัน 141-142.
รถวินีตสูตร 143-148. พระสารีบุตรกับพระปุณณะมันตานีบุตร 143-145. คำตอบเรื่องประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร 145-146. วิสุทธิ 7 เป็นบันไดสู่นิพพาน 146-147. พระเถระทั้งสองพบกันครั้งแรก 147-148.
นิวาปสูตร 149-152. เหยื่อ 4 ประเภทของนายพราน 149-151. เหยื่อกามคุณ 151-152. ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง 152.

ปาสราสิสูตร 153-160, กิจสำคัญ 2 อย่างในการนั่งประชุมกันของภิกษุ 153-155, สิ่งที่ควรแสวงหาและไม่ควรแสวงหา 155, พุทธประวัตินับแต่ทรงพระดำริออกผนวช 155-159, กามคุณคือบ่วงมาร 159-160.
จูฬหัตถิปโทปมสูตร 161-165, เลื่อมใสเพราะเห็นร่องรอยอันยิ่งใหญ่ 161-163, ร่องรอยของพระพุทธเจ้าที่เห็นได้จริง 163-165.
มหาหัตถิปโทปมสูตร 166-176, อริยสัจ 4 ครอบคลุมกุศลธรรมทั้งหมด 166-167, ธาตุ 4 ที่เป็นทุกข-อริยสัจ 167-172, คำอธิบายเรื่องอุปาทานขันธ์ทุกขสมุทัย และทุกขนิโรธ 172, รูปที่ตาเห็นต่างจากรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์ 173-175, ปฏิจจ-สมุปบาทเป็นเรื่องของอุปาทานขันธ์ 5 176.
มหาสาโรปมสูตร 177-182, ลาภสักการะชื่อเสียงคือกิ่งใบของพรหมจรรย์ 177-178, ศีลคือสะเก็ดของพรหมจรรย์ 178-179, สมาธิคือเปลือกของพรหมจรรย์ 179-180, ญาณทัสสนะคือกระพี้ของพรหมจรรย์ 180-181, วิมุตติคือแก่นของพรหมจรรย์ 181-182.
จูฬสาโรปมสูตร 183-188, ตำนานประวัติครูทั้ง 6 183-186, สงสัยครูทั้ง 6 บรรลุธรรมจริงแท้แค่ไหน 186-187, รูปฌาน-อรูปฌาน ประเสริฐกว่าญาณทัสสนะ 187-188.

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ 189

มหายมกวรรค

จูฬโคสิงคสาลสูตร 189-195. ตัวอย่างการอยู่ร่วมกันของพระอริยเจ้า 189-193. พระกิมิละ-พระกิมพิละ? 190-191. พระอนุรุทธะรู้ภูมิธรรมของเพื่อนทางจิต 193-194. ประโยชน์เกื้อกูลที่เกิดขึ้นจากพระอรหันต์ 194-195.

มหาโคสิงคสาลสูตร 196-199. ภิกษุทำให้ป่างามด้วยธรรม 196-199. บำเพ็ญเพียรมุ่งสิ้นอาสวะก็ทำให้ป่างาม 199.

มหาโคปาลสูตร 200-203. คุณสมบัติ 11 ประการของโคบาล 200-201. ข้อบกพร่องที่ทำให้ภิกษุล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม 201-203.

จูฬโคปาลสูตร 204-208. อุกกเวลา-แคว้นวิเทหะ 204-205. นายโคบาลและสมณพราหมณ์ 205-207. พระพุทธองค์เหมือนนายโคบาลผู้ฉลาด 207-208.

จูฬสัจจกสูตร 209-216. สัจจกะ-สาวกนิครนถ์ผู้โอหัง 209-210. วิวาทะเรื่องขันธ์ 5 เป็นอนัตตา 211-213. สัจจกนิครนถ์สิ้นท่าเหมือนปูก้ามหัก 213-214. เบญจขันธ์เป็นอนัตตา 214-215. สัจจกนิครนถ์หันมาเลื่อมใสพระพุทธองค์ 216.

มหาสัจจกสูตร 217-230. กายภาวนา-จิตตภาวนา 218. การปฏิบัติที่ถูกต้องในเรื่องกายภาวนา-จิตต-

ภาวนา 218-220, สมาธิ-วิปัสสนา กับ กายภาวนา-จิตตภาวนา 220-221, สุข-ทุกข์ ครอบงำจิตพระโพธิ์สัตว์ไม่ได้นับแต่ออกผนวช 222, เกิดอุปมาให้คิดก่อนบำเพ็ญทุกรกิริยา 222-223, ประมวลทุกรกิริยาที่ทรงบำเพ็ญ 224, เทวดาทูลทัดทานเรื่องอดอาหาร 224-226, ทรงระลึกถึงปฐมฌานที่ใต้ร่มหว้า 226-227, ฌานและญาณใดๆ ก็ครอบงำจิตพระพุทธองค์ไม่ได้ 227-228, ทรงแสดงธรรมด้วยสมาธิจิตหนึ่งเดียว 228, ข้องใจเรื่องบรรทมหลับกลางวัน 228-229, พระพักตร์ซีดบานต่อทุกถ้อยคำ 229-230.

จูฬตัณหาสังขยสูตร 231-234, รู้ได้อย่างไรว่าเป็นพระอรหันต์ 231-232, พระมหาโมคคัลลานะขยี้มดาวดึงส์ด้วยปลายเท้า 232-234.

มหาตัณหาสังขยสูตร 235-246, ความเข้าใจผิดใหญ่หลวงเรื่องวิญญาณ 235-236, อธิบายสภาวะแท้จริงของวิญญาณ 237-238, ยึดติดในความเห็นถูกต้องก็ยังเหมือนแบกแพ 238-239, ธรรม-คุณ-คุณลักษณะเฉพาะของพุทธธรรม 239-241, อธิบายปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ชีวิตแรกเกิด 241-242, ชีวิตในครรภ์ 243-244, ทางหลุดพ้นจากกรงขังแห่งตัณหา 244-246.

มหาอัสสปุรสูตร 247-251 สมณะควรมีความ

สำนึกอย่างไร 247-248, สมณะต้องมุ่งสู่มรรคผล นิพพาน 248-251, ความหมายของชื่อเรียกต่างๆ สำหรับพระอรหันต์ 251.

จูฬอัสสปุรสูตร 252-255, กิเลสที่เหมือนอาวุธร้ายซุกอยู่ในจีวร 252-253, ดูสมณะไม่ใช่ดูแต่ภายนอก 254, พระธรรมวินัยนี้ เหมือนสระน้ำใสเย็น 254-255.

ภาคผนวก 256

เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ 257-262, ผลสมาธิ-ผลญาณกับเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ 258, เจโตวิมุตติกับวิโมกข์ 259, เจโตวิมุตติขั้นต่ำสุด และมิจฉาวิมุตติ 260, เจโตวิมุตติของอริยบุคคล (อริย-ผล) 260-261, เครื่องวัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ 261-262.

ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา 263.

ดรรชนี 293

นามานุกรม 314

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพถ่ายโบราณสถานวัดเชตวันมุมหนึ่งในยามเย็น	38
บรรยากาศการอาบน้ำล้างบาปของพวกนักบวชลัทธิหนึ่ง	44
ณ โคนต้นโพธิ์ภายในวัดเชตวัน	52
ภาพเขียนแสดงการบำเพ็ญทุกรกิริยาอดอาหารก่อนตรัสรู้	75
รูปเคารพปางหนึ่งของศาสนาเชน (ลัทธินิครนถ์)	87
ภาพชีวิตชาวนาในชนบทห่างไกลของอินเดีย	114
ทัศนียภาพอีกมุมหนึ่ง ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา	158
แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอายตนะกับอุปาทานขันธ์	175
ภาพถ่ายดอกสาละกำลังบาน	197
มุมหนึ่งของโบราณสถานที่เคยเป็นพระราชวังในกรุงกบิลพัสดุ์	226
ภาพถ่ายอีกด้านหนึ่งของวัดเชตวัน	246

อักษรย่อที่ใช้ในเล่มนี้

พุ.ธ.	หนังสือพุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) โดยพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา (ปปัญจสูทนี)
องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (มโนรถปูรณี)
B.C.A.I	Buddhist Centres in Ancient India, By Binayendra Nath Chaudhury, M.A., D. Phil., P.R.S.
MLS.	The Middle Length Sayings. (หนังสือแปลมัชฌิมนิกายของสมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.)
P.T.S.	Pali Text Society (สมาคมบาลีปกรณ์, กรุงลอนดอน)

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก(ชุดนี้)ทุกเล่ม ถ้าระบุแต่เพียงว่า**"อรรถกถา"** โดยไม่มีชื่อของคัมภีร์ต่อท้าย ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกเล่มนั้นๆ (ดูภาคผนวกของเล่ม 5)

ระบบเนื้อหา

เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ใช้หนังสือชุดนี้

เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษาพระไตรปิฎก ได้ประโยชน์จาก"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" ชุดนี้ ขอแนะนำระบบเนื้อหาของงานที่จัดทำ ว่ามีอย่างไร ดังนี้

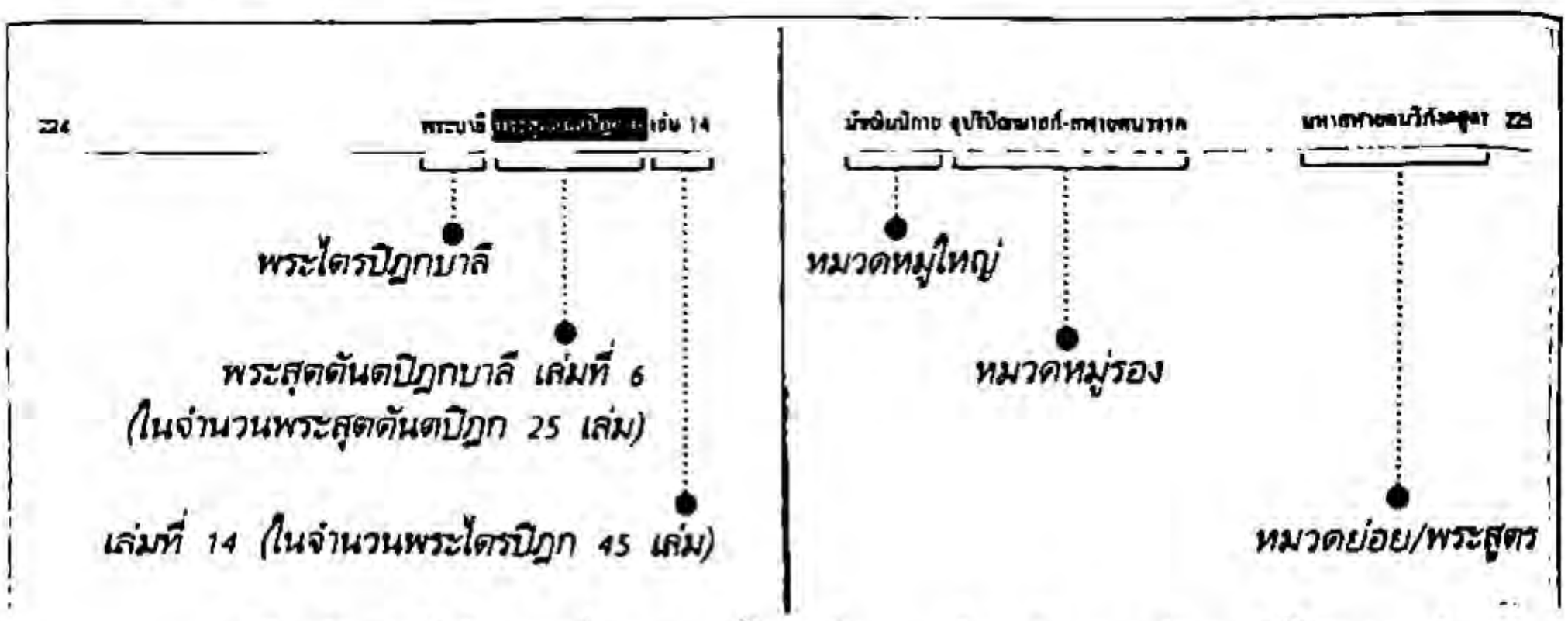
1. เนื้อหาโดยรวม ได้ร้อยเรียงความตามลำดับเล่มพระไตรปิฎกสยามรัฐ(ฉบับบาลีของไทย). ในส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ทำในรูปเก็บความ-สรุปความ และเพิ่มเติมข้อมูลประปราย เพื่อเสริมความเข้าใจ. ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ได้เก็บรายละเอียดของเนื้อหามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ระบุเลขข้อประจำพระสูตรไว้ในวงเล็บโดยตลอด สามารถที่จะใช้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับบาลีได้ง่ายขึ้น

2. การบอกเล่มพระไตรปิฎกฉบับบาลี ทำไว้ 2 ส่วน ส่วนแรกอยู่หน้าแรกสุด(คือหน้าเปิดของเล่ม) ซึ่งนอกจากระบุว่าเป็น"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เล่มที่เท่าไรแล้ว ยังระบุว่าเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก หรือพระอภิธรรมปิฎก(ฉบับบาลี) เล่มที่เท่าไรด้วย พร้อมกับบอกหมวดหมู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกนั้นว่ามีอะไรบ้าง

(28) ระบบเนื้อหา

ตัวอย่าง

หน้าซ้าย *หน้าขวา*

เป็นอันว่า ได้บอกที่มาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีไว้ทุกหน้า นอกเหนือจากที่ได้ระบุ"เลขข้อ"ในวงเล็บตรงตามพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)ไว้ส่วนหนึ่ง

3. เพื่อการค้นหาเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ต้องการ ได้จัดทำระบบสารบัญอย่างละเอียด คือนอกจากบอกหมวดหมู่เนื้อหาและชื่อพระสูตรแล้ว ยังยกเอา"หัวเรื่อง"ที่ตั้งไว้ในเล่ม มาเรียงบอกหน้าไว้ด้วย ทำให้รู้ได้ว่า ในหมวดหมู่เนื้อหาหรือในพระสูตรหนึ่งๆ มีประเด็นอะไรบ้าง ประเด็นที่ตั้งเป็นหัวเรื่องนี้ เป็นบทสรุปเนื้อหาหรือคำสอนอยู่ในตัว ขอแนะนำให้เลือกที่จะอ่านเนื้อหาภายในเล่มจากสารบัญ ซึ่งเป็นการเริ่มจากความสนใจ ของตัวเองก่อน

4. อีกทางหนึ่งที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกได้ตามต้องการ คือการสืบจากคำในดัชนีและนามานุกรม ซึ่งหนังสือชุดนี้ได้พยายามเก็บเรียงไว้ค่อนข้างละเอียดหยุมหยิมไปบ้าง ทั้งนี้ เป็นการทำไว้เผื่องานทางวิชาการที่จะเกิดตามมาอีก

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มูลปริยายวรรค สีหนาทวรรค โอปัมมวรรค มหายมกวรรค

มัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย คือนิกายหรือหมวดหมู่แห่งพระสูตรขนาดกลาง ความยาวของแต่ละพระสูตร (ไม่สั้นไม่ยาว) มีจำนวนพระสูตรทั้งสิ้น 152 พระสูตร บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกบาลี (ฉบับสยามรัฐ) 3 เล่ม คือ เล่มที่ 12-13-14 ในเล่มที่ 12 มี 50 พระสูตร ในเล่มที่ 13 มี 50 พระสูตร และในเล่มที่ 14 มี 52 พระสูตร เมื่อเทียบกับทีฆนิกาย ก็จะเห็นได้ชัดว่า ขนาดความยาวของแต่ละพระสูตรในสองนิกายต่างกันมาก เพราะในทีฆนิกาย ซึ่งมีจำนวนพระไตรปิฎกบาลี 3 เล่มเหมือนกัน แต่บรรจุพระ

สูตรไว้ทั้งสิ้นเพียง 34 พระสูตร ส่วนมัชฌิมนิกาย บรรจุพระสูตรไว้ถึง 152 พระสูตร

ในบาลีมัชฌิมนิกาย 3 เล่มนั้น แต่ละเล่มบรรจุพระสูตรไว้เท่าๆ กัน คือ

เล่มที่ 12 มี 50 พระสูตร พระสูตรในเล่มนี้ รวมเรียกชื่อว่า มูลปัณณาสก์ (50 พระสูตรต้น)

เล่มที่ 13 มี 50 พระสูตร พระสูตรในเล่มนี้ รวมเรียกว่า มัชฌิมปัณณาสก์ (50 พระสูตรกลาง)

เล่มที่ 14 มี 52 พระสูตร พระสูตรในเล่มนี้ รวมเรียกว่า อุปริปัณณาสก์ (52 พระสูตรปลาย)

ทั้ง 3 ปัณณาสก์นั้น แต่ละปัณณาสก์แบ่งย่อยเป็นวรรค (หมวดหรือชุดย่อย) ออกไปอีกเป็นปัณณาสก์ละ 5 วรรค วรรคละ 10 พระสูตร มีเพียงวรรคสุดท้ายคือวิภังควรรคเท่านั้นที่มี 12 พระสูตร

เนื้อหาส่วนใหญ่ของมัชฌิมนิกาย นอกจากแต่ละพระสูตรจะมีความยาวขนาดกลางแล้ว ยังรวมเอาความเหมือนกันในทางเนื้อหาไว้ด้วยกันในแต่ละวรรคด้วย เช่น พระสูตรในโอปัมมวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของผู้ครองเรือน ในภิกขุวรรคเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของภิกษุ เป็นต้น (แต่ก็มีบางพระสูตรที่มีเนื้อหาไม่เข้ากลุ่มกันบ้าง เช่น อังคุลิมาลสูตร อยู่ในราชวรรค)

การตั้งชื่อวรรค อย่างหนึ่งตั้งตามลักษณะเนื้อหาของพระสูตรในวรรคนั้นๆ เช่น ภิกขุวรรค-เกี่ยวกับเรื่องการปฏิบัติธรรม

ของภิกษุ คหปติวรรค-เกี่ยวกับชีวิตของผู้ครองเรือน เป็นต้น อีกอย่างหนึ่งตั้งตามชื่อของพระสูตรแรกในวรรค เช่น มูลปริยาย-วรรค มีชื่อตามพระสูตรแรก คือ มูลปริยายสูตร เป็นต้น

พระสูตรส่วนใหญ่ในมัชฌิมนิกาย มีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธองค์โดยตรง และมีอยู่พระสูตรหนึ่งที่เป็นคำสอนของพระสาวก คือพระมหากัจจานะ ซึ่งมีขึ้นหลังพุทธปริ-นิพพาน คือมธุรสูตรในราชวรรค

อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย

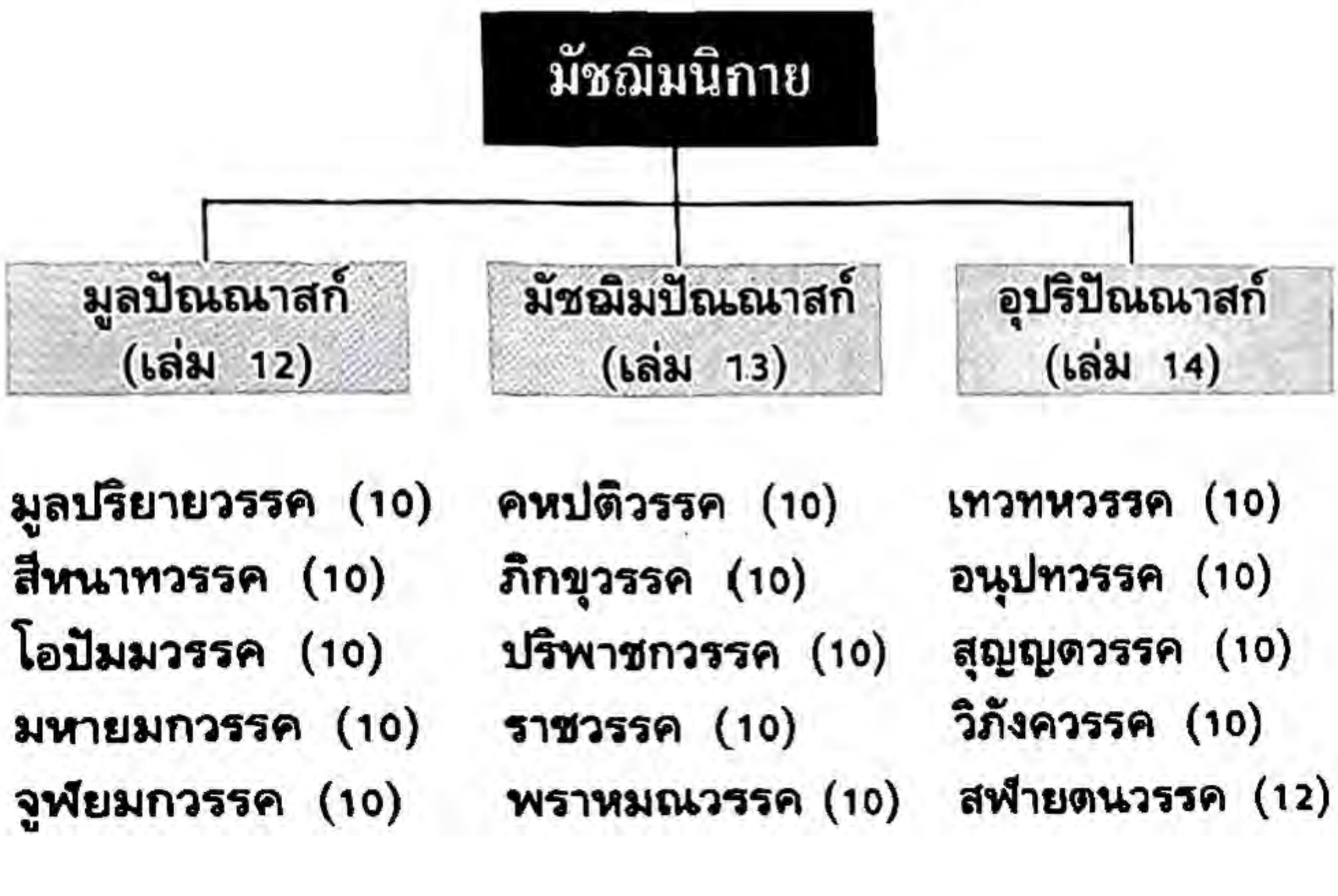
พระพุทธโฆสกล่าวถึงอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกายว่า มีทั้งอรรถกถาที่ร้อยกรอง (สังคายนา) ไว้โดยพระอรหันต์ 500 รูป ในคราวปฐมสังคายนา และอรรถกถาที่ร้อยกรองเพิ่มเติมโดยพระสังคีติกาจารย์ในภายหลัง ท่านกล่าวอีกว่า

"พระมหินทมหาเถระผู้เชี่ยวชาญได้นำ(อรรถกถาดังกล่าว)มายังเกาะสิงหล จารึก(ฐาปนา)ไว้ด้วยภาษาสิงหล เพื่อประโยชน์แก่ชาวเกาะ ข้าพเจ้าจักถ่ายทอดจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีให้หมดจดอีกทอดหนึ่ง แล้วอธิบายความมิให้ขัดต่อมติของพระเถระแห่งมหาวิหารผู้เป็นประทีปแห่งเถรวงศ์ มีการวินิจฉัยอย่างละเอียด ข้อความใดที่ซ้ำกันก็จะตัดออกบ้าง..."

พระพุทธโฆสกล่าวด้วยว่า คำสอนเกี่ยวกับศีล ธุดงค์ กรรมฐาน ฌานสมาบัติ เป็นต้น ท่านได้อธิบายไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมัคค์. ในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกายนี้ จึงจะไม่ยกเรื่องเหล่านั้นมาอธิบายซ้ำอีก

เนื่องจากมัชฌิมนิกายมีพระสูตรมากถึง 152 พระสูตร จึงจะไม่แจกแจงไว้ในที่นี้ว่ามีพระสูตรอะไรบ้าง ขอให้สำรวจจากสารบัญซึ่งได้เก็บรายละเอียดไว้ครบถ้วนตามลำดับแล้ว

โครงสร้างมัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มูลปริยายวรรค

มูลปริยายสูตร

เมืองอุกกัฏฐะ

เมืองอุกกัฏฐาอยู่ในแคว้นโกศลด้านที่ใกล้กับเทือกเขาหิมาลัย มีถนนสายหนึ่งเชื่อมระหว่างเมืองอุกกัฏฐา เมืองเสตัพยะ และเมืองเวสาลี (แคว้นวัชชี)

อรรถกถากล่าวถึงเมืองอุกกัฏฐา (โดยวิเคราะห์จากรูปศัพท์ คือ อุกฺกา-คบเพลิง) ว่าเป็นเมืองที่เร่ง

สร้างให้เสร็จในเวลากลางคืน เพื่อเอาฤกษ์เอายามที่เป็นมงคล โดยชาวเมืองพากันชูคบเพลิงให้แสงสว่างในตอนกลางคืน

อุกกัฏฐาเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์และมีพลเมืองหนาแน่นเมืองหนึ่ง ใกล้ๆ ตัวเมืองมีสวนป่าที่งดงามชื่อสุภควัน และในสวนป่าแห่งนี้มีต้นสาละใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งท่านใช้คำว่าสาลราชา อรรถกถากล่าวว่า สวนป่าสุภควันเป็นป่าเกิดเอง ต่างจากสวนเวฬุวันและสวนเชตวันซึ่งเป็นป่าปลูก สวนป่าเกิดเองในลักษณะเดียวกับสวนสุภควัน มี อันธวัน มหาวัน และอัญชนวัน เป็นต้น

พุทธสาวกท่านหนึ่ง ชื่ออังคนิกะ ภารทวาชะ เคยพำนักอยู่ในเมืองอุกกัฏฐานี้ (น่าจะเป็นชาวเมืองนี้ด้วย)

ทรงสอนให้รู้ธาตุแท้ดั้งเดิม

(1-2) ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสวนป่าสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา วันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายเพื่อทรงแสดงธรรมโปรด ธรรมที่ทรงแสดงนั้นว่าด้วยเรื่องธาตุแท้ดั้งเดิม (มูลปริยาย) ของสิ่งทั้งปวง มีใจความดังต่อไปนี้

ทรงกล่าวถึงบุคคลประเภทปุถุชนก่อนว่า ปุถุชนนั้นเป็นบุคคลที่ไม่ได้สดับตรับฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่รู้ธรรมของพระ

อริยะ ไม่มีใครแนะนำให้รู้จักธรรมของพระอริยะ ไม่ได้คบหาสมาคมและฟังคำสอนของสัตบุรุษ พวกเขาย่อมหมายรู้ธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน เมื่อหมายรู้อย่างนั้นก็มีความสำคัญในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน แล้วก็เข้าใจ (มญฺญติ) ว่าธาตุดินเป็นของเรา เกิดความยินดี (อภินนฺทติ) ในธาตุดิน ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเขาไม่กำหนดรู้ (อปริญฺญาตตฺ ตสฺส)

ตรัสว่า ปุถุชนไม่กำหนดรู้ (ตามความเป็นจริง) ในธรรมทั้งหลายต่อไปนี้ในลักษณะเดียวกัน คือ น้ำ ไฟ ลม สัตว์ เทวดา มาร (ปชาปติ-เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี) พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อสัญญีสัตว์ อากาสานัญจายตนพรหม วิญญาณัญจายตนพรหม อากิญจัญญายตนพรหม เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม รูปที่ตนเห็น เสียงที่ตนได้ยิน อารมณ์ (กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ) ที่ตนทราบ ธัมมารมณ์ที่ตนรู้ สักกายทิฐิ และนิพพาน

นิพพานของปุถุชน

ในที่นี้ มีธรรม 2 อย่างที่ควรพิจารณาเพิ่มเติม คือ สักกายทิฐิ และนิพพาน

แท้จริงในพระบาลีตอนนี้ มิได้ใช้คำว่าสักกาย-ทิฐิโดยตรง แต่จับความได้ว่าหมายถึงสักกายทิฐิ คือ ความเห็นผิดในเรื่องอัตตาอย่างใดอย่างหนึ่ง ความเห็นผิดในเรื่องอัตตามีได้ 3 อย่างคือ 1. เอกตฺตตฺ

เอกตฺตโต-เห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีภาวะหนึ่งเดียว (unity as unity) 2. นานตฺตำ นานตฺตโต-เห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีภาวะหลายหลาก (diversity as diversity) 3. สพฺพำ สพฺพโต-เห็นว่าสิ่งทั้งปวงล้วนมีผู้สร้าง (universality as universality)

อรรถกถาไม่เห็นด้วยในการตีความอย่างนี้ แต่กล่าวว่า เอกตฺตำ แสดงถึงความกำหนดหมายของผู้เข้าสมาบัติ นานตฺตำ แสดงถึงความกำหนดหมายของผู้มิได้เข้าสมาบัติ ส่วน สพฺพำ สพฺพโต เป็นการกล่าวถึงสักกายทิฐิทุกอย่าง

เป็นอันจับใจความได้ว่า ความกำหนดหมายของปุถุชนนั้น ล้วนแต่เป็นสักกายทิฐิ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง

แม้แต่ความกำหนดหมายในนิพพานของปุถุชนก็เป็นสักกายทิฐิอย่างหนึ่ง คือ บางคนเห็นการเสพสุขพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ เป็นนิพพานในปัจจุบัน บางคนเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุนิพพาน แล้วพอใจอิ่มใจอยู่กับภาวะนั้น บางคนเข้าใจว่า นิพพานเป็นที่อยู่ของอัตตา เห็นไปว่า อัตตากับนิพพานเป็นคนละอย่างกัน สรุปว่า ภาวะที่เรียกว่านิพพานของปุถุชนนั้น มีตัณหามานะ หรือไม่ก็ทิฐิแอบแฝงอยู่ จึงเป็นเพียงสักกายทิฐิเท่านั้นเอง

(3) สำหรับเสขบุคคล หรืออริยบุคคลผู้ยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ ทรงสอนว่า ให้หมายรู้ธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน เมื่อหมายรู้อย่างนั้นแล้ว ก็อย่าสำคัญว่าธาตุดินเป็นของเรา อย่ายินดีในธาตุดินนั้น เพราะธาตุดินเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ (ปริญฺเญยฺย ตสฺส) ธาตุน้ำ ธาตุไฟ...สักกายทิฐิและนิพพานก็เหมือนกัน

(4-7) ส่วนพระอรหันต์ ซึ่งสิ้นกิเลสและหลุดพ้นแล้ว ย่อมหมายรู้ธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน เมื่อหมายรู้อย่างนั้นแล้วก็ไม่สำคัญว่าธาตุดินเป็นของเรา ไม่ยินดีในธาตุดิน นั่นก็เพราะท่านได้กำหนดรู้แล้ว (ปริญฺญาตํ ตสฺส) กับธาตุน้ำ ธาตุไฟ...สักกายทิฐิและนิพพานก็เหมือนกัน

นอกจากเป็นเพราะพระอรหันต์ได้กำหนดรู้ธรรมเหล่านั้น (ตามความเป็นจริง)แล้ว ยังเป็นเพราะท่านสิ้นราคะ โทสะ และโมหะด้วย (มีการรู้และการละกิเลสพร้อมกันไป)

(8-9) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงหมายรู้ธาตุดินเป็นต้นเช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่การกำหนดรู้ธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงนั้น เพราะทรงรู้ว่า นันทิ-ความเพลิดเพลินเป็นมูลรากของทุกข์ และทรงรู้ว่าเพราะมีภพจึงมีชาติ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ย่อมมีชรามรณะ การตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเกิดขึ้นเพราะทรงละตัณหาได้อย่างสิ้นเชิง

(สำหรับนิพพานนั้น ผู้ที่ได้บรรลุแล้ว ไม่ว่าจะเป็นพระอรหันตสาวกหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ล้วนแต่ไม่สำคัญว่านิพพานเป็นของเราและไม่มีความยินดียิ่งในนิพพาน (นิพฺพานมฺเมติ น มญฺญติ นิพฺพานํ นาภินนฺทติ.)

สัพพาสวสังวรสูตร

การละกิเลสเกิดขึ้นได้ 7 ทาง

(10-11) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อรู้เมื่อเห็น (ชานโต-ปสฺสโต) จึงเกิดความสิ้นอาสวะ (กิเลส) ได้ เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ความสิ้นอาสวะก็เกิดไม่ได้ รู้อะไรเห็นอะไรเล่าจึงจะเกิดความสิ้นอาสวะ คำตอบคือ รู้เห็นโยนิโสมนสิการและอโยนิโสมนสิการ

ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุทำไว้ในใจ (มนสิการ) โดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิด

ชื้นแล้วย่อมเจริญชื้น เมื่อภิกษุทำไว้ในใจโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้"

แล้วตรัสต่อไปว่า การละอาสวะทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นได้ 7 ทาง คือ 1. ด้วยการเห็น (ทัสสนะ) 2. ด้วยการสำรวมระวัง (สังวระ) 3. ด้วยการส้องเสพ (ปฏิเสวนะ) 4. ด้วยการอดกลั้น (อธิวาสนะ) 5. ด้วยการงดเว้น (ปริวัชชนะ) 6. ด้วยการบรรเทา (วิโนทนะ) 7. ด้วยการอบรมจิต (ภาวนา)

วิธีละกิเลสด้วยการเห็น (ทัสสนะ)

(12) ดรัสว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้เห็นไม่ได้ฟังคำสอนของพระอริยะและสัตบุรุษ ย่อมไม่รู้ธรรมที่ควรมนสิการ (น้อมนึก, พิจารณา,ไตร่ตรอง) เมื่อไม่รู้ ก็มนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ และไม่มนสิการธรรมที่ควรมนสิการ ธรรมที่ไม่ควรมนสิการนั้น คือธรรมที่มนสิการแล้วทำให้กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญขึ้น ส่วนธรรมที่ควรมนสิการ มีนัยตรงกันข้าม

อโยนิโสมนสิการของปุถุชนนั้น คือ คิดนึกในเรื่องว่าตนเคยเกิดหรือไม่เคยเกิดมานานแค่ไหน เคยเกิดอย่างไร เคยเกิดเป็นอะไร จักเกิดหรือไม่เกิดต่อไป จักเกิดอย่างไร จักเกิดเป็นอะไร หรือไม่ก็คิดนึกถึงปัจจุบันว่า เรามีหรือไม่มี เราเป็นหรือไม่เป็นอย่างไร สัตว์เกิดจากที่ไหน หรือจะไปเกิดที่ไหนต่อไป

เมื่อคิดนึกในเรื่องอย่างนั้น ก็จะเกิดทิฐิ (ความคิดเห็น) 6

อย่างคือ

1. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า อัตตาของเรามี
2. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า อัตตาของเราไม่มี
3. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า เรารู้อัตตาด้วยอัตตาของเรา
4. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า เรารู้สิ่งที่มิใช่อัตตาได้ด้วยอัตตา
5. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า เรารู้อัตตาได้ด้วยสิ่งที่มิใช่อัตตา
6. เกิดความเห็นแน่วแน่ว่า อัตตาของเรา เป็นผู้พูด เป็นผู้รู้ เป็นผู้รับผลกรรม อัตตาของเราเป็นอมตะนิรันดร

ตรัสว่า ความคิดเห็นทั้ง 6 อย่างนี้ เป็นตัวมิจฉาทิฐิ (ทิฏฐิคตะ) เป็นทิฐิเครื่องยึดถือ (ทิฏฐิคหณะ) เป็นทิฐิกันดาร (ทิฏฐิกันตาระ) เป็นทิฐิขวางทาง (ทิฏฐิวิสูกะ) เป็นทิฐิดิ้นรน (ทิฏฐิวิปผันทิตะ) และเป็นทิฐิจองจำ(ทิฏฐิสังโยชนะ) ผู้ประกอบด้วยทิฐิเหล่านี้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสไปได้

สำหรับอริยสาวกนั้น มีนัยตรงกันข้าม ย่อมมนสิการธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะทั้งหลาย พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อริยสาวกนั้นย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่ออริยสาวกนั้นมนสิการอยู่โดยแยบคายอย่างนี้ สังโยชน์ 3 คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ย่อมเป็นอันเธอละได้ ภิกษุทั้งหลาย! อาสวะเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่าจะพึงละได้เพราะการเห็น (ทัสสนะ)"

วิธีละกิเลสด้วยการสำรวมระวัง

(13) ตรัสว่า อาสวะที่ทำให้เกิดความยุ่งยากเดือดร้อนนั้นเกิดขึ้นเพราะการไม่สำรวมระวัง (สังวระ) ทางอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคายแล้วเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ อาสวะทั้งหลายที่จะทำความยุ่งยากเดือดร้อน (วิฆาตปริฬาหา) ก็เกิดขึ้นไม่ได้ นี้คือการละอาสวะด้วยสังวร

วิธีละกิเลสด้วยการส้องเสพ

(14) การส้องเสพ (ปฏิเสวนะ) ในที่นี้ หมายถึงการบริโภคหรือการใช้สอย ทรงชี้ไปที่การใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ(ที่อยู่) และเภสัช เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคายแล้วใช้สอยตามความจำเป็น ไม่ใช้สอยเพื่อความสวยงาม เพื่อความสุขสบาย เพื่อความรื่นรมย์ เป็นต้น อาสวะทั้งหลายที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ นี้คือการละอาสวะด้วยการส้องเสพ

วิธีละกิเลสด้วยความอดกลั้น

(15) ตรัสว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคายแล้วอดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน อดทนต่อการกล่าวใส่ร้ายของผู้อื่น และอดทนต่อเวทนาอันไม่พึงปรารถนา อาสวะทั้งหลายที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ นี้คือการละอาสวะด้วยความอดทนอดกลั้น (อธิวาสนะ)

วิธีละกิเลสด้วยการงดเว้น

(16) การงดเว้น (หลีกเลี่ยง) เพื่อไม่ให้เกิดอาสวะได้นั้น ทรงชี้ไปที่ 1. หลีกเลี่ยงช้าง ม้า โค สุนัข และงูที่ดุร้าย รวมไปถึงหลักตอ (ขาณุ) ที่จะทำอันตรายให้ 2. หลีกเลี่ยงสถานที่ที่มีขวากหนาม บ่อ เหว ที่สกปรกโสโครก 3. หลีกเลี่ยงที่นั่งที่โคจรและการคบมิตรที่เลว เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคายแล้วงดเว้นหรือหลีกเลี่ยง อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ นี้เป็นการละอาสวะด้วยการงดเว้น (ปริวัชชนะ)

วิธีละกิเลสด้วยการบรรเทา

(17) การบรรเทา (วิโนทนะ) ในที่นี้ หมายถึงการขจัดให้หมดสิ้นไป ทรงชี้ไปที่การมนสิการโดยแยบคายแล้วขจัด 1. กามวิตก 2. พยาบาทวิตก 3. วิหิงสาวิตก 4. ธรรมที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไป เมื่อภิกษุขจัดกามวิตกเป็นต้นได้ อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ นี้เป็นการละอาสวะด้วยการบรรเทา

วิธีละกิเลสด้วยการอบรมจิต

(187-19) การอบรมจิต คือการลงมือปฏิบัติทางจิต เรียกว่าภาวนา ทรงชี้ไปที่การพิจารณาโดยแยบคาย เจริญโพชฌงค์ทั้ง 7 คือ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และ

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมอิงวิเวก อิงวิราคะ อิงนิโรธ และน้อมนำไปในทางหลุดพ้นจากกิเลส เมื่อภิกษุได้ลงมือปฏิบัติอย่างนี้ อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ นี้เป็นการละอาสวะด้วยภาวนา

ตรัสในตอนท้ายว่า เมื่อภิกษุละอาสวะทั้งหลายด้วยวิธีต่างๆ ดังกล่าวได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้สำรวมระวังในอาสวะทั้งปวง ขจัดตัณหาได้ ทำลายสังโยชน์ได้ ถึงที่สุดแห่งทุกข์เพราะความตรัสรู้แห่งใจ

ธัมมทายาทสูตร

ทรงชักชวนให้ภิกษุเป็นธรรมทายาท

(20-21) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาทของตถาคตเลย ตถาคตมีใจอนุเคราะห์ในเธอทั้งหลายอยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกทั้งหลายของเราจึงจะเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท...

"การที่เธอทั้งหลายเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรม

ทายาทของตถาคตนั้น จะพึงเป็นเหตุให้วิญญูชนติเตียนได้ว่า สาวกทั้งหลายของพระศาสดาพากันเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาท ถึงตถาคตก็คงถูกวิญญูชนติเตียนได้เหมือนกันว่า สาวกของพระศาสดาเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาทอยู่...

"ภิกษุทั้งหลาย! แต่ถ้าเธอทั้งหลายพึงเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาทของตถาคต แม้พวกเธอก็จะไม่ถูกวิญญูชนติเตียน...ตถาคตก็จะไม่ถูกติเตียนเอาได้...เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของตถาคตเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย ตถาคตมีใจอนุเคราะห์ในเธอทั้งหลายอยู่เสมอว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกทั้งหลายของเราจึงจะเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท"

ตัวอย่างธรรมทายาทและอามิสทายาท

(22) ทรงเล่าเรื่องภิกษุ 2 รูปให้ภิกษุทั้งหลายเห็นตัวอย่างความเป็นธรรมทายาทและอามิสทายาท ดังนี้

วันหนึ่งเมื่อพระองค์เสวยเสร็จแล้ว ทรงอิ่มพอแล้ว แต่บิณฑบาตยังเหลืออยู่ ซึ่งปกติก็จะต้องทิ้งไป ขณะนั้นมีภิกษุ 2 รูปต่างโหยหิวอ่อนล้าเป็นกำลัง เข้าเฝ้า พระองค์รับสั่งว่า ทรงฉันเสร็จแล้ว บิณฑบาตยังเหลืออยู่ ถ้าเธอทั้งสองจะฉันก็ฉันได้ หรือถ้าไม่ฉันก็จะทรงทิ้งไป

ภิกษุรูปหนึ่ง คิดในใจว่า บิณฑบาตที่เสวยแล้วยังเหลืออยู่ ถ้าไม่มีใครรับมาฉัน ก็จะทรงทิ้งไป แต่พระองค์เคยตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาท มิให้เป็นอามิสทายาท บิณฑบาต

นี้เป็นอามิสอย่างหนึ่ง ถ้าเรารับมาฉันก็จะกลายเป็นอามิสทายาท อย่ากระนั้นเลย เราไม่ฉันดีกว่า จะปล่อยวันคืนที่โหยหิวให้ผ่านไปอย่างนี้แหละ

ส่วนภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่คิดอย่างนั้น คิดว่าควรฉันบิณฑบาตนั้นเพื่อบรรเทาความโหยหิว แล้วเธอก็น้อมรับบิณฑบาตนั้นมาฉัน

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุรูปแรกที่ไม่ยอมฉันบิณฑบาตในวันนั้น เป็นผู้ควรบูชาควรสรรเสริญมากกว่า เพราะเหตุไร?

"ภิกษุทั้งหลาย! เพราะการที่ภิกษุไม่ยอมเป็นอามิสทายาทนั้นจักเป็นไปเพื่อความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย ระดมเพียร แก่ภิกษุนั้นเองสืบไปภายหน้ายาวนาน..."

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าสู่พระวิหาร

พระสารีบุตรเพิ่มความเข้าใจในคำสอน

(23-25) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่พระวิหารไม่นาน พระสารีบุตรก็เรียกภิกษุทั้งหลายมาตั้งคำถามว่า เมื่อพระศาสดาทรงอยู่วิเวก สาวกปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าได้ฝึกฝนตนอยู่วิเวกตาม

ภิกษุทั้งหลายเรียนท่านว่า พวกตนเดินทางมาไกล ก็เพื่อจะขอคำแนะนำในเรื่องนี้แหละ คงมีแต่ท่านที่จะตอบได้ดี ขอได้โปรดแนะนำเถิด เพื่อจะได้พากันจดจำไว้

พระสารีบุตรให้คำตอบว่า ผู้ที่ได้ชื่อว่าไม่ศึกษาอยู่วิเวก

ตามพระพุทธองค์ คือ 1. ไม่ละธรรมที่ทรงสอนให้ละ 2. เป็นคนมักมาก (พาหุลิกา) 3. เป็นผู้ย่อหย่อน ตกอยู่ในอำนาจของนิวรณ์ ทอดธุระในความสงัด (สาถิลิกา โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา ปวิเวเก นิกฺขิตฺตธุรา) ซึ่งเมื่อประพฤติตนอย่างนี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นพระเถระ พระปูนกลาง หรือพระใหม่ ก็จะต้องถูกวิญญูชนติเตียนได้เหมือนกันทั้งสิ้น

(26) ต่อจากนั้น พระสารีบุตรได้แจกแจงธรรมฝ่ายชั่ว 8 คู่ ซึ่งสามารถละได้ด้วยมัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ธรรมฝ่ายชั่ว 8 คู่นั้น คือ 1. โลภะ และโทสะ 2. โกธะ (ความโกรธ) และอุปนาหะ (ความผูกโกรธ) 3. มักขะ (ความลบหลู่) และปฬาสะ (ความตีเสมอ) 4. อิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) 5. มายา (ความเจ้าเล่ห์) และสาเถยยะ (ความโอ้อวด) 6. ถัมภะ (ความกระด้าง) และสารัมภะ (ความแข่งดี) 7. มานะ (ความถือตัว) และอติมานะ (ความดูหมิ่นท่าน) 8. มทะ (ความมัวเมา) และปมาทะ (ความประมาท)

(ธรรมฝ่ายชั่วทั้ง 8 คู่นี้ เมื่อกระจายเรียงข้อ ก็คือ อุปกิเลส 16 นั่นเอง)

ความหมายของธรรมฝ่ายชั่ว 16 อย่าง

อรรถกถาได้อธิบายความหมายของธรรมฝ่ายชั่ว หรืออุปกิเลส 16 อย่าง ดังนี้

1. โลภะ มีลักษณะอยากได้ เกิดแก่บุคคลประเภทอามิสทายาท

2. โทสะ มีลักษณะคับแค้นใจเมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการ

3. โกธะ มีลักษณะเดือดดาลผูกอาฆาตประทุษร้าย

4. อุปนาหะ มีลักษณะผูกโกรธจองเวร เป็นความโกรธต่อเนื่อง โบราณาจารย์กล่าวว่า โกธะเกิดก่อน อุปนาหะเกิดตามมา

5. มักขะ มีลักษณะลบหลู่คนอื่น ทำลายคุณของคนอื่น ปกปิดคุณความดีของคนอื่น (ใจแคบ)

6. ปฬาสะ มีลักษณะถือเป็นคู่แข่ง ตีเสมอ คือ ชอบเอาตัวเองไปตีค่าเปรียบเทียบกับคนอื่น

7. อิสสา มีลักษณะริษยาต่อสมบัติของคนอื่น ทนไม่ได้เมื่อเห็นคนอื่นได้ดี

8. มัจเฉระ หรือ มัจฉริยะ มีลักษณะซ่อนเร้นปิดบังหวงแหนสมบัติของตน ไม่สบายใจเมื่อมีคนอื่นมาร่วมใช้สอย

9. มายา มีลักษณะปิดบังความชั่วที่ตัวเองทำ ไม่ให้คนอื่นเห็นความไม่ดีไม่งามของตน

10. สาเถยยะ มีลักษณะชอบเปิดเผยคุณความดีที่ตัวเองไม่มี

11. ถัมภะ มีลักษณะอวดผยองไม่เกรงใจใคร ไม่มีความอ่อนโยน

12. สารัมภะ มีลักษณะข่มคนอื่น แสดงตนเป็นข้าศึกต่อคนอื่น แสดงอาการไม่เคารพให้ปรากฏ

13. มานะ มีลักษณะเย่อหยิ่งถือตัว เอาตัวเป็นใหญ่

14. อติมานะ มีลักษณะถือตัวจัด จนดูหมิ่นคนอื่น

15. มทะ มีลักษณะมัวเมาหลงใหลคลั่งไคล้

16. ปมาทะ มีลักษณะปล่อยจิตไปในกามคุณ 5 เป็นลักษณะขาดสติ

ภยเภรวสูตร

พุทธคุณที่ทำให้อยู่ป่าโดยไม่ขลาดกลัว

(27-29) วันหนึ่ง พราหมณ์ชาณุสโสณี (อรรถกถากล่าวว่า ชื่อนี้เป็นชื่อตำแหน่งปุโรหิต) เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ได้ทูลถามว่า กุลบุตรที่ออกบวชตามพระองค์นั้น พวกเขาได้ปฏิบัติตนตามแบบอย่างพระองค์หรือไม่ ตรัสตอบว่าผู้ที่ออกบวชตามพระองค์ ย่อมปฏิบัติตามแบบอย่างที่พระองค์ปฏิบัติอยู่

แล้วชาณุสโสณี ก็กราบทูลเรื่องการอยู่ในป่าและป่า

เปลี่ยวว่าเป็นเรื่องยากที่จะอยู่ได้ ยากที่จะยินดีได้ เพราะป่าทั้งหลายน่ากลัว ประหนึ่งว่าจะทำใจของผู้ไม่ได้สมาธิให้หลุดลอยไป พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่า การอยู่ในเสนาสนะในป่าอันสงัดเป็นเรื่องน่าหวาดหวั่นอย่างนั้นจริง

(30-44) ทรงเล่าถึงคราวที่พระองค์ยังเป็นโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามลำดับ ดังนี้

พวกสมณะหรือพราหมณ์ ที่มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม และอาชีวะไม่บริสุทธิ์ เมื่ออยู่ในป่า ก็หวนคิดถึงความขลาดกลัวอันเป็นอกุศล ซึ่งตนทำไว้นั่นเอง ส่วนพระองค์หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ หากแต่เป็นองค์หนึ่งในหมู่พระอริยะที่มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม และอาชีวะบริสุทธิ์ จึงเป็นผู้มีขนตก (ไม่มีอาการขนลุกชูชันเพราะความกลัว) เมื่ออยู่ในป่า

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกนั้น มีความอยากรุนแรง มีราคะกล้าในกาม มีจิตพยาบาท มีความดำริชั่วอยู่ในใจ มีถีนมิทธะกลุ้มรุมจิต มีจิตฟุ้งซ่านไม่สงบนิ่ง มีวิจิกิจฉา มีความคิดยกตนข่มผู้อื่น มีปกติขลาดกลัว มีใจใฝ่หาลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ เป็นคนเกียจคร้านเฉื่อยชา มีสติสัมปชัญญะอันเลอะเลือน มีจิตไม่มั่นคง คิดในทางผิด มีปัญญาทรามพูดไม่รู้เรื่อง เมื่อพวกเขาอยู่ในป่าสงัดก็จะถูกอกุศลธรรมของตัวเองนั่นแหละพาให้ขลาดกลัว ส่วนพระองค์หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ ทรงมั่นพระทัยว่าพระองค์เพียบพร้อมด้วยกุศลธรรมอันตรงกันข้ามนั้นทุกอย่าง จึงปราศจากความสะดุ้งกลัวเมื่ออยู่ในป่า

วิธีเผชิญความกลัวในป่า

(45) ทรงเล่าถึงความเป็นไปเมื่อก่อนตรัสรู้ต่อไปว่า ในคืน 14 ค่ำ 15 ค่ำ และ 8 ค่ำแห่งปักษ์ ทรงเข้าประทับอยู่ตามสวน ตามป่า ตามต้นไม้ ที่คนถือกันว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ (คือเป็นเจดีย์) อันน่าสะพรึงกลัว เพื่อจะได้เห็นว่าความขลาดกลัวเป็นอย่างไร เมื่อเข้าประทับอยู่ในที่เช่นนั้น เวลามีกวาง (แรด เสือ หมูป่า หรือสุนัขจิ้งจอก) มา มีนกยูงทำกิ่งไม้หล่น หรือมีลมพัดใบไม้แห้ง ก็ทรงคิดว่า นั่นไงความขลาด นั่นไงความกลัว ทรงจดจ่ออยู่กับความขลาดกลัวเช่นนั้น จนความขลาดกลัวหายไปเอง

เมื่อเกิดความขลาดกลัวขณะที่ทรงจงกรมอยู่ ก็ทรงจงกรมต่อไป จนความขลาดกลัวนั้นหายไป โดยไม่ยอมยืน ไม่ยอมนั่ง ไม่ยอมนอน (ไม่ยอมเปลี่ยนอิริยาบถเดินจงกรม จนกว่าความขลาดกลัวนั้นจะหายไป) และทรงปฏิบัติอย่างเดียวกันเมื่อเกิดความขลาดกลัวในขณะยืน นั่งหรือนอน

พระโพธิสัตว์ไม่มีการหลงลืม

(46) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งนั้น (เมื่ออยู่ในป่า) หลงว่ากลางคืนเป็นกลางวัน กลางวันเป็นกลางคืน ส่วนพระองค์ไม่สับสนในเรื่องนั้น

"พราหมณ์! คำพูดที่ว่า สัตว์ผู้ไม่มีการหลงลืมโดยธรรมชาติ (อสมฺโมหธมฺโม สตฺโต) เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูลเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คำพูดเช่นนั้นหมายถึงเรา..."

ปเทสญาณ

อรรถกถาขยายความเรื่องสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง หลงกลางคืนเป็นกลางวัน กลางวันเป็นกลางคืนว่า เป็นเพราะบางท่านไม่ฉลาดในการออกจากฌาน เช่น ไม่ฉลาดในการกำหนดเวลาออกจากฌานไว้ อาจจะออกจากฌานเกินเวลาที่กำหนดไว้ บางท่านหลงว่ากลางคืนเป็นกลางวัน เพราะเจริญโอทาตกสิณ (เพ่งสีขาว) บางท่านหลงว่ากลางวันเป็นกลางคืน เพราะเจริญนีลกสิณ (เพ่งสีเขียว) บางท่านหลงไปตามเสียงของสัตว์ปาที่ร้องผิดเวลาด้วยเหตุต่างๆ

ส่วนโพธิสัตว์นั้น แม้ฝนจะตกติดต่อกัน 7 วัน ไม่มีแสงจันทร์แสงอาทิตย์สาดส่องเลย ก็รู้ได้เองว่าเวลาไหนเป็นเวลาอาหารเช้า เวลาไหนเป็นเวลาหลังอาหาร เวลาไหนเป็นปฐมยามหรือมัชฌิมยาม ที่เป็นอย่างนั้นเพราะบารมีที่เคยบำเพ็ญมา

พระอริยสาวกผู้ได้ปเทสญาณ (ญาณรู้เวลา) ก็กำหนดเวลากลางคืนกลางวันได้

มีเรื่องเล่าว่า พระโคทัตตเถระแห่งกัลยาณิมหาวิหาร (ในเกาะลังกา) ไม่ว่าจะเข้าพำนักในกุฏิหรือฉันอาหารก็ทำได้ตรงเวลาทุกวันไม่ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ช่วย โดยเฉพาะเวลาฉันอาหาร พวกคนวัดสามารถ

เตรียมอาหารไปรอท่านที่หลักวัดเงาแดด เมื่อเงาแดดวัดได้ 2 นิ้ว ท่านก็จะออกมาฉันตรงเวลา

ที่ธชาครวิหาร (ในเกาะลังกา) มีพระเถระองค์หนึ่งชื่อกาลิเทวะ ซึ่งทำหน้าที่เคาะระฆังตามเวร ในขณะที่ภิกษุรูปอื่นๆ ต้องดูเวลานาฬิกา ส่วนท่านไม่เคยใช้นาฬิกาเลย พอท่านเคาะระฆังได้ 2 ครั้ง เสียงนาฬิกาบอกเวลาก็จะดังขึ้นพอดี ถึงเวลาฉัน ภิกษุเดินไปเพื่อนิมนต์ ก็จะเห็นท่านเดินออกมาจากกุฏิทุกที

เหตุที่ทรงอยู่ป่าตลอดพระชนมชีพ

(47-50) จากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงการบำเพ็ญเพียรของพระองค์ จำเดิมแต่ระดมเพียรไม่ย่อหย่อน สติตั้งมั่น กายสงบ จิตดิ่งสู่สมาธิแล้วเข้ารูปฌานตามลำดับ เมื่อได้จตุตถฌานแล้วก็น้อมจิตระลึกชาติหนหลังได้สำเร็จในปฐมยาม กำจัดอวิชชาได้ วิชชาเกิดขึ้นแทน จากนั้นก็ทรงน้อมจิตเพื่อรู้การตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลายในมัชฌิมยาม...จากนั้นทรงน้อมจิตไปเพื่อความสิ้นกิเลส ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ทรงบรรลุวิชชาที่ 3 นี้ในปัจฉิมยาม"

(51) สุดท้าย ตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ว่า

"พราหมณ์! บางทีท่านอาจจะคิดอยู่ในใจว่า ถึงวันนี้พระสมณโคดมคงจะยังไม่ปลอดภัยจากราคะ โทสะ โมหะ เป็น

แน่ จึงยังประทับอยู่ในที่สงัดทั้งที่เป็นป่าและป่าเปลี่ยวอยู่อย่างนี้ พราหมณ์! ข้อนี้ท่านอย่าได้คิดอย่างนั้นเลย เราเห็นประโยชน์ 2 อย่างจึงอยู่ในที่อันสงัดที่เป็นป่า คือ 1. เห็นว่าการอยู่ป่าทำให้มีความสุขในชีวิตปัจจุบัน (ทิฏฺธมฺมสุขวิหารํ สมฺปสฺสมาโน) 2. เป็นการอนุเคราะห์คนรุ่นหลังให้เจริญรอยตาม (ปจฺฉิมं ชนตं อนุกมฺปมาโน)"

(52) พราหมณ์ชาณุสโสณี ทูลก่อนจะกราบทูลลาว่า คนรุ่นหลังเป็นอันพระองค์ได้อนุเคราะห์แล้ว เพราะพระองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทูลชื่นชมในความไพเราะงดงามของพระวาจาที่ตรัสนั้น ทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอย่างยิ่ง แล้วประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่บัดนั้น

อนังคณสูตร

คนมีกิเลสดีเลวต่างกัน 4 ประเภท

(53-) ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระสาริบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาเพื่ออธิบายธรรมให้ฟัง ท่านยกเรื่องบุคคล 4 จำพวก ซึ่งล้วนแต่มีกิเลส แต่ก็ดีเลวต่างกัน กิเลสในที่นี้ ท่านใช้คำว่า อังคณกิเลส (กิเลสเปรียบเหมือนเนิน-เป็นกิเลสอย่างหยาบ แสดงอาการให้เห็น) ซึ่งได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ บุคคล 4 จำพวกนั้น คือ

1. บางคนมีกิเลส แต่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่าตนมีกิเลส

อยู่ภายใน

2. บางคนมีกิเลส และรู้ตามความเป็นจริงว่าตนมีกิเลสอยู่ภายใน

3. บางคนไม่มีกิเลส (มีกิเลสแต่เป็นกิเลสที่ไม่แสดงอาการให้ปรากฏ) แต่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่าตนไม่มีกิเลสอยู่ภายใน

4. บางคนไม่มีกิเลส และรู้ตามความเป็นจริงว่าตนไม่มีกิเลสอยู่ภายใน

ในบุคคล 4 จำพวกนั้น พระสารีบุตรกล่าวว่า บุคคลประเภทที่ 2 ดีกว่าบุคคลประเภทที่ 1 และบุคคลที่ 4 ดีกว่าบุคคลประเภทที่ 3

ณ ที่นั้น พระมหาโมคคัลลานะ นั่งฟังอยู่ด้วย ท่านถามขึ้นว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนเหล่านั้นดีเลวไม่เท่ากัน

พระสารีบุตร ตอบข้อข้องใจตามลำดับ ดังนี้

บุคคลประเภทที่ 1 ตัวเองมีกิเลส แต่ไม่รู้ตัวว่ามีกิเลส เขาก็จักไม่เกิดฉันทะ ไม่เกิดวิริยะ ไม่ระดมเพียรเพื่อละกิเลสนั้น ก็จะต้องเป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะ จนตาย เหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้มาจากตลาด เขรอะไปด้วยฝุ่นและสนิม เจ้าของผู้ได้มาก็ไม่ใช้สอย ไม่ขัดสี ซ้ำยังเก็บไว้ให้ฝุ่นจับ ถาดทองสัมฤทธิ์นั้นก็มีแต่จะหมองและเป็นสนิมยิ่งขึ้น

บุคคลประเภทที่ 2 ตัวเองมีกิเลส และรู้ตัวว่ามีกิเลส เขาก็ยังจะเกิดฉันทะ วิริยะ และระดมเพียรเพื่อละกิเลสนั้น จักเป็นผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ตายไปอย่างคนไม่มีกิเลสได้ เหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้มาจากตลาด ซึ่งเขรอะด้วยฝุ่นและสนิม

แต่เจ้าของได้ใช้สอยและขัดสี ทั้งไม่เก็บไว้ให้อยู่กับฝุนละออง ถาดทองสัมฤทธิ์นั้นก็ย่อมจะผุดผ่องสดใส

บุคคลประเภทที่ 3 ตัวเองไม่มีกิเลสปรากฏอาการ แต่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า ตนไม่มีกิเลสประเภทนั้น สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ก็คือเขาจักมนสิการสุภนิมิต (ใส่ใจอยู่กับความสวยความงาม ความน่ารักน่าพอใจ) เมื่อมนสิการอย่างนั้น ราคะก็จะเกิดครอบงำจิตของเขา เขาก็จักตายไปอย่างคนมีราคะ โทสะ โมหะ เหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้มาจากตลาด ซึ่งเป็นของสะอาดหมดจด แต่เจ้าของไม่ใช้และไม่ขัดสี ซ้ำยังเก็บไว้ให้อยู่กับฝุนละออง ถาดทองสัมฤทธิ์นั้นก็จะต้องหมองสีและเป็นสนิมได้

บุคคลประเภทที่ 4 ตัวเองไม่มีกิเลสปรากฏอาการและรู้ตามความเป็นจริงว่า ไม่มีกิเลสเช่นนั้น ก็หวังได้ว่าเขาจักไม่มนสิการสุภนิมิต เมื่อไม่มนสิการสุภนิมิต ราคะก็จักไม่ครอบงำจิต เขาก็จักตายอย่างคนไม่มีราคะ โทสะ โมหะได้ เหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้มาจากตลาด ทั้งเป็นของสะอาดหมดจด ทั้งเจ้าของได้ขัดสี และไม่เก็บไว้ให้อยู่กับฝุนละออง ถาดทองสัมฤทธิ์นั้นก็มีแต่จะผุดผ่องแวววาวยิ่งขึ้น

แล้วพระสาริบุตรก็กล่าวสรุปแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า

"ท่านโมคคัลลานะ! นี้คือปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างคนมีกิเลสเหมือนกัน คือ คนหนึ่งเลว คนหนึ่งดี และคนไม่มีกิเลสเหมือนกันแต่คนหนึ่งเลว คนหนึ่งดี"

อังคณกิเลส 19 อย่าง

(56-69) พระมหาโมคคัลลานะเรียนถามพระสาริบุตรว่า คำว่า "อังคณะ" หรือกิเลสดุจเนินนั้น หมายถึงกิเลสประเภทไหน พระสาริบุตรตอบว่า อังคณะเป็นชื่อของอิจฉาวจรที่เป็นบาป-อกุศล (คือกิเลสที่เกิดขึ้นด้วยความอยาก หมายถึงความหงุดหงิดกระวนกระวายใจ (โกโป-อปฺปจฺจโย) ประเภทต่างๆ) ท่านแจกแจงอาการของอังคณกิเลสไว้ทั้งสิ้น 19 อย่าง คือ

1. ภิกษุบางรูปต้องอาบัติแล้ว แต่ไม่อยากจะให้ภิกษุด้วยกันรู้ เมื่อมีภิกษุอื่นรู้เข้า ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจที่เขารู้

2. ภิกษุบางรูปต้องอาบัติแล้ว ถ้าถูกโจทก็อยากจะให้เป็นการโจทในที่ลับ อย่าให้เป็นการโจทในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อถูกโจทในท่ามกลางสงฆ์ ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

3. ภิกษุบางรูปต้องอาบัติแล้ว ถ้าถูกโจทก็อยากจะให้ภิกษุระดับเดียวกันเป็นผู้โจท ครั้นถูกภิกษุต่างระดับกัน (เช่นมีพรรษาน้อยกว่า) เป็นผู้โจท ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

4. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า เมื่อพระพุทธองค์จะทรงซักถามสอบถามแล้วแสดงธรรม ขอให้ทรงซักถามสอบถามแล้วแสดงธรรมแก่ตนเท่านั้น ครั้นพระพุทธองค์ทรงซักถามสอบถามแล้วแสดงธรรมแก่ภิกษุรูปอื่นก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

5. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า เมื่อเข้าไปฉันในบ้าน ขอให้ภิกษุทั้งหลายเป็นบริวารของตน อย่าได้เป็นบริวารของภิกษุอื่นเลย ครั้นภิกษุทั้งหลายไม่เป็นอย่างที่ตนหวัง ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

B 11592060
i 16958159

6. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า เมื่ออยู่ในโรงฉัน ขอให้ตนได้อาสนะ น้ำ และบิณฑบาตที่ดีที่สุด (เหนือกว่าภิกษุรูปอื่นๆ) ครั้นไม่ได้อย่างนั้นก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

7. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า เมื่อฉันอยู่ในโรงฉันแล้ว ขอให้ตนเท่านั้นได้เป็นผู้กล่าวอนุโมทนา อย่าให้เป็นภิกษุอื่นใด ครั้นไม่เป็นอย่างนั้นก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

8. 9. 10. 11. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า เมื่อมีภิกษุ (หรือภิกษุณี หรืออุบาสก หรืออุบาสิกา) ทั้งหลายเข้าไปในวัด ขอให้ตนเท่านั้นเป็นผู้แสดงธรรมให้ฟัง อย่าให้เป็นภิกษุรูปอื่น ครั้นไม่เป็นอย่างนั้น ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

12. 13. 14. 15. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า ขอให้ภิกษุ (หรือภิกษุณี หรืออุบาสก หรืออุบาสิกา)ทั้งหลาย สักการะเคารพนับถือบูชาตนเท่านั้น อย่าได้สักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุอื่นใด ครั้นไม่เป็นอย่างนั้น ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

16. 17. 18. 19. ภิกษุบางรูปตั้งความหวังว่า ขอให้ตนเท่านั้นได้จีวร (หรือบิณฑบาต หรือเสนาสนะ หรือยารักษาโรค) ที่ดี อย่าให้ภิกษุอื่นได้เหมือนตน เมื่อไม่ได้อย่างที่หวัง ก็หงุดหงิดกระวนกระวายใจ

(70-71) ต่อจากนี้ พระสารีบุตรกล่าวว่า

เมื่อภิกษุยังละอิจฉาวจรอันเป็นบาปอกุศลเหล่านี้ไม่ได้ ยังแสดงอาการให้คนทั้งหลายเห็นอยู่ได้ยินอยู่ แม้เธอจะอยู่ป่า ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เดินบิณฑบาตตามลำดับตรอก นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร หรือครองจีวรสีหม่น ก็จะไม่ได้รับความยกย่อง

PROPERTIES OF
RAMKHAMHAENG UNIVERSITY

เคารพนับถือบูชาจากเพื่อนพรหมจรรย์เลย เปรียบเหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้มาจากตลาด แม้จะเป็นของสะอาดหมดจด แต่เจ้าของเอาซากศพเน่าเหม็นใส่ไว้ในถาดทองสัมฤทธิ์นั้นแล้วปิดอย่างดี อุ้มเดินเข้าตลาด คนทั้งหลายเห็นก็จะถามด้วยความสนใจว่ามันคืออะไร พอเปิดถาดทองสัมฤทธิ์นั้นให้เขาดูซากเน่า คนที่ได้เห็นก็จะเกลียดกลัว แม้คนหิวโซก็ไม่คิดจะขอกิน ไม่ต้องพูดถึงคนอิ่มมาแล้ว

พระสาริบุตรกล่าวให้เห็นในทางตรงกันข้ามว่า ถ้าภิกษุละอิจฉาวจรเหล่านั้นได้ แม้เธอจะเป็นภิกษุชานเมือง (คามนฺตวิหารี) เป็นภิกษุรับกิจนิมนต์ หรือใช้จีวรที่เขาถวาย (คหปติจีวร) ก็ยังจะได้รับความยกย่องเคารพนับถือบูชาจากเพื่อนพรหมจรรย์อยู่ เปรียบเหมือนถาดทองสัมฤทธิ์ที่ได้จากตลาด เป็นของสะอาดหมดจด และเจ้าของก็บรรจุไว้ด้วยข้าวสาลีบริสุทธิ์พร้อมด้วยแกงและกับหลายอย่าง แล้วปิดอย่างดีเดินเข้าตลาด คนทั้งหลายเห็นเข้า ก็จะสนใจถามว่ามันคืออะไร เมื่อเปิดถาดทองสัมฤทธิ์นั้นให้ดู คนได้เห็นก็จะยินดีพอใจ แม้เป็นคนอิ่มมาแล้วก็อยากจะกินอีก มิพักกล่าวถึงคนหิวโซ

สอนธรรมเหมือนถากไม้ได้ดังใจ

(72) เมื่อพระสาริบุตรแสดงธรรมจบลง พระมหาโมคคัลลานะได้กราบเรียนว่า เมื่อได้ฟังมาตามลำดับ ก็ทำให้ท่านนึกได้ถึงข้ออุปมาซึ่งท่านได้ประสบมาเอง

เรื่องมีอยู่ว่า เช้าวันหนึ่งที่กรุงราชคฤห์ ท่านเดินทาง

เข้าไปบิณฑบาต เห็นบุตรนายช่างทำรถชื่อสมีติ กำลังถากกงรถอยู่ ขณะเดียวกันนั้นก็มีอาชีวกคนหนึ่งชื่อปัณฑุบุตร ซึ่งเป็นบุตรช่างทำรถเจ้าเก่าได้ไปยืนดูนายสมีติถากไม้อยู่ ดูไปก็นึกไปด้วยว่า นายสมีตินำจะถากตรงนั้นตรงนี้ แล้วกงรถก็จะไม่โค้ง ไม่คด ไม่มีกระพี้ไม่มีปม จะเหลือแต่แก่น ปรากฏว่า นึกอยู่อย่างไร นายสมีติก็ทำอย่างนั้น (เหมือนทำตามสั่ง) จนต้องหลุดปากชมว่านายสมีติถากไม้เหมือนรู้ใจตน

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า คนทั้งหลายก็เหมือนกัน ประเภทที่ไม่มีศรัทธา บวชเพื่อหาเลี้ยงชีพ ไม่ได้สละบ้านเรือนออกบวช เป็นคนมักโอ้อวด เจ้าเล่ห์ หลอกลวง ฟุ้งซ่าน ถือตน กลับกลอก ปากจัด พูดจาเลอะเทอะ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้ประมาณในการกิน ไม่มีความเพียร ไม่มุ่งมั่นต่อมรรคผล ไม่เคารพในสิกขา เป็นคนมักมาก ย่อหย่อน ตั้งท่าแต่จะท้อถอย ทอดธุระในความสงัด เกียจคร้าน มีความเพียรอันทราม สติฟั่นเฟือน ไม่มีสัมปชัญญะ จิตไม่มั่นคง คิดผิด มีปัญญาทราม ท่านพระสาริบุตรเหมือนหยั่งรู้ใจของคนเหล่านั้นด้วยใจตน แล้วถาก (ขัดเกลา) ด้วยธรรมบรรยายนี้

สำหรับคนที่บวชด้วยศรัทธา ไม่โอ้อวด ไม่เจ้าเล่ห์...พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า เมื่อได้ฟังธรรมของพระสาริบุตรดังนี้แล้ว ก็เสมือนหนึ่งว่าได้ดื่มได้กลืนไว้ด้วยวาจาและใจ เพราะดีใจว่าท่านได้ช่วยให้หลุดรอดออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่ในกุศล เปรียบเหมือนหนุ่มสาวคนรักสวยรักงาม เมื่ออาบน้ำสระผมแล้ว ได้ดอกอุบล ดอกมะลิ (วสฺสิกมาลี) หรือดอกลำดวน (อธิมุตฺ

ตกมาล่) แล้วก็ยกทูนไว้บนศีรษะฉะนั้น

ตอนจบของพระสูตรนี้ ท่านใช้คำว่า ท่านมหานาคทั้งสองต่างชื่นชมสุภาษิตของกันและกัน

ภาพถ่ายโบราณสถานวัดเชตวันมุมหนึ่งในยามเย็น

อากังเขยยสูตร

ธรรมเพื่อความสมหวังของผู้ปฏิบัติธรรม

(73) คราวหนึ่ง ขณะประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ทรงสอนว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงเพียบพร้อมด้วยศีล จงเพียบพร้อมด้วยปาติโมกข์อยู่เถิด จงเป็นผู้สำรวมในปาติโมกข์ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในความผิดทั้งหลายแม้เล็กน้อย ตั้งใจฝึกฝนในสิกขาบททั้งหลายเถิด"

(74-90) ต่อจากนั้น ตรัสถึงความมุ่งหวังของภิกษุ

อย่าง ซึ่งทุกความมุ่งหวังจะสำเร็จได้ ก็ล้วนแต่ต้องมีการประพฤติอยู่ในธรรม 5 ข้อคือ

1. ประพฤติให้บริบูรณ์ในศีล (สีเลเสุวสฺส ปริปูรการี)

2. ประกอบเนืองๆ ในการฝึกจิตของตนให้สงบ (อชฺฌตฺตเจโตสมถมนุยุตฺโต)

3. ไม่ปล่อยให้ฌานเสื่อม (อนิรากตชฺฌาโน)

4. เพียบพร้อมด้วยวิปัสสนา (วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต)

5. ยินดีพอใจในสุญญาคาร (พฺรูเหตา สุญฺญาคารานำ)

ความมุ่งหวังของภิกษุ 17 อย่างนั้นคือ

1. มุ่งหวังว่า ขอให้เราเป็นที่รักที่ชอบใจที่เคารพยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์

2. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค (อย่าได้ขาดแคลน)

3. มุ่งหวังว่า ขอให้การที่เราได้ใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคของเทวดาและมนุษย์ใดๆ ก็ตาม จงเกิดอานิสงส์มากแก่พวกเขา

4. มุ่งหวังว่า ญาติสาโลหิตของเราซึ่งล่วงลับไปแล้วเมื่อมีจิตเลื่อมใสระลึกถึงเรา ขอให้ความระลึกถึงนั้นมีอานิสงส์มากแก่พวกเขา (ญาติ หมายถึงคนที่สืบเชื้อสายมาทางพ่อผัวแม่ผัว สาโลหิตหมายถึง บิดาและปู่เป็นต้น ที่อยู่ในสายโลหิตเดียวกัน คือนับจากชั้นบิดาขึ้นไป)

5. มุ่งหวังว่า ขอให้เราสามารถข่มความไม่ยินดีและความยินดี (อรติรติสโห) ได้ ขอความไม่ยินดีอย่าครอบงำจิตเราได้

ขอให้เราเป็นฝายครอบงำย่ำยีความไม่ยินดีที่เกิดขึ้นแล้วได้

6. มุ่งหวังว่า ขอให้เราเป็นผู้ข่มความกลัวและความขลาด (ภยเภรวสโท) ได้ ความกลัวและความขลาดอย่าครอบงำจิตเราได้ ขอให้เราเป็นฝายครอบงำย่ำยีความกลัวและความขลาดที่เกิดขึ้นแล้วได้

7. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้ฌาน 4 ซึ่งเกิดขึ้นกับจิตที่ผ่องใสยิ่ง สำหรับอยู่สุขในปัจจุบันได้ตามที่ต้องการ โดยไม่ยาก

8. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้สัมผัสด้วย(นาม)กาย ซึ่งวิโมกข์อันก้าวล่วงรูปาวจรฌานแล้ว ซึ่งเป็นอรูปอันสงบระงับ

9-10. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้เป็นโสดาบัน ซึ่งเที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้ต่อไป...ขอให้เราได้เป็นสกทาคามี ซึ่งจะเกิดอีกในโลกนี้เพียงครั้งเดียวแล้วได้ตรัสรู้

11. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้เป็นอุปปาติกสัตว์ (ด้วยได้เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี) เพื่อปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่ต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีก

12. 13. 14. 15. 16. 17. มุ่งหวังว่า ขอให้เราได้บรรลุอิทธิวิธิ (แสดงฤทธิ์ได้)...ขอให้เราได้ยินเสียง 2 ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ใกล้และไกล ด้วยทิพยโสต...ขอให้เรากำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นบุคคลอื่นด้วยใจ (เจโตปริยญาณ)...ขอให้เราระลึกชาติหนหลังได้ (ปุพเพนิวาสานุสติญาณ)...ขอให้เราหยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ได้ (จุตูปปาตญาณ)...ขอให้เราทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป (อาสวักขยญาณ)

พระพุทธองค์ตรัสย้ำอีกว่า

"คำใดที่เรากล่าวแล้วว่า ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีศีลอันถึงพร้อม มีปาติโมกข์อันถึงพร้อมแล้วอยู่เถิด เธอทั้งหลายจงเป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่เถิด เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด ดังนี้ คำนั้นเรากล่าวก็เพราะอาศัยประโยชน์ที่จะเกิดดังว่ามานั้น"

(พระสูตรนี้ เน้นให้เห็นความสำคัญของศีลเป็นพิเศษ แต่การที่จะบรรลุความมุ่งหวังถึงที่สุด คือดับกิเลสดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงนั้น ก็จะต้องถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) นั่นเอง)

วัตถูปมสูตร

คติของจิตเศร้าหมองและไม่เศร้าหมอง

(91) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ผ้าที่เศร้าหมองมลทินจับ ไม่ว่าช่างย้อมจะหย่อนลงในน้ำย้อมสีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ก็จะเป็นผ้าสีสวยไปไม่ได้ สีออกมัวหมองอยู่นั่นเอง เพราะผ้านั้นไม่บริสุทธิ์ ฉันใด เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันหวังได้ (จิตฺเต

สงฺกิลิฏฺเ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา) ฉันนั้น

"ภิกษุทั้งหลาย! ผ้าที่บริสุทธิ์หมดจด ไม่ว่าช่างย้อมจะหย่อนลงในน้ำย้อมสีเขียว สีเหลือง สีแดงหรือสีชมพู ก็จะเป็นผ้าสีสวยสด เพราะผ้านั้นบริสุทธิ์หมดจด ฉันใด เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้ (จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเ สุคติ ปาฏิกงฺขา) ฉันนั้น"

กิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง (อุปกิเลส)

(92-95) จากนั้นทรงชี้ว่า อุปกิเลส 16 คือธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง อุปกิเลส 16 นั้นคือ 1. อภิชฌาวิสมโลภะ 2. พยาบาท 3. โกธะ 4. อุปนาหะ 5. มักขะ 6 ปลาสะ 7. อิสสา 8. มัจฉริยะ 9. มายา 10. สาเถยยะ 11. ถัมภะ 12. สารัมภะ 13. มานะ 14. อติมานะ 15. มทะ 16. ปมาทะ

ทรงสอนให้รู้อุปกิเลสแต่ละอย่างและให้ละ เมื่อละได้แล้วก็ให้มีความเลื่อมใสอย่างแน่วแน่ในพุทธคุณ ธัมมคุณ สังฆคุณ เมื่อละอุปกิเลสเหล่านั้นได้แล้วและมีความเลื่อมใสอย่างแน่วแน่ในพระพุทธเจ้าในพระธรรมและในพระสงฆ์ ก็จะเกิดความปราโมทย์ เกิดปีติ กายสงบ มีความสุข และจิตเป็นสมาธิตามลำดับ

ล้างบาปในความหมายใหม่

(96) ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุนั้นมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้

มีปัญญาอย่างนี้ แม้เธอจะฉันข้าวสาลีปลอดเมล็ดดำ มีแกงและกับพร้อม (คือฉันอาหารอย่างดี) การฉันของเธอก็ไม่มีอันตรายได้"

ทรงยกอุปมาว่า ภิกษุเช่นนั้นก็เหมือนผ้าที่เศร้าหมองมลทินจับ แต่ได้ล้างน้ำใส ผ้าก็หมดจดสดใสได้ หรือเหมือนทองคำได้เบ้าหลอมที่ทำทองให้บริสุทธิ์ ทองก็ย่อมจะเป็นทองบริสุทธิ์ผุดผ่องได้เช่นกัน

(97) แล้วตรัสถึงภิกษุผู้เจริญอัปปมัญญา 4 ว่า สามารถที่จะหลุดพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ได้ ภิกษุประเภทนี้ทรงเรียกว่า ผู้อาบล้างบาปที่จิต (สินาโต อนฺตเรน สินาเนน-ผู้สนานด้วยเครื่องสนานภายใน)

ทรงปฏิเสธการอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์

(98) ขณะนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อสุนทริกะ ภารทวาชะ นั่งอยู่ไม่ไกล เมื่อได้ยินพระดำรัสว่าอาบล้าง ก็ทูลถามขึ้นทันทีว่า ท่านโคดมจะเสด็จไปสรงสนาน(ล้างบาป)ที่แม่น้ำพาหุกาหรือ พระพุทธองค์ตรัสว่า แม่น้ำพาหุกาจะมีประโยชน์อะไร แม่น้ำพาหุกาจะทำประโยชน์อะไรได้

พราหมณ์ทูลว่า คนทั้งหลายเชื่อกันว่า แม่น้ำพาหุกาช่วยให้คนบริสุทธิ์จากบาปได้ เป็นแหล่งบุญ ซึ่งคนเป็นอันมากต่างพากันไปลอยบาปที่นั่น

พระพุทธองค์ตรัสกะพราหมณ์ว่า

"คนโง่ทำชั่วแล้ว มุ่งหน้าไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิ

กักกะ แม่น้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี มิได้ขาด ก็ไม่มีทางจะบริสุทธิ์จากบาปได้ แม่น้ำเหล่านั้นจะช่วยอะไรได้ คนมีเวรทำกรรมชั่ว แม่น้ำใดๆ ก็ช่วยให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ส่วนบุคคลผู้หมดจากบาปนั้น ย่อมมีฤกษ์ล้างบาปเดือน 4 (ผัคคุณฤกษ์) ได้ทุกเมื่อ มีการรักษาอุโบสถได้ทุกเมื่อ มีการงานที่สะอาดได้ทุกเมื่อ

บรรยากาศการอาบน้ำล้างบาปของพวกนักบวชลัทธิหนึ่ง (ภาพถ่ายจากหนังสือ "สู่ดินแดนพระพุทธองค์" โดย พระวิเทศโพธิคุณ (ว.ป.วีรยุตฺโต)

"พราหมณ์! ท่านจงสนาน (ล้างบาป) ในคำสอนของเรานี้เถิด จงให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตทั้งปวง ถ้าท่านไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ลักขโมย มีศรัทธา ไม่ตระหนี่ จะต้องเสียเวลาไปแม่น้ำคยาทำไม ต่อให้ดื่มน้ำในแม่น้ำคยา ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่ท่าน"

ประเพณีอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์

มีข้อมูลเกี่ยวกับการสนานกายหรืออาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ในสมัยพุทธกาล ดังนี้

แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์หรือแม่น้ำที่คนทั้งหลายสมัยนั้นเชื่อว่าอาบแล้วได้บุญ ตามที่ปรากฏในพระสูตรนี้ มี 7 สาย คือ 1. พาหุกา 2. อธิกักกะ 3. คยา 4. สุนทริกา 5. สรัสสดี 6. ปยาคะ 7. พาหุมดี พราหมณ์ในเรื่องนี้ที่ได้นามว่า สุนทริกะ เพราะเป็นคนเชื่อว่า แม่น้ำสุนทริกา เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และเขาได้สนานกายลอยบาปเป็นประจำที่นั่น เขาเกิดในภารทวาชโคตร

คำว่าลอยบาป บาลีใช้คำว่า ปวาเหติ

การไปอาบน้ำลอยบาปนั้น คนอยู่ใกล้แม่น้ำจะไปอาบน้ำวันละ 3 ครั้ง ถ้าอยู่ห่างไกลออกไปก็จะเว้นระยะห่างตามความสะดวก คือ ห่างระยะหนึ่งไปอาบวันละ 2 ครั้ง ห่างไกลกว่านั้น อาบน้ำวันละครั้งเดียว หรืออาบน้ำวันเว้นวันไปจนกระทั่งถึงปีเว้นปี ส่วนคนที่ไม่สามารถจะเดินทางไปได้ ก็จะฝากให้คนอื่นเอาหม้อตักน้ำจากแม่น้ำนั้นมาให้อาบ

ที่ระบุชื่อแม่น้ำ 7 สายนั้น ความจริง เป็นลำน้ำจริงๆ 4 สาย คือพาหุกา สุนทริกา สรัสสดี และพาหุมดี ส่วนอธิกักกะ คยา และปยาคะ เป็นชื่อท่าน้ำ

เฉพาะท่าปยาคะนั้นเป็นท่าหนึ่งของแม่น้ำคงคา อยู่ตรงหน้าบันไดประสาทของพระเจ้ามหาปนาทะ (เป็นท่าน้ำโบราณ ซึ่งจมหายไปแล้ว เหลือแต่ชื่อ)

เฉพาะพราหมณ์สุนทริกะนั้น มีความเชื่อว่า ใครได้อาบน้ำในวันข้างขึ้นเดือน 4 (เดือนผัคคุณะ) ย่อมเท่ากับได้ชำระบาปที่ทำมาทั้งปี พระพุทธองค์ทรงค้านความเชื่อนั้น จึงตรัสว่า เดือน 4 มีได้ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ นักษัตร(ดวงดาว)ประจำเดือน 4 ปรากฏอยู่เสมอสำหรับผู้หมดกิเลส ไม่จำเป็นต้องอาศัยแม่น้ำใดๆ เลย

(99) พราหมณ์สุนทริกะ ภารทวาชะ เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งในพระพุทธดำรัสเป็นอย่างยิ่ง เขาได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะและขอบรรพชาอุปสมบท หลังจากได้บรรพชาอุปสมบทจากพระพุทธองค์ไม่นาน ได้ปลีกตนอยู่ผู้เดียว มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง

สัลเลขสูตร

วิธีละความเห็นผิดเรื่องอัตตาและโลก

(100-101) เย็นวันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระมหาจุนทะ ออกจากที่พักเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ทูลถามเรื่องทิฐิเกี่ยวกับอัตตา (อัตตวาทะ) และทิฐิเกี่ยวกับโลก (โลกวาทะ) ซึ่งเป็นมิจฉาทิฐิที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปว่า ภิกษุควรจะมนสิการ (พิจารณา) ในเบื้องต้นอย่างไร จึงจะหลุดพ้นออกมาให้

พระพุทธองค์ตรัสว่า

"จุนทะ! ทิฐิเหล่านี้มีหลายอย่าง เกี่ยวกับอัตตวาทะบ้าง

เกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง เมื่อทิฐิเหล่านั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ใด นอนเนื่องอยู่ในอารมณ์ใด และฟุ้งขึ้นในอารมณ์ใด ภิกษุเห็นอารมณ์นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นได้อย่างนี้ การสลัดทิ้งทิฐิเหล่านั้นก็เป็นอันเกิดขึ้น"

(คำว่าอารมณ์ ในพระพุทธดำรัสนี้ หมายถึงเบญจขันธ์ ความเห็นผิดในเรื่องอัตตาและโลก ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์)

ฌานไม่ใช่สัลเลขธรรม (เครื่องขัดเกลากิเลส)

(102-103) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระมหาจุนทะว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุบางรูปจะเข้าใจไปว่า การได้ฌาน(แต่ละขั้น) เป็นการอยู่ด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส(สัลเลขธรรม) แต่ความจริงนั้น

รูปฌาน 4 (มีปฐมฌานเป็นต้น) เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร (ธรรมสำหรับอยู่เป็นสุข-สำหรับพักผ่อนกายใจในปัจจุบัน)

อรูปฌาน 4 (มีอากาสานัญจายตนฌาน เป็นต้น) เป็นสันตวิหารธรรม (ธรรมสำหรับผู้สงบ)

สัลเลขธรรม 44

(104) สัลเลขธรรม (ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส) นั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ขัดเกลากิเลส (สลฺเลโข กรณีโย) ในเรื่องต่อไปนี้ คือ 1. คนอื่นเบียดเบียนกัน เราจักไม่เบียดเบียนกัน 2. คนอื่นฆ่าสัตว์ เราจักงดเว้นจากปาณาติบาต 3. คนอื่นลักทรัพย์ เราจักงดเว้นจากอทินนาทาน 4. คนอื่นเสพเมถุนธรรม เราจัก

ประพฤติพรหมจรรย์ 5. คนอื่นกล่าวเท็จ เราจักงดเว้นมุสาวาท 6. คนอื่นกล่าวส่อเสียด เราจักงดเว้นปิสุณวาจา 7. คนอื่นกล่าวคำหยาบ เราจักงดเว้นผรุสวาจา 8. คนอื่นพูดเพ้อเจ้อ เราจักงดเว้นสัมผัปปลาปะ 9. คนอื่นเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น เราจักไม่เพ่งเล็งอย่างนั้น 10. คนอื่นมีจิตพยาบาท เราจักไม่มีจิตพยาบาท 11. คนอื่นมีความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) เราจักมีความเห็นถูก (ข้อ 2 ถึง 11 คืออกุศลกรรมบถ 10)

12. คนอื่นมีความดำริผิด เราจักมีความดำริถูก 13. คนอื่นมีวาจาผิด เราจักมีวาจาถูก 14. คนอื่นมีการงานผิด เราจักมีการงานถูก 15. คนอื่นมีอาชีพผิด เราจักมีอาชีพถูก 16. คนอื่นมีความเพียรผิด เราจักมีความเพียรถูก 17. คนอื่นมีสติผิด (ระลึกผิด) เราจักมีสติถูก 18. คนอื่นมีสมาธิผิด เราจักมีสมาธิถูก 19. คนอื่นมีญาณผิด เราจักมีมีญาณถูก 20. คนอื่นมีวิมุตติผิด เราจักมีวิมุตติถูก (ข้อ 11 ถึง 20 คือ มิจฉัตตะ 10 ข้อว่ามีญาณผิด คือความหลงผิดว่า ความชั่วของตนเป็นอุบายที่ดี ข้อว่ามีวิมุตติผิด คือยังไม่ได้วิมุตติ แต่สำคัญผิดว่าตนได้วิมุตติ)

21. คนอื่นถูกถีนมิทธะครอบงำจิต เราจักไม่ถูกถีนมิทธะครอบงำจิต 22. คนอื่นฟุ้งซ่าน เราจักไม่ฟุ้งซ่าน 23. คนอื่นมีวิจิกิจฉา เราจักข้ามพ้นจากวิจิกิจฉา (4 ข้อนี้ นับเนื่องอยู่ในนิวรณ์ 5)

24. คนอื่นมีความโกรธ เราจักไม่มีความโกรธ 25. คนอื่นผูกโกรธไว้ เราจักไม่ผูกโกรธ 26. คนอื่นลบหลู่คุณท่าน เราจักไม่หลบหลู่ 27. คนอื่นตีเสมอเขา เราจักไม่ตีเสมอเขา 28. คน

อื่นมีความริษยา เราจักไม่มีความริษยา 29. คนอื่นมีความตระหนี่ เราจักไม่มีความตระหนี่ 30. คนอื่นโอ้อวด เราจักไม่โอ้อวด 31. คนอื่นมีมารยา (เจ้าเล่ห์) เราจักไม่มีมารยา 32. คนอื่นดื้อรั้น เราจักไม่ดื้อรั้น 33. คนอื่นดูหมิ่นท่าน เราจักไม่ดูหมิ่นท่าน 34. คนอื่นว่ายากสอนยาก เราจักเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย (11 ข้อนี้นับเนื่องอยู่ในอุปกิเลส 16)

35. คนอื่นมีมิตรชั่ว เราจักมีมิตรดี 36. คนอื่นเป็นผู้ประมาท เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท 37. คนอื่นเป็นผู้ไม่มีศรัทธา เราจักเป็นผู้มีศรัทธา 38. คนอื่นไม่ละอายต่อบาป เราจักละอายต่อบาป 39. คนอื่นไม่เกรงกลัวบาป เราจักเกรงกลัวบาป 40. คนอื่นด้อยการศึกษา (มีสุตะน้อย) เราจักเป็นพหูสูต 41. คนอื่นเกียจคร้าน เราจักระดมเพียร 42. คนอื่นมีสติเลอะเลือน เราจักมีสติมั่นคง 43. คนอื่นมีปัญญาทราม เราจักเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา (ที่ถูกต้อง) 44. คนอื่นหลงผิดไปกับทิฐิของตน ยึดมั่นถือมั่น สลัดทิ้งได้ยาก (สนฺทิฏฐิปรามาสี อาธานคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี) เราจักไม่หลงผิดอย่างนั้น

ประโยชน์ที่จะเกิดจากสัลเลขธรรม

(105) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระมหาจุนทะต่อไปว่า ความคิดที่จะทำดี (จิตตุปบาทในกุศลธรรม) นั้น มีอุปการะมาก ยิ่งได้ทำดีพูดดี ก็ยิ่งจะดีอีกไม่รู้เท่าไร เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงควรมีความคิดในทางสัลเลขธรรมดังกล่าว

(106) ตรัสว่า สัลเลขธรรม เป็นทางหลีกเลี่ยงจากความ

ชั่วทั้งหลาย เหมือนทางเรียบสำหรับเลี่ยงจากทางขรุขระ เหมือนท่าน้ำสะอาดสำหรับเลี่ยงจากท่าน้ำไม่สะอาด (เช่น เมื่อคิดว่าจะไม่เบียดเบียน ก็เพื่อจะหลีกเลี่ยงคนผู้เบียดเบียน เป็นต้น)

(107) ตรัสว่า อกุศลธรรม ทำให้ตกต่ำ ส่วนกุศลธรรม (สัลเลขธรรม) ทำให้ขึ้นสู่ภาวะสูงขึ้น (หมายความว่า สัลเลขธรรมแต่ละอย่าง มีเพื่อยกระดับจิตให้สูงขึ้น)

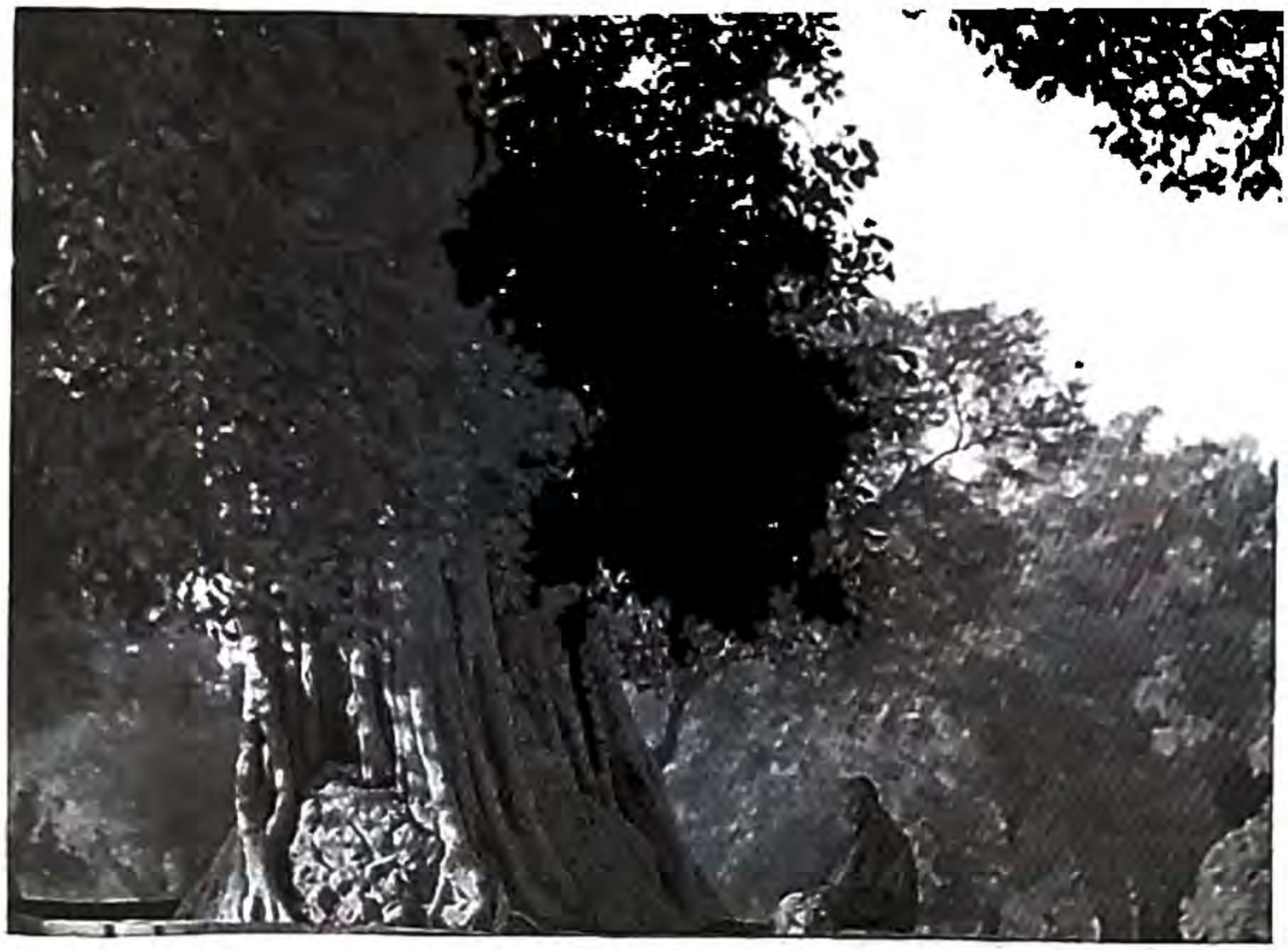
(108) ตรัสว่า

"จุนทะ! ผู้ที่ยังจมอยู่ในปลักลึก จักยกคนผู้จมปลักลึก (เหมือนกัน) ย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่เป็นไปได้ที่ผู้ไม่จมปลักลึก จักยกคนผู้จมปลักลึกขึ้นมาได้ ผู้ไม่ได้ฝึกตนไม่ได้สอนตน ยังดับเย็นด้วยตนเองไม่ได้ จักฝึกสอนผู้อื่นช่วยให้ผู้อื่นดับเย็นนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ส่วนผู้ที่ฝึกสอนตนเองแล้ว ดับเย็นได้ด้วยตนเองได้แล้ว เป็นไปได้ที่เขาจักฝึกสอนผู้อื่น ช่วยให้ผู้อื่นดับเย็นได้"

ทรงสอนว่า สัลเลขธรรมแต่ละอย่างก็เหมือนกัน เมื่อตัวเองมีแล้วจึงจะช่วยเหลือผู้อื่นได้

(109) คำสอนเรื่องสัลเลขธรรมนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ทรงได้ชี้ให้เห็นทั้งเหตุเกิดสัลเลขธรรม ทั้งเหตุเกิดความคิด (ตามแนวสัลเลขธรรม) ทั้งเหตุแห่งการหลีกเลี่ยงบาป (ด้วยสัลเลขธรรม) ทั้งเหตุแห่งการยกระดับจิตให้สูงขึ้น (ด้วยสัลเลขธรรม) ทั้งนี้ก็เพื่อเตือนว่า ได้ทรงทำหน้าที่อนุเคราะห์สาวกทั้งหลายอย่างเต็มที่แล้ว

และตรัสสอนอีกว่า

ณ โคนต้นโพธิ์ภายในวัดเชตวัน

(จากหนังสือ India : Land of the Buddha)

"จุนทะ! นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพียรเพ่ง (ฌายถ) อย่าประมาท อย่าต้องเสียใจกันภายหลัง นี้เป็นคำสอนเพื่อเธอทั้งหลาย"

สัมมาทิฏฐิสูตร

พระสาริบุตรอธิบายสัมมาทิฐิ

(110-130) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระสาริบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายเพื่ออธิบายธรรมให้ฟัง ท่านเริ่มด้วยการตั้งคำถามว่า ด้วยเหตุกี่อย่าง จึงจะเรียกได้ว่าพระอริยสาวกเป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) มีความเห็นตรง (อุชุคตา ทิฏฐิ) มีความเลื่อมใสไม่คลอนแคลนในธรรม มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว

ภิกษุทั้งหลายกราบเรียนท่านว่า พวกตนเดินทางมาแต่

ไกลก็เพื่อจะมาฟังคำอธิบายเรื่องนี้จากท่านนั่นเอง ขอได้กรุณาให้ความกระจ่างด้วยเถิด

พระสารีบุตรอธิบายว่า การที่อริยสาวกรู้ชัดซึ่งอกุศลพร้อมทั้งอกุศลมูล และรู้ชัดซึ่งกุศลพร้อมทั้งกุศลมูล นั่นแหละได้ชื่อว่ามีความเห็นถูกต้อง มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสไม่คลอนแคลนในธรรม (และ) มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว

แล้วแจกแจงต่อไปว่า

อกุศล คือ อกุศลกรรมบถ 10 (มีปาณาติบาต เป็นต้น) อกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ

กุศล คือ กุศลกรรมบถ 10 (มีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาด เป็นต้น) กุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอกุศลพร้อมทั้งอกุศลมูล และรู้ชัดกุศลพร้อมทั้งกุศลมูลดังกล่าวแล้ว เธอก็จะละกิเลสนอนเนื่อง (อนุสัย) คือราคะได้ บรรเทากิเลสนอนเนื่องคือปฏิฆะได้ ถอนกิเลสนอนเนื่องคือทิฐิและมานะว่า "เรามีอยู่" ได้ กำจัดอวิชชาและยังวิชชาให้เกิดขึ้นได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันทีเดียว

ภิกษุเหล่านั้นได้ฟัง ก็เข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็อยากจะฟังคำอธิบายในแง่อื่นๆ (ในเรื่องเดียวกันนี้) อีก จึงขอความกรุณาให้พระสารีบุตรอธิบายเพิ่มเติม ซึ่งท่านก็ไม่ขัดข้อง

การอธิบายให้เห็นลักษณะของสัมมาทิฐิซึ่งเกิดแก่อริยสาวกนั้น พระสารีบุตรสามารถอธิบายโดยอิงธรรมอีก 15 ข้อ คือ 1. อาหาร 2. อริยสัจ 3. ชรามรณะ 4. ชาติ 5. ภพ 6. อุปาทาน 7. ตัณหา 8. เวทนา 9. ผัสสะ 10. สฬายตนะ 11. นามรูป 12.

วิญญาณ 13. สังขาร 14. อวิชชา 15. อาสวะ

โดยอธิบายตามลำดับ ดังนี้

1. **อาหาร** อาหารมี 4 อย่างคือ 1) กวฬิงการาหาร 2) ผัสสาหาร 3) มโนสัญเจตนาหาร 4) วิญญาณาหาร เพราะตัณหาเกิด อาหารจึงเกิด เพราะตัณหาดับ อาหารจึงดับ อริยสาวกนั้นรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดอาหาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร (คืออริยมรรคมีองค์ 8) เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

2. **ทุกขสัจ** ชี้ไปที่การรู้ชัดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (รู้ชัดทุกข์ตามแนวอริยสัจ ก็ได้ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ)...

3. **ชรามรณะ** ชรา คือความแก่ ความคร่ำคร่า ฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมสิ้นของอายุ ความหง่อมของอินทรีย์ มรณะคือการเปลี่ยนภพ การแตกทำลาย การสูญหาย การตาย การขาดตอนแห่งชีวิตินทรีย์ เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ อริยสาวกนั้นรู้ชัดชรามรณะ เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ความดับแห่งชรามรณะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

4. **ชาติ** ชาติคือความเกิดเป็นสัตว์ การถือปฏิสนธิในครรภ์ การถือกำเนิด ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย การมีอายตนะ เพราะภพเกิด ชาติจึงเกิด เพราะภพดับ ชาติจึงดับ อริยสาวกนั้นรู้ชัดชาติ เหตุให้เกิดชาติ ความดับแห่งชาติ และข้อปฏิบัติให้

ถึงความดับแห่งชาติ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

5. **ภพ** ภพ คือ 1) กามภพ 2) รูปภพ 3) อรูปภพ เพราะอุปาทานเกิด ภพจึงเกิด เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ อริยสาวกนั้นรู้ชัดภพ เหตุให้เกิดภพ ความดับแห่งภพ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งภพ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

6. **อุปาทาน** อุปาทานมี 4 อย่าง คือ 1) กามุปาทาน 2) ทิฏฐุปาทาน 3) สีลัพพตุปาทาน 4) อัตตวาทุปาทาน เพราะตัณหาเกิด อุปาทานจึงเกิด เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดอุปาทาน เหตุเกิดแห่งอุปาทาน ความดับแห่งอุปาทาน และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

7. **ตัณหา** ตัณหามี 6 อย่างคือ 1) รูปตัณหา 2) สัททตัณหา 3) คันธตัณหา 4) รสตัณหา 5) โผฏฐัพพตัณหา 6) ธัมมตัณหา เพราะเวทนาเกิด ตัณหาจึงเกิด เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดตัณหา เหตุเกิดแห่งตัณหา ความดับแห่งตัณหา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งตัณหา เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

8. **เวทนา** เวทนามี 6 อย่างคือ 1) จักขุสัมผัสสชาเวทนา 2) โสตสัมผัสสชาเวทนา 3) ฆานสัมผัสสชาเวทนา 4) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา 5) กายสัมผัสสชาเวทนา 6) มโนสัมผัสสชาเวทนา เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ เวทนา

จึงดับ อริยสาวกรู้ชัดเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา ความดับแห่งเวทนา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ...

9. **ผัสสะ** ผัสสะ มี 6 อย่างคือ 1) จักขุสัมผัส 2) โสตสัมผัส 3) ฆานสัมผัส 4) ชิวหาสัมผัส 5) กายสัมผัส 6) มโนสัมผัส เพราะสฬายตนะ (ผัสสะ 6) เกิด ผัสสะจึงเกิด เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดผัสสะ เหตุเกิดแห่งผัสสะ ความดับแห่งผัสสะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งผัสสะ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

10. **สฬายตนะ** อายตนะ มี 6 อย่าง คือ 1) จักขุ 2) โสตะ 3) ฆานะ 4) ชิวหา 5) กาย 6) มโน เพราะนามรูปเกิด สฬายตนะจึงเกิด เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดอายตนะทั้ง 6 เหตุเกิดแห่งอายตนะทั้ง 6 ความดับแห่งอายตนะทั้ง 6 และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอายตนะทั้ง 6 เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

11. **นามรูป** นามคือ 1) เวทนา 2) สัญญา 3) เจตนา 4) ผัสสะ 5) มนสิการ รูปคือ (มหาภูตรูป 4) ปฐวี 2) อาโป 3) เตโช 4) วาโย ทั้งนามและรูปเหล่านี้รวมกัน เรียกว่านามรูป เพราะวิญญาณเกิด นามรูปจึงเกิด เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดนามรูป เหตุเกิดแห่งนามรูป ความดับแห่งนามรูป และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งนามรูป เมื่อรู้ชัดอย่างนั้นก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

12. **วิญญาณ** วิญญาณมี 6 อย่าง คือ 1) จักขุวิญญาณ

2) โสตวิญญาณ 3) ฆานวิญญาณ 4) ชิวหาวิญญาณ 5) กายวิญญาณ 6) มโนวิญญาณ เพราะสังขารเกิด วิญญาณจึงเกิด เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง ...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

13. **สังขาร** สังขารมี 3 อย่าง คือ 1) กายสังขาร 2) วจีสังขาร 3) จิตตสังขาร เพราะอวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดสังขาร เหตุเกิดแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

14. **อวิชชา** อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ และความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด เพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดอวิชชา เหตุเกิดแห่งอวิชชา ความดับไปแห่งอวิชชา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอวิชชาเมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

15. **อาสวะ** อาสวะ มี 3 อย่าง คือ 1) กามาสวะ 2) ภวาสวะ 3) อวิชชาสวะ เพราะอวิชชาเกิด อาสวะจึงเกิด เพราะอวิชชาดับ อาสวะจึงดับ อริยสาวกรู้ชัดอาสวะ เหตุเกิดแห่งอาสวะ ความดับแห่งอาสวะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้น ก็ละกิเลสนอนเนื่อง...ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ...

(สรุปว่า สัมมาทิฐิที่เกิดแก่อริยสาวกนั้น คือรู้ชัด (ปชานาติ) ในธรรมทั้งหลาย พระสารีบุตรยกมาอธิบายตั้งแต่ กุศล-อกุศล อาหาร สัจจะ (ทุกข์) ไปจนถึงอาสวะ ให้เห็นว่า ความรู้อย่างสัมมาทิฐินั้น ต้องรู้ตามแนวทางของอริยสัจ คือ รู้ตัวปัญหา รู้เหตุเกิดของปัญหา รู้ความดับของปัญหา และรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับของปัญหา แม้แต่กุศล-อกุศล ก็มีเหตุเกิดคือ กุศลมูล และอกุศลมูล การอธิบายธรรมในสัมมาทิฏฐิสูตรนี้ ทำให้เห็นความกลมกลืนกันระหว่างหลักอริยสัจและปฏิจจสมุปบาท เฉพาะในแง่ปฏิจจสมุปบาทได้คำตอบอีกอย่างหนึ่งว่า อาสวะเป็นเหตุเกิดแห่งอวิชชา และอวิชชาก็เป็นเหตุเกิดแห่งอาสวะ)

สัมมาทิฏฐิสูตรจบลงด้วยความชื่นชมยินดีของภิกษุทั้งหลาย ณ ที่นั้น

สติปัฏฐานสูตร

พระสูตรนี้ มีเนื้อหาตรงกันกับมหาสติปัฏฐานสูตรในเล่ม 6 (ฉบับบาลีเป็นเล่ม 10) ทุกประการ อรรถกถาแห่งสติปัฏฐานสูตร มีคำอธิบายธรรมและเรื่องต่างๆ เป็นอันมาก ที่สำคัญๆ คือ

ที่มาของคำว่ากุรุและกัมมาสธัมมะ - ทำไมจึงตรัสพระสูตรนี้ที่แคว้นกุรุ - ความหมายของเอกายนะ - อธิบายมรรค - ท้าวสักกะจุติแล้วอุบัติทันที - เทวดาตกนรก - เหตุที่ตรัสสติปัฏฐานไว้ 4 อย่าง - ความหมายของภิกษุ - อธิบายสติปัฏฐานทั้ง 4 - สมาธิ 4 - การเจริญอานาปานสติ - อริยสัจในอิริยาบถ

- สัมปชัญญะ 4 - หน้าที่ของจิตแต่ละขณะ - อริยสัจใน สัมปชัญญะ - ปาฐ้า 9 - ความรู้ที่เป็นสติปัฏฐานภาวนา - รูป กรรมฐาน อรูปกรรมฐาน - เวทนาคืออรูปกรรมฐาน - อริยสัจ ในนิวรณ์ - อริยสัจในเบญจขันธ์ - การเกิดของสังโยชน์ - อธิบายโพชฌงค์ 7 - อริยสัจในโพชฌงค์ - อริยสัจในอริยสัจ - อานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน

จบมูลปริยายวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

สีหนาทวรรค

จูฬสีหนาทสูตร

สมณะบรรลุมรรคผลไม่มีในศาสนาอื่น

(153-154) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า สมณะ (โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์) มีแต่ในพระธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้ตรัสรู้ธรรม (สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อญฺเญหิ) ทรงให้ภิกษุทั้งหลายพูดได้อย่างองอาจ (บันลือสีหนาท) ไม่ต้องกลัวผิด

ถ้าพวกเดียรถีย์ตั้งคำถามว่า อะไรทำให้มั่นใจถึงเพียงนั้น

ทรงให้ตอบไปว่า มีเหตุผล 4 อย่างที่ทำให้มั่นใจ คือ 1. ความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า (ว่าทรงตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) 2. ความเลื่อมใสในพระธรรม 3. ความมีศีลบริบูรณ์ของตน 4. ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน ซึ่งล้วนแต่น่ารักน่านับถือ

เมื่อพวกเดียรถีย์แย้งว่า พวกเขาก็มีเหตุผลอย่างนั้นอ้างได้เหมือนกัน อะไรคือข้อแตกต่าง ทรงให้ตั้งคำถามแก่พวกเขาว่า ความสำเร็จ (สูงสุด) มีได้อย่างเดียวหรือหลายอย่าง ถ้าตอบให้ถูก พวกเขาก็จะต้องตอบว่า มีได้อย่างเดียว

จากนั้น ทรงให้ตั้งคำถามไปตามลำดับว่า

ความสำเร็จนั้นเป็นของผู้มีราคะหรือของผู้ไม่มีราคะ เป็นของผู้มีโทสะหรือของผู้ไม่มีโทสะ เป็นของผู้มีโมหะหรือของผู้ไม่มีโมหะ เป็นของผู้มีตัณหาหรือของผู้ไม่มีตัณหา เป็นของผู้มีอุปาทานหรือของผู้ไม่มีอุปาทาน เป็นของผู้รู้แจ้งหรือของผู้ไม่รู้แจ้ง เป็นของผู้ยินดียินร้ายหรือของผู้ไม่ยินดียินร้าย เป็นของผู้เพลินกับกิเลสเครื่องเนิ่นช้าหรือของผู้ไม่เพลินกับกิเลสเครื่องเนิ่นช้า

ซึ่งทุกคำถามนั้น ถ้าตอบให้ถูก พวกเดียรถีย์ก็จะต้องตอบว่า ความสำเร็จสูงสุดเป็นของผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน เป็นของผู้รู้แจ้ง ผู้ไม่ยินดียินร้าย และผู้ไม่เพลินกับกิเลสเครื่องเนิ่นช้า

เครื่องชี้วัดความสำเร็จสูงสุด

(155-157) ทิฐิและอุปาทาน เป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จในทางธรรม พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

ทิฐิมี 2 อย่าง คือ 1. ภวทิฐิ (ความเห็นว่ามีว่าเป็น) 2. วิภวทิฐิ (ความเห็นว่าไม่มีไม่เป็น) พวกที่ยึดติดในภวทิฐิ ก็จะเป็นปฏิปักษ์ต่อวิภวทิฐิ พวกที่ยึดติดในวิภวทิฐิ ก็จะเป็นปฏิปักษ์ต่อภวทิฐิ

ไม่ว่าจะเป็นพวกยึดติดในภวทิฐิหรือวิภวทิฐิ ก็ล้วนแต่ไม่รู้ทั่วถึงความเกิดความดับ คุณ โทษ และการถอนทิฐิตามความเป็นจริง พวกเขายังมีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน ไม่ใช่ผู้รู้แจ้ง ยังมีความยินดียินร้าย เพลินในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ไม่พ้นไปจาก ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรียกว่าไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ ส่วนผู้รู้ทั่วถึงความเกิดความดับ คุณ โทษ และการถอนทิฐิตามความเป็นจริง ย่อมปราศจากราคะ โทสะ โมหะ...เรียกได้ว่าหลุดพ้นไปจากทุกข์

อุปาทานมี 4 อย่าง คือ 1. กามุปาทาน 2. ทิฏฐุปาทาน 3. สีลัพพตุปาทาน 4. อัตตวาทุปาทาน

ตรัสว่า มีสมณพราหมณ์อ้างว่า ตนรู้อุปาทานทุกอย่าง แต่ก็หาได้รู้ทุกอย่างไม่ บ้างอ้างว่ารู้กามุปาทาน แต่ไม่รู้อุปาทานอีก 3 อย่าง บ้างก็อ้างว่า รู้กามุปาทานและทิฏฐุปาทาน แต่ไม่รู้อุปาทานอีก 2 อย่าง บ้างก็อ้างว่ารู้อุปาทาน 3 อย่างแรก แต่ก็ไม่รู้อัตตวาทุปทาน (สรุปว่าไม่มีสมณพราหมณ์ใดๆ ที่รู้จริงในอุปาทานครบทั้ง 4 อย่าง)

ตรัสว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ไม่ว่าจะเป็นความเลื่อมใสในศาสดา ความเลื่อมใสในธรรม ความมีศีลบริบูรณ์ หรือความน่ารักน่านับถือในหมู่สหธรรมิก ก็ล้วนแต่เชื่อไม่ได้ เพราะเป็นความ

เลื่อมใสในธรรมวินัยที่ศาสดาสอนไว้ผิด ประกาศไว้ผิด มิใช่ธรรมวินัยให้พ้นทุกข์ ให้เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่ผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ ตรงกันข้าม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมทรงรู้อุปาทานทุกอย่าง ฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นความเลื่อมใสในศาสดา ในธรรม...ในความน่ารักน่านับถือของหมู่สหธรรมิก ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องถูกต้อง เพราะเป็นความเลื่อมใสในธรรมวินัยที่ศาสดาสอนไว้ดี ประกาศไว้ดี...

ละอวิชชาได้ อุปาทานก็ไม่เกิด

(158) ครั้นตรัสมาถึงตรงนี้ พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามนำว่า อุปาทานทั้ง 4 นั้นเกิดจากอะไร ทรงตอบเองว่า อุปาทานเกิดจากตัณหา ตัณหาเกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ สฬายตนะเกิดจากนามรูป นามรูปเกิดจากวิญญาณ วิญญาณเกิดจากสังขาร สังขารเกิดจากอวิชชา แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อนั้น ภิกษุนั้นก็หมดสิ้นอวิชชา เมื่อวิชชาเกิดก็ไม่ถือมั่นทั้งกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน เมื่อไม่ถือมั่นก็เลิกหวาดหวั่น เกิดความสงบเย็นในใจตนแน่นอน (ปจฺจตฺตญฺเญว ปรินิพฺพายติ) เธอย่อมรู้ชัดว่าไม่มีการเกิดอีกแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำก็ทำเสร็จแล้ว ไม่มีอะไรที่จะต้องทำอีก"

ภิกษุทั้งหลายฟังพระธรรมเทศนานี้ด้วยความซาบซึ้งดื่มด่ำใจ

มหาสีหนาทสูตร

ไม่เชื่อว่าพระพุทธองค์บรรลุญาณวิเศษ

(159-161) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ราวป่าด้านทิศตะวันตกนอกกรุงเวสาลี เป็นคราวที่สุนักขัตตะ (ลิจฉวีบุตร) แสดงตนเลิกนับถือพระรัตนตรัยไม่นาน (อจิรปกฺกนฺโต โหติ อิมสฺมา ธมฺมวินยา-หลีกออกจากพระธรรมวินัยนี้ไม่นาน) เขากล่าวต่อชาวเวสาลีว่า อุตริมนุสธรรมที่เป็นญาณทัสสนะวิเศษชนิดที่ทำให้เป็นอริยบุคคลของพระสมณโคดม ไม่มี ธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นการคิดนึกตรึกตรองเอา จนแจ่มแจ้งขึ้นมาเอง

หากบังเอิญว่า ธรรมนั้น เมื่อบุคคลทำตาม ก็นำไปสู่ความสิ้นทุกข์ได้จริง

พระสาริบุตรได้ยินเรื่องนี้ขณะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี กลับจากบิณฑบาตวันนั้นจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า สุนักขัตตะเป็นโมฆบุรุษ ถือโกรธที่พูดออกมาอย่างนั้นก็เพราะโกรธ แต่แทนที่การพูดนั้นจะเป็นการกล่าวโทษ กลับเป็นการยกย่องพระองค์ เพราะการพูดว่าธรรมของพระองค์เมื่อบุคคลทำตาม ย่อมนำไปสู่ความสิ้นทุกข์นั้นเป็นการกล่าวถึงพระคุณของพระองค์ (อย่างถูกต้อง)

พุทธคุณที่สุนักขัตตะไม่มีญาณหยั่งรู้ได้

(162-165) ตรัสต่อไปว่า สุนักขัตตะนั้น ไม่มีญาณที่จะทำให้รู้ได้ว่า พระองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่มีญาณที่จะทำให้รู้ได้ว่า พระองค์ทรงบรรลุอิทธิวิธิ(แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้) หลายอย่าง ไม่มีญาณที่จะทำให้รู้ได้ว่า พระองค์ทรงได้ยินเสียง 2 ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งไกลและใกล้ด้วยทิพยโสตอันหมดจดเกินกว่าที่หูมนุษย์จะรับรู้ได้ และไม่มีญาณที่จะทำให้รู้ได้ว่าพระองค์สามารถหยั่งรู้ใจของสัตว์อื่นบุคคลอื่นได้ด้วยใจ (เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ) เช่น จิตมีราคะ ก็รู้ได้ว่าจิตมีราคะ...จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น เป็นต้น

ปฏิเสธพุทธคุณถึงตกนรก

(166-170) ต่อจากนี้ พระพุทธองค์ทรงแจกแจงพุทธคุณซึ่งมีอยู่ในพระองค์ ว่าทรงพรั่งพร้อมด้วยธรรมเหล่านี้ จึงทรงประกาศความเป็นจอมคน บันลือสีหนาท(กล่าวได้อย่างองอาจเหมือนราชสีห์)ท่ามกลางหมู่ชน ให้พรหมจักรหมุนไป (หมายถึงประกาศพระศาสนาได้แพร่หลายมั่นคง)

ตรัสถึงผู้กล่าววาจาอย่างสุนักขัตตะว่า

"สาริบุตร! ถ้าเขาผู้นั้นไม่ละวาจานั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่เลิกมีทิฐินั้นเสีย ก็แน่นอนว่าเขาจะต้องดกนรก ความแน่นอนนั้นก็เหมือนกับภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะต้องได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบันอย่างแน่นอน (ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้)"

พุทธคุณที่ยังผู้ปฏิเสธให้ตกนรกได้แน่นอน คือ

1. **ตถาคตพลญาณ** (หรือทสพลญาณ-ญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต) 10 ประการ มีฐานาฐานญาณ-ญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ เป็นต้น

2. **เวสารัชชญาณ** (ญาณอันเป็นเหตุให้ทรงแกล้วกล้าอาจหาญ) 4 ประการ มี สัมมาสัมพุทธปฏิญญา เป็นต้น

3. **โยนิ (กำเนิด)** ทรงมีญาณหยั่งรู้กำเนิดทั้ง 4 คือ 1) อัณฑชะ-กำเนิดจากไข่ 2) ชลาพุชะ-กำเนิดจากครรภ์มารดา 3) สังเสทชะ-กำเนิดจากของโสโครก 4) โอปปาติกะ-ผุดเกิด เช่น เทวดา, สัตว์นรกบางจำพวก, มนุษย์บางจำพวก, เปรตบางจำพวก

4. **คติ (ที่ไปเกิด)** 5 อย่าง คือ 1) นรก 2) กำเนิด

เดรัจฉาน 3) ภูมิแห่งเปรต 4) มนุษยโลก 5) เทวโลก แต่ละคตินั้น ทรงรู้ชัดว่าเป็นอย่างไร ทรงรู้ทางที่จะนำสัตว์ไปเกิดในคตินั้นๆ ทรงรู้ข้อปฏิบัติเพื่อไปเกิดในคตินั้นๆ ทรงรู้ว่า ปฏิบัติอย่างไร เมื่อตายไปจะไปเกิดในคตินั้นๆ

ตรัสอีกว่า

"สาริบุตร! เราย่อมรู้ชัดซึ่งนิพพาน ทางอันยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน อีกอย่างหนึ่ง เรารู้ชัดว่า ปฏิบัติอย่างไร ย่อมทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน"

ตรัสอุปมาให้เห็นทุกข์-สุขในคติทั้ง 5

(171-174) ไม่ว่าบุคคลใดจะไปเกิดในคตีใด พระพุทธองค์ตรัสว่าทรงกำหนดรู้ใจบุคคลนั้นด้วยใจ (เจตสา เจโต ปริจฺจ ชานามิ) ทรงเห็นบุคคลนั้นไปเกิดในคติต่างๆ กันด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เกินที่จักษุของมนุษย์ทั่วไปจะเห็นได้ ทรงอุปมาทุกคนที่จะไปเกิดในคติทั้ง 5 ว่า เหมือนคนร้อนรุ่มอ่อนล้าโหยหิวอย่างหนัก บ่ายหน้าสู่คตินั้นๆ ซึ่งทางที่จะไปสู่คตินั้นๆ ก็มีอยู่เพียงสายเดียว (ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้) ส่วนพระองค์เหมือนคนตาดีมองเห็นบุคคลนั้นๆ ว่า เมื่อเขาปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินไปอย่างนั้นอยู่บนหนทางเช่นนั้น ก็จะต้องไปสู่ปลายทางนั้นๆ อย่างแน่นอน

ตรัสด้วยอุปมา-อุปไมย ดังนี้

สำหรับบุคคลที่ตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ย่อมเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว คตินั้นเหมือนหลุมถ่านเพลิงลึกกว่าช่วงตัวคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิงไร้เปลวไร้ควัน และบุคคลนั้นตกลงไปในหลุมนั้น

สำหรับบุคคลที่ตายไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ย่อมเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว คตินั้นเหมือนหลุมคูถลึกกว่าช่วงตัวคน เต็มไปด้วยคูถ และบุคคลนั้นตกลงไปในหลุมนั้น

สำหรับบุคคลที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ย่อมเสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก คตินั้นเหมือนต้นไม้เกิดในที่ทุรกันดาร มีใบอ่อนและใบแก่กะหร็อมกะแหร็ม เงาโปร่งบาง (ไม่พอให้พักร้อนได้) และบุคคลนั้นนั่งหรือนอนอยู่ใต้ร่มไม้นั้น

สำหรับบุคคลที่ตายไปเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก คตินั้นเหมือนต้นไม้เกิดในที่อันเรียบเสมอ (ดินดี) มีใบอ่อนใบแก่หนาทึบ ร่มเงาครึ้ม และบุคคลนั้นนั่งหรือนอนอยู่ใต้ร่มไม้นั้น

สำหรับบุคคลที่ตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ย่อมเสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว คตินั้นเหมือนปราสาทซึ่งมีเรือนยอดโบกฉาบอย่างดี เข้าวงกรอบสนิท ลมผิวผ่านเข้าไม่ได้ บานประตูและหน้าต่างปิดมิดชิด ภายในเรือนยอดมีบัลลังก์ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดชั้นดี มีเพดานกั้นอยู่เบื้องบน มีหมอนแดงวางอยู่สองข้าง และบุคคลนั้นนั่งหรือนอนอยู่บนบัลลังก์นั้น

และสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ ทรงเปรียบคตินั้นว่า เหมือนสระ

โบกขรณี ซึ่งมีน้ำใสเย็น มีท่าอันสะอาดน่ารื่นรมย์ มีแนวป่าทึบอยู่ไม่ไกล และบุคคลนั้นได้ลงอาบดื่มในสระนั้น ดับร้อนดับกระหายหมดสิ้นแล้วขึ้นไปนั่งหรือนอนอยู่ในแนวป่าเสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว

(โปรดสังเกตว่า สำหรับอบาย ทุคติ วินิบาต นรก สัตว์เดรัจฉาน ใช้คำว่า เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว (ติปฺปา กฏุกา เวทนา เวทิยมานำ) สำหรับเปรตใช้คำว่า เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก (ทุกฺขพหุลา เวทนา เวทิยมานำ) สำหรับมนุษย์ใช้คำว่า เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก (สุขพหุลา เวทนา เวทิยมานำ) สำหรับเทวดาและพระอรหันต์ ใช้คำว่า เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว (เอกนฺตสุขา เวทนา เวทิยมานำ)

รูปแบบของการประพฤติพรหมจรรย์ 4 อย่าง

(177-181) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระสาริบุตรว่า ทรงเคยประพฤติพรหมจรรย์ (อย่างเข้มงวดตามแบบของสมณพราหมณ์สมัยนั้น) ครบทั้ง 4 รูปแบบ คือ 1. บำเพ็ญตบะได้เป็นเยี่ยมกว่าผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลาย 2. ประพฤติเศร้าหมอง (ลูโข) ได้เป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพฤติเศร้าหมองทั้งหลาย 3. ประพฤติรังเกียจบาป(เชคุจฺฉี)ได้เป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพฤติรังเกียจบาปทั้งหลาย 4. ปลีกอยู่สงัด (ปวิวิตฺโต) ได้เป็นเยี่ยมกว่าผู้ปลีกอยู่สงัดทั้งหลาย

ทรงเล่าถึงการประพฤติพรหมจรรย์เหล่านั้นของพระองค์ดังนี้

บำเพ็ญตบะ ทรงเคยอยู่อย่างอเจลกะ เปลือยกาย ไร้

มารยาท เลียมือ ไม่ยอมรับอาหารที่เขาเชื้อเชิญหรือทำเจาะจงให้ ไม่รับอาหารปากหม้อและอาหารที่เขายืนคร่อมธรณีประตู ยืนคร่อมท่อนไม้หรือยืนคร่อมสากให้ ไม่ยอมรับอาหารที่คนสองคนกำลังกินกันอยู่ อาหารของหญิงมีครรภ์ อาหารของหญิงผู้กำลังให้ลูกดื่มนม อาหารของหญิงผู้คลอเคลียบุรุษอยู่ อาหารที่มีการนัดหมายกันทำไว้ อาหารในที่มีสุนัขเลี้ยง และอาหารในที่มีแมลงวันไต่ตอม ไม่ฉันปลา ไม่ฉันเนื้อ ไม่ดื่มสุราเมรัย ไม่ดื่มยาดอง (ถุโสทกี) รับอาหารที่เรือนหลังเดียวฉันข้าวคำเดียวบ้าง รับอาหารที่เรือนสองหลังฉันข้าว 2 คำบ้าง...รับอาหารที่เรือน 7 หลังฉันข้าว 7 คำบ้าง ยังชีวิตด้วยอาหารในถาดน้อยใบเดียวบ้าง 2 ใบบ้าง...7 ใบบ้าง ฉันอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง 2 วันบ้าง...7 วันบ้าง ฉันแต่อาหารที่เก็บค้าง 15 วันครั้งหนึ่งบ้าง บางคราวก็ฉันแต่ผักดอง ข้าวฟ่าง ลูกเดือย กากข้าว ยาง สาหร่าย รำ ข้าวตัง กำยาน หญ้า โคมัย (ขี้วัว) หรือเหง้าและผลไม้ในป่า เครื่องนุ่งห่มที่ใช้ บ้างก็เป็นผ้าป่าน ผ้าแกม ผ้าห่อศพ ผ้าบังสุกุล ผ้าเปลือกไม้ หนังเสือ หนังเสือทั้งเล็บ ผ้าคากรอง ผ้าปอ ผ้าผลไม้ ผ้ากัมพลทำด้วยผมคน ผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์ หรือผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้า บางคราวก็บำเพ็ญตบะด้วยการถอนผมถอนหนวด ยืนไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง นอนบนหนาม ลงน้ำวันละ 3 ครั้ง หรือย่างและบ่มกาย

ประพฤติเศร้าหมอง ทรงเคยปล่อยให้ฝุ่นละอองเกาะอยู่ทั่วกายนานเป็นหลายๆ ปี จนตกสะเก็ด เหมือนตอตะโก ไม่มีแม้แต่จะคิดลูบปัดฝุ่นละอองออกจากกาย

รังเกียจบาป ทรงเคยกำหนดสติในการก้าวเดินและถอยกลับ ตั้งจิตเอ็นดูชีวิตสัตว์แม้แต่ในหยดน้ำ ขออย่าให้เขาตายกันเลย

ปลีกอยู่สงัด ทรงเคยเข้าอยู่ในชายป่าแห่งหนึ่ง เมื่อยังเห็นคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบหญ้า คนหาฟืน หรือคนเที่ยวหาผลไม้ ก็จะหนีเข้าป่าลึก ถ้ายังเห็นคนอยู่อีก ก็จะหนีเรื่อยไป จากป่าสู่ป่า จากที่ลุ่มสู่ที่ลุ่ม จากที่ดอนสู่ที่ดอน เพื่อจะไม่ต้องเห็นผู้คน ไม่ต่างอะไรกับเนื้อ (เช่น กวาง เป็นต้น) ที่เห็นมนุษย์ก็จะวิ่งหนีจนถึงที่สุด

ทรงถือเคร่งฉันอุจจาระ-ปัสสาวะ

(182) ทรงเล่าว่า เคยคลานเข้าไปในคอกวัวขณะที่วัวและคนเลี้ยงไม่อยู่ ทรงฉันโคมัย (ขี้วัว) ของลูกวัวอ่อนที่ยังไม่ทิ้งแม่ ทรงฉันมูตร (ปัสสาวะ) และกรีส (อุจจาระ) ของพระองค์เองเป็นอาหารเท่าที่ยังมีอยู่ให้พอฉันได้ การฉันมูตรและกรีสนี้เรียกว่า วัตรในมหาวิกัฏโภชนะ (มหาวิกัฏ ได้แก่ ยา 4 ชนิด คือ 1. มูตร (ปัสสาวะ) 2. คูถ (อุจจาระ) 3. เถ้า 4. ดิน ยาทั้ง 4 ชนิดนี้ ภิกษุอาพาธฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน คือไม่ต้องอาบัติเพราะขาดประเคน)

ทรงผ่านการอยู่ป่าอันน่าสะพรึงกลัว

(183) ทรงเล่าถึงการอยู่ป่าอันน่าสะพรึงกลัวครั้งหนึ่งของพระองค์ว่า คนที่ยังมีราคะ (คนธรรมดาทั่วไป) ส่วนใหญ่เมื่อ

เข้าไปในป่าอย่างนั้น จะต้องรู้สึกกลัวจนขนพอง ณ ป่านั้นในคืนที่เหน็บหนาวแห่งฤดูเหมันต์ ระหว่างเดือน 3 ต่อเดือน 4 หิมะพรมพรู ทรงอยู่ในที่กลางแจ้งทั้งคืน ส่วนกลางวันทรงเข้าอยู่ในแนวป่า (สู้กับความหนาวเหน็บทั้งกลางคืนและกลางวัน) ครั้นถึงเดือนท้ายฤดูร้อน กลางวันทรงอยู่ในที่กลางแจ้ง กลางคืนทรงอยู่ในแนวป่า (สู้ความร้อนทั้งกลางวันและกลางคืน)

ตรัสแก่พระสาริบุตรว่า ในยามอยู่โดดเดี่ยวท่ามกลางพฤกษ์ไพรอันน่าสะพรึงกลัวนั้น ทรงแว่วได้ยินบทกวีซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อนว่า

"มุนีผู้เสาะแสวงหาทางพ้น
เดียวดายวาบหวิวอยู่ในป่า
เปลือยเปล่าห่มแดด อาบน้ำค้าง
มิเคยอุ่นไฟผิง"

ทุกรกิริยามิใช่ทางพ้นทุกข์

(184-186) ทรงเล่าถึงการอยู่อย่างปล่อยวาง (อุเบกขาวิหาร) ของพระองค์คราวหนึ่งว่า ทรงเคยนอนอยู่กับกองกระดูกคนตายในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงโคมาเห็น ก็ถ่มน้ำลายรด ถ่ายปัสสาวะรด ซัดฝุ่นใส่ บ้างก็เอาไม้มายอนที่ช่องหู แต่ก็ไม่เคยคิดร้ายต่อเด็กพวกนั้นเลย นี้คือวัตรในอุเบกขาวิหาร

ทรงเล่าถึงการปฏิบัติตามลัทธิที่เชื่อว่า ความหมดจดจากกิเลสมีได้ด้วยการจำกัดการกิน พวกเขาได้ทรมานด้วยการกินอาหารในปริมาณเท่าผลพุทรา บ้างก็กินผลพุทรา บ้างก็กินพุทราป่น

บ้างก็ดื่มแต่น้ำพุทรา บ้างก็กินผลพุทราที่ทำเป็นอาหารชนิดต่างๆ ส่วนพระองค์ทรงฉันผลพุทราผลเดียวเท่านั้น

บางลัทธิก็เชื่อว่า ความหมดจดจากกิเลสมีได้ด้วยการกินอาหารในปริมาณเท่าถั่วเขียว...หรือเท่างา...หรือเท่าเมล็ดข้าวสาร พวกเขากินเมล็ดข้าวสารก็มี กินข้าวสารปนก็มี ดื่มน้ำข้าวสารก็มี กินข้าวสารที่ทำเป็นอาหารต่างๆ ก็มี ส่วนพระพุทธองค์ทรงฉันข้าวสารเมล็ดเดียวเท่านั้น

ตรัสว่า ทั้งผลพุทราและเมล็ดข้าวสาร ก็มีขนาดเท่าทุกวันนี้แหละ

ภาพเขียนแสดงการบำเพ็ญทุกรกิริยาอดอาหารก่อนตรัสรู้
(จินตนาการของ เหม เวชกร)

เมื่อทรงทรมานตนด้วยการฉันอาหารอย่างนั้น ร่างกายก็ชูบผอมยิ่งนัก อวัยวะน้อยใหญ่ปรากฏเหมือนเถาวัลย์มากด้วยข้อสีดำ ตะโพกเหมือนรอยเท้าอูฐ กระดูกสันหลังนูนเป็นปุ่มๆ เหมือนเถาสะบ้า กระดูกซี่โครงมองเห็นพะเยิบพะยาบเหมือนกลอนศาลาเก่า ดวงตาโบ๋ลึกอยู่ในเบ้าตาเหมือนเงาดาวที่เห็นใน

บ่อน้ำลึก หนังศีรษะแห้งเหี่ยวเหมือนน้ำเต้าขมที่ถูกตัดขั้วตั้งแต่ยังอ่อน เมื่อแตดลมเลียลูบก็เฉาเหี่ยว พอคล่ำที่หนังท้อง ก็ได้สัมผัสกับกระดูกสันหลัง คล่ำที่กระดูกสันหลังก็เจอหนังหน้าท้องเพราะหนังท้องกับกระดูกสันหลังตอบเข้าติดกัน เวลาจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะก็ซวนเซล้ม เมื่อเอาฝ่ามือลูบตัวเพื่อกระตุ้นให้ร่างกายดื่นตัว ขนซึ่งรากเน่าหมดก็ร่วงหลุดติดมือ อาการเหล่านี้เป็นเพราะฉันอาหารน้อยเหลือเกิน ตรัสว่า

"สาริบุตร! ด้วยการปฏิบัติอันไม่มีใครทัดเทียมได้แม้นั้น ด้วยปฏิปทานั้น ด้วยทุกกิริยานั้น เราก็หาได้บรรลุอุตริมนุสธรรมอันเป็นญาณทัสสนะวิเศษ สำหรับที่จะเป็นอริยะไม่ เพราะอะไร? ก็เพราะมิใช่การปฏิบัติที่จะให้บรรลุปัญญาอันประเสริฐ ปัญญาอันประเสริฐที่เราได้บรรลุแล้วนี้ต่างหาก เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบของบุคคลผู้ประพฤติตาม"

ทรงหักล้างลัทธิหลงผิดเรื่องความบริสุทธิ์

(187-191) ตรัสต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง สั่งสอนว่า ความบริสุทธิ์ (จากกิเลส) มีได้ด้วยสังสารวัฏ (คือเวียนว่ายตายเกิดนานไปก็บริสุทธิ์ได้เอง)...พวกหนึ่งสั่งสอนว่าความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอุบัติ (การเกิดในภพทั้งหลาย)...พวกหนึ่งสั่งสอนว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอาวาสะ (การอยู่ในภพทั้งหลาย) ...ความเชื่อเหล่านี้ทรงปฏิเสธว่าไม่จริง เพราะทรงเคยเวียนวนอยู่ในสังสารวัฏ เคยเกิดและเคยอยู่ในภพทั้งหลายมาหมดแล้ว ยกเว้นเทวโลกชั้นสุทธาวาส เทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้นถ้าทรงไปเกิด

ก็จะไม่มีการกลับมาโลกนี้อีก (เพราะหมายถึงเป็นอนาคามี จะต้องปรินิพพานที่นั่น)

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งสั่งสอนว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการบูชายัญ...พวกหนึ่งสั่งสอนว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการบำเรอไฟ(อคฺคิปาริจริยา-การเติมเชื้อไฟอยู่ตลอดเวลาในพิธีบูชาไฟ)...ความเชื่อเช่นนี้ ทรงปฏิเสธว่า ไม่จริง เพราะทรงเคยเกิดเป็นกษัตริย์มูรธาภิเษกและพราหมณ์มหาศาลทำการบูชายัญและบำเรอไฟมาแล้วทุกอย่าง ไม่รู้ว่ากี่ชาติต่อกี่ชาติ ก็ไม่เห็นจะบริสุทธิ์ได้

ปัญญาตรัสรู้ไม่เสื่อมไปตามวัย

(192) มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งสั่งสอนว่า เมื่อคนเรายังหนุ่มแน่น ก็จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดสมกับวัยต้น ครั้นแก่เฒ่าอายุ 80 ปี 90 ปี หรือ 100 ปี ก็จะเสื่อมจากปัญญาเฉลียวฉลาดนั้น เรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสกะพระสาริบุตรว่า อย่าได้เห็นเช่นนั้น เพราะเวลานี้ พระองค์ก็เป็นคนแก่เฒ่า อายุแปดสิบปีเข้าแล้ว สาวกพุทธบริษัททั้ง 4 ของพระองค์ที่อายุ 100 ปีก็มี แต่ก็ยังมีสติ มีคติ (ความทรงจำ) มีธิติ (ความเพียรที่สามารถสาธยาย ทบทวนความทรงจำได้) และมีความสามารถรู้เนื้อความของเรื่องที่สาธยาย(ปญฺญาเวยฺยตฺติย)นั้นได้ดียิ่ง เหมือนนักแม่นธนูผู้เชี่ยวชาญอย่างแน่วแน่มั่นคงฝึกปรือมาอย่างดี สามารถที่จะใช้ลูกศรดอกเล็กยิงงวงตาลทางขวางให้ตกลงมาได้อย่างง่ายดาย

ตรัสอีกว่า เมื่อพวกเธอถามปัญหาเกี่ยวกับสติปัฏฐาน 4

กะเรา แล้วเราก็ตอบปัญหาไป พวกเธอก็สามารถที่จะจำคำตอบของเราได้ ไม่มีการสอบถามอีกเป็นครั้งที่ 2 (น ทุติยกำ อุตฺตรึ ปฏิปุจฺเฉยฺยุ) เว้นแต่เป็นเรื่องการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การหลับนอนและการพักเหนื่อย (ซึ่งไม่เกี่ยวกับความรู้แจ้งในธรรม)

ตรัสถึงปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ว่า ธรรมเทศนาของตถาคตนั้นไม่รู้จักหมดสิ้น บทและพยัญชนะแห่งธรรมของตถาคตนั้นไม่รู้จักสิ้นเปลือง ความแจ่มแจ้งแห่งปัญญาของตถาคตนั้นไม่รู้จักเสื่อมหาย ดังนั้นสาวกทั้ง 4 เหล่าของพระองค์ (บางท่าน) จึงมีอายุตั้งร้อยปี ตายหลังร้อยปี (โดยมีสติปัญญามั่นคงด้วยธรรมที่ทรงสอน)

"สาริบุตร! หากแม้พวกเธอจะพึงหามเราไปด้วยเตียงน้อย สมรรถนะแห่งปัญญา (ปญฺญาเวยฺยตฺติย) ของตถาคตตก็จะไม่มีอันเป็นอย่างอื่นได้เลย"

และตรัสว่า พระองค์คือสัตว์ผู้ไม่มีการหลงลืม บังเกิดขึ้นในโลกก็เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(193) ขณะที่พระองค์ตรัสกะพระสาริบุตรมาโดยลำดับนี้ พระนาคสมาละซึ่งถวายอยู่งานพัด ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ ได้กราบทูลด้วยความซาบซึ้งและตื่นเต้นว่า เรื่องที่ทรงสั่งสอนนั้นฟังแล้วขนลุก ได้ทูลถามว่า พระธรรมเทศนานี้มีชื่อว่าอะไร

ทรงตั้งชื่อพระธรรมเทศนานี้ว่า โลมหังสนปริยาย (แปลว่าเรื่องชวนขนลุก)

มหาทุกขักขันธสูตร

ปัญหาเรื่องกาม รูป และเวทนา

(194-196) ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน เช้าวันหนึ่ง ภิกษุหลายรูปพากันเดินเพื่อไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เห็นว่ายังเช้าอยู่ จึงชวนกันแวะที่อารามของพวกปริพาชกเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กัน เมื่อเริ่มการสนทนา พวกปริพาชกตั้งคำถามว่า เรื่องกำหนดรู้กาม (กามานำ ปริญฺญำ) เรื่องกำหนดรู้รูป (รูปานำ ปริญฺญำ) เรื่องกำหนดรู้เวทนา (เวทนานำ ปริญฺญำ) พระสมณโคดมสอนได้ พวกเราก็สอนได้ แล้วมีอะไรพิเศษกว่ากัน อะไรคือผลที่มุ่งหมายหรือทำให้เกิดความแตกต่างกัน

พวกภิกษุเมื่อได้ฟังคำสอนนั้นก็ไม่แสดงอาการเห็นด้วยหรือเห็นแย้ง ได้ลุกจากไปพร้อมกับความตั้งใจว่า จะทูลถามเรื่องนี้กะพระพุทธองค์เมื่อกลับจากบิณฑบาต

ครั้นกลับจากบิณฑบาตและฉันเสร็จแล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็ได้กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้น ทูลขอให้ประทานคำตอบ

พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อพวกปริพาชกถามอย่างนั้นให้ตั้งคำถามไปว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการถ่ายถอน(นิสฺสรณ์)กาม รูป และเวทนาทั้งหลาย เมื่อถูกถามอย่างนี้ พวกเขาก็จะหงุดหงิดและอึดอัดใจอย่างยิ่ง เพราะอะไร เพราะว่ามิใช่วิสัยที่พวกเขาจะตอบได้ ตรัสอีกว่า ทรงมองไม่เห็นใครที่จะยินดีตอบปัญหานี้ได้ไม่ว่าในโลกนี้หรือในเทวโลก มารโลก พรหมโลก นอกจากพระองค์และพระสาวกเท่านั้น หรือไม่ก็ฟังจากที่ตรงนี้

ความหมายของกามคุณ

(197) ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อะไรคือคุณของกามทั้งหลาย? คุณของกามทั้งหลายมี 5 อย่าง คือ 1. รูปที่เห็นได้ด้วยตา น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด 2. เสียงที่ได้ยินด้วยหู...3. กลิ่นที่รู้ได้ด้วยจมูก...4. รสที่รู้ได้ด้วยลิ้น...5. โผฏฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย...ความสุข ความโสมนัส ที่เกิดขึ้นโดยอิงกามคุณ 5 เหล่านี้แหละ คือคุณของกามทั้งหลาย (กามานํ อสฺสาโท)"

โทษ (อาทีนพ) ของกาม

(198) ทรงแจกแจงโทษของกามทั้งหลาย (กามานำ อาทีนโว) ดังนี้

- ทำงานอาชีพต่างๆ ต้องตรากตรำลำบากเพราะหนาวร้อน...ทุกข์ทรมานเพราะเหลือบยุง ลมแดด...ต้องตายด้วยความหิวโหย อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- มุ่งมั่นขยันทำงาน แต่โภคะก็ไม่เกิดสมกับที่หวัง ต้องเศร้าโศกทุกข์ท้อ อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- ทำการงานได้โภคะสมปรารถนา แต่ก็ยังทุกข์กายทุกข์ใจกับการคุ้มครองรักษาโภคะที่ได้มาไม่ให้เสื่อมสูญไปด้วยเหตุต่างๆ แต่ก็ไม่วายถูกพระราชาริบไปบ้าง โจรปล้นไปบ้าง ไฟไหม้บ้าง...ต้องทุกข์โศกเสียดาย อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- การทะเลาะวิวาทแก่งแย่งกันระหว่างพระราชากับพระราชา...พราหมณ์กับพราหมณ์...มารดากับบุตร...พี่กับน้อง...มีการทำร้ายซึ่งกันและกัน ถึงตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- การสู้รบกันในสงคราม ถูกยิง ถูกแทงด้วยอาวุธต่างๆ ถึงตายก็มี ทุกข์ปางตายก็มี อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- ปล้นฆ่ากัน ทำชั่วต่างๆ ถูกจับลงโทษถึงตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

- ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตายไปเกิด

ในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อย่างนี้ก็เป็นโทษของกาม เกิดขึ้นเพราะกาม

วิธีหลุดพ้นจากกาม

(199-200) ตรัสว่า การกำจัดฉันทราคะ (ความชอบใจจนติด, ความอยากอย่างแรงจนติดยึด) ในกามทั้งหลาย คือวิธีถ่ายถอนกาม (กามานํ นิสฺสรณ์)

"ภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้คุณของกามว่าเป็นคุณของกาม ไม่รู้โทษของกามว่าเป็นโทษของกาม ไม่รู้การถ่ายถอนกามว่าเป็นการถ่ายถอนกามตามความเป็นจริง พวกเขาหรือจักรู้ทั่วถึงกามทั้งหลายด้วยตนเอง หรือนำพาผู้อื่นให้เป็นอย่างผู้ปฏิบัติแล้วรู้ทั่วถึงกามทั้งหลายได้ ข้อนี้เป็นไปไม่ได้

"ภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้คุณของกามว่าเป็นคุณ รู้โทษของกามว่าเป็นโทษ รู้การถ่ายถอนว่าเป็นการถ่ายถอนดังกล่าวตามความเป็นจริง เขาเหล่านั้นจักรอบรู้กามทั้งหลายด้วยตนเอง และนำพาผู้อื่นให้เป็นอย่างผู้ปฏิบัติแล้วรอบรู้กามทั้งหลายได้ ข้อนี้เป็นไปได้"

คุณและโทษของรูป

(201-204) ในเรื่องคุณ (ส่วนดี, ส่วนน่าปรารถนา) ของรูป พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุทั้งหลายด้วยการยกตัวอย่างหญิงสาวคนหนึ่ง เริ่มจากวัย 15-16 ปี แล้วเกิดความเปลี่ยนแปลงไปตามวัย จนกระทั่งแก่ ตาย และเหลือแต่กระดูก ให้ภิกษุทั้ง

ทลายตอบตามลำดับว่า เมื่อหญิงสาวอายุ 15-16 ปี ก็ดูเปล่งปลั่งสวยงามไปทุกอย่าง ใช่หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าใช่ ตรัสว่า ความสุขความโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะความเปล่งปลั่งสวยงามนั้น คือคุณของรูปทั้งหลาย แต่เมื่อหญิงสาวคนนั้นอายุได้ 80-90-100 ปี ก็ปรากฏแต่ความแก่เฒ่าไม่น่าดู...เจ็บไข้ได้ป่วย...ตาย เป็นซากศพทิ้งอยู่ในป่าช้า...เหลือแต่กระดูกขาวโพลน...ล้วนแต่เป็นโทษของรูปทั้งหลาย วิธีที่จะถ่ายถอนไม่ติดอยู่ในรูปได้ ก็จะต้องกำจัดฉันทราคะในรูปทั้งหลาย พวกสมณะหรือพราหมณ์ที่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นคุณเป็นโทษและเป็นการถ่ายถอนรูป ย่อมจะรู้จักรูปไม่ได้ด้วยตนเอง ทั้งไม่สามารถจะนำพาผู้อื่นให้รู้ได้ด้วย

ลักษณะคุณและโทษของเวทนา

(205-208) สำหรับคุณหรือข้อดีของเวทนา (ความรู้สึก) พระพุทธองค์ตรัสถึงการได้รูปฌาน 4 ของภิกษุ ดังนี้

- เมื่อภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม ได้ปฐมฌาน มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เธอย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตน (อตฺตพฺยาพาธาย) ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่น (ปรพฺยาพาธาย) ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและคนอื่น เวลานั้น เธอเสวยแต่เวทนาอันไม่มีความเบียดเบียน (อพฺยาปชฺฌเยว เวทนำ เวเทติ)

- เมื่อภิกษุได้ทุติยฌาน เกิดความผ่องใสภายในจิต จิตรวมเป็นหนึ่ง (เอโกทิภาวำ) ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจาร

สงบไป มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ...เมื่อภิกษุได้ตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกายเพราะปีติดับไป เป็นภาวะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข...เมื่อภิกษุได้จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละได้ทั้งสุขทุกข์ โสมนัสและโทมนัสก่อนๆ ได้ มีแต่อุเบกขาซึ่งทำให้สติบริสุทธิ์...การได้ฌานแต่ละขั้นนั้น ภิกษุย่อมไม่มีความคิดที่จะเบียดเบียนตนเอง ไม่มีความคิดที่จะเบียดเบียนผู้อื่น และไม่มีความคิดที่จะเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น เสวยแต่เวทนาอันไม่มีความเบียดเบียน

ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวว่า ด้านน่าพึงใจของเวทนาทั้งหลาย ความไม่เบียดเบียนเป็นสุดยอด (อพฺยาปชฺฌปรมาหํ ภิกฺขเว เวทนานํ อสฺสาทํ วทามิ.)"

ส่วนด้านโทษของเวทนา ทรงชี้ไปที่ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนของเวทนา

และการที่จะหลุดพ้นจากเวทนาทั้งหลายได้ ก็จะต้องกำจัดฉันทราคะในเวทนาทั้งหลาย

ผู้ที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นคุณเป็นโทษและวิธีถ่ายถอนเวทนาทั้งหลายตามความเป็นจริง ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่เขาจะรู้ทั่วถึงเวทนาทั้งหลายด้วยตนเอง หรือแนะนำให้ผู้อื่นรู้อย่างผู้ปฏิบัติแล้วรู้ ซึ่งต่างจากผู้ที่รู้ว่าอะไรเป็นคุณเป็นโทษและอะไรเป็นวิธีถ่ายถอนเวทนาทั้งหลายตามความเป็นจริง

จูฬทุกขักขันธสูตร

เหตุที่ผู้ครองเรือนละกิเลสไม่ได้

(209) ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์คราวหนึ่ง เจ้าศากยะทรงพระนามว่ามหานามะ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลว่าทรงเข้าใจข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดงมานานแล้วว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นอุปกิเลสของจิต แต่ทั้งๆ ที่เข้าใจแล้ว โลภโกรธหลงก็ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์อยู่เป็นครั้งคราว จึงเกิดความคิดว่า น่าจะมีธรรมอะไรสักอย่างที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้อย่างเด็ดขาดในภายใน โลภโกรธหลงจึงยังครอบงำจิต

ได้อยู่เป็นครั้งคราว

(210) พระพุทธองค์ตรัสว่า ก็โลภะ โทสะ โมหะ นั่นแหละที่ท่านยังละไม่ได้อย่างเด็ดขาดในภายใน โลภโกรธหลงจึงยังครอบงำจิตอยู่เป็นครั้งคราว ถ้าท่านละโลภะ โทสะ โมหะ ได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ท่านก็จะไม่อยู่ครองเรือน ไม่บริโภคกาม เมื่อยังละไม่ได้อย่างเด็ดขาด ก็จึงอยู่ครองเรือน ยังบริโภคกาม

ปฏิบัติถึงไหนจึงไม่หวนหากามอีก

(211-218) ตรัสแก่เจ้ามหานามะต่อไปว่า ถึงแม้อริยสาวกจะพิจารณาเห็นด้วยสัมมาปัญญาว่า กามให้ความยินดีน้อย มีทุกข์มีความบีบคั้นมาก โทษในกามมากยิ่ง ได้เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม หากแต่ยังไม่บรรลุปีติและสุขหรือกุศลธรรมอื่นที่สงบระงับกว่านั้น (คือเป็นโสดาบันและสกทาคามี แต่ยังไม่บรรลุเป็นอนาคามี) เธอก็จะเป็นผู้ไม่เวียนมาหากาม(อนาวฏฺฏิ กามสุ)ยังไม่ได้ก่อน จนกว่าจะพิจารณาเห็นโทษทุกข์ของกาม และเว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม บรรลุปีติและสุขหรือกุศลธรรมที่สงบระงับกว่านั้น

ตรัสถึงพระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ว่า แม้จะทรงพิจารณาเห็นโทษทุกข์ของกาม ได้เว้นจากกามและอกุศลธรรม แต่เมื่อยังไม่บรรลุปีติสุขและกุศลธรรมที่ยิ่งกว่านั้น ก็รับรองพระองค์ไม่ได้ว่า จะไม่เวียนมาหากามอีก จนกระทั่งเมื่อทรงพิจารณาเห็นโทษทุกข์ของกาม เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม และได้บรรลุปีติสุขและกุศลธรรมที่สงบระงับกว่านั้น จึงทรง

ปฏิญาณพระองค์เองว่าเป็นผู้ไม่เวียนมาหากามอีกแล้ว (แสดงว่าพระพุทธองค์ก็ได้ผ่านการบรรลุมรรคผลมาตามลำดับ มีใช่ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ในวาระเดียว)

ต่อจากนั้น ทรงแสดงลักษณะคุณและโทษของกามเหมือนในมหาทุกขักขันธสูตร (ข้อ 197-198)

ความเชื่อในเรื่องกรรมของนิครนถ์

(219) ทรงเล่าเรื่องหนึ่งให้เจ้ามหานามะฟังว่า มีอยู่คราวหนึ่ง ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พวกนิครนถ์จำนวนมากอยู่ที่ตำบลกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ (อยู่ใกล้กับภูเขาคิชฌกูฏ) พวกเขาบำเพ็ญวัตรอย่างหนึ่งคือ ยืนอย่างเดียว ไม่มีการนั่ง เป็นการทรมานตัวเองอย่างยิ่ง

รูปเคารพปางหนึ่งของศาสนาเชน(ลัทธินิครนถ์)

วันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงออกจากฌานในเวลาเย็น เสด็จเข้าไปหาพวกนิครนถ์เหล่านั้น ทรงถามพวกเขาว่า เหตุใดจึงถือเคร่งกันอย่างนั้น พวกเขาตอบว่า ศาสดานิครนถ์ นาฏบุตรรู้แจ้งในธรรมทั้งปวง มีญาณทัสสนะอยู่ในทุกอิริยาบถทุกเมื่อ ไม่ว่าจะเดินยืนหรือหลับตื่น ท่านสอนว่า บาปกรรมที่เคยทำไว้มีติดตัวอยู่ จงสลัดมันด้วยการทรมานตนให้หนัก เมื่อได้สำรวมกายวาจาใจในปัจจุบัน ก็เท่ากับไม่มีการทำบาปกรรมอีก กรรมเก่าก็จะไม่เหลืออยู่ กรรมใหม่ก็ไม่เกิดขึ้นเพราะไม่มีการทำอีก เป็นอันสิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์ เมื่อสิ้นทุกข์ก็สิ้นเวทนา เมื่อสิ้นเวทนา ก็แปลว่าสลัดทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

ชาวนิครนถ์เหล่านั้นทูลว่า พวกตนชอบคำสอนนั้นและเห็นว่าควรปฏิบัติตาม จึงได้ปฏิบัติอย่างนั้นด้วยความเต็มใจ

ความไม่รู้จริงของพวกนิครนถ์

(220) ตรัสเล่าให้เจ้ามหานามะฟังต่อไปว่า เมื่อพวกนิครนถ์กล่าวอย่างนั้น ก็ทรงตั้งคำถามว่า พวกท่านทราบหรือว่าตัวเองเคยมี (อัตภาพ) มาก่อน หรือทราบว่าไม่เคยมี พวกเขาก็ตอบว่า หามิได้

และคำถามต่อไปนี้ พวกนิครนถ์ก็ล้วนแต่ตอบว่าไม่รู้-ไม่ทราบ คือ

- *ทราบหรือว่าเคยได้ทำบาปกรรมไว้ในชาติก่อน หรือไม่เคยทำ?*
- *ทราบหรือว่าเคยทำบาปกรรมไว้อย่างไร?*

- *ทราบหรือว่าทุกข์ขนาดนี้ เราสลัดได้แล้ว หรือเราต้องสลัด*
- *หรือว่าเมื่อทุกข์ขนาดนี้เราสลัดได้แล้วก็แปลว่าสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด?*
- *ทราบหรือว่าการละอกุศลธรรมและการบำเพ็ญกุศลธรรมในชาติปัจจุบันเป็นอย่างไร?*

เมื่อพวกนิครนถ์มีแต่คำตอบว่าไม่รู้-ไม่ทราบเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น คนที่มาบวชกับพวกท่าน ก็มีแต่พวกประพฤติทราม มือเปื้อนเลือด ทำแต่กรรมชั่ว เกิดเป็นพวกสุดท้ายในหมู่มนุษย์

พวกนิครนถ์ทูลว่า ความสุขนั้น บุคคลมิอาจได้มาด้วยความสุข แต่ได้มาด้วยความทุกข์ ถ้าบุคคลได้ความสุขด้วยความสุข พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งมคธก็ต้องมีความสุขกว่าท่านโคดม

พระพุทธองค์ตรัสว่า นั่นเป็นการด่วนตัดสินเอาเองแท้จริงแล้ว เรื่องสุขเรื่องทุกข์ พวกท่านควรจะซักถามเราว่าระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับเรา ใครมีความเป็นอยู่สุขสบายกว่ากัน

พวกนิครนถ์ยอมรับว่า พวกตนด่วนตัดสินโดยไม่พิจารณาให้ดี เอาเป็นว่า ขอทูลถามท่านโคดมในเรื่องนี้ว่าระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระองค์ ใครเป็นอยู่สุขสบายกว่ากัน?

ทรงตั้งคำถามให้พวกนิครนถ์ตอบตามลำดับ ดังนี้

พระเจ้าพิมพิสาร สามารถทำได้ไหม โดยการไม่ขยับเขยื้อนกายเลย ไม่มีการพูดจาเลย เสวยแต่บรมสุขอย่างเดียว

7 คืน 7 วัน

ทูลตอบว่า ทำไม่ได้หรอก

พระเจ้าพิมพิสารทรงทำได้ไหม โดยการไม่ขยับเขยื้อนกาย ไม่พูดจา เสวยแต่บรมสุขอย่างเดียว 6 คืน 6 วัน...5 คืน 5 วัน...4 คืน 4 วัน...3 คืน 3 วัน...2 คืน 2 วัน...หรือเพียง 1 คืน 1 วัน?

ทูลตอบว่า ทำไม่ได้หรอก

แล้วพระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์สามารถที่จะไม่ขยับเขยื้อนกาย ไม่พูด และเสวยแต่สุขอย่างเดียว ตั้งแต่ 1 คืน 1 วัน จนถึง 7 คืน 7 วัน (ตามพระประสงค์) คิดเอาเองว่า ระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระองค์ ใครจะอยู่สุขสบายกว่ากัน

พวกนิครนถ์จำนนด้วยเหตุผล ทูลยอมรับว่า พระพุทธองค์อยู่สุขสบายกว่าพระเจ้าพิมพิสาร

เจ้ามหานามะทรงสดับเรื่องนี้ด้วยความซาบซึ้งดื่มด่ำในรสพระธรรม

อนุมานสูตร

เหตุที่ภิกษุเป็นผู้ว่ายากสอนยาก

(221-223) ที่เภสกฬาวัน ใกล้ตำบลสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ วันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมาพร่ำสอนเรื่องการทำตนเป็นผู้ว่ายากสอนยากและการทำตนเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ดังนี้

แม้ภิกษุจะได้ปวารณาตนให้ภิกษุอื่นว่ากล่าวตนได้ แต่เธอเป็นคนว่ายาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก (โทวจัสสกรณธรรม) ไม่อดทนต่อคำพร่ำสอนโดยเคารพ เพื่อน

พรหมจรรย์จึงไม่คิดจะว่ากล่าวพร่ำสอน และไม่คิดให้ความไว้วางใจในตัวเธอได้

เหตุที่ทำให้คนว่ายากสอนยาก หรือโทวจัสสกรณธรรมนั้นมี 16 อย่าง คือ

1. มีความปรารถนาที่ชั่ว ลุอำนาจแห่งความปรารถนาอันชั่วนั้น (ปาปิจฺโฉ โหติ ปาปิกานํ อิจฺฉานํ วสงฺคโต)

2. เป็นคนยกตนข่มผู้อื่น (อตฺตุกฺกํสโก โหติ ปรวมฺภี)

3. เป็นคนมักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำจิต (โกธโน โหติ โกธาภิภูโต)

4. เป็นคนมักโกรธ ผูกโกรธโดยมีความโกรธเป็นเหตุ (โกธโน โหติ โกธเหตุ อุปนาหี)

5. เป็นคนมักโกรธ ระแวงจัด โดยมีความโกรธเป็นเหตุ (โกธโน โหติ โกธเหตุ อภิสงฺกี)

6. เป็นคนมักโกรธ ชอบใช้วาจาล่อแหลมให้โกรธ (โกธโน โหติ โกธสามนฺตํ วาจํ นิจฺฉาเรตา)

7. ถูกภิกษุอื่นเป็นโจทก์ฟ้อง ก็โต้เถียง (ปฏิปฺผรติ) โจทก์

8. ถูกภิกษุอื่นเป็นโจทก์ฟ้อง ก็รุกราน (อปสาเทติ) โจทก์

9. ถูกภิกษุอื่นเป็นโจทก์ฟ้อง ก็ปรักปรำ (ปจฺจาโรเปติ) โจทก์

10. ถูกภิกษุอื่นเป็นโจทก์ฟ้อง ก็พูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธความมุ่งร้ายความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ

11. ถูกภิกษุอื่นเป็นโจทก์ฟ้อง ก็เลี่ยงหลบไม่ชี้แจงความประพฤติของตน (อปทาเน น สมฺปายติ)

12. เป็นคนลบหลู่ ตีเสมอ (มกฺขี โหติ ปฬาสี)

13. เป็นคนริษยา ตระหนี่ (อิสฺสุกี โหติ มจฺฉรี)

14. เป็นคนโอ้อวด เจ้าเล่ห์ (สโฐ โหติ มายาวี)

15. เป็นคนกระด้าง ดูหมิ่นผู้อื่น (ถทฺโธ โหติ อติมานี)

16. เป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ถือรั้นหัวชนฝา (สนฺทิฏฺฐิปรามาสี โหติ อาธานคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี)

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า แม้ภิกษุจะมิได้ปวารณาให้ใครว่ากล่าวตนได้ แต่เธอเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ประกอบด้วยโสวจัสสกรณธรรม (มีคุณสมบัติเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย) เป็นคนอดทน ตั้งใจรับฟังคำพร่ำสอน เพื่อนพรหมจรรย์ต่างก็จะเห็นว่าควรว่ากล่าวได้ พร่ำสอนได้ และเห็นว่าควรให้ความไว้วางใจได้

โสวจัสสกรณธรรม มีนัยตรงข้ามกับโทวจัสสกรณธรรม 16 ดังกล่าวแล้ว

วิธีแก้ไขตนไม่ให้เป็นคนว่ายากสอนยาก

(224-225) พระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายต่อไปว่า ทางหนึ่งคือ ใช้วิธีเอาใจเขามาใส่ใจเรา (อนุมานวิธี) เช่น การที่เป็นคนมีความปรารถนาอันชั่ว ลุอำนาจแห่งความปรารถนาอันชั่วนั้น ตนเองก็ไม่ชอบ ถ้าตนเป็นคนอย่างนั้น คนอื่นก็ต้องไม่ชอบเหมือนกัน ดังนี้เป็นต้น

อีกทางหนึ่งคือใช้วิธีพิจารณาตัวเอง (ปัจจเวกขณวิธี) เช่น พิจารณาว่าตัวเองมีความปรารถนาชั่ว ลุอำนาจแห่งความปรารถนาอันชั่วหรือไม่ ถ้าเห็นว่าตนมีความปรารถนาอันชั่ว ลุ

อำนาจแห่งความปรารถนาอันชั่ว ก็ควรพยายามเพื่อละอกุศลธรรมนั้นเสีย แต่ถ้าพิจารณาเห็นว่า ตัวเองไม่ใช่คนอย่างนั้น ก็ให้อยู่อย่างมีปีติและปราโมทย์ หมั่นฝึกจิตให้อยู่ในกุศลธรรมที่ตนมี ทั้งกลางวันและกลางคืน (ปีติปาโมชฺเชน วิหาริตพฺพํ อโหรตฺตานุสิกฺขินา กุสเลสุ ธมฺเมสุ)

พระเถระกล่าวให้เห็นชัดขึ้นด้วยข้ออุปมาว่า

เหมือนหนุ่มสาววัยรุ่นกำดัด กำลังรักสวยรักงาม เมื่อส่องดูเงาหน้าตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำใส เห็นธุลีหรือสิวบนใบหน้า ก็จะพยายามจัดการให้ธุลีหรือสิวนั้นหายไป แต่ถ้าไม่เห็นธุลีหรือสิวเลย ก็จะพอใจว่าเป็นลาภของเรา ใบหน้าของเราสะอาดหมดจด ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าพิจารณาเห็นว่า อกุศลธรรมยังมีอยู่ในตน ก็ควรพยายามที่จะละอกุศลธรรมนั้นให้ได้ ถ้าเห็นว่า อกุศลธรรมทั้งหลายนั้นตนละได้แล้ว ก็ให้อยู่อย่างมีปีติและปราโมทย์ หมั่นคิดหมั่นตรองในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน

เจโตขีลสูตร

ใจที่เจริญงอกงามในพระธรรมวินัยไม่ได้

(226-227) ที่วัดเชตวันวันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายในวันนั้นด้วยเจโตขีลธรรม และวินิพันธธรรม ดังนี้

เจโตขีลธรรม ได้แก่กิเลสอันเปรียบเสมือนตะปูตรึงใจ วินิพันธธรรม ได้แก่กิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดใจ พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุผู้มีธรรม 2 ประเภทนี้ จะไม่มีทางเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยได้เลย

(228) *ลักษณะกิเลสตรึงใจ (เจโตขีลธรรม) มี 5 อย่าง คือ*

1. ภิกษุสงสัยเคลือบแคลง ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา (ไม่ว่าจะในเรื่องพระสรีระหรือพระคุณของพระศาสดา เพราะจะเลยไปถึงไม่เชื่อมั่นในสัพพัญญุตญาณของพระศาสดา)

2. ภิกษุสงสัยเคลือบแคลง...ในพระธรรม (เช่น สงสัยว่าการบรรลุธรรม จะมีได้จริงหรือไม่ เป็นต้น)

3. ภิกษุสงสัยเคลือบแคลง...ในพระสงฆ์ (คือสงสัยว่าอริยสงฆ์ผู้ได้บรรลุมรรผลมีจริงหรือไม่)

4. ภิกษุเคลือบแคลงสงสัย...ในสิกขา (คือสงสงสัยว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่จริงหรือไม่ ปฏิบัติแล้วให้ผลจริงหรือไม่)

5. ภิกษุขี้โกรธ (กุปิโต) ขี้หงุดหงิด (อนตฺตมโน) มีจิตถูกโทสะรุมเร้า (อาหตจิตฺโต) มีใจเหมือนตะปู (เพื่อทิ่มแทง) ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ลักษณะ 5 อย่างนี้จะทำให้จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเผากิเลส (อาตปฺปาย) เพื่อความเพียรเนืองๆ (อนุโยคาย) เพื่อความเพียรต่อเนื่อง (สาตจฺจาย) เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น (ปธานาย)

(229) *ลักษณะกิเลสผูกมัดใจ (วินิพันธธรรม) มี 5 อย่าง คือ*

1. ภิกษุไม่ปลอดจากความกำหนัด (ราคะ) ความพอใจ (ฉันทะ) ความรัก (เปมะ) ความร้อนร่าน (ปิปาสะ) ความกลัดกลุ้ม (ปริฬาหะ) ความทะเยอทะยาน (ตัณหา) ในกาม

2. ภิกษุไม่ปลอดจากความกำหนัด...ความทะเยอทะยาน

ในกาย (ของตน)

3. ภิกษุไม่ปลอดจากความกำหนัด...ความทะเยอทะยาน

ในรูป (กายอื่น)

4. ภิกษุได้บริโภคอิ่มจนพอใจแล้ว ชอบนอน ชอบเอน ชอบหลับ

5. ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์โดยหวังได้เกิดเป็นเทวดาพวกใดพวกหนึ่ง

เมื่อภิกษุมีกิเลส 5 อย่างนี้ จิตของเธอก็จะไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเผากิเลส เพื่อความเพียรเนืองๆ เพื่อความเพียรต่อเนื่อง เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น

(230-232) ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลาย ละกิเลสผูกมัดใจให้ได้ เพื่อจะได้เจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้

มีธรรม 15 ข้อ หวังการตรัสรู้ได้

(233) นอกจากทรงสอนให้ภิกษุละกิเลสตรึงใจ 5 อย่าง และกิเลสผูกมัดใจ 5 อย่าง (รวมเป็น 10) ดังกล่าวแล้ว ทรงให้เจริญธรรมอีก 5 อย่าง คือ อิทธิบาท 4 โดยมีความขะมักเขม้น (อุสฺโสฬฺหิ) อีก 1

อิทธิบาท 4 ในที่นี้คือ

1. ฉันทสมาธิปธานสังขาร-อิทธิบาทที่ประกอบด้วยสมาธิอันเกิดจากฉันทะ และปธานสังขาร (ความเพียรสร้างสรรค์)

2. วิริยสมาธิปธานสังขาร-อิทธิบาทที่ประกอบด้วยสมาธิอันเกิดจากวิริยะ และปธานสังขาร

3. จิตตสมาธิปธานสังขาร-อิทธิบาทที่ประกอบด้วยสมาธิอันเกิดจากจิตตะ และปธานสังขาร

4. วิมังสาสมาธิปธานสังขาร-อิทธิบาทที่ประกอบด้วยสมาธิอันเกิดจากวิมังสา และปธานสังขาร

(สมาธิที่เกิดจากฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ดังกล่าวนี้ จะเกิดควบคู่กับความเพียรพยายามเสมอ ความเพียรพยายามนี้คือปธานสังขาร ซึ่งแปลว่าสังขารที่เป็นตัวความเพียร หรือความเพียรที่เป็นเครื่องปรุงแต่ง พระธรรมปิฎกให้ความหมายไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า ความเพียรสร้างสรรค์ โปรดศึกษาเพิ่มเติมเรื่องนี้จาก พุ.ธ. หน้า 842-848)

พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อภิกษุประกอบด้วยองค์ธรรม 15 อย่างนี้ ก็พร้อมที่จะเกิดความเบื่อหน่าย พร้อมที่จะตรัสรู้ พร้อมที่จะบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนไข่ที่แม่ไก่กกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นและฟักอย่างดี ถึงแม่ไก่จะไม่ต้องการให้ลูกไก่เจาะเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บหรือด้วยจะงอยปากออกมาอย่างปลอดภัยก็ตาม ลูกไก่ก็จะต้องเจาะเปลือกไข่ออกมาอย่างปลอดภัย

ภิกษุทั้งหลายฟังพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ด้วยความประทับใจยิ่ง

วนปัตถสูตร

หลักการเลือกที่อยู่และบุคคลเพื่อประโยชน์ทางธรรม

(234-241) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องการอยู่ป่าชัฏ การเข้าไปอยู่อาศัยในหมู่บ้าน ในนิคม ในนคร ในชนบท และการเข้าไปอาศัยบุคคล เพื่อให้รู้ว่า อย่างไหนควรเข้าไปอยู่หรือควรเข้าไปอาศัย

ไม่ว่าจะเป็นป่าชัฏ (ป่าทึบ, ป่าลึก) หมู่บ้าน นิคม นคร ชนบท หรือบุคคล ทรงให้หลักการพิจารณา ดังนี้

1. ถ้าเข้าไปอยู่หรือเข้าไปอาศัยแล้ว สติที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด

จิตที่ยังไม่ตั่งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น (ไม่เกิดสมาธิ) อาสวะที่ยังไม่สิ้นก็ไม่สิ้นไป ภิกษุนั้นไม่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ทางด้านปัจจัยยังชีพ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค ที่บรรพชิตต้องบริโภค ก็เกิดขึ้นได้ยาก (ฝืดเคือง-ขาดแคลน) ให้พิจารณาเห็นว่า เราเข้ามาอยู่อาศัยที่หรือบุคคลนี้ สติไม่ปรากฏ จิตไม่ตั้งมั่น อาสวะไม่สิ้น ไม่ได้บรรลุธรรมอันสูงสุด ทั้งปัจจัยยังชีพก็ฝืดเคือง สมควรจากไป ไม่ว่าจะเป็นกลางคืนหรือกลางวัน (โดยไม่รีรอ) อย่าอยู่อาศัยต่อไป

2. ถ้าเข้าไปอยู่หรือเข้าไปอาศัยแล้ว สติที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด...ไม่ได้บรรลุธรรม...ส่วนทางด้านปัจจัยยังชีพเกิดขึ้นไม่ยาก (ไม่ฝืดเคือง) ให้พิจารณาเห็นว่า เราเข้ามาอยู่อาศัยที่หรือบุคคลนี้ก็เพื่อสติปรากฏ เพื่อจิตตั้งมั่น เพื่อสิ้นอาสวะ เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ แม้ปัจจัยยังชีพเกิดมีไม่ยาก แต่เราก็ไม่ได้ออกบวชเพื่อจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค...สมควรจากไป ไม่ว่าจะเป็นกลางคืนหรือกลางวัน อย่าอยู่อาศัยต่อไป

3. ถ้าเข้าไปอยู่หรือเข้าไปอาศัยแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ...ได้บรรลุธรรมสูงสุด ส่วนปัจจัยยังชีพนั้นฝืดเคือง ให้พิจารณาเห็นว่า เราเข้ามาอยู่อาศัยที่หรือบุคคลนี้แล้ว ได้เกิดสติ เกิดสมาธิ อาสวะสิ้นไป ได้บรรลุธรรมสูงสุด แม้ปัจจัยยังชีพจะฝืดเคือง แต่เราก็มิได้ออกบวชเพื่อปัจจัยเหล่านี้...สมควรอยู่อาศัยต่อไป

4. ถ้าเข้าไปอยู่หรือเข้าไปอาศัยแล้ว เกิดสติ เกิดสมาธิ...

ได้บรรลุธรรมสูงสุด ทั้งปัจจัยยังชีพก็เกิดมีโดยไม่ยาก ให้พิจารณาเห็นว่า เราเข้ามาอยู่อาศัยที่หรือบุคคลแล้ว เกิดสติ...ได้บรรลุธรรม...สมควรอยู่อาศัยที่หรือบุคคลนั้นตลอดชีวิต ไม่ต้องจากไป

(242) สำหรับการอยู่อาศัยกับบุคคลนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่าควรจากเขาไป ให้จากไปได้ทันทีโดยไม่ต้องบอกลา ไม่ควรผูกพันอยู่กับบุคคลนั้นต่อไป แต่ถ้าเห็นว่า อยู่อาศัยแล้วเป็นผลดีในการปฏิบัติธรรม ทรงให้ผูกพันกับบุคคลนั้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าอยู่อาศัยเขาแล้ว เกิดสติ เกิดสมาธิ สิ้นอาสวะ ได้บรรรลุธรรมสูงสุด ปัจจัยยังชีพก็มีพร้อม ทรงให้ผูกพัน (อนุพนฺธิตพฺโพ) กับบุคคลนั้นได้ตลอดชีวิต ไม่ให้จากเขาไปแม้จะถูกขับไล่ก็ตาม (น ปกฺกมิตพฺพं อปิ สมุชฺชมาเนนปิ - คำว่า สมุชฺชมาเนนปิ ฉบับยุโรปเป็น ปนุชฺชมาเนนปิ ซึ่งก็ให้คำแปลเหมือนกัน)

มธุปิณฑิกสูตร

พระพุทธเจ้าไม่ทะเลาะกับใคร

(243-245) ดราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่นิโครธารามกรุงกบิลพัสดุ์ หลังกลับจากเสด็จบิณฑบาต (และเสวยเสร็จแล้ว) ได้เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน (เป็นป่าธรรมชาติเนื่องเป็นผืนเดียวกับป่าหิมพานต์) ประทับนั่งพักกลางวันที่โคนต้นมะตูมหนุ่ม เป็นเวลาเดียวกับที่เจ้าศากยะพระนามว่า ทัณฑปาณิกำลังเสด็จเที่ยวเดินเล่นเข้าไปในป่ามหาวันเหมือนกัน เจ้าทัณฑปาณิได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ หลังจากได้ทูลทักทายปราศรัย

ตามธรรมเนียมแล้วก็ยืนเอามือยันไม้เท้า ทูลถามขึ้นว่า ท่านสมณะมีปกติพูดจาอย่างไร

พระพุทธองค์มีพระดำรัสตอบว่า การพูดจาของพระองค์ไม่มีการโต้เถียงกับใครๆ ทั้งในเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์ ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ และมีปกติกล่าวเหตุที่สัญญา (หมายถึง ปปัญจสัญญา ซึ่งเป็นกิเลส) ไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้ปราศจากกาม ผู้ไม่มีความสงสัย (อกถังกถี) ผู้ไม่คะนองมือและเท้าแล้ว ผู้ปราศจากตัณหาในภพน้อยใหญ่แล้ว

ทัณฑปาณีได้ฟังพระดำรัสก็สั่นศีรษะ (สีสं โอกมฺเปตฺวา) แลบลิ้น (ชิวฺหं นิลฺลาเฬตฺวา) ทำหน้าผากย่น 3 ริ้ว ถือไม้เท้ายันเดินจากไป

เย็นวันนั้น หลังจากเสด็จออกจากฌาน พระพุทธองค์ได้เสด็จกลับสู่นิโครธาราม ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายเข้าเฝ้า ทรงเล่าเรื่องที่เจ้าทัณฑปาณีเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาและพระองค์ก็ได้ตรัสตอบไปอย่างนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามขึ้นว่า พระองค์มีปกติตรัสอย่างไรจึงไม่โต้เถียงกับใคร และตรัสอย่างไร สัญญา (กิเลส) ทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้ปราศจากกาม....

ตรัสตอบแต่ย่อๆ ว่า กิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า (ปปัญจสัญญาสังขา) ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าไม่เพลิดเพลิน ไม่ยึดถือในเหตุนั้น (อายตนะ 12) ได้ นั่นแหละเป็นที่สุดแห่งกิเลสที่แฝงอยู่ (อนุสัยกิเลส) นั่นแหละเป็นที่สิ้นสุดแห่งการจับท่อนไม้ ศัสตรา การทะเลาะวิวาท การชี้หน้าด่าทอ การส่อเสียด

การพูดปด

ตรัสแล้วก็เสด็จลุกเข้าที่ประทับ

พระมหากัจจานะอธิบายธรรมย่อให้พิสดาร

(246-248) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จลุกจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นก็พากันตั้งข้อสงสัยในพระดำรัสซึ่งทรงแสดงธรรมแต่โดยย่อนั้น ปรึกษากันว่าใครหนอจะช่วยขยายความแห่งหัวข้อธรรม (อุเทศ) เรื่องนี้ได้ ก็คิดไปถึงพระมหากัจจานะ ผู้ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องและเพื่อนพรหมจรรย์ก็ยอมรับว่ามีความสามารถในการอธิบายธรรมย่อให้พิสดาร แล้วพากันไปหาถึงที่อยู่ของท่านและกราบเรียนเรื่องที่มาขอความช่วยเหลือ

พระมหากัจจานะ กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า คนต้องการแก่นไม้ เสาะแสวงหาแก่นไม้กันอยู่ แล้วก็พากันเดินเลยโคนต้นและลำต้นของต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่น และคิดว่าจะหาแก่นไม้จากกิ่งและใบ พวกท่านเหมือนคนต้องการแก่นไม้นั้น พระศาสดาประทับอยู่ต่อหน้าท่านทั้งหลาย แต่พวกท่านก็ผ่านเลยพระองค์ไป กลับมาถามความข้อนี้กะผม

พระเถระกล่าวแสดงความเคารพเทิดทูนในพระปรีชาญาณของพระพุทธองค์แล้วก็แนะนำภิกษุเหล่านั้นให้ทูลถามเรื่องนี้กะพระพุทธองค์โดยตรง เมื่อทรงแก้ข้อสงสัยอย่างไร ให้จดจำไว้อย่างนั้น ซึ่งภิกษุทั้งหลายก็ยอมรับว่าพระเถระพูดถูกแล้ว แต่

ไม่ลดละความพยายาม ได้ขอร้องให้ท่านไขความแห่งพระพุทธดำรัสจนสำเร็จ

คำอธิบายของพระมหากัจจานะมีดังนี้

อาศัยตาและรูป เกิดจักขุวิญญาณ ตา รูป และจักขุวิญญาณ ประจวบกันเข้า เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา) หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตริตรึกอารมณ์นั้น (วิตักกะ) ตริตรึกอารมณ์ใด ย่อมผันพิสดาร (ปปัญจะ-เนิ่นช้า) ซึ่งอารมณ์นั้น บุคคลผันพิสดารซึ่งอารมณ์ใด เพราะการผันพิสดารนั้นเป็นเหตุ ปปัญจสัญญาแง่ต่างๆ (สัญญาที่ซับซ้อนหลากหลาย) ย่อมครอบงำเขาในเรื่องรูปทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน (กับอายตนะและอารมณ์อื่นๆ รวม 6 คู่) ก็เหมือนกัน

เมื่อมีตา รูป และจักขุวิญญาณ ก็มีผัสสะได้ เมื่อมีผัสสะก็มีเวทนาได้ เมื่อมีเวทนา ก็มีสัญญาได้ เมื่อมีสัญญาก็มีวิตักกะ (ตริตรึก) ได้ เมื่อมีวิตักกะ ก็มีการครอบงำส่วนแห่งปปัญจสัญญาได้ (กับอายตนะและอารมณ์อื่นๆ ก็เหมือนกัน)

เมื่อไม่มีตา รูป และจักขุวิญญาณ ก็ไม่มีผัสสะ เมื่อไม่มีผัสสะก็ไม่มีเวทนา เมื่อไม่มีเวทนา ก็ไม่มีสัญญา เมื่อไม่มีสัญญาก็ไม่มีวิตักกะ เมื่อไม่มีวิตักกะ ก็ไม่มีการครอบงำส่วนแห่งปปัญจสัญญา (กับอายตนะและอารมณ์อื่นๆ ก็เหมือนกัน)

ปปัญจสัญญา

คำว่า สัญญา (ในนามขันธ์) มีความหมายว่า กำหนดได้ หมายรู้ ความรู้ที่เกิดจากสัญญามีลักษณะเป็นความรู้จัก ความจำได้ ความเข้าใจ และความคิดที่หลากหลายต่อไป แหล่งเกิดสัญญาคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ (เรื่องในใจหรือสิ่งที่ใจรู้และนึกคิด)

สัญญามี 2 ระดับ คือ

1. สัญญาชั้นแรก เป็นความหมายรู้ลักษณะอาการของสิ่งต่างๆ โดยตรง คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร มีลักษณะอาการอย่างไรเท่านั้น เช่นรู้ว่า สีขาว สีแดง สีดำ รสเปรี้ยว รสหวาน รูปร่างกลม แบน ยาว สั้น รู้ว่าเป็นแมวเป็นไก่ เป็นโต๊ะเก้าอี้ เป็นต้น

2. สัญญาปรุงแต่ง เป็นความหมายรู้ที่เกิดจากความคิดปรุงแต่ง เช่น เห็นโต๊ะเก้าอี้ หมายรู้ว่าสวย ไม่สวย ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตน เห็นสีแดง หมายรู้ว่าน่าเกลียด น่ารัก เป็นต้น

สัญญาปรุงแต่ง มี 2 ประเภท คือ 1) สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล เป็นกิเลสสัญญา 2) สัญญาที่เกิดจากความคิดดีงามหรือเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นกุศลสัญญา

หรือวิชชาภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายวิชชา)

สัญญาปรุงแต่งที่เป็นอกุศลนั่นเอง คือ ปปัญจสัญญา

ปปัญจสัญญา แปลว่า สัญญาทำให้เนิ่นช้า คำว่า "ปปัญจะ" หมายถึงอาการที่คลอเคลียพัวพันอยู่กับอารมณ์นั้น และคิดปรุงแต่งไปต่างๆ โดยมีตัณหา มานะ ทิฐิเป็นแรงผลักดัน เพราะฉะนั้น ปปัญจสัญญา จึงเป็นสัญญาที่ขับเคลื่อนโดยตัณหามานะและทิฐิ ซึ่งจะผันอาการไปได้ต่างๆ นานาอย่างซับซ้อนหลากหลาย แล้วแต่ตัณหามานะและทิฐิจะนำพา ความชอบใจ ไม่ชอบใจ หวงแหน ริษยา เป็นต้น เกิดจากปปัญจสัญญา

พระอรหันต์ก็มีสัญญา แต่เป็นสัญญาที่ปราศจากกิเลส และพระอรหันต์ก็หมายรู้ปปัญจสัญญาตามที่ปุถุชนเข้าใจ หรือตามที่ท่านเคยเข้าใจเมื่อยังเป็นปุถุชน แต่การหมายรู้นั้นไม่มีตัวตนไปยึดมั่นถือมั่น คือสักแต่หมายรู้เท่านั้น

เมื่อได้อธิบายขยายความแห่งพระพุทธดำรัสจบลงแล้ว พระมหากัจจานะก็กล่าวแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ถ้าท่านทั้งหลายคิดว่าควรจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อทูลถามข้อความเรื่องนี้อีก ก็ขอนิมนต์ หากพระองค์มีพระดำรัสตอบอย่างไร ก็ให้จดจำไว้เป็นข้อยุติเถิด

(249-250) ต่อมา ภิกษุทั้งหลายได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลเรื่องที่ไปขอให้พระมหากัจจานะขยายความข้อธรรมที่มีดำรัสไว้แต่โดยย่อนั้น ว่าพระเถระได้อธิบายความไว้อย่างนี้

พระพุทธองค์ตรัสว่า พระมหากัจจานะเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญามาก ถ้าพวกเธอจะถามเรื่องนี้กะเรา เราก็จะอธิบายอย่างที่พระมหากัจจานะอธิบาย นี่แหละคือใจความแห่งหัวข้อธรรมนั้น ขอให้จดจำไว้

พระอานนท์ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย ได้กราบทูลขึ้นว่า เปรียบไปก็เหมือนคนอ่อนล้าโหยหิวมา พอได้ขนมหวานกินเมื่อใด ก็ได้รสหวานอร่อยชื่นใจเมื่อนั้น ภิกษุนักคิด เป็นบัณฑิต เมื่อได้ใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมเรื่องนี้เมื่อใด ก็ต้องพอใจและเลื่อมใสเมื่อนั้น ฉันใดก็ฉันนั้น

และเมื่อกราบทูลถามว่า ธรรมเรื่องนี้ชื่ออะไร พระพุทธองค์ประทานชื่อให้จดจำไว้สืบไปว่า มธุปิณฑิกปริยาย

เทวธาวิตักกสูตร

พุทธวิธีควบคุมวิตก (ก่อนตรัสรู้)

(251-252) ที่วัดเชตวันวันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายเข้าเฝ้า ทรงสอนวิธีปฏิบัติต่อวิตก (ความตรึก) ซึ่งเกิดขึ้นในใจ ดังนี้

ทรงเล่าว่า ก่อนการตรัสรู้ พระองค์ได้แบ่งวิตกออกเป็น 2 ฝ่ายคือ

- กามวิตก (ตรึกทางกาม), พยาบาทวิตก (ตรึกทางแค้นเคือง) วิหิงสาวิตก (ตรึกทางเบียดเบียน)

- เนกขัมมวิตก (ตรึกทางออกจากกาม), อัพยาบาทวิตก (ตรึกทางไม่แค้นเคือง), อวิหิงสาวิตก (ตรึกทางไม่เบียดเบียน)

ขณะที่ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างเข้มงวดอยู่นั้น เมื่อพระองค์เกิดกามวิตก ทรงรู้ชัดว่า เมื่อมันเกิดขึ้น มันได้เบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนคนอื่นบ้าง หรือเบียดเบียนทั้งตนเองและคนอื่น ทำให้ปัญญาดับ ก่อความขัดข้องในใจ ไม่นำไปสู่ความดับทุกข์ (นิพพาน) เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า มันเกิดขึ้นเบียดเบียนตนเอง มันได้ดับหายไปก็มี เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า มันเกิดขึ้นเบียดเบียนคนอื่น แล้วมันได้ดับหายไปก็มี เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า มันเกิดขึ้นเบียดเบียนทั้งตนเองและคนอื่น แล้วมันได้ดับหายไปก็มี เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่า มันทำให้ปัญญาดับ ก่อความขัดข้องในใจ ไม่นำไปสู่ความดับทุกข์ แล้วมันได้ดับหายไปก็มี ทรงละทรงบรรเทากามวิตกด้วยวิธีอย่างนี้ (กับพยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก ก็ทรงใช้วิธีอย่างเดียวกัน คือพิจารณาให้เห็นทุกข์โทษของวิตกนั้นๆ)

ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุยิ่งตรึกยิ่งตรองถึงวิตกใดๆ มากเธอก็ย่อมน้อมจิตไปทางวิตกนั้นๆ กล่าวคือ ถ้ายิ่งตรึกยิ่งตรองถึงกามวิตกมาก เธอก็ทิ้งเนกขัมมวิตก ง่วนอยู่กับกามวิตกมากขึ้น จิตของเธอก็ตกไปทางกามวิตก...ยิ่งตรึกยิ่งตรองถึงพยาบาทวิตก เธอก็ทิ้งอัพยาบาทวิตก ง่วนอยู่กับพยาบาทวิตกมากขึ้น จิตของเธอก็ตกไปทางพยาบาทวิตก...ยิ่งตรึกตรองวิหิงสาวิตก

มาก เธอก็ทิ้งอวิหิงสาวิตก ง่วนอยู่กับวิหิงสาวิตกมากขึ้น จิตของเธอก็ตกไปทางวิหิงสาวิตก

"ภิกษุทั้งหลาย! เหมือนในฤดูใบไม้ร่วง (สารทสมัย-เดือน 10) คนเลี้ยงโคต้องคอยระแวดระวังโคในผืนนาที่ข้าวกล้ากำลังแน่นขนัด ต้องคอยตีต้อนโคไม่ให้ล่วงล้ำเข้าไปในผืนนา คนเลี้ยงโครู้ว่า ถ้าโคทั้งหลายก่อเหตุ ตนก็จะถูกฆ่า ถูกจองจำ เสียทรัพย์หรือถูกกล่าวโทษเอาได้ เราก็เหมือนกัน ได้นึกเห็นโทษ ความชั่ว ความเศร้าหมองของอกุศลธรรมทั้งหลาย และนึกเห็นอานิสงส์ในการปลีกจากกาม อันเป็นด้านความบริสุทธิ์ของกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เมื่อไม่ประมาท บำเพ็ญเพียรอย่างเข้มงวด ดิ่งจิตไปเช่นนี้ เนกขัมมวิตกก็เกิดขึ้น แล้วเราก็รู้ชัดว่าเนกขัมมวิตกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว และเนกขัมมวิตกนั้น ก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่ได้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนคนอื่น และไม่ได้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและคนอื่น มีแต่ทำให้เจริญปัญญา ไม่ทำให้เกิดความขุ่นข้อง เป็นไปเพื่อดับทุกข์ (นิพพาน) ไม่ว่าเราจะตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตก ทั้งคืนหรือทั้งวัน หรือตลอดคืนวัน เราก็มองไม่เห็นภัยที่จะเกิดจากเนกขัมมวิตกนั้นได้เลย แต่ทว่า เมื่อเราตรึกตรองอยู่นานเกินไป กายก็ล้า เมื่อกายล้า จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ

"ภิกษุทั้งหลาย! เราต้องดำรงจิตให้สงบ ทำให้เกิดสมาธิ ประคองจิตให้ดี เตือนตัวเองว่าอย่าให้จิตฟุ้งซ่านได้"

(เมื่ออัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกเกิดขึ้น พระพุทธองค์ก็ทรงปฏิบัติอย่างเดียวกันคือ เมื่อกายล้าเพราะตรึกตรอง

นานไป ทำให้จิตฟุ้งซ่าน ก็ทรงทำให้จิตเกิดสมาธิ ประคองจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านได้)

ตรัสอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุยิ่งตรึกยิ่งตรองถึงวิตกใดๆ มาก ใจเธอก็จะน้อมไปทางวิตกนั้นๆ มาก กล่าวคือถ้ายิ่งตรึกยิ่งตรองถึงเนกขัมมวิตกมาก เธอก็จะละกามวิตกได้ ตรึกตรองแต่เนกขัมมวิตกอย่างเดียวมากขึ้น จิตของเธอก็จะน้อมไปเพื่อเนกขัมมวิตก... (กับอัพยาบาทวิตกและอวิหิงสาวิตกก็เหมือนกัน)

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนในปลายฤดูร้อน (คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส) คนเลี้ยงโคจะต้องคอยรักษาโคที่เลี้ยงอยู่รอบๆ หมู่บ้าน หน้าที่ของคนเลี้ยงโคคือ ไม่ว่าตนจะอยู่ที่โคนไม้หรือออกไปกลางแจ้ง จะต้องระลึกอยู่เสมอว่าโคของตนอยู่ที่ไหน เราก็เหมือนกัน ต้องมีสติอยู่เสมอ...นี่คือกุศลวิตก (ชนิดนั้น)"

(253) จากนั้น พระพุทธองค์ทรงเล่าต่อไปถึงการเจริญสมาธิจนได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน แล้วได้น้อมจิตไปเพื่อการระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาสานุสติญาณ) เป็นการบรรลุวิชชาที่ 1 ในปฐมยาม ได้น้อมจิตไปเพื่อรู้การตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย (จุตูปปาตญาณ) เป็นการบรรลุวิชชาที่ 2 ในมัชฌิมยาม ได้น้อมจิตไปเพื่อดับอาสวะ (อาสวักขยญาณ) เป็นการบรรลุวิชชาที่ 3 ในปัจฉิมยาม (ในคืนนั้น)

อริยมรรคเป็นหนทางสะดวกและปลอดภัย

(254) ทรงสอนเรื่องอริยมรรคด้วยการอุปมาแก่ภิกษุทั้ง

หลายว่า เสมือนหนึ่งมีหมู่เนื้อจำนวนมาก พากันเข้าไปอาศัยบึงใหญ่กลางป่าลึก มีบุรุษคนหนึ่งมุ่งร้ายหวังเข่นฆ่าหมู่เนื้อนั้น เขาใช้วิธีปิดเส้นทางที่สะดวกปลอดภัยไม่ให้หมู่เนื้อนั้นไปได้อย่างสะดวก เปิดทางสะดวกไว้ วางเนื้อตัวผู้และนางเนื้อต่อไว้ล่อ และแล้วหมู่เนื้อก็พากันไปตาย (ที่ทางล่อนั้น) จนแทบไม่เหลือหรอ

"ภิกษุทั้งหลาย! ยังมีบุรุษอีกคนหนึ่ง หวังประโยชน์เกื้อกูล หวังความปลอดภัยแก่หมู่เนื้อเป็นอันมากนั้น เขาใช้วิธีเปิดทางที่สะดวกปลอดภัยให้หมู่เนื้อไปได้ตามชอบใจ พร้อมกันนั้นก็ปิดทางเสี่ยงภัย กำจัดเนื้อต่อทั้งตัวผู้และตัวเมีย โดยวิธีนี้ หมู่เนื้อจึงเพิ่มจำนวนล้นหลาม ภิกษุทั้งหลาย! ข้ออุปมานี้เรากล่าวก็เพื่อให้รู้ความหมายว่า บึงใหญ่คือกามคุณ หมู่เนื้อคือสัตว์โลก บุรุษมุ่งร้ายต่อหมู่เนื้อคือมารใจบาป ทางที่ไม่สะดวกปลอดภัยคือทางผิด (มิจฉามรรค มีมิจฉาทิฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา เป็นต้น) เนื้อต่อตัวผู้คือนันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยความเพลิดเพลิน-the passion of delight) นางเนื้อต่อคืออวิชชา บุรุษผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทางสะดวกปลอดภัย คืออริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นทางอันถูกต้องแท้จริง..."

(255) และตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ด้วยเหตุฉะนี้ เป็นอันว่า ทางที่สะดวกปลอดภัย เป็นทางที่พวกเธอควรไปด้วยความปลื้มใจ เราเปิดทางนั้นให้แล้ว ปิดทางเสี่ยงให้ด้วย เนื้อต่อทั้งตัวผู้และตัวเมียเราก็กำจัดให้เรียบร้อยแล้ว เราได้ทำกิจอันศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล ผู้หวังความเอื้อเอ็นดูอนุเคราะห์แก่เหล่าสาวก

พึงกระทำแล้ว ภิกษุทั้งหลาย! นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพียรเพ่ง (ฌายิตฺถ) อย่าประมาท อย่าต้องเสียใจภายหลัง นี้คือคำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย"

ภาพชีวิตชาวนาในชนบทห่างไกลของอินเดีย

(จากหนังสือ Living India, by Lady Hartog)

วิตักกสัณฐานสูตร

วิธีเอาชนะวิตกฝ่ายเดียว

(256-261) ที่วัดเชตวันวันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแนะนำวิธีเอาชนะวิตกฝ่ายบาปอกุศล ดังนี้

ภิกษุผู้ขวนขวายฝึกจิต (เจริญสมาธิ) ควรเพ่งพินิจ (มนสิการ) ถึงนิมิต 5 อย่างให้เหมาะสม คือ

1. เมื่อเพ่งนิมิตใดอยู่ วิตกทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลประกอบด้วยฉันทะ (หมายถึงตัณหาฉันทะ, ราคะ หรือโลภะ) บ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นอยู่ ให้เปลี่ยนไปเพ่งนิมิต

อื่นที่เป็นกุศล แล้ววิตกฝ่ายบาปอกุศลนั้นๆ จะหายไป จิตจะแน่วนิ่งเป็นหนึ่งเดียว เหมือนช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ผู้ฉลาดใช้ลิ่มอันเล็กตอก โยก หรือถอนลิ่มอันใหญ่ให้หลุดออกได้

2. เมื่อเปลี่ยนไปเพ่งนิมิตที่เป็นกุศล แต่วิตกที่เป็นบาปอกุศลก็ยังเกิดได้เรื่อยๆ อยู่ ให้พิจารณา (อุปริกฺขิตพฺโพ) โทษของวิตกเหล่านั้นให้เห็นว่าเป็นโทษเป็นทุกข์เป็นวิบากอย่างไร แล้ววิตกที่เป็นบาปอกุศลนั้นๆ จะหายไป จิตจะแน่วนิ่งเป็นหนึ่งเดียว เหมือนหนุ่มสาวที่ชอบแต่งตัว ย่อมขยะแขยงเมื่อมีซากงู ซากสุนัข หรือซากมนุษย์ มาห้อยอยู่ที่คอตัวเอง

3. เมื่อพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลายก็ยังเกิดได้เรื่อยๆ อยู่ ให้เลิกนึกเลิกใส่ใจ (อสติ อมนสิกาโร อาปชฺชิตพฺโพ) ถึงวิตกเหล่านั้น แล้ววิตกที่เป็นบาปอกุศลจะหายไป จิตจะแน่วนิ่งเป็นหนึ่งเดียว เหมือนคนตาดีเมื่อไม่ต้องการเห็นรูปที่ผ่านตา ก็หลับตาเสีย หรือเหลียวไปทางอื่นเสีย

4. เมื่อเลิกนึกเลิกใส่ใจถึงวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกที่เป็นบาปอกุศลก็ยังเกิดได้เรื่อยๆ อยู่ ให้เพ่งพินิจสังขารสัณฐานของวิตกเหล่านั้น (คือพิจารณาให้เห็นว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยของวิตกนั้นๆ) แล้ววิตกที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลายจะหายไป จิตจะแน่วนิ่งเป็นหนึ่งเดียว เหมือนคนเดินเร็ว คิดได้ว่า ทำไมจะต้องเดินเร็ว เราค่อยๆ เดินดีกว่า แล้วเขาก็ค่อยๆ เดิน พอค่อยๆ เดินก็คิดอีกว่า ทำไมต้องค่อยๆ เดิน เราน่าจะยืน แล้วเขาก็ยืน พอยืนก็คิดอีกว่า ทำไมต้องยืน เรานั่งดีกว่า แล้วเขาก็นั่ง พอนั่งก็คิดอีกว่า

ทำไมต้องนั่ง เรานอนดีกว่า แล้วเขาก็นอน คือละอิริยาบถหยาบๆ ไปหาอิริยาบถละเอียดตามลำดับ

5. เมื่อเพ่งพิจารณาสังขารสัณฐานของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลายก็ยังเกิดได้เรื่อยๆ อยู่ ให้ขบฟันเอาลิ้นดุนเพดานข่มบังคับจิต แล้ววิตกเหล่านั้นจะหายไป จิตจะแน่วนิ่งเป็นหนึ่งเดียว เหมือนบุรุษเรี่ยวแรงดีจับคนเรี่ยวแรงน้อยกว่าไว้ได้ แล้วกดศีรษะหรือคอไว้แน่น

ประโยชน์ของการพลิกผันวิตกได้

(262) พระพุทธองค์ทรงทบทวนวิธีเอาชนะวิตกทั้ง 5 ขั้นตอนนั้นอีกครั้งหนึ่ง แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุผู้ปฏิบัติได้เช่นนี้ เราเรียกว่าผู้ชำนาญ (วสี) ในทางเดินของวิตก เธอมุ่งหมายวิตกใด ก็จักตรึกวิตกนั้นได้ ไม่มุ่งหมายวิตกใด ก็จักไม่ตรึกวิตกนั้นได้ ตัณหาก็เป็นอันละได้ สังโยชน์ก็เป็นอันคลายได้ ทุกข์เป็นอันจบสิ้น เพราะได้ตรัสรู้โดยชอบ"

จบสีหนาทวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

โอปัมมวรรค

โอปัมมวรรค ต่อไปนี้ ยังอยู่ในพระไตรปิฎกบาลีเล่มที่ 12 เนื้อหาคำสอนแสดงด้วยข้ออุปมา มี 10 พระสูตร

1. **กกจูปมสูตร** ว่าด้วยวิธีหักห้ามความโกรธ ทำจิตให้หนักแน่น ผู้โกรธตอบไม่ชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
2. **อลคัททูปมสูตร** ว่าด้วยการเรียนธรรมที่ผิด ธรรมเหมือนแพข้ามฟาก เมื่อบรรลุเป้าหมายแล้ว แม้ธรรมก็ต้องสละ

3. **วัมมิกสูตร** ว่าด้วยคำสอนเรื่องร่างกาย เหมือนจอมปลวกประหลาด "กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ"

4. **รถวินีตสูตร** ว่าด้วยวิสุทธิ 7 เหมือนเดินทางด้วยรถ 7 ผลัด เป็นบทสนทนาระหว่างพระสาริบุตรกับพระปุณณะ มันตานิบุตร

5. **นิวาปสูตร** ว่าด้วยกามคุณเหมือนเหยื่อล่อให้ติดกับดัก

6. **ปาสราสิสูตร** ว่าด้วยกามคุณเหมือนบ่วงดักสัตว์ และพุทธประวัติส่วนหนึ่ง (พระสูตรนี้ ฉบับยุโรป ให้ชื่อว่า อริยปริเยสนาสูตร)

7. **จูฬหัตถิปโทปมสูตร** (สูตรเล็ก) ว่าด้วยรอยเท้าช้าง-เห็นแต่รอยช้างอย่าเพิ่งตัดสินขนาดของช้าง อย่าเพิ่งเชื่อเพราะเห็นว่าเป็นพระพุทธเจ้าจนกว่าจะได้ปฏิบัติตามและได้ตรัสรู้ตาม

8. **มหาหัตถิปโทปมสูตร** (สูตรใหญ่) ว่าด้วยธรรมทั้งปวงรวมลงในอริยสัจ 4 เหมือนขนาดของรอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย

	ไม่ใหญ่เกินรอยเท้าช้าง
9. มหาสาโรปมสูตร	(สูตรใหญ่) ว่าด้วยลาภสักการะ เหมือนกิ่งและใบไม้ ความมีศีลเหมือนสะเก็ดไม้ ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิเหมือนเปลือกไม้ ญาณทัสสนะเหมือนกระพี้ วิมุตติเหมือนแก่นไม้
10. จูฬสาโรปมสูตร	(สูตรเล็ก) คล้ายกับมหาสาโรปมสูตร สอนให้บวชเพื่อแสวงหาแก่นแห่งชีวิต เพราะพรหมจรรย์มีวิมุตติเป็นแก่น

กกจูปมสูตร

วิธีหักห้ามใจมิให้โกรธ

(263-264) คราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน มีภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อโมลิยผัคคุณะ (เมื่อก่อนบวช ไว้มวยผมใหญ่ จึงได้ชื่อเรียกอย่างนั้น) ชอบคลุกคลีกับพวกภิกษุณีจนเกินขอบเขต ถ้ามีภิกษุกล่าวตำหนิภิกษุณีต่อหน้าท่าน ท่านก็จะโกรธขัดใจ เอาเรื่องถึงอธิกรณ์ก็มี หรือถ้ามีภิกษุกล่าวตำหนิตัวท่านเองต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวกภิกษุณีก็โกรธขัดใจ ทำเรื่องให้เป็นอธิกรณ์ก็มี ภิกษุรูปหนึ่งนำเรื่องนี้เข้ากราบทูล

ให้พระองค์ทรงทราบ

พระพุทธองค์รับสั่งให้ภิกษุไปเรียกพระโมลิยผัคคุณะมาเข้าเฝ้า ตรัสถามว่า เธอประพฤติตนอย่างนั้นจริงหรือ ท่านกราบทูลรับว่าจริง ตรัสถามว่าเธอสละบ้านเรือนออกบวชด้วยศรัทธามิใช่หรือ ท่านกราบทูลว่าใช่

แล้วทรงพร่ำสอนว่า การที่เธอคลุกคลีกับพวกภิกษุณีจนเกินขอบเขต ไม่เป็นการสมควรเลยสำหรับผู้สละบ้านเรือนออกบวชด้วยศรัทธา ถ้ามีภิกษุกล่าวตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ ขอให้ละความพอใจและความคิดนึกอย่างชาวบ้าน (เคหสิตา) ให้สอนใจว่าจิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่พูดคำอันชั่วร้าย จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะอยู่ภายในจิต ฉะนั้น ถ้ามีใครทำร้ายภิกษุณีเหล่านั้นด้วยมือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศัสตราต่อหน้าเธอ ก็ให้ละความพอใจและความคิดนึกอย่างชาวบ้าน ให้สอนใจว่าจิตของเราจักไม่แปรปรวน...ถ้ามีใครกล่าวตำหนิตัวเธอต่อหน้าหรือทำร้ายเธอด้วยมือด้วยท่อนไม้...ก็ให้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน (คืออย่าคิดนึกอย่างชาวบ้าน จิตอย่าแปรปรวน...)

(อรรถกถากล่าวว่า พระโมลิยผัคคุณะ เป็นภิกษุว่ายากสอนยาก แม้จะได้ฟังพระพุทธโอวาทอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ได้เลิกคลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลาย)

พระสาวกในยุคต้น (ปฐมโพธิกาล)

(265) ครานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย

มาเข้าเฝ้า ทรงเล่าถึงการประพฤติปฏิบัติของภิกษุสมัยหนึ่งให้ฟังว่า ภิกษุทั้งหลาย (สมัยนั้น) ทำให้พระองค์พอพระทัยมาก ทรงฉันอาหารมื้อเดียว (เอกาสนโภชน์) ซึ่งทำให้รู้สึกว่ามีอาพาธน้อย ลำบากกายน้อย เบากาย มีกำลังและอยู่สบาย ภิกษุเหล่านั้นก็ทำตามโดยไม่ต้องให้พร่ำสอน หน้าที่ของพระองค์มีแต่ให้สติแก่ภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น เหมือนรถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย ซึ่งเป็นม้าฝึกมาดี ไม่ว่าจะเดินบนพื้นเรียบหรือเดินไปตามทางใหญ่ 4 แพร่ง ก็ไม่ต้องใช้แส้ นายสารถีเพียงแต่จับสายบังเหียนด้วยมือซ้าย ถือแส้ด้วยมือขวา แล้วเตือนให้ม้าวิ่งตรงไปบ้างเลี้ยวกลับบ้างตามที่ต้องการ

ทรงสอนภิกษุทั้งหลาย ณ วันนี้ว่า พวกเธอก็จงละอกุศลธรรมเสีย เพียรแต่ในกุศลธรรมทั้งหลายเถิด แล้วพวกเธอก็จะเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ เหมือนป่าสาละป่าใหญ่ใกล้หมู่บ้านตัวเมือง ป่านั้นปกคลุมไปด้วยต้นละหุ่ง คนที่ต้องการบำรุงรักษาป่าสาละให้เจริญงอกงามก็จะตัดต้นสาละเล็กคดงอและต้นละหุ่งซึ่งแย่งอาหารทิ้งเสีย แผ้วถางภายในป่าคอยดูแลต้นสาละเล็กที่ต้นตรงแข็งแรงอย่างดี เมื่อจัดการดูแลอย่างนี้ป่าสาละก็เจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ ฉันใดก็ฉันนั้น

คนว่าง่ายต่างจากคนทำตัวสงบเสี่ยม

(266) เพื่อจะทรงสอนเรื่องความโกรธและความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องที่เคยเกิดขึ้นในกรุงสาวัตถีครั้งหนึ่งว่า มีแม่บ้านคนหนึ่ง ชื่อเวเทหิกา คนทั้งหลายยกย่อง

กล่าวขานถึงนางว่า เป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตน อารมณ์เยือกเย็น นางมีสาวใช้ชื่อกาลี ซึ่งเป็นคนขยันทำงานดี สาวใช้เกิดความคิดขึ้นว่า คนเขายกย่องนายหญิงของเราว่าเป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตน อารมณ์เยือกเย็น นั่นเป็นเพราะว่า นายหญิงมีความโกรธแต่ไม่แสดงอาการโกรธให้เห็น หรือว่าไม่มีความโกรธเลย หรือว่าไม่แสดงความโกรธออกมาเพราะเราทำงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่เพราะไม่มีความโกรธภายในใจเลย อย่ากระนั้นเลย เราต้องทดลองให้รู้

วันรุ่งขึ้น กาลีแกล้งตื่นสาย ถูกนายหญิงปลุกมาด่าว่าเป็นอะไรจึงนอนตื่นสาย นางตอบว่าไม่เป็นอะไรหรอก นายหญิงได้ฟังคำตอบอย่างนั้นก็โกรธหน้าหงิกหน้างอ กาลีบอกกับตัวเองว่า นายหญิงเป็นคนไม่แสดงความโกรธออกมาเท่านั้น ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ แสดงว่า ที่นางไม่แสดงความโกรธให้เห็น ก็เพราะเราทำงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่นางไม่มีความโกรธ เอาล่ะ เราจะทดลองนายหญิงต่อไปอีก

อีกวันหนึ่ง กาลีตื่นสายกว่าเดิมอีก นายหญิงตวาดว่าเป็นอะไรจึงตื่นสาย นางตอบว่าไม่เป็นอะไรหรอก ทำให้นายหญิงโกรธขัดใจแผดเสียงลั่น กาลีได้คำตอบชัดขึ้นว่านายหญิงก็เป็นคนมีความโกรธ แล้วอีกวันหนึ่งต่อมา ก็ทดลองอีกด้วยการนอนตื่นสายกว่าทุกวัน คราวนี้ นายหญิงด่ากราด โกรธจัด คว้าลิ่มประตูปาศีรษะกาลีถึงเลือดอาบ กาลีโวยวาย โพนทะนาให้บ้านใกล้เรือนเคียงได้ยินไปทั่ว ว่านายหญิงบันดาลโทสะทำอะไรแก่นาง ตั้งแต่นั้นคนก็รู้จักธาตุแท้ของเวเทหิกาว่าเป็นคนดุร้าย ไม่ใช่คน

สงบเสงี่ยมอารมณ์เย็น

พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ทำตัวเป็นคนสงบเสงี่ยมจัด เจียมตัวจัด เยือกเย็นจัด แต่ก็ชั่วเวลาที่ยังไม่ได้กระทบกับถ้อยคำที่แสลงใจเท่านั้น

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดเธอกระทบถ้อยคำแสลงใจเข้าก็ยังเป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตนเยือกเย็นอยู่ได้ เมื่อนั้นแหละให้ทราบว่าเธอเป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตนเยือกเย็นจริง

"ภิกษุทั้งหลาย! เราไม่เรียกภิกษุที่แสดงตนเป็นคนว่าง่ายเพราะเหตุได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค ว่าเป็นคนว่าง่ายเลย เพราะเมื่อภิกษุนั้นไม่ได้จีวร บิณฑบาต...ก็จะไม่เป็นคนว่าง่าย

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุใดเป็นคนว่าง่ายสอนง่ายโดยสักการะเคารพนอบน้อมธรรม เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นคนว่าง่าย เพราะฉะนั้น ขอให้สำนึกว่าเราจักเป็นผู้ว่าง่ายโดยสักการะเคารพนอบน้อมธรรม"

ทรงให้วางจิตเสมอกันต่อทุกคำพูด

(267-271) ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายต่อไปว่า รูปแบบแห่งคำพูดของบุคคลมีอยู่ 5 ลักษณะคือ 1. กล่าวเหมาะสมแก่กาลหรือไม่เหมาะสม 2. กล่าวเรื่องจริงหรือไม่จริง 3. กล่าวคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย 4. กล่าวคำมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ 5. มีเมตตาจิตกล่าวหรือมีโทสะกล่าว

ทรงสอนว่า ไม่ว่าบุคคลอื่นจะกล่าวถ้อยคำประเภทใด ก็ให้ตระหนักว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่กล่าววาจาชั่ว จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล มีเมตตาไม่มีโทสะในจิต เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ยิ่งใหญ่สุดประมาณไม่มีเวรไม่มีพยาบาทไปทั่วโลกทุกทิศทาง

นอกจากทรงสอนให้มีคุณธรรมดังกล่าวแล้ว ยังทรงสอนให้ทำจิตเสมอด้วยแผ่นดิน เสมอด้วยอากาศ เสมอด้วยแม่น้ำคงคา และเสมอด้วยถุงหนังแมวฟอก ดังนี้

- แผ่นดินใหญ่...ถึงใครจะขุดจะโกยทิ้ง หรือบ้วนน้ำลายบังคับขู่เข็ญไม่ให้มันเป็นแผ่นดินอย่างไร แผ่นดินก็ยังคงเป็นแผ่นดินอยู่นั่นเอง เพราะแผ่นดินเป็นของใหญ่และลึกเหลือประมาณ ภิกษุควรทำจิตให้เสมอแผ่นดินนั้น

- อากาศ...ถึงใครจะเอาครั่งเอาสีอะไรก็ตามไปเขียนรูปในอากาศ รูปก็เกิดในอากาศไม่ได้ เพราะอากาศเป็นของไม่มีรูปร่าง ชี้ให้เห็นด้วยตาไม่ได้ ภิกษุก็ควรทำจิตให้เสมอด้วยอากาศนั้น

- แม่น้ำคงคา....ถึงใครจะเอาคบหญ้าจุดไฟไปเผาให้แม่น้ำคงคาร้อนเดือดเป็นควันพุ่ง ก็ไม่มีทางที่แม่น้ำคงคาจะร้อนเดือดได้ เพราะแม่น้ำคงคามีความลึกเหลือประมาณ ภิกษุก็ควรทำจิตให้เสมอแม่น้ำคงคานั้น

- ถุงหนังแมวฟอก...เป็นของอ่อนนุ่มเหมือนปุยนุ่น ถึงใครจะตีด้วยอะไร เสียงดังก้องก็เกิดขึ้นไม่ได้ ภิกษุก็ควรทำจิตให้เสมอด้วยถุงหนังแมวฟอกนั้น

ให้เตือนจิตด้วยเลื่อยอยู่เสมอ

(272-273) ตรัสอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! หากจะมีพวกโจรต่ำช้าเอาเลื่อยสองด้าม (มีด้ามจับ 2 ข้าง) มาเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ของพวกเธอ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดมีใจคิดร้ายต่อโจรเหล่านั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นก็ยังไม่ชื่อว่าเป็ผู้ทำตามคำสอนของเรา เพราะความที่ยังอดกลั้นไม่ได้นั้น..."

ทรงให้ใส่ใจถึงคำสอนที่ยกเลื่อยเป็นอุปมานี้อยู่เสมอ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าทำใจได้ถึงขนาดนี้ การที่จะอดกลั้นต่อคำพูดทั้งที่มีโทษน้อยหรือมากไม่ได้นั้น ยังจะมีอยู่บ้างหรือ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่มี ก็ทรงให้ยึดคำสอนนี้ไว้ประจำใจ ซึ่งจะเป็นประโยชน์และความสุขแก่ตนเองไปชั่วกาลนาน

อลคัททูปมสูตร

พระอริฏฐะเห็นผิดไปจากคำสอน

(274-276) คราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระอริฏฐะ ซึ่งมาจากเชื้อสายพรานแร้ง ได้มีความเห็นผิดเพี้ยนไปว่า คำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่าทำอันตราย ก็ไม่ทำอันตรายแก่ผู้ประพฤติได้จริง ภิกษุทั้งหลายสอบถามจากตัวเธอเอง ก็ได้รับคำตอบยืนยันว่ามีความคิดเห็นอย่างนั้น ได้พยายามชี้แจงให้เธอกลับมาเห็นถูกว่า คำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่าทำอันตรายก็ทำอันตรายจริง โดยยกเรื่องโทษของกามทั้งหลาย

ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ให้โทษให้ทุกข์อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้นจริง แต่แม้ภิกษุทั้งหลายจะกล่าวอย่างไร พระอริฏฐะก็ยังยืนยันในความเห็นผิดของตัวเอง จนในที่สุดก็ได้มีการนำความกราบทูลให้ทรงทราบ

พระพุทธองค์รับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งไปเรียกพระอริฏฐะมาเข้าเฝ้า ทรงสอบถามด้วยพระองค์เอง พระอริฏฐะก็ยังคงกราบทูลยืนยันในความเห็นของเธอ

ทรงกล่าวตำหนิพระอริฏฐะว่าเป็นโมฆบุรุษ กล่าวบิดเบือนคำสอน(อพฺภาจิกฺขสิ-กล่าวตู่)ของพระองค์ ขุดโค่นตนเอง จะต้องประสบบาปมากมายเพราะทิฐิอันชั่ว จะเป็นกรรมก่อหายนะและทุกข์ไปชั่วกาลนาน และตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาช่วยกันตอบว่า การที่พระอริฏฐะมีความเห็นวิปริตอย่างนี้ ญาณของเธอจะเลื่อนชั้นขึ้นได้ในพระธรรมวินัยนี้หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้เลย พระอริฏฐะได้ฟังก็ได้แต่นั่งซึม เก้อเขินคอตก ก้มหน้าหงอย ไม่มีคำจะพูด

(227) ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เป็นไปไม่ได้ ที่ภิกษุจะเสพกามทั้งหลาย โดยไม่มีกิเลสกาม โดยไม่มีกามสัญญา (ความหมายรู้ในกาม) โดยไม่มีกามวิตก (ความคิดนึกในทางความใคร่)"

อันตรายสำหรับผู้เล่าเรียนธรรม

(278) พระพุทธองค์ตรัสว่า โมฆบุรุษบางพวกในพระธรรมวินัยนี้ · เล่าเรียนธรรม (คือนวังคสัตถุศาสน์) แล้วไม่ไตร่ตรอง

เนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา โมฆบุรุษย่อมเข้าใจธรรมนั้นไม่ได้ (น นิชฺฌานฺ ขมนฺติ) พวกเขาเล่าเรียนธรรมโดยมุ่งประโยชน์ที่จะข่มคนอื่นเอาชนะคนอื่น ย่อมจะไม่ได้รับประโยชน์อันพึงได้ ธรรมที่พวกเขาเล่าเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ก่อประโยชน์ เพื่อทุกข์ชั่วกาลนาน เพราะธรรมทั้งหลายที่พวกเขาเรียนเอาไว้ไม่ดี ทรงสอนด้วยข้ออุปมาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เหมือนคนต้องการงูพิษ เสาะแสวงหางูพิษ พอพบงูพิษตัวใหญ่ ก็จับมันเข้าที่ขนดหรือหาง งูพิษนั้นก็ต้องฉกกัดเอาที่มือ ที่แขน หรือที่อวัยวะใหญ่น้อยที่ใดที่หนึ่ง เขาก็จะต้องตายหรือปางตายเพราะถูกงูกัด ที่เป็นดังนั้นเพราะอะไร ก็เพราะเขาจับงูพิษผิดวิธี

"ภิกษุทั้งหลาย! โมฆบุรุษบางพวกในพระธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน พวกเขาเล่าเรียนธรรมแล้ว ไม่ไตร่ตรองเนื้อความ ไม่เข้าใจความ เล่าเรียนก็เพียงเพื่อจะข่มคนอื่น เพื่อเอาชนะคะคานคนอื่น พวกเขาก็จะไม่ได้รับประโยชน์อันพึงได้ ธรรมที่พวกโมฆบุรุษเล่าเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อไม่ก่อประโยชน์ เพื่อทุกข์ชั่วกาลนาน ที่เป็นดังนั้น ก็เพราะธรรมทั้งหลายซึ่งพวกเขาเรียนไว้ไม่ดี"

ธรรมเหมือนแพพาข้ามฟาก

(279) สำหรับผู้เล่าเรียนธรรมที่ดี ทรงอุปมาเหมือนคนจับงูใหญ่ด้วยการกดคองูด้วยไม้รูปร่างเหมือนเท้าแพะ เมื่อกดไว้แน่น ถึงงูพิษจะรัดมือ แขน หรืออวัยวะใหญ่น้อยที่ใดที่หนึ่ง

ด้วยขนดก็ตาม เขาก็จะไม่ตายหรือไม่ทุกข์ปางตายเพราะถูกงูกัด และตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเธอทั้งหลายรู้ถึงเนื้อความแห่งคำสอนของเราอย่างใด พึงจำไว้อย่างนั้น ถ้าไม่รู้ให้สอบถามเราหรือถามภิกษุผู้รู้ก็ได้ เราจักแสดงธรรมอันเปรียบเสมือนแพให้พวกเธอฟัง ธรรมนั้นสำหรับเพื่อละ ไม่ใช่เพื่อยึดถือเอาไว้ ขอให้ตั้งใจฟัง"

(280) ทรงแสดงธรรมด้วยข้ออุปมาว่า เหมือนคนเดินทางไกลพบห้วงน้ำใหญ่ที่ฝั่งนี้ซึ่งน่ากลัวอันตราย ขณะที่ฝั่งโน้นดูปลอดภัย แต่ว่าไม่มีเรือหรือสะพานสำหรับข้ามฟาก เขาคนนั้นจึงรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้มาผูกเป็นแพช่วยให้ข้ามฟากไปได้อย่างปลอดภัย แต่แล้วเขาก็เกิดความสำนึกในบุญคุณของแพนั้น จึงหอบชนเอาแพติดตัวไปด้วย

ทรงถามภิกษุทั้งหลายว่า การกระทำเช่นนั้น ถูกต้องหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เป็นการถูกต้อง ทรงถามอีกว่า ควรทำอย่างไรจึงจะเป็นการถูกต้อง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า แม้จะนึกเห็นอุปการะของแพที่พาข้ามฟากได้ แต่คนคนนั้นก็ควรปล่อยแพไว้ที่นั่นแหละ แล้วเดินทางต่อไปตามความมุ่งหมายของตน พระพุทธองค์ตรัสชมเชยภิกษุทั้งหลายว่า มีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว และตรัสว่า แม้ธรรมทั้งหลายก็ยังควรละ มิพักต้องกล่าวถึงอธรรม

เหตุ (ฐาน) แห่งทิฐิ 6 อย่าง

(281) ทรงแจกแจงเรื่องที่เกิด (ฐาน) ของทิฐิว่ามี 6 อย่าง

คือ 1. รูป 2. เวทนา 3. สัญญา 4. สังขาร 5. สิ่งที่ได้เห็นได้ฟังได้ทราบ (มุต-หมายถึง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ได้รู้ (วิญญาต-หมายถึงธัมมารมณ์ที่ใคร่ครวญหรือค้นหาด้วยใจ) 6. แหล่งเกิดมิจฉาทิฐิ (ทิฏฐิฐาน) เรื่องโลกและอัตตาเที่ยงแท้เป็นนิรันดร์

โดยตรัสว่า ปุถุชนผู้มิได้ศึกษาธรรมของพระอริยะ จะเห็นไปว่า ที่เกิดแห่งทิฐิทั้ง 6 อย่างนั้น เป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ส่วนอริยสาวกย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น อริยสาวกจึงไม่สะดุ้งดิ้นรนเมื่อสิ่งนั้นไม่มี

ทุกข์เกิดได้ทั้งเพราะมีและไม่มี

(282-284) ภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อได้ฟังอย่างนั้นก็ทูลถามขึ้นว่า เมื่อบริขารภายนอก(เช่นสิ่งของเครื่องใช้เป็นต้น)ไม่มี ความสะดุ้งใจจะมีได้หรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มีได้ ถ้าบุคคลมีความคิดว่า สิ่งนั้นเราได้มี สิ่งนั้นเราไม่มี สิ่งนั้นเราควรมี สิ่งนั้นเราไม่ได้ เมื่อมีความคิดอย่างนั้นก็จะมีความเศร้าโศกเสียใจและลุ่มหลงได้

ภิกษุนั้นทูลถามอีกว่า ความไม่สะดุ้งใจมีได้หรือไม่ ถ้าไม่มีบริขารภายนอก

ตรัสตอบว่า ถ้าบุคคลไม่มีความคิดกับสิ่งนั้นๆ ดังกล่าวแล้ว ความสะดุ้งใจ ความเศร้าโศกใจและความลุ่มหลง ก็ไม่มี

ภิกษุนั้นทูลถามถึงขันธ์ 5 (บริขารภายใน) ในทำนองเดียวกันว่า มีหรือไม่มีอย่างไร จึงทำให้เกิดความสะดุ้งใจหรือไม่สะดุ้งใจ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าบุคคลมีความเห็นว่า นั้นโลก

นั้นอัตตาในปรโลก เราจักเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง แต่พอได้ฟังคำสอนให้ละคลายทิฐิอย่างนั้นตามความเป็นจริง ก็ย่อมจะเสียอกเสียใจเป็นทุกข์ ส่วนบุคคลผู้ไม่มีความเห็นอย่างนั้น ย่อมไม่เป็นทุกข์เพราะขันธ์

ต่อจากนั้น ทรงสอนภิกษุทั้งหลายไม่ให้ยึดมั่นในสิ่งทั้งหลายว่าเที่ยงแท้ยั่งยืน และไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน (อัตตวาทุปาทาน) ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เพราะทุกสิ่งล้วนไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ เมื่อไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ก็แสดงว่าไม่มีตัวตนให้ยึดถือได้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น

คุณสมบัติ 5 อย่างของอริยสาวก

(285) ตรัสว่า เมื่ออริยสาวกพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขารทั้งหลาย ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายก็คลายกำหนัด เมื่อคลายกำหนัดจิตก็หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้น ก็เกิดญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า จบสิ้นการเกิดอีกต่อไป จบพรหมจรรย์ ไม่มีกิจอะไรที่จะต้องทำอีก

แล้วตรัสด้วยอุปมาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้มีลิ่มคืออวิชชาอันยกขึ้นแล้ว(อุกฺขิตฺตปลิโฆ)บ้าง ผู้มีเครื่องคุมขังคือกัมมาภิสังขารอันรื้อเสียแล้ว(สงฺกิณฺณปริกฺโข)บ้าง ผู้มีเสาระเนียดคือตัณหาอันถอนขึ้นแล้ว(อพฺภูเฬฺหสิโก)บ้าง ผู้ไม่มีสลักประตูคือ

สังโยชน์(นิรคุคโฟ)บ้าง เราเรียกว่าอริยะผู้มีธง(คือมานะ)อันตกลงแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว ปราศจากกิเลสคือมานะแล้วบ้าง"

ทรงขยายความว่า

มีลิ่มคืออวิชชาอันยกขึ้นแล้ว หมายถึงละอวิชชาได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงแล้ว มีเครื่องคุมขังคือกัมมาภิสังขารอันริ้อเสียแล้ว หมายถึงละสังขาร (คือกรรม) ที่ปรุงแต่งให้เกิดในภพใหม่ได้แล้ว มีเสาระเนียดคือตัณหาอันถอนขึ้นแล้ว หมายถึงละตัณหาได้แล้ว ไม่มีสลักประตูคือสังโยชน์ หมายถึงละสังโยชน์ 5 (โอรัมภาคิยสังโยชน์)ซึ่งจะนำให้ไปเกิดได้อีกแล้ว มีธง(คือมานะ)อันตกแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว ปราศจากมานะแล้ว หมายถึงละอัสมิมานะ(ความยึดถือว่ามีเรา)ได้แล้ว ทุกอย่างที่ละได้ถอนได้นั้น ตรัสว่า เหมือนตาลยอดด้วนซึ่งจะไม่มีการเกิดได้อีกต่อไป

จิตที่หลุดพ้นแล้วไม่มีใครพบได้

(286) ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เหล่าเทวดา ทั้งอินทร์ ทั้งพรหม ทั้งปชาบดี ตามหาภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมจะไม่พบวิญญาณของผู้เช่นนั้น(ตถาคต) ที่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะเราเรียกผู้เช่นนั้น(ตถาคต) ในขณะที่จิตหลุดพ้นแล้ว ว่าใครๆ ก็ไม่พบได้"

(ข้อความตอนนี้ ถอดความจากพระบาลีว่า "เอวํ วิมุตฺตจิตฺตํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สอินฺทา เทวา สพฺรหฺมกา สปชาติกา อเนฺวสนฺตา นาธิคจฺฉนฺติ อิทํ นิสฺสิตํ ตถาคตสฺส วิญฺญาณนฺติ ตํ

กิสฺส เหตุ ทิฏฺเจวาหํ ภิกฺขเว ธมฺมเม ตถาคตํ อนนุวชฺโชติ วทามิฯ (คำว่า ปชาบดี-ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่สัตว์ มีผู้เห็นว่าได้แก่พวกมาร คำว่าตถาคต ในที่นี้หมายถึงพระอรหันต์) คำแปลของสมาคม บาลีปกรณ์ ใน **The Middle Length Saying (MLS.)** เล่ม 1 มีว่า "Monks, when a monk's mind is free thus, the *devas* - those with Inda, those with Brahma, those with Pajāpati, Do not succeed in their search if they think: "This is the discriminative consciousness attached to a Tathāgata" What is the reason for this? I, monks, say here and now that a Tathāgata is untraceable.)

ท่าทีของพระพุทธองค์ต่อความเคารพนับถือของคน

ตรัสต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวเรื่องที่ไม่จริงว่า พระองค์ลบล้างสัตว์ สอนว่าสัตว์ไม่มี แต่ความจริงพระองค์ไม่ได้สอนว่าสัตว์ไม่มี หากแต่เรื่องที่ทรงสอนคือเรื่องทุกข์และเรื่องความดับทุกข์ คือทรงสอนเรื่องอริยสัจ 4 ถ้ามีใครด่าว่าเปรียบเปรยพระองค์ในเรื่องที่ทรงสอนนั้น พระองค์ก็ไม่ได้ขัดเคืองพระทัย ไม่เสียพระทัยและคิดร้ายต่อเขาแต่อย่างใด

"ภิกษุทั้งหลาย! หากใครสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคต ตถาคตก็ไม่มีความยินดี ไม่มีความโสมนัส ไม่มีใจลำพองในปัจจัยทั้งหลายมีสักการะเป็นต้นนั้น สำหรับเหล่าชนผู้สักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตที่สอนเรื่องสัจจะทั้ง 4 นั้น ตถาคตมี

ความคิดว่า สักการะเช่นนั้น บุคคลกระทำแก่เรา ต่อขันธ์ 5 (ขันธบัญจก) ที่เราได้กำหนดรู้เมื่อก่อน (เมื่อตรัสรู้ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์)"

(287) ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นเหมือนพระองค์ในเรื่องนั้น และตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สิ่งใดไม่ใช่ของพวกเธอ พวกเธอจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นที่พวกเธอละได้แล้ว จักอำนวยประโยชน์สุขไปชั่วกาลนาน...."

สิ่งนั้นที่ทรงหมายถึง ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งไม่เป็นของใคร ทรงอุปมาให้เห็นชัดขึ้นว่า เหมือนคนเอาหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ในวัดเชตวันไปเผา ก็ไม่มีใครคิดว่าเขากำลังเผาผู้อยู่ในวัดเชตวัน ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะ สิ่งที่ถูกเผานั้นไม่ใช่อัตตา และไม่ใช่ของที่เนื่องด้วยอัตตาของผู้อยู่ในวัดเชตวัน

ผลที่หวังได้แน่นอนสำหรับผู้ถึงธรรมขั้นต่างๆ

(288) พระพุทธองค์ตรัสว่า คำสอนของพระองค์เป็นเรื่องตื้น(เข้าใจได้) เปิดเผยชัดเจน ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันต์ ภิกษุเหล่านั้นก็อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่มีกิจอะไรที่จะต้องทำอีก (เพื่อดับกิเลส) ไม่มีวัฏฏะ(การเวียนว่ายตายเกิด)อีกต่อไป ภิกษุที่ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 ได้ ก็เป็นโอปปาติกะ ภิกษุที่ละสังโยชน์ 3 เบื้องต้นได้ กับมีราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลงก็เป็นสกทาคามี มาเกิดในโลกนี้เพียงครั้งเดียว ก็จะเป็นพระอรหันต์

ภิกษุที่ละสังโยชน์ 3 ได้แล้ว ก็เป็นโสดาบัน ไม่ตกต่ำลงไปได้ จะได้ตรัสรู้ในอนาคตอย่างแน่นอน

ตรัสว่า ภิกษุที่เป็นธัมมานุสารี (ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล โดยมีปัญญาเป็นกำลังสำคัญ) และภิกษุที่เป็นสัทธานุสารี(ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล โดยมีศรัทธาความเชื่อเป็นกำลังสำคัญ) ก็ล้วนแต่มีอนาคตที่จะตรัสรู้ด้วยปัญญา และบุคคลผู้มีเพียงความเชื่อความรักในพระองค์ก็ล้วนแต่มีสวรรค์เป็นที่ไป (เยสำ มยิ สทฺธามตฺตำ เปมมตฺตำ สพฺเพเต สคฺคปรายนา)

ภิกษุทั้งหลายฟังพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ด้วยความชื่นชมและเพลินใจ

วัมมิกสูตร

จอมปลวกแห่งปริศนาธรรม

(289) ครั้งนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ขณะที่พระกุมารกัสสปะพำนักอยู่ที่ป่าอันธวัน หลังปฐมยามในคืนหนึ่ง มีเทวดาองค์หนึ่ง ซึ่งมีรัศมีงดงามยิ่งสาดสว่างไปทั่วป่าอันธวัน ได้เข้าไปหาพระเถระ กล่าวเรื่องหนึ่งให้ท่านฟังดังนี้

มีจอมปลวกหนึ่ง กลางคืนพ่นควัน กลางวันลุกโพลง (เป็นไฟ) มีพราหมณ์คนหนึ่ง บอกสุเมธะ (ผู้เป็นศิษย์) ให้เอาเสียมไปขุดดู สุเมธะขุดลงไปครั้งแรกเห็นลิ่มสลัก ก็บอกว่าเป็นลิ่มสลัก

พราหมณ์ก็ให้ยกลิ่มสลักออก แล้วให้ขุดลงไปเรื่อยๆ มี อึ่ง-ทาง 2 แพร่ง-หม้อกรองน้ำด่าง (ปงฺกวาร)-เต่า-เขียงหั่นเนื้อ-ชิ้นเนื้อ-นาค

เมื่อขุดไปเห็นนาค พราหมณ์ไม่ให้ขุดต่อ และไม่ให้เบียดเบียนนาค แต่ให้ไหว้นาค

เทวดากล่าวเรื่องนี้จบลง ก็เรียนพระกุมารกัสสปะว่า ตนมองไม่เห็นใคร ไม่ว่าในโลกนี้หรือในเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่จะคลายปัญหานี้ให้เป็นที่พอใจได้ นอกจากพระพุทธองค์หรือสาวกของพระพุทธองค์ หรือจากพระพุทธศาสนานี้

กล่าวฝากปัญหานี้ไว้แล้ว เทวดาก็หายวับไป

เฉลยปริศนาธรรม 15 ข้อ

(290-291) คืนนั้นผ่านไป พระกุมารกัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเรื่องที่เทวดานั้นเล่าเป็นปัญหาไว้ ขอให้ทรงไขปริศนาว่า อะไรคือจอมปลวก เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงไขปริศนาตามลำดับ ดังนี้

- *จอมปลวก* หมายถึงกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง 4 มีมารดาบิดาเป็นที่ก่อเกิด เติบโตขึ้นมาด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นอนิจจัง ต้องถนอมดูแล มีอันแตกสลายไปเป็นธรรมดา

- *กลางคืนพ่นควัน* หมายถึงการที่บุคคลคร่ำเคร่งทำงานในเวลากลางวัน ส่วนกลางคืนนั้นใช้ความคิดวุ่นอยู่

- *กลางวันเป็นไฟลุกโพลง* หมายถึงการที่บุคคลใช้ความครุ่นคิดในตอนกลางคืน ส่วนกลางวันต้องทำงานด้วยกายด้วยวาจา

- *พราหมณ์* (ในปริศนาธรรมนั้น) หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สุเมธะคนนั้น คือเสขภิกษุ (ภิกษุผู้ยังต้องศึกษาปฏิบัติ)

- *เสียม* (ศัสตรา) หมายถึงปัญญาอันประเสริฐ ให้ขุด คือ ให้ระดมความเพียร

- *ลิ่มสลัก* หมายถึงอวิชชา คือให้ใช้ปัญญาละอวิชชาเสีย

- *อึ่ง* หมายถึงความขุ่นแค้นอันเกิดจากความโกรธ เอาอึ่งขึ้นมา คือให้ละความขุ่นแค้นนั้น

- *ทางสองแพร่ง* หมายถึงวิจิกิจฉา ให้ใช้ปัญญากำจัดวิจิกิจฉาเสีย

- *หม้อกรองน้ำด่าง* หมายถึงนิวรณ์ 5 ให้ใช้ปัญญาละนิวรณ์ 5 เสีย

- *เต่า* หมายถึงอุปาทานขันธ์ 5 (มีรูปูปาทานขันธ์เป็นต้น) ยกเต่าขึ้น คือให้ใช้ปัญญาละอุปาทานขันธ์ทั้ง 5 นั้น

- *เขียงหั่นเนื้อ* หมายถึงกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ได้สัมผัสรับรู้ น่ารักน่าพอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นบ่อเกิดแห่งราคะ ให้ใช้ปัญญาละกามคุณเสีย

- *ชิ้นเนื้อ* หมายถึงนันทิราคะ (ความกำหนัดติดใจ) ให้ใช้ปัญญาละนันทิราคะเสีย

- *นาค* หมายถึงพระอรหันต์

(อรรถกถากล่าวว่า พระสูตรนี้เป็นกรรมฐานของพระกุมารกัสสปะ ให้ท่านได้เจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด)

ป่าอันธวัน

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ กล่าวเพิ่มเติมว่า ป่าอันธวันอยู่ด้านหลังวัดเชตวันไม่ไกล ในพุทธกาล-สมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภูมิภาคส่วนนี้เป็นดงในถิ่นชนบท ส่วนในพุทธกาลปัจจุบัน ได้กลายเป็นที่บำเพ็ญเพียรของนักบวช พระกุมารกัสสปะได้อาศัยป่าอันธวันแห่งนี้เป็นที่ปฏิบัติธรรม

ตามเรื่องเล่าในอรรถกถา ป่าอันธวันมีความเป็นมายาวนาน เริ่มตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ดังนี้

กล่าวถึงสรีรธาตุของพระพุทธเจ้าว่า มี 2 ประเภท คือ ถ้าเป็นของพระพุทธเจ้าผู้มีชนมายุน้อย สรีรธาตุจะไม่รวมอยู่เป็นแท่งเดียวกัน แต่จะอยู่กระจัดกระจายไปด้วยอานุภาพแห่งการอธิษฐาน (ของพระพุทธเจ้านั้น) เพื่อให้ปวงสัตว์ได้บูชาสักการะ ซึ่งจะได้บุญไปเกิดในสวรรค์ ส่วนสรีรธาตุของพระพุทธเจ้าผู้มีชนมายุยืนนาน เช่น พระกัสสปพุทธเจ้า (ชนมายุ 20,000 ปี) จะรวมอยู่เป็นแท่งเดียวกันเหมือนแท่งทองคำ

เมื่อพระกัสสปพุทธเจ้าปรินิพพาน ชาวชมพูทวีปก็ชักชวนกันสร้างรัตนเจดีย์ใหญ่ขนาด 1 โยชน์เพื่อบรรจุพระสารีริกธาตุ โดยระดมเงินทองและทรัพย์

สมบัติสร้างครั้งใหญ่ อาจารย์ท่านหนึ่ง หลังจากนำทรัพย์สินบริจาคไปร่วมสร้างเจดีย์จนเสร็จแล้วก็เดินทางกลับ ระหว่างทางมีพวกโจรคอยดักปล้น แต่ไม่มีอะไรจะให้ปล้น เพราะอาจารย์นั้นเดินทางกลับตัวเปล่า พวกโจรเกรงว่า โทษจะตกถึงตัวที่มาดักปล้นครั้งนี้ จึงฆ่าอาจารย์นั้นเสีย บาปให้ผลทันตา เพราะอาจารย์ท่านนั้นเป็นอริยสาวกผู้มีภูมิธรรมสูง โจรพวกนั้นตาบอดกันทุกคน บางคนก็มีญาติพากลับบ้านได้ พวกไม่มีญาติก็กลายเป็นคนอนาถา เร่รอนอาศัยอยู่ตามศาลากลางดงนั้น

คนทั้งหลายเข้าไปเห็นพวกโจรตาบอดในดง เกิดความสงสารก็ช่วยเหลือเจือจานด้วยของกินของใช้ กลับออกมา ถูกไถ่ถามว่าไปไหนมา ก็ตอบว่าไปป่าคนตาบอด ด้วยเหตุนี้ ป่านั้นจึงได้ชื่อว่า อันธวัน ตั้งแต่บัดนั้น

รถวินีตสูตร

พระสาริบุตร กับ พระปุณณะ มันตานิบุตร

(292- 293) ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คราวนั้นภิกษุชาวชาติภูมิ(อยู่ในแคว้นสักกะ ขึ้นต่อกรุงกบิลพัสดุ์)จำนวนมาก เมื่อจำพรรษาแล้วได้พากันเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า มีภิกษุรูปใดไหมที่เพื่อนพรหมจรรย์ชาวชาติภูมิยกย่องว่า ตนเป็นผู้ปฏิบัติอย่างไรก็สอนภิกษุด้วยกันให้ปฏิบัติตามอย่างนั้น โดยที่ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้

มักน้อย สันโดษ ปลีกตนไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ ระดมเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะแล้ว

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่ามี คือท่านพระปุณณะ มันตานิบุตร (อรรถกถาขยายความว่า พระปุณณะรูปนี้เป็นบุตรของนางพราหมณีชื่อมันตานี ท่านกับพระสาริบุตรมีความเสมอกันทางชาติชั้นวรรณะ คือมาจากสกุลพราหมณ์เหมือนกัน ได้สมาบัติเป็นพระอรหันต์ มีบุญญาภินิหารมายาวนาน และได้ปฏิสัมภิทาเหมือนกัน ทั้งสองท่านจึงเหมือนราชสีห์สองตัว พระปุณณะนั้นมีอายุแก่กว่าพระสาริบุตร เป็นพระเถระผู้ใหญ่แล้ว) และเป็นอุปัชฌาย์ของภิกษุชาวชาติภูมิเหล่านั้น

ขณะนั้นพระสาริบุตรเข้าเฝ้าอยู่ด้วย เมื่อได้ยินคำกราบทูลของภิกษุเหล่านั้น ก็นึกชื่นชมพระปุณณะ มันตานิบุตร ที่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนพากันยกย่องคุณความดี ณ เบื้องพระพักตร์ และพระพุทธองค์ก็ทรงอนุโมทนาในความดีนั้น หวังจะได้พบปะสนทนากับท่านสักครั้ง

(294-295) หลังจากประทับอยู่สำราญที่กรุงราชคฤห์ตามสมควรแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปตามลำดับจนถึงกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระปุณณะ มันตานิบุตร ได้ทราบข่าวก็จัดเก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรออกจาริกไปยังกรุงสาวัตถี เมื่อถึงวัดเชตวันก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจนอิ่มใจแล้วก็ทูลลาเข้าไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัน

เมื่อภิกษุรูปหนึ่งไปกราบเรียนให้ทราบถึงการมาของพระ

ปุณณะ มันตานิบุตร และขณะนี้กำลังจะไปพักผ่อนที่ป่าอันธวัน พระสาริบุตรก็รีบถือผ้านิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง)ออกติดตามพระเถระทันที ไปทันกันขณะที่พระเถระเข้าไปนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง พระสาริบุตรก็ยึดโคนไม้ต้นหนึ่งเป็นที่นั่ง (ไม่ไกลกัน)

คำตอบเรื่องประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร

(290-297) ตกเย็น พระสาริบุตรเข้าไปหาพระปุณณะมันตานิบุตร หลังจากได้ทักทายปราศรัยกันตามธรรมเนียมแล้ว พระสาริบุตรก็เริ่มด้วยคำถามทางธรรมว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ตามคำสอนของพระพุทธองค์หรือ พระเถระตอบว่าใช่แล้ว จากนั้นพระสาริบุตรถามไปตามลำดับว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสีลวิสุทธิหรือ...เพื่อจิตตวิสุทธิหรือ...เพื่อทิฏฐิวิสุทธิหรือ...เรื่อยไปจนถึงว่า เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ(คือถามว่าประพฤติพรหมจรรย์เพื่อวิสุทธิทั้ง 7 นั้นหรือ)

คำถามทั้งหมดนั้น พระปุณณะ มันตานิบุตร ตอบว่า "ไม่ใช่" ทั้งสิ้น

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร?

พระปุณณะ มันตานิบุตร ตอบว่า "ผมประพฤติพรหมจรรย์ตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน" (หมายความว่า เพื่อนิพพานหรือเพื่อดับอุปาทานอย่างสิ้นเชิง - for utter nibbana without attachment)

พระสาริบุตรเรียนถามอีกว่า สีลวิสุทธิหรือเป็นอนุปาทาปรินิพพาน พระเถระตอบว่าไม่ใช่ (และปฏิเสธวิสุทธิทั้งหมดว่า

ไม่ใช่อนุปาทาปรินิพพาน) สุดท้ายถามว่า ธรรมอื่นนอกจากวิสุทธิเหล่านี้หรือคืออนุปาทาปรินิพพาน พระเถระก็ยังตอบว่าไม่ใช่อยู่นั่นเอง ยิ่งทำให้พระสาริบุตรอยากจะรู้คำตอบที่ถูกต้อง พระปุณณะ มันตานิบุตร ให้คำตอบดังนี้

"ผู้มีอายุ ! ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดให้สีลวิสุทธิเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็แสดงว่าทรงสอนธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ถ้าทรงจัดให้จิตตวิสุทธิ...ทิฏฐิวิสุทธิ.. ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็แสดงว่า ทรงสอนธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน และถ้าธรรมอื่นนอกจากวิสุทธิเหล่านี้เป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว ก็เท่ากับว่าปุถุชนได้นิพพาน ด้วยเหตุที่ปุถุชนไม่มีธรรมเหล่านี้..."

แล้วพระเถระก็กล่าวให้เห็นชัดขึ้นด้วยอุปมาดังต่อไปนี้

วิสุทธิ 7 เป็นบันไดสู่นิพพาน

(298) เสมือนหนึ่ง เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระราชกรณียกิจด่วนจะต้องเสด็จจากกรุงสาวัตถีไปยังเมืองสาเกต ก็จะต้องใช้รถ 7 ผลัดส่งต่อกันตามลำดับ คือ รถผลัดแรก เริ่มจากประตูพระราชวัง นำเสด็จไปยังรถผลัดที่สอง เมื่อถึงรถผลัดที่สองนั้น ก็จะต้องปล่อยรถผลัดแรกกลับไป จากรถผลัดที่สองกับรถผลัดที่สาม...รถผลัดที่สามกับรถผลัดที่สี่...รถผลัดที่สี่กับรถผลัดที่ห้า...รถผลัดที่ห้ากับรถผลัดที่หก...รถผลัดที่หกกับรถผลัดที่เจ็ด ก็เหมือนกัน ในที่สุดก็เสด็จถึงเมืองสาเกตด้วยรถผลัดที่เจ็ด

พระเถระถามพระสาริบุตรว่า ถ้ามีคนทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระองค์เสด็จจากกรุงสาวัตถีที่ถึงเมืองสาเกตด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียวหรือ จะตรัสตอบอย่างไรจึงจะเป็นการถูกต้อง

พระสาริบุตรตอบว่า พระราชาก็จะต้องตรัสว่า ทรงไปถึงเมืองสาเกตด้วยรถ 7 ผลัดตามลำดับ จึงจะเป็นการถูกต้อง

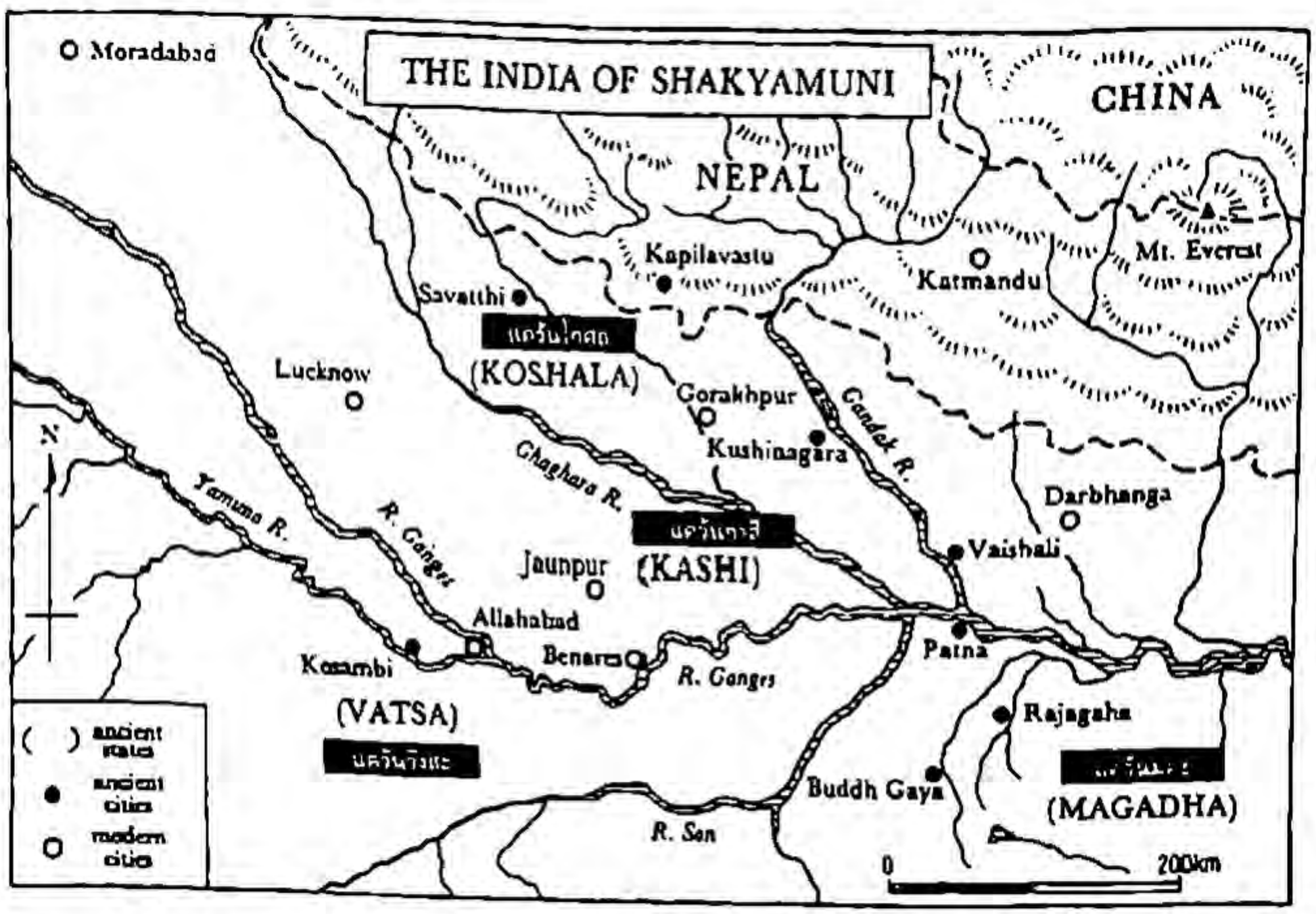
พระเถระชี้ชัดในเรื่องวิสุทธิ 7 ว่า สีลวิสุทธิหนุนให้เกิดจิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิหนุนให้เกิดทิฏฐิวิสุทธิ...ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิหนุนให้เกิดญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิหนุนให้เกิดอนุปาทาปรินิพพาน แล้วท่านก็กล่าวย้ำว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

พระเถระทั้งสองพบกันครั้งแรก

(299-300) หลังจากสนทนาธรรมจบลงแล้ว พระสาริบุตรจึงถามพระเถระว่าท่านชื่ออะไร พระเถระตอบว่า ท่านชื่อปุณณะ แต่เพื่อนพรหมจรรย์เรียกท่านว่ามันตานิบุตร พระสาริบุตรได้กล่าวยกย่องพระเถระเป็นการใหญ่ว่าท่านแสดงธรรมได้ลึกซึ้งนักสมกับเป็นสาวกของพระบรมศาสดา เป็นลาภอย่างยิ่งสำหรับผู้ได้อยู่ใกล้ เป็นลาภของตนด้วยที่ได้พบและได้นั่งใกล้อยู่ขณะนี้

ส่วนพระปุณณะ มันตานิบุตร ก็ถามชื่อพระสาริบุตรเช่นกัน พระสาริบุตรแนะนำตัวเองว่า ท่านชื่ออุปติสสะ ภิกษุทั้งหลายรู้จักในนามสาริบุตร เมื่อได้ทราบว่าเป็นพระสาริบุตร พระเถระได้กล่าวแสดงความเคารพยกย่อง (ถึงกับใช้คำว่า โภ-ผู้เจริญ!)

เช่นกัน และถ่อมตนว่า ไม่รู้ว่ากำลังพูดอยู่กับผู้มีนามว่าสาริบุตร คำตอบที่กล่าวไปแล้วคงยังไม่แจ่มแจ้งพอ เป็นลาภยิ่งแล้วที่ได้มาพบเห็นและได้นั่งใกล้เช่นนี้

แผนที่แสดงดินแดนที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกประกาศธรรม
มีพุทธสาวกเป็นปึกแผ่นจนเรียกได้ว่าเป็นแดนพุทธภูมิในสมัยพุทธกาล
(จากหนังสือ Buddha and Bodh Gaya)

นิวาปสูตร

เหยื่อ 4 ประเภทของนายพราน

(301-305) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ทรงสอนด้วยวิธีอุปมาให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าใจแจ่มแจ้งในธรรมดังนี้

ฝูงเนื้อประเภทที่ 1 ตกเป็นเหยื่อของนายพราน โดยที่นายพรานมิได้ปลูกหญ้าไว้เลี้ยงพวกมันให้มีชีวิตยืนนาน แต่ปลูกหญ้าไว้สำหรับให้ฝูงเนื้อหลงเข้ามากินหญ้า พอพวกมันตายใจเพลินกินหญ้า นายพรานก็จับเอาเป็นเหยื่อได้ตามชอบใจ

ฝูงเนื้อประเภทที่ 2 เห็นตัวอย่างฝูงเนื้อประเภทที่ 1 ตกเป็นเหยื่อของนายพราน เพราะหลงเข้าไปกินหญ้าที่เขาปลูกล่อ ก็บอกว่าไม่ให้กินหญ้าอย่างเด็ดขาด เมื่อไม่ต้องกินหญ้าก็ต้องเข้าไปอยู่ในราวป่า พอถึงปลายฤดูร้อน ก็ไม่มีหญ้าและน้ำให้กิน พวกมันต้องผอมโซหมดเรี่ยวแรง ในที่สุดก็กลับมาหาป่าหญ้าที่เขาปลูกไว้ล่อ แล้วก็ลืมตัวเพลินกินหญ้าให้นายพรานจับเอาจนได้

ฝูงเนื้อประเภทที่ 3 เห็นฝูงเนื้อสองพวกแรกตกเป็นเหยื่อของนายพรานอย่างนั้น ก็ระวังตัวยิ่งขึ้น เข้าอยู่ป่าจนถึงปลายฤดูร้อนเหมือนกัน เมื่อผอมโซเพราะขาดหญ้าและน้ำก็ออกจากป่าเหมือนกัน แต่ไม่หลงเข้าไปในป่าหญ้าของนายพราน พวกมันซ่อนซุ่มหากินอยู่ข้างๆ ป่าหญ้าของนายพราน พวกนายพรานและบริวารทำอะไรมันไม่ได้ แต่รู้ทันว่าฝูงเนื้อเหล่านี้เจ้าเล่ห์ จึงทำไม้ขัดเป็นตาข่ายวางดักไว้รอบๆ ป่าหญ้า โดยวิธีนี้ ก็ทำให้รู้ว่าฝูงเนื้อเหล่านั้นอยู่ที่ไหน และด้อนจับเอาจนได้

ฝูงเนื้อประเภทที่ 4 อ่านรู้ตลอดว่าฝูงเนื้อประเภทที่ 1-2-3 ตกเป็นเหยื่อของนายพรานเพราะเหตุใด พวกมันเห็นว่า ถ้าจะไม่ให้นายพรานจับได้ จะต้องไปอยู่ในที่ซึ่งนายพรานและบริวารไปไม่ถึง เมื่อไปอยู่ในที่เช่นนั้น ก็จะไม่ต้องเข้าไปยังป่าหญ้าของนายพราน ไม่ประมาทลืมตัวให้นายพรานจับเอาได้ เมื่อทำอย่างที่คิด พวกนายพรานก็หมดปัญญาที่จะรู้ว่า ฝูงเนื้อเหล่านั้นอยู่ที่ไหน ทั้งๆ ที่ทำตาข่ายขัดไม้ไว้รอบป่า พวกเขายอมจำนนว่าถ้าขืนคิดจัดการฝูงเนื้อเหล่านั้นอยู่ ฝูงเนื้ออื่นๆ ก็จะตกใจกลัวไป

ทมด ในที่สุดก็ตัดใจไม่คิดจับฝูงเนื้อประเภทที่ 4 นี้

เหยื่อกามคุณ

(306-310) พระพุทธองค์ตรัสอธิบายว่า ปาทญ้าหมาย ถึงกามคุณ 5 (รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ) พรานเนื้อหมาย ถึงมารใจบาป บริวารของพรานเนื้อหมายถึงบริวารของมาร (เสนามาร) ฝูงเนื้อหมายถึงสมณพราหมณ์

สมณพราหมณ์ประเภทที่ 1 แส่หากามคุณ 5 ของมาร ซึ่งเป็นเหยื่อทางโลก(โลกามิส) ลืมตัวบริโภคกามคุณ ย่อมตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต่างอะไรกับฝูงเนื้อประเภทที่ 1

สมณพราหมณ์ประเภทที่ 2 เห็นโทษของกามคุณ จึงงด เว้นจากการบริโภคกามคุณ เข้าอยู่ป่ากินอาหารป่า แต่พอถึง ปลายฤดูร้อนก็ไม่มีอะไรจะให้กิน ร่างกายผอมโซหมดแรง เจโต วิมุตติ(ฌาน)เสื่อม เลยกลับมาบริโภคกามคุณอีก ตกอยู่ใน อำนาจของมาร ไม่ต่างอะไรกับฝูงเนื้อประเภทที่ 2

สมณพราหมณ์ประเภทที่ 3 ได้บทเรียนว่า สมณ พราหมณ์ประเภทที่ 1 แส่หากามคุณ มัวเมาบริโภคกามคุณ จึง ประมาท ตกอยู่ในอำนาจของมาร สมณพราหมณ์ประเภทที่ 2 งดเว้นจากการบริโภคกามคุณ ปลีกตนไปอยู่ป่า แต่ในที่สุดก็ผอม โซหมดแรงเมื่อถึงฤดูแล้ง เจโตวิมุตติเสื่อม กลับออกมาบริโภค กามคุณอีก เลยไม่พ้นไปจากอำนาจของมาร สมณพราหมณ์ ประเภทที่ 3 จึงคิดว่า เราจะไม่เข้าหากามคุณโดยตรง จะอยู่ ใกล้กามคุณเท่านั้น และจะไม่ลืมตัวบริโภคกามคุณ แต่สมณ

พราหมณ์เหล่านี้เป็นมิจฉาทิฐิว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง...สัตว์ตายแล้วเกิด ตายแล้วไม่เกิด...เมื่อเป็นเช่นนี้แม้พวกเขาจะไม่บริโภคกามคุณ ก็ไม่พ้นอำนาจของมารไปได้ เหมือนฝูงเนื้อประเภทที่ 3

สมณพราหมณ์ประเภทที่ 4 เห็นเหตุที่สมณพราหมณ์ประเภทที่ 1-2-3 ตกอยู่ในอำนาจของมารดังกล่าว ก็เกิดความคิดว่า เราจะอยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง เมื่ออยู่ในที่เช่นนั้น ก็จะไม่เข้าหากามคุณ ไม่ลืมตัวบริโภคกามคุณ เมื่อทำได้อย่างนั้น ก็จะไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท มารก็จะทำอะไรไม่ได้ ครั้นสมณพราหมณ์เหล่านี้ปฏิบัติได้อย่างนั้น ก็ย่อมหลุดพ้นไปจากอำนาจของมารได้ เปรียบเหมือนฝูงเนื้อประเภทที่ 4

ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง

(311) ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ได้แก่การที่ภิกษุได้รูปฌาน อรูปฌาน และบรรลุถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ รวมไปถึงได้ตรัสรู้หมดสิ้นอาสวะ

การได้รูปฌานและอรูปฌานแต่ละขั้น และการบรรลุถึงสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวว่า ภิกษุได้ทำให้มารตาบอด คือทำลายจักษุของมารใจบาปไม่ให้เห็นทางเดิน"

สำหรับผู้ได้ตรัสรู้หมดสิ้นอาสวะนั้น ตรัสว่า เป็นผู้ทำให้มารตาบอด และล่วงพ้นตัณหาอันพัวพันอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกเสียได้

ปาสราสิสูตร

พระสูตรนี้ พระไตรปิฎกฉบับยุโรป (P.T.S.) ปรากฏชื่อว่าอริยปริเยสนสูตร พุทธประวัติตั้งแต่เสด็จออกผนวชจนถึงโปรดปัญจวัคคีย์ อยู่ในพระสูตรนี้

กิจสำคัญ 2 อย่างในการนั่งประชุมกันของภิกษุ

(312-313) ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ระหว่างเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ภิกษุหลายรูปเข้าไปหาพระอานนท์ เรียนว่า เป็นเวลานานมากแล้วที่ได้ฟัง

ธรรมเฉพาะพระพักตร์ ขอให้พวกกระผมได้มีโอกาสอย่างนั้นอีก เถิด พระอานนท์ได้แนะนำให้ภิกษุเหล่านั้นไปที่อาศรม(อสฺสโม) ของพราหมณ์ชื่อรัมมกะ

หลังจากเสด็จบิณฑบาตและเสวยเสร็จแล้ว พระพุทธองค์ทรงชวนพระอานนท์ไปประทับพักผ่อนกลางวันที่มิคารมาตุปราสาท (ซึ่งนางวิสาขาสร้างไว้) ในวัดบุพพาราม ตกเย็น เสด็จออกจากที่ประทับชวนพระอานนท์ไปยังท่าน้ำบุพพโกฏฐกะ (แปลว่า "ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออก" เป็นท่าหนึ่งของแม่น้ำอจิรวดี แบ่งที่อาบน้ำเป็นสัดส่วน คือสำหรับพระราชา สำหรับชาวเมือง สำหรับภิกษุสงฆ์ และสำหรับพระพุทธองค์) สรงน้ำเสร็จแล้วก็กลับมาทรงจีวรผืนเดียว(สบง)ประทับยืนผึ่งพระวรกาย ระหว่างนั้นพระอานนท์กราบทูลว่า อาศรมของพราหมณ์รัมมกะอยู่ไม่ไกล เป็นที่สะอาดสวยงาม ขอได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปที่นั่นเถิด พระพุทธองค์เสด็จไปตามคำกราบทูล เมื่อเสด็จถึงอาศรมนั้น มีภิกษุหลายรูปกำลังนั่งสนทนาธรรมกันอยู่ ทรงยืนอยู่นอกซุ้มประตูคอยให้ภิกษุเหล่านั้นสนทนากันจบก่อน เมื่อทรงทราบว่า การสนทนาจบลงแล้วจึงทรงกระแอมและเคาะประตู

ภิกษุเหล่านั้นเปิดประตูรับเสด็จเข้าสู่อาศรม ทูลนิมนต์ประทับนั่งบนอาสนะที่เตรียมไว้แล้ว เมื่อตรัสถามได้ความว่า ภิกษุกำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ก็ทรงอนุโมทนาว่าเป็นการดี ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ดีแล้วที่พวกเธอซึ่งออกบวชด้วยศรัทธาแล้วนั่งสนทนาธรรมกัน ในการนั่งประชุมกันนั้น พวกเธอควรทำกิจ 2 อย่าง คือ สนทนาธรรมกัน และนั่งสงบนิ่งตามอย่าง

พระอริยะ (อริโย ตุณฺหิภาโว-หมายถึงนั่งเจริญกรรมฐานหรือนั่งเข้าฌาน)...."

สิ่งที่ควรแสวงหาและไม่ควรแสวงหา

(314-315) ตรัสต่อไปว่า การแสวงหามี 2 อย่าง คือ การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐอย่างหนึ่ง การแสวงหาที่ประเสริฐอย่างหนึ่ง

การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ คือ แสวงหาสิ่งที่มีความเกิด (ชาติ)เป็นธรรมดา สิ่งที่มีความแก่(ชรา)เป็นธรรมดา สิ่งที่มีความเจ็บไข้(พยาธิ)เป็นธรรมดา สิ่งที่มีความตาย(มรณะ)เป็นธรรมดา สิ่งที่มีความโศกเศร้า(โสกะ)เป็นธรรมดา สิ่งที่มีความเศร้าหมอง (สังกิเลส)เป็นธรรมดา ทั้งๆ ที่ตนก็เกิด แก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก และมีกิเลสอยู่แล้ว

สิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดานั้น ทรงชี้ไปที่บุตรภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน สิ่งเหล่านี้เป็นอุปธิ (กิเลสผูกพัน)

ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐ คือการแสวงหานิพพาน ซึ่งไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศก ไม่เศร้าหมอง เป็นสุดยอดของธรรม ปลอดจากกิเลสผูกมัด (โยคกฺเขมํ)

พุทธประวัตินับแต่ทรงพระดำริออกผนวช

(316-326) ทรงเล่าเรื่องของพระองค์เองตามลำดับ ดังนี้

"เมื่อยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ยังไม่ได้ตรัสรู้ เราก็ยังมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ และกิเลส แล้วก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ และกิเลสอยู่นั่นแหละ จนกระทั่งมาคิดว่า ทำไมเมื่อมีชาติชรามรณะ...จึงยังแสวงหาสิ่งที่มีชาติชรามรณะ...อยู่เล่า อย่ากระนั้นเลย เราควรเห็นโทษของสิ่งที่มีชาติชรามรณะ... แล้วแสวงหานิพพาน ซึ่งไม่เกิดไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย...

"ต่อมา เมื่อเป็นหนุ่ม เกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เราปลงผมและหนวด นุ่งห่มกาสาวพัสตร์ ทิ้งเรือนออกบวชในขณะที่พระมารดาและพระบิดาทรงทัดทาน พระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่ เมื่อบวชแล้วก็แสวงหากุศลว่าเป็นฉันใด ระหว่างนั้นเราได้เข้าไปขอประพฤติพรหมจรรย์กับอาฬารดาบสกาลามโคตร ซึ่งท่านก็ยินดีต้อนรับ เราเรียนธรรมได้อย่างรวดเร็ว ไม่นานก็แสดงได้ทั้งญาณวาทและเถรวาท (น่าจะหมายถึงทั้งทฤษฎีความรู้และหลักลัทธิ อรรถกถาไขความว่า ญาณวาทคือทฤษฎีว่าเรารู้ (the doctrine that "I know") เถรวาทคือวาทะว่ามั่นคง (a profession of strength) ทั้งเราและผู้อื่นต่างก็แน่ใจว่าเรารู้เราเห็น

"แล้วเราก็คิดว่า อาฬารดาบสสอนธรรมนี้คงมิใช่เพียงเพราะเชื่อตามทฤษฎี น่าจะได้รู้เห็นด้วยตนเองเป็นแน่ ฉะนั้นเราจึงเข้าไปถามท่านว่า ท่านได้บรรลุธรรมนี้ด้วยตนเองแค่ไหนเพียงไร ท่านตอบเราว่า ท่านได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ (ฌานลำดับที่ 7 หรืออรูปฌานขั้นที่ 3)

"เมื่อได้ยินคำบอกอย่างนั้น เราก็มาคิดว่า ศรัทธา วิริยะ

สติ สมาธิ ปัญญา นั้น มิใช่มีแต่ท่านอาฬารดาบสเท่านั้น เราก็มีเหมือนกัน ต้องเริ่มทำให้แจ้งในธรรมที่ท่านดาบสบอกให้จงได้ จากนั้นไม่นาน เราก็ได้บรรลุอากิญจัญญายตนสมาบัติ แล้วเข้าไปถามท่านอาฬารดาบสว่า ธรรมที่ท่านได้บรรลุมีเท่านี้หรือ ท่านตอบว่ามีเพียงเท่านี้แหละ เราบอกท่านว่า เราก็ได้บรรลุเท่านี้เหมือนกัน

"อาฬารดาบส เมื่อได้ทราบอย่างนั้น ก็แสดงความดีใจอย่างยิ่งที่ได้พบบุคคลผู้บรรลุธรรมเสมอตน ท่านชวนให้เราอยู่ร่วมบริหารคณะของท่าน และทั้งๆ ที่เป็นอาจารย์ของเรา แต่ท่านก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ไว้เสมอกัน ท่านบูชายกย่องเราอย่างเหลือเกิน แต่เราก็คิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา วิราคะ นิโรธะ อุปสมะ อภิญญา สัมโพธะ และนิพพาน (ไม่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้)"

ทรงเล่าถึงการไปขอประพฤติพรหมจรรย์กับอุทกดาบสรามบุตร ซึ่งได้บรรลุธรรมถึงอรูปฌานชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ และพระองค์ก็ใช้เวลาไม่นานในการเข้าถึงธรรมนั้น อุทกดาบสชวนร่วมบริหารสำนักเหมือนกัน แต่พระองค์ทรงเห็นว่า ธรรมที่ทรงบรรลุนี้ไม่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้จึงขอลาจากไป

จากนั้นได้เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ จนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิภาคน่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลินใจ มีแม่น้ำไหลเอื่อย มีท่าที่สะอาดสวยงาม มีโคจรคาม (บ้านเมืองสำหรับบิณฑบาต)อยู่รายรอบ เหมาะสมเป็นที่บำเพ็ญเพียร จึงประทับนั่งลง ณ ที่นั้นเพื่อบำเพ็ญเพียร

ทัศนียภาพอีกมุมหนึ่ง ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา
ซึ่งพระพุทธองค์ได้อาศัยเป็นที่บำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้

ณ ที่นั้นเอง การแสวงหาของพระองค์เป็นอันจบลง ทรงได้บรรลุนิพพาน...เกิดญาณทัสสนะว่า ความหลุดพ้นของพระองค์ไม่กลับกลายได้อีก การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว

ทรงเล่าถึงพระดำริในทางที่จะไม่แสดงธรรมโปรดใคร เพราะทรงเห็นว่า ธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นมีความลึกซึ้งยากที่คนทั้งหลายจะเข้าใจได้ แต่เมื่อสหัมบดีพรหมมาทูลอาราธนาด้วยเหตุด้วยผลว่า ผู้สมควรที่จะได้ตรัสรู้ตามก็มีอยู่ จึงทรงรับอาราธนาเพื่อแสดงธรรมโปรดหมู่สัตว์ เริ่มต้นทรงคิดถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส แต่ได้ทราบจากเทวดาองค์หนึ่งและจากญาณทัสสนะของพระองค์เองว่า อาฬารดาบสได้มรณภาพ 7 วันแล้ว และอุทกดาบสก็ได้มรณภาพเมื่อเย็นวานนี้เอง

บุคคลต่อไปที่ทรงคิดถึงเพื่อจะได้แสดงธรรมโปรดเป็นพวกแรก คือ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ซึ่งเคยติดตามอุปัฏฐากพระองค์ ทรงทราบด้วยทิพยจักษุว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้นประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาพอสมควรแล้ว จึงเสด็จจาริกสู่กรุงพาราณสี ระหว่างทางที่ตำบลคยากับต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตรัสรู้ อาชีวกชื่ออุปกะพบพระพุทธองค์ เห็นผิวพรรณผุดผ่อง จึงทูลถามว่าบวชอยู่กับใคร ตรัสตอบว่าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เป็นอนันตชินะ อุปกะได้ฟังก็เพียงแต่พูดว่า "อย่างนั้นเชียวหรือ" แล้วสั่นศีรษะแยกทางไป

เรื่องที่ทรงเล่าให้ภิกษุเหล่านั้นฟังครั้งนี้ จบลงที่การแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์จนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ทุกรูป

กามคุณคือบ่วงมาร

(327) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นด้วยเรื่องกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักน่าชอบใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ว่าสมณพราหมณ์ที่ใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญานำตนให้พ้นออกไป เมื่อบริโภคกามคุณ 5 ก็ย่อมถึงความเสื่อมย่อยยับ ถูกมารทำเอาได้ตามต้องการ

(328) ตรัสว่า สมณพราหมณ์ที่ใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน... บริโภคกามคุณ ย่อมถึงความเสื่อมย่อยยับ ถูกมารทำเอาได้ตามต้องการ เหมือนเนื้อป่าติดบ่วงนอนทับกองบ่วง มีแต่จะถูกนายพรานจัดการเอาตามใจ ส่วนสมณพราหมณ์ที่ไม่ใฝ่ฝันลุ่มหลงติด

พัน เห็นโทษและมีปัญญาช่วยตน ถึงจะบริโภคกามคุณ 5 ก็ไม่ถึงความเสื่อมย่อยยับ มารทำอะไรไม่ได้ เหมือนเนื้อป่าไม่ติดบ่วง ถึงจะนอนทับกองบ่วง ก็ไม่เป็นไร นายพรานทำอะไรไม่ได้ เพราะพร้อมที่จะลุกวิ่งหนีไปได้

ตรัสต่อไปว่า ภิกษุผู้ได้รูปฌาน-อรูปฌานแต่ละขั้น และเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ สิ้นอาสวะด้วยปัญญา เปรียบเหมือนเนื้อป่าท่องเที่ยวอยู่ในป่า จะเดิน ยืน นั่ง นอน ก็เบาใจ เพราะพรานป่าไม่พบเห็น ภิกษุนี้เรียกได้ว่า ทำให้มารตาบอดไม่เห็นร่องรอย

จูฬหัตถิปโทปมสูตร

เลื่อมใสเพราะเห็นร่องรอยอันยิ่งใหญ่

(329-330) ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณี (วัจฉายนโคตร) นั่งรถเทียมลาซึ่งแต่งขาวทุกอย่าง ออกจากกรุงสาวัตถีตอนเที่ยงวัน เห็นปริพาชกชื่อ ปิโลติกะ (แปลว่าผู้นุ่งผ้าเก่า) เดินมาแต่ไกล ก็ทักถามว่า ท่านวัจฉายนะไปไหนมาแต่เที่ยงวันเชียว ปิโลติกะตอบว่ามาจากสำนักพระสมณโคดม

ชาณุสโสณีถามว่า ปัญญาของพระสมณโคดมนั้น

บัณฑิตเขาเห็นอย่างไร ปิโลติกะตอบว่า ข้าพเจ้าจะรู้ถึงภูมิปัญญาของพระสมณโคดมได้อย่างไร คนที่จะรู้ได้ก็ต้องเป็นคนประเภทเดียวกับพระสมณโคดม เมื่อชาณุสโสณีกล่าวว่า ช่างเป็นการยกย่องเทิดทูนพระสมณโคดมเหลือเกิน ปิโลติกะก็ตอบไปว่า เป็นการยกย่องเทิดทูนตรงไหน เพราะใครๆ ก็ยกย่องเทิดทูนพระองค์ไปทั่วแล้ว พระองค์เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ชาณุสโสณีขอให้ปิโลติกะแสดงเหตุผลที่เขามีความเลื่อมใสยิ่งในพระพุทธองค์ ปิโลติกะกล่าวดังนี้

เหมือนคนต่อช้างผู้ฉลาด เข้าป่าช้าง เมื่อเห็นรอยเท้าช้างก็จะวัดส่วนยาว ส่วนกว้าง ส่วนขวาง และรอยเสียดสีของช้าง แล้วก็รู้ขนาดของช้าง ข้าพเจ้าก็เหมือนกัน ได้เห็นร่องรอยทั้ง ๔ ของพระสมณโคดม ก็ประเมินได้ทันทีว่า พระองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นอันตรัสไว้ดีแล้ว และพระสงฆ์สาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ร่องรอยของพระสมณโคดม ๔ อย่างนั้น ได้แก่ อาการของบัณฑิต ๔ เหล่า คือ 1. ขัตติยบัณฑิต 2. พราหมณบัณฑิต 3. คฤหบดีบัณฑิต 4. สมณบัณฑิต

กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็นบัณฑิตกษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นบัณฑิตพราหมณ์ ไม่ว่าจะเป็นบัณฑิตคฤหบดี ไม่ว่าจะเป็นบัณฑิตสมณะ ซึ่งล้วนมีปัญญาลึกซึ้ง ไม่มีใครสู้ได้ มีความแม่นยำเปรียบปานนายขมังธนูยิงขนทรายได้ พวกเขานั้นพอได้ข่าวว่าพระสมณโคดมจักเสด็จไปที่นั่นที่นี่ ต่างคิดผูกปัญหาไว้ถามพระองค์ โดยคิดไว้ในใจว่า เมื่อถามอย่างนี้แล้ว พระสมณโคดม

ตอบมาอย่างนี้ ก็จะคัดค้านให้ตกไป แต่พอพวกเขาได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ได้ฟังธรรมเห็นแจ้งคล้อยตาม ก็กลับไม่ถามปัญหาที่เตรียมไว้หักล้าง หากแต่ยอมตนเป็นสาวกของพระองค์เสียอีก

เมื่อได้เห็นอาการของพวกบัณฑิตเช่นนั้น ปิโลติกปริพาชกจึงประเมินได้ว่า พระพุทธองค์เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมก็เป็นอันตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์พุทธสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว (สรุปว่า ร่องรอยที่ทำให้ปิโลติกะเลื่อมใสในพระพุทธองค์เป็นร่องรอยที่เห็นจากอาการของพวกบัณฑิต)

ร่องรอยของพระพุทธเจ้าที่ได้เห็นจริง

(331-338) เมื่อได้ฟังคำของปิโลติกะดังนี้แล้ว ชาณุสโสณีก็ลงจากรถ เอาผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วประนมมือไปทางทิศที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ พร้อมกับเปล่งอุทานวาจาว่า นโม ตสสฺ ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (3 หน) ขอมีโอกาสเข้าเฝ้าเพื่อจะได้สนทนาปราศรัยกับพระองค์บ้าง และแล้วชาณุสโสณีก็ได้เข้าเฝ้า ได้ทูลเล่าเรื่องที่พูดคุยกับปิโลติกะทั้งหมดนั้น

พระพุทธองค์ตรัสแก่ชาณุสโสณีว่า คำที่เปรียบกับรอยเท้าช้างตามที่ปิโลติกะกล่าวแล้วนั้น ยังไม่ครบถ้วนบริบูรณ์ เราจะขยายความให้ฟังอีก ดังนี้

เปรียบเหมือนคนต่อช้างเข้าไปยังป่าช้าง เมื่อเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ คนต่อช้างผู้ฉลาดจะไม่ด่วนตัดสินใจว่าเป็นช้างใหญ่(มหานาคะ)ทันที เพราะอาจจะเป็นรอยเท้าของช้างพังวามนิกา(พังค่อม)ในป่านั้นก็ได้ เขาจึงตามรอยเท้าช้างต่อไป

ก็ได้พบรอยเท้าช้างขนาดใหญ่อีก พร้อมกับรอยเสียดสีของช้างที่ต้นไม้สูง แต่คนต่อช้างนั้นก็ยังไม่ปลงใจเชื่อว่าเป็นช้างใหญ่อยู่นั่นเอง เพราะในป่านั้นยังมีช้างพังอุจจากฟาริกา อาจจะเป็นรอยช้างพังนั้นก็ได้ เขาเดินตามรอยช้างต่อไป ก็ได้พบรอยเท้าช้างขนาดใหญ่อีก พร้อมกับรอยเสียดสีและรอยขนาย(งาช้าง)แทงบนต้นไม้สูง แต่คนต่อช้างก็ยังไม่ปักใจเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของช้างใหญ่อีกนั่นแหละ เพราะในป่านั้นยังมีช้างพังอุจจากเณรุกา ซึ่งอาจจะเป็นรอยช้างพังนั้นก็ได้ จนกระทั่งเขาตามรอยเท้าช้างไปเห็นทั้งรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งรอยเสียดสีของช้างบนต้นไม้สูง ทั้งรอยที่ขนายแทงไว้บนต้นไม้สูง ทั้งกิ่งไม้หักบนต้นไม้สูง ทั้งได้เห็นตัวช้างที่โคนต้นไม้ หรืออยู่กลางแจ้ง กำลังเดิน ยืน นั่ง (เทา) หรือนอนอยู่นั่นแหละคนต่อช้างจึงปลงใจเชื่อว่า ช้างนี้คือช้างใหญ่เชือกนั้น

ช้างใหญ่เชือกนั้นเหมือนตถาคต เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ... เมื่อตรัสรู้แล้วก็สอนให้ผู้อื่นรู้ตาม ผู้เลื่อมใสศรัทธาก็สละบ้านเรือนออกบวชตาม เมื่อบวชแล้วก็เพียบพร้อมด้วยศีล สำรวมอินทรีย์ ดำรงชีวิตอย่างสันโดษ อยู่ในที่สงบสงัด กลับจากบิณฑบาตฉันอาหารเสร็จก็นั่งเจริญสมาธิ ละนิวรณ์ 5 อันทำให้จิตเศร้าหมองทำปัญญาให้อ่อนแรง เมื่อสงัดจากกามและอกุศลธรรม ก็ได้ฌานตามลำดับ

แต่ละฌานที่ภิกษุบรรลุถึงนั้น ทรงเรียกว่าตถาคตบท(รอยตถาคต)บ้าง ตถาคตนิเวสิตะ(รอยเสียดสีแห่งญาณของตถาคต)บ้าง ตถาคตรัญชิตะ (รอยขนายแห่งญาณของตถาคต)บ้าง

เมื่อจิตเป็นสมาธิ ปราศจากอุปกิเลส พร้อมที่จะใช้งาน มีความตั้งมั่นเด็ดเดี่ยวแล้ว ภิกษุนั้นก็น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติหนหลัง)...เพื่อจุตูปปาตญาณ (ญาณหยั่งรู้การตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย)...เพื่ออาสวักขยญาณ (ญาณทำให้กิเลสดับสิ้น) จนกระทั่งรู้ชัดว่าจิตหลุดพ้น ชาติสิ้นสุด พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นยิ่งกว่านี้

ทุกขั้นตอนแห่งการบรรลุธรรมดังกล่าวนั้น คือการเห็นรอยตถาคต เห็นรอยเสียดสีแห่งญาณของตถาคต เห็นรอยขนายแห่งตถาคต อริยสาวกเมื่อได้ประจักษ์แจ้งด้วยการบรรลุธรรมตั้งแต่ได้ฌานกระทั่งเป็นพระอรหันต์แล้วจึงปลงใจเชื่อสนิทว่า พระพุทธองค์คือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นอันตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว (ไม่ใช่เพียงปลงใจเชื่ออย่างปิโลติกปริพาชก)

(339) สิ้นสุดพระดำรัสดังนี้แล้ว ชาณุสโสณีก็กราบทูลว่าทรงแสดงธรรมได้แจ่มแจ้งเหลือเกิน ไม่มีอะไรให้สงสัยอีกเลย และขอถวายชีวิตเป็นอุบาสกตั้งแต่วันนั้น

มหาหัตถิปโทปมสูตร

อริยสัจ 4 ครอบคลุมกุศลธรรมทั้งหมด

(340-341) เรื่องนี้เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน วันหนึ่งพระสาริบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วยกเรื่องอริยสัจ 4 อธิบายให้ฟัง เริ่มต้นด้วยการกล่าวเปรียบเทียบว่าในบรรดารอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายบนแผ่นดิน รอยเท้าของช้างใหญ่ที่สุด ในบรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็เหมือนกัน ไม่มีกุศลธรรมใดอยู่นอกเหนืออริยสัจ 4 ไปได้ อริยสัจ 4 นั้น คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธ

คามินีปฏิปทาอริยสัจ

วันนั้นพระสาริบุตรอธิบายเรื่องทุกขอริยสัจอย่างเดียว โดยชี้ลงไปว่า อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์ อุปาทานขันธ์ 5 ได้แก่ 1. รูป 2. เวทนา 3. สัญญา 4. สังขาร 5. วิญญาณ ที่บุคคลยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตน-เป็นของตน และเจาะจงอธิบายเรื่องรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์เท่านั้น โดยตั้งคำถามว่า รูปหมายถึงอะไร ตอบว่า รูป ได้แก่ 1. มหาภูตรูป 4 (ปฐวีธาตุ-อาโปธาตุ-เตโชธาตุ-วาโยธาตุ) 2. อุปาทารูป (รูปอาศัยมหาภูตรูป) 4

แล้วอธิบายเฉพาะมหาภูตรูปหรือธาตุ 4 ตามลำดับในแง่ที่เป็นอุปาทานขันธ์ ดังนี้

ธาตุ 4 ที่เป็นทุกขอริยสัจ

(342) **ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน)**

ปฐวีธาตุมี 2 อย่างคือ 1. ปฐวีธาตุภายใน 2. ปฐวีธาตุภายนอก ปฐวีธาตุภายใน (อชฺฌตฺติกา ปฐวีธาตุ) ได้แก่รูปภายในสรีระของตนเอง (อุปาทินนกรูป) ซึ่งมีลักษณะแข้นแข็งและหยาบ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออะไรก็ตามที่อยู่ภายในสรีระ ซึ่งมีลักษณะแข้นแข็งและหยาบ ส่วนปฐวีธาตุภายนอก หมายถึงรูปที่มีลักษณะแข้นแข็งและหยาบเหมือนกัน แต่อยู่ภายนอกสรีระของตน

พระสาริบุตรกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายว่า ให้เห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา

เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่เรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอย่างนั้น ก็จะเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ทำให้จิตคลายกำหนัด(ไม่หลงรักใคร่หวงแหน)ในปฐวีธาตุ

ปฐวีธาตุภายนอกนั้น ถึงเวลาหนึ่งก็มีการแปรปรวนแตกดับสูญสลายหายไป แม้แต่ปฐวีธาตุภายนอก ซึ่งใหญ่โตนัก ก็ยังไม่เที่ยงให้เห็น ยังเสื่อมสิ้นไปให้เห็น ยังแปรปรวนให้เห็น แล้วไฉนกายซึ่งตัณหายึดถือว่าเรา ว่าของเรา ว่ามีเรา และดำรงอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น จะเป็นอย่างปฐวีธาตุภายนอกไม่ได้เล่า เมื่อพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอย่างนี้ ความยึดถืออันเกิดจากตัณหามานะและทิฐิในปฐวีธาตุ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

สำหรับภิกษุนั้น หากจะมีคนอื่นมาด่าว่ากระทบกระเทียบหรือเบียดเบียน ก็ให้รู้ชัดว่า ทุกขเวทนาเพราะหูได้ยิน (โสตสัมผัส)นี้เกิดแก่เรา ทุกขเวทนานั้นมีเหตุมันจึงเกิด ไม่มีเหตุมันก็ไม่เกิด ทุกขเวทนานี้มีเหตุอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ก็จะพบว่า เพราะมีผัสสะจึงเกิดทุกขเวทนานี้ แล้วเธอก็เห็นต่อไปว่า ผัสสะเป็นของไม่เที่ยง เวทนานั้นก็ไม่เที่ยง สัญญา สังขาร วิญญาณก็ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง จิตซึ่งมีธาตุเป็นอารมณ์(ธาตารมฺมณเมว จิตฺตํ)ของเธอนั่นเองแล่นไป ผ่องใส ตั้งมั่น และหลุดพ้น (หมายความว่า จิตที่รู้ตามความเป็นจริงในเรื่องธาตุว่าไม่ใช่ตัวเรา-ของเรา ย่อมพ้นทุกข์ได้)

ถ้ามีใครมาทำร้ายภิกษุให้เจ็บปวดด้วยอะไรก็ตาม ก็ให้รู้ชัดว่า กายนี้ถูกฝ่ามือตีเอา ถูกก้อนดินขว้างเอา ถูกท่อนไม้ทุบเอา ถูกศาสตราทิ่มแทงเอา (เป็นเรื่องของกายถูกทำร้าย) ให้ระลึกได้

ว่า พระพุทธองค์เคยทรงสอนไม่ให้คิดร้ายต่อโจรผู้ซึ่งเอาเลื่อยมาบั่นอวัยวะน้อยใหญ่ของตน ถ้ายังมีใจคิดประทุษร้ายต่อโจรนั้นอยู่ก็เท่ากับไม่ทำตามคำสอนของพระองค์ หรือให้ตั้งจิตแน่วแน่ว่าความเพียรที่เราเริ่มแล้วต้องไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วต้องไม่เลอะเลือน กายที่เราทำให้นิ่งแล้วต้องไม่กระวนกระวาย จิตที่เราทำให้ตั่งมั่นแล้ว ต้องแน่วแน่เป็นหนึ่งเดียว ไม่ว่ากายนี้จะถูกทำร้ายด้วยอะไร เราก็จะทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้จงได้ ถ้าภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอิงกุศลธรรม (หมายถึงอุเบกขาในวิปัสสนา) ยังดำรงอยู่ไม่ได้ เธอก็จะสลดใจว่า น่าเสียดายที่เราระลึกอยู่อย่างนี้ อุเบกขาอิงกุศลธรรมก็ยังดำรงอยู่ไม่ได้ ไม่ต่างอะไรกับสะใภ้เห็นพ่อผัว(ที่คงอาการนิ่งสงบไว้ไม่ได้) แต่เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่อย่างนั้น แล้วดำรงอุเบกขาอิงกุศลธรรมไว้ได้ เธอย่อมจะปลื้มใจที่ทำได้อย่างนั้น การทำได้อย่างนี้นับว่า ได้ทำให้มากในคำสอนของพระพุทธองค์

(343) **อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)**

พระสารีบุตรอธิบายเรื่องอาโปธาตุว่า อาโปธาตุมี 2 อย่าง คือ 1. อาโปธาตุภายใน 2. อาโปธาตุภายนอก อาโปธาตุภายในหมายถึงอาโปธาตุภายในสรีระของตนเอง มีลักษณะเอิบอาบ (อาโป แปลว่าเอิบอาบ) มี ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร (ปัสสาวะ) อาโปธาตุภายนอก หมายถึง อาโปธาตุที่อยู่นอกกายตน

การพิจารณาให้เห็นอาโปธาตุตามความเป็นจริง ก็เหมือน

กับปฐวีธาตุ ซึ่งจะทำให้เบื่อหน่ายคลายกำหนัดในอาโปธาตุ อาโปธาตุภายนอกนั้นเห็นได้ชัด คือ เมื่อถึงคราวปรวนแปรวิปริต ก็สามารถที่จะสาดซัดเอาบ้านเอาเมืองเอาประเทศให้พินาศย่อยยับไปได้ น้ำในมหาสมุทรนั้น มีคราวลึกคราวล้น บางยุคมหาสมุทรอาจจะเหลือน้ำแค่พอเปียกข้อนิ้วมือ ขนาดอาโปธาตุภายนอกซึ่งใหญ่หลวงถึงเพียงนั้น ยังมีความไม่แน่นอนได้ ยังเสื่อมสิ้นแปรปรวนไปได้ แล้วไฉนอาโปธาตุในกาย ซึ่งเรายึดถือด้วยตัณหาว่าเป็นเรา ว่าของเรา ว่ามีเรา และมีเวลาดำรงอยู่อย่างจำกัด จะไม่เป็นอย่างนั้นเล่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอย่างนี้ ความยึดถือในอาโปธาตุอันเกิดจากตัณหามานะทิฐิ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ และถ้าภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ (เหมือนในเรื่องปฐวีธาตุ) แล้วอุเบกขาอิงกุศลธรรมยังดำรงอยู่ได้ ก็จะเกิดความปลื้มใจ นับว่าได้เจริญในคำสอนของพระพุทธองค์

(344) **เตโชธาตุ (ธาตุไฟ)**

พระสารีบุตรอธิบายเรื่องเตโชธาตุว่า เตโชธาตุมี 2 อย่าง คือ 1. เตโชธาตุภายใน 2. เตโชธาตุภายนอก เตโชธาตุภายในหมายถึงเตโชธาตุภายในสรีระของตนเอง เตโชธาตุภายนอกหมายถึงเตโชธาตุที่อยู่นอกกายตน ลักษณะของเตโชธาตุ คือร้อน เตโชธาตุในกายทำหน้าที่ให้ความอุ่น ให้ความทรุดโทรม ให้ความรุ่มร้อน ให้ความย่อยแก่ของกินของดื่มที่เข้าสู่ร่างกาย

ให้พิจารณาเห็นเตโชธาตุตามความเป็นจริง (เหมือนในเรื่องปฐวีธาตุ) เตโชธาตุภายนอกนั้น เมื่อถึงคราวปรวนแปรวิปริตก็สามารถที่จะเผาผลาญบ้านเมืองและประเทศได้ เตโชธาตุ

เมื่อลุกลามมาถึงหญ้าสด หนทาง ภูเขา แม่น้ำ หรือที่โล่ง (ภูมิภาค) ซึ่งไม่มีเชื้อให้เผาไหม้ ก็ย่อมดับได้เอง บางยุคคนหาไฟจากขนนก หรือจากการขูดหนัง (กุกกุฏปตฺเตนปิ นหารุททฺทเลนปิ อคฺคึ คเวสนฺติ) จะเห็นได้ว่า ความเกิดความเสื่อมสิ้นของเตโชธาตุภายนอก ซึ่งใหญ่หลวงนัก ยังปรากฏได้ถึงเพียงนี้ แล้วไฉนเตโชธาตุในกายเราจะเป็นอย่างนั้นไม่ได้ เมื่อพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้ ก็จะเลิกยึดถือในเตโชธาตุ ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของตัณหามานะทิฐิ และเมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ (เหมือนในเรื่องปฐวีธาตุ) อุเบกขาอิงกุศลธรรมก็จะดำรงอยู่ได้ จะเกิดความปลื้มใจ นับว่าได้เจริญในคำสอนของพระพุทธองค์

(345) **วาโยธาตุ (ธาตุลม)**

สำหรับวาโยธาตุ พระสารีบุตรอธิบายว่า วาโยธาตุมี 2 อย่าง คือ 1. วาโยธาตุภายในสรีระของตนเอง 2. วาโยธาตุนอกสรีระของตน ลักษณะของวาโยธาตุ คือพัดไปมา ในกายของเรามีลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่วิ่งอยู่ตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

ให้พิจารณาเห็นวาโยธาตุตามความเป็นจริง (เหมือนในเรื่องปฐวีธาตุ) วาโยธาตุภายนอกมีคราวปรวนแปรวิปริต พัดเอาบ้านเอาเมืองเอาประเทศฮอยยับได้ บางคราวคนก็หาลมด้วยพัดใบตาล หรือด้วยพัดสำหรับพัดไฟ ปลายฤดูร้อนนั้น ปราศจากลมจนกระทั่งชายคาหญ้าไม่ไหวติงก็มี ลมภายนอกซึ่งใหญ่หลวงนักยังมีความไม่แน่นอนถึงเพียงนั้น แล้วไฉนลมในกายเรา ซึ่งมี

ขอบเขตจำกัดจะเป็นอย่างนั้นไม่ได้ เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ความยึดถือวาโยธาตุด้วยตัณหามานะทิฐิ ก็จะมีไม่ได้เลย...

คำอธิบายเรื่องอุปาทานขันธ์ ทุกขสมุทัย และทุกขนิโรธ

(346) พระสารีบุตรอธิบายเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในแง่ที่เป็นอุปาทานขันธ์ ดังนี้

อากาส (space) ซึ่งมีกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังหุ้มอยู่รอบ เรียกว่ารูป เช่นเดียวกับอากาสที่มีไม้ เถาวัลย์ ดินเหนียว และหญ้าหุ้มอยู่รอบ เราเรียกว่าเรือน

ถึงตาจะมองเห็นได้อยู่ แต่ไม่มีรูป และทั้งตาและรูปก็ไม่กระทบกัน (ไม่เล็งถึงกัน) วิญญาณที่เกิดจากตาเห็นรูปก็มีไม่ได้ ถึงตาจะมองเห็นได้อยู่และรูปก็มีให้ตาเห็นได้ แต่ตากับรูปไม่กระทบกัน ภาคของวิญญาณที่เกิดจากการกระทบรูปก็มีไม่ได้ ต่อเมื่อมีตาที่ยังมองเห็นได้ มีรูปให้ตาเห็นได้ และมีการกระทบกันระหว่างตากับรูปนั่นแหละ ภาคของวิญญาณที่เกิดจากตาและรูปกระทบกันจึงมีได้ รูปชนิดนี้แหละ คือรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์ หรืออุปาทานขันธ์คือรูป

เวทนาแห่งรูปขันธ์เช่นนั้น คือเวทนาที่เป็นอุปาทานขันธ์ สัญญาแห่งรูปขันธ์เช่นนั้น คือสัญญาที่เป็นอุปาทานขันธ์ สังขาร (เจตนา)แห่งรูปขันธ์เช่นนั้น คือสังขารที่เป็นอุปาทานขันธ์ วิญญาณแห่งรูปขันธ์เช่นนั้น คือวิญญาณที่เป็นอุปาทานขันธ์

หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน

รูปที่ตาเห็น ต่างจากรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์

ตามคำอธิบายเรื่องอุปาทานขันธ์ 5 ของพระสาริบุตรในพระสูตรนี้ ทำให้เห็นชัดขึ้นว่า รูปที่เป็นอายตนะภายนอก ซึ่งตามองเห็นได้ กับรูปในอุปาทานขันธ์แตกต่างกัน

รูปที่เป็นอายตนะภายนอก เป็นรูปหยาบที่ตามองเห็นได้ทั่วไป รูปชนิดนี้ ที่จะเรียกว่าอุปาทานขันธ์ได้ ก็ต่อเมื่อพร้อมด้วยองค์ประกอบทั้ง 3 คือ 1. ตามองเห็น 2. มีรูปให้ตามองเห็น 3. มีการกระทบกัน (ประจวบกัน.ถึงกัน)ระหว่างตากับรูป แล้วเกิดการรับรู้ (วิญญาณ) คือเห็นว่าเป็นรูปอะไร

อีก 5 อายตนะภายนอก คือ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ในความเป็นอายตนะ ไม่จัดว่าเป็นรูป คือไม่ใช่รูปที่ตามองเห็นได้ แต่เป็นรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์ได้ เห็นได้ชัดเมื่อพระสาริบุตรอธิบายถึงใจ (มโน) กับธัมมารมณ์ ดังนี้

"ถ้าใจยังเป็นปกติดีอยู่ แต่ธัมมารมณ์ (เรื่องที่ใจเอามานึกคิด) ไม่มี ประกอบกับใจและธัมมารมณ์ไม่กระทบกัน ภาคของวิญญาณก็ไม่เกิด และถ้าใจปกติดีและธัมมารมณ์ก็มี แต่การกระทบกันระหว่างใจกับธัมมารมณ์ไม่มี ภาคของวิญญาณก็ไม่เกิด แต่เมื่อใจ

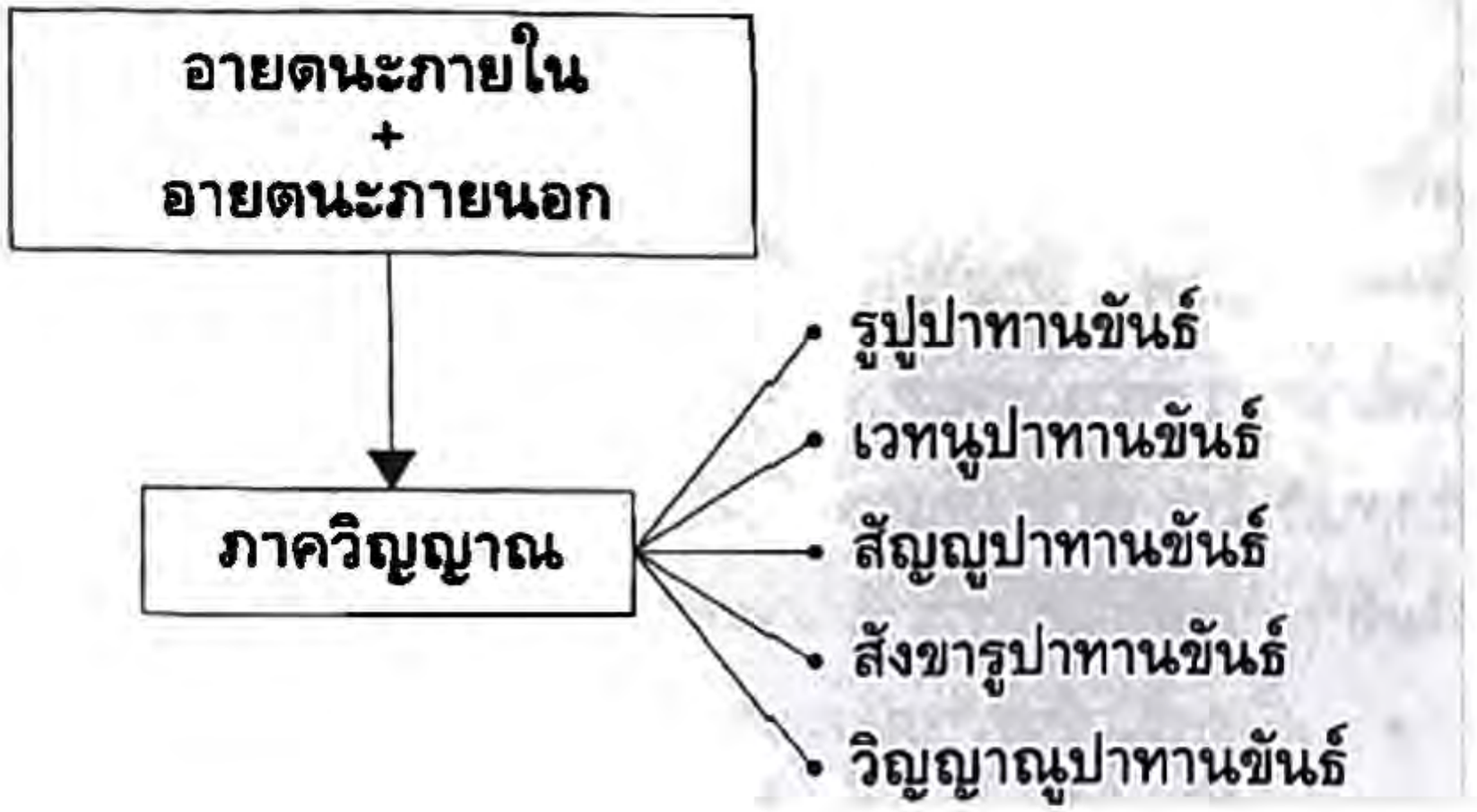
ก็เป็นปกติดี และธัมมารมณ์ที่จะให้ใจคิดนึกก็มี ทั้งมีการกระทบกันระหว่างใจกับธัมมารมณ์ด้วย นั่นแหละภาคของวิญญาณอันเกิดจากการกระทบกันของใจและธัมมารมณ์ จึงมีได้"

คำว่ากระทบกัน, ประจวบกัน, ถึงกัน ระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกนั้น ท่านใช้คำว่า สมนฺนาหาโร หมายถึงประจวบกันอย่างเหมาะเจาะ เช่น เมื่อตามองรูป จะเกิดการเห็นได้ ตาก็ต้องอยู่ในสภาพดี(ประสาทตาดี) รูปก็ต้องอยู่ในสภาพที่จะเห็นได้ และต้องมองรูปนั้นด้วยความกำหนดหมายในใจ(มนสิการ)ด้วย ความประจวบเหมาะอย่างนี้ แปลได้ว่า appropriate impact อนึ่ง โปรดสังเกตคำว่า ภาคของวิญญาณ เมื่อตากระทบรูปเกิดการรับรู้ว่าได้เห็น ท่านใช้คำว่า ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว แปลว่า ภาค(หรือส่วน)ของวิญญาณอันเกิดจากการกระทบกันนั้นปรากฏ MLS. แปลคำนี้ว่า appearance of the appropriate section of consciousness แสดงว่าการทำหน้าที่รับรู้ในขั้นของการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เป็นวิญญาณอีกส่วนหนึ่ง ไม่ใช่วิญญาณที่เป็นอุปาทานขันธ์ (คัมภีร์กถาวัตถุใช้คำว่า วิญฺญาณภาว แทนคำว่า วิญฺญาณภาค) เรื่องนี้ ขอท่านผู้รู้โปรดช่วยพิจารณา

พระสารีบุตรอธิบายต่อไปว่า

"ภาคของวิญญาณอันเกิดจากการกระทบกันระหว่างใจกับธัมมารมณ์เกิดขึ้นโดยอาการอย่างนี้ รูปแห่งความเป็นเช่นนั้น คือรูปที่เป็นอุปาทานขันธ์ เวทนาแห่งความเป็นเช่นนั้น คือเวทนาที่เป็นอุปาทานขันธ์ สัญญาแห่งความเป็นเช่นนั้น คือสัญญาที่เป็นอุปาทานขันธ์ สังขารแห่งความเป็นเช่นนั้น คือสังขารที่เป็นอุปาทานขันธ์ วิญญาณแห่งความเป็นเช่นนั้น คือวิญญาณที่เป็นอุปาทานขันธ์"

คำว่า "แห่งความเป็นเช่นนั้น" แปลจากคำว่า ตถาภูตสฺส ซึ่งหมายถึงการประกอบกันเข้าเป็นขันธ์ 5 แต่ละอย่าง จะเห็นได้ว่า เมื่อใจกับธัมมารมณ์กระทบกันเกิดภาควิญญาณ ก็เกิดอุปาทานขันธ์ได้ทั้ง 5 ขอแสดงด้วยแผนภาพประกอบ ดังนี้

ปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องของอุปาทานขันธ์ 5

พระสาริบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยอ้างพระพุทธดำรัสว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท

แล้วอธิบายว่า ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบาท) เหล่านี้ ก็คืออุปาทานขันธ์ 5 ความพอใจ (ฉันทะ) ความอาลัย (อาลยะ) ความยินดี (อนุนยะ) ความหมกมุ่น (อัชโฌสานะ) ในอุปาทานขันธ์ 5 คือทุกขสมุทัย การกำจัด-การละความกำหนัดติดใจ (ฉันทราควินยะ-ฉันทราคปหานะ) ในอุปทานขันธ์ 5 ได้คือทุกขนิโรธ

พระสาริบุตรกล่าวว่า เมื่อภิกษุปฏิบัติตามนี้ ก็เป็นอันว่าได้เจริญในคำสอนของพระพุทธองค์

มหาสาโรปมสูตร

ลาภสักการะชื่อเสียงคือกิ่งใบของพรหมจรรย์

(347) ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ หลังจากพระเทวทัตตีจากพระพุทธองค์(ไปตั้งคณะสงฆ์ใหม่)ไม่นาน พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ประทานพระโอวาทว่า บางคนออกบวชด้วยศรัทธา เห็นทุกข์เป็นภัยครอบงำชีวิต หวังดับทุกข์ให้ได้ เมื่อบวชเข้ามาแล้ว เกิดลาภสักการะชื่อเสียง ก็ยินดีลำพองใจ(อิ่มใจ,เต็มปรารถนา)กับลาภสักการะชื่อเสียงนั้น ยกตนข่มผู้อื่นด้วยเรื่องลาภสักการะชื่อเสียง เห็นคนอื่นต่ำต้อย

ด้อยศักดิ์ มัวเมา ประมาท เป็นทุกข์ (ลาภ หมายถึงปัจจัย 4 สักการะ หมายถึงลาภที่เขาจัดแจงถวายด้วยความเคารพบูชา ชื่อเสียง แปลจากคำว่า สิโลโก (การพูดยกย่องสรรเสริญ)

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เห็นต้นไม้มีแก่นยืนต้นอยู่ แต่เขาไม่สนใจแก่น กระพี้ เปลือก สะเก็ด เขาตัดเอาแต่กิ่งและใบไป โดยเข้าใจว่า กิ่งและใบเป็นแก่น คนตาดีมองเห็นเขาทำอย่างนั้น ก็จะบอกได้ว่า บุรุษนี้ไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบ งานที่ต้องอาศัยไม้แก่นของเขา ก็ย่อมล้มเหลว คนบางคนที่เข้ามาบวชด้วยศรัทธาก็เหมือนกัน เห็นว่าทุกข์เป็นภัยครอบงำชีวิต ก็หวังถึงความสิ้นทุกข์ ครั้นบวชแล้ว เกิดลาภสักการะชื่อเสียง ก็ยินดีลำพองใจกับลาภสักการะชื่อเสียง ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะชื่อเสียง มัวเมาประมาท เป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเช่นนี้เราเรียกว่า ได้ถือเอากิ่งและใบของพรหมจรรย์ ถึงปลายทางแค่กิ่งและใบของพรหมจรรย์"

ศีลคือสะเก็ดของพรหมจรรย์

(348) ตรัสต่อไปว่า คนบางคนบวชด้วยศรัทธา หวังดับทุกข์เหมือนกัน บวชเข้ามาแล้ว เกิดลาภสักการะชื่อเสียงเหมือนกัน แต่เขาไม่ยินดีลำพองใจกับลาภสักการะชื่อเสียง ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะชื่อเสียง เห็นคนอื่นมีบาปธรรม ไม่มัวเมาประมาทกับลาภสักการะชื่อเสียง เอาดีทางมีศีลได้สำเร็จ เขายินดีลำพองใจกับการที่ตนเองมีศีล ยกตนข่มผู้อื่นด้วยเรื่องศีล

และกัลยาณธรรม มัวเมาประมาท เป็นทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เห็นต้นไม้มีแก่นยืนต้นอยู่ ไม่สนใจแก่น กระพี้ เปลือก ถากเอาแต่สะเก็ดไม้ไป โดยเข้าใจว่าเป็นแก่น คนตาดีเห็นเขาทำอย่างนั้น ก็จะบอกได้ว่า บุรุษนี้ไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ เปลือก...ถากเอาแต่สะเก็ดไม้ไปโดยเข้าใจว่าเป็นแก่น... งานที่ต้องทำด้วยไม้แก่นของเขาย่อมจะล้มเหลว คนบางคนที่เข้ามาบวชด้วยศรัทธาก็เหมือนกัน...ไม่มัวเมาประมาทกับลาภสักการะชื่อเสียง มีความสำเร็จในทางมีศีล แต่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยศีลและกัลยาณธรรม มัวเมาประมาทกับการมีศีล เป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเช่นนี้ เราเรียกว่า ได้สะเก็ดของพรหมจรรย์ไป ถึงที่สุดของพรหมจรรย์แค่สะเก็ดเท่านั้น"

สมาธิคือเปลือกของพรหมจรรย์

(349) ตรัสต่อไปว่า คนบางคนบวชด้วยศรัทธา หวังสิ้นทุกข์ เกิดลาภสักการะชื่อเสียงก็ไม่มัวเมาประมาท มีศีลเพียบพร้อมก็ไม่ลำพองใจยินดี ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาประมาทกับศีล เขาประสบความสำเร็จในการได้สมาธิ แต่ยกตนข่มผู้อื่นในเรื่องสมาธิ เห็นภิกษุอื่นมีจิตไม่ตั้งมั่น ตั้งจิตไว้ผิด เขามัวเมาประมาท เป็นทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เห็นต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ แต่ไม่สนใจแก่นและกระพี้ ถากเอาแต่เปลือกไปโดยเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้

คนดาดีเห็นเขาทำอย่างนั้น ก็บอกได้ว่า บุรุษนี้ไม่รู้จักแก่นไม้ ไม่รู้จักกระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบไม้ ถากเอาแต่เปลือกไม้ไปโดยคิดว่าเป็นแก่น... งานที่ต้องอาศัยไม้แก่นของเขาก็ย่อมล้มเหลว คนบางคนที่บวชด้วยศรัทธาก็เหมือนกัน...หวังสู่ความสิ้นทุกข์ บวชเข้ามาแล้วเกิดลาภสักการะชื่อเสียง ไม่หลงยินดีลำพองใจ... มีศีลและเกิดความยินดีพอใจ แต่ก็ไม่ถึงกับลำพองใจ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น...ประสบความสำเร็จในการได้สมาธิ มีความยินดีลำพองใจกับการได้สมาธิ ยกตนข่มผู้อื่น... มัวเมาประมาทกับการได้สมาธิ เป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเช่นนี้ เราเรียกว่า ได้ถือเอาเปลือกของพรหมจรรย์ และถึงที่สุดแค่เปลือกของพรหมจรรย์"

ญาณทัสสนะคือกระพี้ของพรหมจรรย์

(350) ตรัสว่า บางคนออกบวชด้วยศรัทธา มุ่งสู่ความดับทุกข์ ไม่ยินดีลำพองใจกับลาภสักการะชื่อเสียง กับศีล กับสมาธิที่ตนมีเพียบพร้อม ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยเรื่องเหล่านั้น ได้ญาณทัสสนะแล้ว ยินดีลำพองใจ ยกตนข่มผู้อื่นด้วยญาณทัสสนะนั้นว่าตนรู้ตนเห็น คนอื่นไม่รู้ไม่เห็น(ด้วยญาณ) มัวเมาประมาทเป็นทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้แสวงหาแก่นไม้ เห็นต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ แต่ก็ไม่สนใจแก่น ถากเอาแต่กระพี้ไปโดยเข้าใจว่าเป็นแก่น คนดาดีมองเห็นก็จะบอกได้ว่า บุรุษนี้ไม่รู้จักแก่น กระพี้ เปลือก สะเก็ด

กิ่งและใบไม้...งานที่ต้องการอาศัยไม้แก่นของเขาย่อมล้มเหลว คนบางคนที่ออกบวชมุ่งสู่ความสิ้นทุกข์ก็เหมือนกัน ไม่ยินดี ลำพองใจกับการมีลาภสักการะชื่อเสียง กับการมีศีล กับการได้สมาธิ...เมื่อไม่มัวเมาประมาทก็ได้ญาณทัสสนะ แล้วยินดีลำพองใจ ยกตนข่มผู้อื่น...มัวเมาประมาทกับญาณทัสสนะนั้น เป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเช่นนี้ เราเรียกว่า ได้ถือเอากระพี้ของพรหมจรรย์ ไปถึงที่สุดแค่กระพี้ของพรหมจรรย์"

วิมุตติ คือแก่นของพรหมจรรย์

(351) พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นต่อไปว่า

บางคนออกบวชด้วยศรัทธา มุ่งสู่ความดับทุกข์ทั้งปวง เมื่อบวชแล้ว เกิดลาภสักการะชื่อเสียง แต่เขาไม่ยินดี ไม่ลำพองใจกับลาภสักการะชื่อเสียง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาประมาท เพราะลาภสักการะชื่อเสียงนั้น เมื่อไม่ประมาท ก็ยังศีลให้ถึงพร้อมได้

เขายินดีกับความมีศีล แต่ไม่ลำพองใจ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาประมาทเพราะความมีศีลนั้น เมื่อไม่ประมาท ก็ยังสมาธิให้ถึงพร้อมได้

เขายินดีกับการได้สมาธิ แต่ไม่ลำพองใจ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาประมาทเพราะการได้สมาธินั้น เมื่อไม่ประมาท ก็ได้ญาณทัสสนะ

เขายินดีกับการได้ญาณทัสสนะ แต่ไม่ลำพองใจ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาประมาทเพราะการได้ญาณทัสสนะนั้น เมื่อ

ไม่ประมาทก็บรรลุสมยวิโมกข์ (หมายถึงรูปาวจรสมาบัติ 4 อรูปาวจรสมาบัติ 4) แต่สมยวิมุตติ(ภาวะที่จิตหลุดพ้นด้วยสมาบัติ) ก็ยังอาจเสื่อมได้ ถ้าเขาได้บรรลุอสมยวิโมกข์ (มรรคผลนิพพาน) โอกาสที่จะเสื่อมจากความหลุดพ้นนั้นก็เป็นไปไม่ได้

ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เสาะแสวงหาแก่นไม้ เห็นต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ ก็ถากเอาแต่แก่นโดยรู้ว่าเป็นแก่น คนดาดีเห็นเข้า ก็พูดได้ว่า เขารู้จักทั้งแก่น กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบไม้...แน่นอนว่า บุรุษนี้ย่อมประสบความสำเร็จในงานที่ต้องการไม้แก่น"

(352) ท้ายสุดแห่งพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ด้วยเหตุฉะนี้ พรหมจรรย์นี้ จึงมิใช่มีลาภสักการะชื่อเสียงเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ แต่พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตติอันไม่ผันแปร(อกุปฺปา)เป็นอานิสงส์ เป็นแก่น เป็นที่สุด"

จูฬสาโรปมสูตร

ตำนานประวัติครูทั้ง 6

ครูทั้ง 6 หรือศาสดาเจ้าลัทธิร่วมสมัยพุทธกาล 6 ท่าน คือ 1. ปูรณะ กัสสปะ 2. มักขลิ โคสาล 3. อชิตะ เกสกัมพล 4. ปกุธะ กัจจายนะ 5. สัญชัย เวลัฏฐบุตร 6. นิครนถ์ นาฏบุตร

อรรถถาแห่งจูฬสาโรปมสูตร อธิบายให้เห็น
สถานภาพและประวัติของแต่ละท่าน (ในเชิงตำนาน
บอกเล่า) ดังนี้

ท่านทั้ง 6 เป็นเจ้าหมู่ (สมิโน) คือเป็นใหญ่ใน หมู่นักบวชลัทธิเดียวกัน เป็นเจ้าคณะ(คณิโก) คณะ ในที่นี้หมายถึงหมู่นักบวชด้วยกัน เป็นคณาจารย์ (คณาจริยา) คือเป็นอาจารย์อบรมสั่งสอนหมู่คณะ นักบวชในสังกัด มีชื่อเสียงมียศ คือ มีคนรู้จักกว้าง ขวางเป็นที่เคารพยกย่อง เป็นเจ้าลัทธิ (ติตฺถกรา) ได้ รับการยอมรับว่าเป็นคนดี ทำประโยชน์ เป็นสัตบุรุษ (สาธุสมฺมตา)

ปูรณะ กัสสปะ (ปูรโณเป็นชื่อ กสฺสโปเป็น โคตร) เป็นทาสคนที่ 100 ของตระกูลหนึ่ง เขาตั้งชื่อให้ ว่า ปูรณะ ให้มีความหมายว่า คนเต็มจำนวนร้อย และยกไว้เป็นทาสมงคล ซึ่งจะทำงานหรือไม่ทำงาน ก็ ไม่มีใครว่า ปูรณะไม่เห็นประโยชน์ที่จะอยู่ที่นั่นจึงหนีไป ระหว่างทางเขาถูกโจรชิงเอาผ้านุ่งไปหมด เขาคิดไม่ถึง เรื่องการปกปิดร่างกายด้วยใบไม้หรือหญ้า เดินเปลือย กายเข้าไปยังหมู่บ้านหนึ่ง คนทั้งหลายเห็นเข้า ก็คิด กันไปว่า เป็นพระอรหันต์ชั้นยอด ต่างนำอาหาร หวานคาวไปทำบุญด้วย ปูรณะเองก็คิดว่าที่ตนได้รับ การเคารพบูชาอย่างนั้นก็เพราะการไม่นุ่งผ้า ตั้งแต่นั้น

มาก็ไม่นุ่งผ้าอีกเลย บรรพชาตามแบบของเขาจึงเริ่มด้วยการไม่นุ่งผ้า ต่อมาก็มีคนบวชตามด้วยการเปลือย เพิ่มจำนวนเป็น 400-500 คนตามลำดับ

มักขลิ โคสาล (มกฺขลิเป็นชื่อ โคสาโลเป็นชื่อรอง มีความหมายว่า เกิดในคอกวัว) เป็นนักบวชชีเปลือย เหมือนกับปูรณะ กัสสปะ แต่เป็นอีกเจ้าลัทธิหนึ่ง เล่ากันว่า วันหนึ่งเขาถือหม้อน้ำมันเดินไปบนพื้นเลอะโคลน นายกำชับว่า อย่าลื่นนะพ่อคุณ เขาก็เผลอลื่นล้มจนได้ความที่กลัวนายดุด่า เขาจะวิ่งหนี แต่นายฉวยชายผ้าเขาไว้ทัน เขายอมทิ้งผ้าหนีนายตั้งแต่วันนั้น แล้วชีวิตก็ดำเนินไปอย่างปูรณะ กัสสปะ ทุกประการ

อชิตะ เกสกัมพล (อชิโตเป็นชื่อ เกสกมฺพโลเป็นชื่อรอง) เขานุ่งห่มผ้าที่ทำด้วยผมมนุษย์ คนทั้งหลายจึงเรียกว่าเกสกัมพล ผ้าเกสกัมพลเป็นผ้าชั้นเลวที่สุด ใช้ยามหนาวก็ยิ่งหนาว ใช้ยามร้อนก็ยิ่งร้อน สีก็ทราม กลิ่นก็เหม็น สัมผัสไม่สบาย

ปกุธะ กัจจายนะ (ปกุโธเป็นชื่อ กจฺจายโนเป็นโคตร) เจ้าลัทธิผู้นี้ ปฏิเสธน้ำเย็น ถ่ายอุจจาระไม่ยอมใช้น้ำ เว้นแต่ได้น้ำร้อนหรือน้ำข้าว เมื่อจำเป็นต้องเดินผ่านแม่น้ำหรือเดินลุยน้ำในทาง เขาจะถือว่าศีลขาด ต้องก่อทรายเป็นสถูปอธิษฐานศีล แล้วจึงเดินต่อไป

สัญชัย เวลัฏฐบุตร (สญฺชโยเป็นชื่อ เรียกกัน

ว่า เวลฏฐปุตฺโต เพราะบิดาชื่อเวลัฏฐะ) เจ้าลัทธิผู้นี้ไม่มีประวัติบอกเล่า

นิครนถ์ นาฏบุตร (ชื่อนิคนฺโถ เรียกตามความหมายที่ตั้งตนเป็นผู้ไม่มีกิเลสร้อยรัด ไม่มีกิเลสพัวพัน คนทั้งหลายเรียกว่านาฏปุตฺโต เพราะเป็นบุตรของนักฟ้อน) ไม่มีประวัติบอกเล่าในอรรถกถานี้

สงสัยครูทั้ง 6 บรรลุธรรมจริงแท้แค่ไหน

(353-358) วันหนึ่ง พราหมณ์ชื่อปิงคลโกจฉะ เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ ณ วัดเชตวัน หลังจากทักทายกันตามธรรมเนียมแล้ว เขาได้กราบทูลขึ้นว่า พวกสมณพราหมณ์เจ้าลัทธิ ๖ ท่าน คือ ปูรณะ กัสสปะ, มักขลิ โคสาล, อชิตะ เกสกัมพล, ปกุธะ กัจจายนะ, สัญชัย เวลัฏฐบุตร และนิครนถ์ นาฏบุตร ได้รู้แจ้งเห็นจริง (ตรัสรู้ธรรม) ตามที่กล่าวอ้างทุกคน หรือว่าทุกคนไม่มีใครได้บรรลุธรรมอะไรเลย หรือว่าบางท่านก็ได้ตรัสรู้จริง บางท่านก็ไม่ได้ตรัสรู้จริง

พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบเรื่องนั้นโดยตรง ไม่ให้พราหมณ์ติดใจในเรื่องนั้น แต่ให้ตั้งใจฟังธรรมของพระองค์ (ให้ฟังแล้วพิจารณาดูเอง)

ทรงแสดงธรรมด้วยข้ออุปมาเรื่องบุรุษแสวงหาแก่นไม้เหมือนในมหาสาโรปมสูตร ตั้งแต่เห็นกิ่งและใบเป็นแก่น เห็น

สะเก็ดเป็นแก่น เห็นเปลือกเป็นแก่น เห็นกระพี้เป็นแก่น จนถึงเห็นแก่นเป็นแก่น ตามลำดับ ทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า ผู้ออกบวชก็เหมือนกัน คือ

- นักบวชติดในลาภสักการะชื่อเสียง เหมือนคนเห็นกิ่งและใบไม้เป็นแก่นไม้
- นักบวชติดในศีล เหมือนคนเห็นสะเก็ดไม้เป็นแก่นไม้
- นักบวชติดในสมาธิ เหมือนคนเห็นเปลือกไม้เป็นแก่นไม้
- นักบวชติดในญาณทัสสนะ(อภิญญา)เหมือนคนเห็นกระพี้ไม้เป็นแก่นไม้

รูปฌาน - อรูปฌาน ประเสริฐกว่าญาณทัสสนะ

(ญาณทัสสนะ ตามศัพท์แปลว่า การหยั่งรู้หยั่งเห็น ในที่นี้หมายถึงทิพยจักษุ ซึ่งเป็นโลกิยอภิญญาข้อที่ 5 (โลกิยอภิญญา 5 คือ 1. อิทธิวิธิ (แสดงฤทธิ์ได้) 2. ทิพยโสต (หูทิพย์) 3. เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ใจผู้อื่นได้) 4. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) 5. ทิพยจักษุ (ตาทิพย์) มีคำอธิบายในพระบาลีว่า โลกิยอภิญญา เกิดจากการเจริญสมาธิโดยการมนสิการอาโลกสัญญา(เพ่งแสงสว่างเป็นนิมิต) อธิษฐานทิวาสัญญา(กำหนดหมายว่าเป็นกลางวัน) ทำใจให้ปราศจากนิวรณ์ 5 ฝึกจิตใจให้เกิดความสว่าง ผลที่เกิดจากการเจริญสมาธิประเภทนี้ คือได้อภิญญาที่เป็นโลกิยะ หรือแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้นั่นเอง คำว่าญาณทัสสนะ หมายถึงเฉพาะทิพยจักษุก็มี หมายถึงโลกิย

อภิญญาทั้ง 5 ก็มี สมัยปัจจุบัน เรียกความสามารถพิเศษประเภทอภิญญา 5 ว่า ESP (Extrasensory Perception) ส่วน MLS. แปลญาณทัสสนะว่า Knowledge and Vision)

(359) พระพุทธองค์ตรัสถึงนักบวชประเภทที่ 5 ว่า ได้แก่ผู้ไม่ติดในลาภสักการะชื่อเสียง ไม่ติดในศีล ไม่ติดในสมาธิ ไม่ติดในญาณทัสสนะ เมื่อไม่ติดในญาณทัสสนะ ก็เพียรทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่สูงกว่าประณีตกว่าญาณทัสสนะ

ธรรมที่สูงกว่าประณีตกว่าญาณทัสสนะ คือ รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 แต่ละขั้น จนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ และสิ้นอาสวะ (ฌานสูงกว่าประณีตกว่าญานทัสสนะ เพราะเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา)

นักบวชประเภทนี้ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เห็นต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ ก็ถากเอาแก่นไม้ไปโดยรู้ว่าเป็นแก่นไม้ งานที่ต้องอาศัยแก่นไม้ของเขาก็ย่อมสำเร็จสมปรารถนา

(360) ตรัสย้ำว่า อานิสงส์แห่งพรหมจรรย์ (คือพระพุทธศาสนา) นี้ ไม่ได้อยู่ที่ลาภสักการะชื่อเสียง ไม่ได้อยู่ที่ศีล สมาธิ และญาณทัสสนะ แต่อยู่ที่เจโตวิมุตติอันไม่แปรเปลี่ยนเป็นอื่นได้ (อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ)

พราหมณ์ปิงคลโกจฉะได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงดังนี้ก็หมดความสงสัยโดยสิ้นเชิง เขาได้กราบทูลขอเป็นอุบาสกตลอดชีวิตตั้งแต่วันนั้น

จบโอปัมมวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มหายมกวรรค

จูฬโคสิงคสาลสูตร

ตัวอย่างการอยู่ร่วมกันของพระอริยเจ้า

(361) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระวิหารคิญชกาวสถะ ในหมู่บ้านนาทิกะ ขณะที่พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ อยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน (ในป่านี้มีต้นสาละใหญ่ซึ่งมีค่าคบเหมือนเขาโค) เย็นวันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จออกจากที่ประทับหลีกเร้น เข้าไปยังป่าแห่งนั้น ถูกคนเฝ้าป่า (ทายบาล) ขัดขวางจะไม่ให้เสด็จเข้าไป เพราะไม่รู้ว่าเป็นพระพุทธองค์ และเกรงว่าจะเป็นการรบกวนความสงบสุขของพระเถระทั้งสาม พระ

อนุรุทธะแว่วได้ยินก็ออกมารับเสด็จ และแนะนำให้คนเฝ้าป่ารู้จักพระพุทธองค์ จากนั้นก็ไปตามพระนันทิยะและพระกิมิละออกมารับเสด็จพร้อมกัน องค์หนึ่งรับบาตรและจีวรของพระพุทธองค์ องค์หนึ่งปูอาสนะ องค์หนึ่งตั้งน้ำล้างพระบาท หลังจากพระพุทธองค์ประทับนั่งบนอาสนะและทรงล้างพระบาทแล้ว พระเถระทั้งสามจึงถวายบังคมและนั่งเฝ้า

พระกิมิละ - พระกิมพิละ?

เรื่องราวเริ่มต้นของพระสูตรนี้ เหมือนเรื่องราวในโกสัมพิขันธกะ (ดูเล่ม 3 หน้า 271) เป็นอย่างมาก ชวนให้เข้าใจได้ว่า เป็นคราวเดียวกัน

กล่าวคือ พระเถระในเรื่องมี 3 รูปเหมือนกัน ต่างกันแต่รูปที่ 3 ซึ่งในโกสัมพิขันธกะเป็นพระกิมพิละ ในพระสูตรนี้เป็นพระกิมิละ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้าไปยังป่าที่อยู่ของพระเถระทั้งสาม ก็ถูกคนเฝ้าป่าขัดขวางไม่ให้เสด็จเข้าไปเหมือนกัน และพระอนุรุทธะได้ยินเข้า ก็ออกมารับเสด็จเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระพุทธองค์ได้เสด็จไปประทับที่หมู่บ้านนาทิกะหลายคราว จึงเป็นไปได้เหมือนกันที่จะไม่ใช่เรื่องเดียวกันคราวเดียวกัน ข้อที่น่าสังเกต คือ

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์เสด็จจากพระวิหารคิญชกาวสถะในหมู่บ้านนาทิกะ ไปยังป่าโคสิงคสาลวัน ส่วนในโกสัมพิขันธกะ เสด็จจากหมู่บ้านพาลกโลณการกะไปยังป่าปาจีนวังสทายวัน ทั้งสองป่านี้ เป็นที่อยู่ของพระอนุรุทธะและเพื่อนพรหมจรรย์

จึงเป็นไปได้ว่า ป่าโคสิงคสาลวันกับป่าปาจีนวังสทายวัน เป็นคนละป่ากัน และเป็นไปได้อีกว่า การเสด็จสู่ป่าทั้งสองนั้นเกิดขึ้นต่างคราวกัน ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็เป็นไปได้อีกว่า ที่ป่าโคสิงคสาลวัน มีพระเถระชื่อกิมิละ แต่ฉบับยุโรปเป็นกิมพิละ(เหมือนในโกสัมพิขันธกะ) และอรรถกถาแห่งจูฬโคสิงคสาลสูตรนี้ ก็เป็นกิมพิละ พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนของสุชีพ ปุญญานุภาพ ก็เป็นกิมพิละ

ที่น่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระดำรัสถามเรื่องความเป็นอยู่และคำกราบทูลของพระเถระทั้งสามเหมือนกันทั้งในพระสูตรนี้และในโกสัมพิขันธกะ

(362) พระพุทธองค์ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ของพระเถระทั้งสามว่า พอทนอยู่หรือ ชีวิตยังพออยู่ได้หรือ ไม่ลำบากด้วยอาหารการฉันหรือ (พระอนุรุทธะมีอายุพรรษามากกว่าอีก 2 รูป จึงทรงระบุชื่อท่านเมื่อทรงไถ่ถาม โดยใช้คำพหูพจน์ว่า อนุรุทฺธา)

เมื่อตรัสถามเรื่องการอยู่การฉันแล้ว ก็ตรัสถามต่อไปว่า ยังพร้อมอกพร้อมใจ ยิ้มแย้มต่อกัน ไม่บาดหมางกัน อยู่กันเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยสายตารักใคร่ปรองดองกันดีอยู่หรือ พระอนุรุทธะกราบทูลว่า อยู่กันด้วยดีทุกอย่าง

ตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร?

(363-364) พระอนุรุทธะกราบทูลว่า เป็นเพราะข้าพระองค์มีความนึกคิดในใจว่า เป็นลาภเป็นโชคดีที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์อย่างนี้ ไม่ว่าจะทำพูดคิดอะไร ก็จะเป็นไปด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์เหล่านี้ทั้งต่อหน้าและลับหลัง และนึกอยู่เสมอว่า จะไม่ทำอะไรตามใจตน (สกำ จิตฺตำ นิกฺขิปิตฺวา-เก็บจิตของตนไว้) จะทำให้ถูกใจ(จิตฺตสฺสวเสน วตฺเตยฺยำ- ประพฤติตามอำนาจจิต)ของท่านเหล่านี้ เมื่อประพฤติอยู่อย่างนี้ แม้พวกข้าพระองค์จะมีกายต่างกัน แต่จิตเห็นจะเป็นอันเดียวกัน

พระนันทิยะและพระกิมิละ ก็กราบทูลอย่างเดียวกัน

พระพุทธองค์ตรัสถามอีกว่า พวกเธอไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งตรง (ปหิตตฺตา-มีตนอันส่งไปแล้ว) หรือไม่ เมื่อพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ได้อยู่กันอย่างไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งตรงอยู่เสมอ ก็ตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นได้ เพราะอะไร

พระอนุรุทธะกราบทูลว่า จำเดิมแก่กลับจากบิณฑบาตใครกลับมาก่อน ก็จะทำหน้าที่ปูอาสนะ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ ผู้กลับทีหลัง ทำหน้าที่เก็บกวาดหลังจากฉันเสร็จ อาหารเหลือจากฉันจะทิ้งในที่ที่ไม่มีพืชหรือในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์

ใครเห็นหม้อน้ำฉันน้ำใช้หรือหม้อน้ำชำระ(ในเวจกุฎี)พร่องน้ำ ก็จะตักน้ำไปใส่ ถ้าหิ้วน้ำไม่ไหวก็จะกวักมือเรียกกันมาช่วยยกโดยไม่เจาะจงให้เป็นการรบกวนองค์ใดองค์หนึ่ง(ใครเห็นสัญญาณมือก่อนก็จะรีบไปช่วยทันที) และทุกวันที่ 5 (ปญฺจาหิกํ-หมายถึงวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำ 8 ค่ำ) ก็จะนั่งสนทนาธรรมกันตลอดคืนยังรุ่ง

(365) พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาในความเพียร-ความมุ่งมั่นของพระเถระทั้งสาม แล้วตรัสถามว่า ได้บรรลุญาณทัสสนะวิเศษที่สามารถทำตนให้เป็นอริยะ(อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส)หรือไม่

ญาณทัสสนะวิเศษ ในที่นี้ เป็นธรรมอันยิ่งยวด (อุตริมนุสธรรม) เป็นธรรมสำหรับอยู่สบาย (ผาสุวิหาร) หมายถึง รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 สัญญาเวทยิตโรธสมาบัติ และความดับสิ้นอาสวะด้วยปัญญา พระอนุรุทธะกราบทูลว่า ท่านและเพื่อนอีก 2 รูป ได้บรรลุแล้ว ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสอนุโมทนาอีกครั้ง

พระอนุรุทธะรู้ภูมิธรรมของเพื่อนทางจิต

(366) พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่พระเถระทั้งสามแล้วก็เสด็จลุกจากไป หลังจากส่งเสด็จแล้ว พระนันทิยะและพระกิมิละก็เรียนถามพระอนุรุทธะว่า พวกกระผมเคยกราบเรียนเรื่องการบรรลุธรรมของตนเองให้ท่านฟังหรือ ท่านจึงได้กราบทูลว่า พวกกระผมได้บรรลุธรรมนั้นๆ

พระอนุรุทธะตอบว่า หามิได้ แต่กำหนดรู้ได้ด้วยใจ (เจตสา เจโต ปริจฺจ วิทิโต) ว่าท่านต่างก็ได้สมาบัติสำหรับอยู่กัน(วิหารสมาบัติ)อย่างนี้ๆ และได้ทราบจากเทวดาอีกทางหนึ่ง เมื่อพระ

พุทธองค์ตรัสถาม จึงได้กราบทูลไปตามที่ทราบ

ประโยชน์เกื้อกูลที่เกิดขึ้นจากพระอรหันต์

(367-368) กล่าวถึงยักษ์ตนหนึ่ง ชื่อ ปรชน (ชื่อเต็มคือ ทีฆปรชน-อรรถกถากล่าวว่า ทีฆะ หมายถึงยักษ์เสนาบดี ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนยักษ์ 28 ตน ปรชนเป็นชื่อของยักษ์นั้น เมื่อเห็นพระเถระทั้งสองกล่าวกะพระอนุรุทธะอย่างนั้น ก็อยากจะเปิดเผยคุณวิเศษของพระเถระทั้งสามให้ปรากฏไปทั่วจนถึงพรหมโลก) ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลว่า เป็นลาภเป็นโชคดีของชาววัชชี (แสดงว่านาทิกคามอยู่ในแคว้นวัชชี) ที่พระพุทธองค์มาประทับอยู่ และพระเถระทั้งสามพำนักอยู่ที่นี่ เสียงกราบทูลของยักษ์ปรชนได้ยินถึงภุมมเทวดา ภุมมเทวดาก็ประกาศต่อ เทพชั้นจาตุมหาราชได้ยินก็ประกาศต่อ คำกราบทูลนั้นส่งทอดต่อไปยังเทพชั้นดาวดึงส์...ชั้นยามา...ชั้นดุสิต...ชั้นนิมมานรดี...ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี และเทพพรหมกายิกา ตามลำดับ ชั่วครู่เดียวเท่านั้น คำกราบทูลของยักษ์ปรชนก็รู้ไปทั่วพรหมโลก

พระพุทธองค์ตรัสแก่ยักษ์ปรชน (ทรงเรียกว่าทีฆะ) ว่า ถูกแล้ว กุลบุตรทั้งสามนั้น ออกบวชจากครอบครัวใด...จากวงศ์ตระกูลใด...จากบ้านใด...จากนิคมใด...จากนครใด...จากชนบท (ท้องถิ่น) ใด ถ้าครอบครัว วงศ์ตระกูล บ้าน นิคม นคร และชนบทนั้นๆ มีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้งสามนั้น ก็จะได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุขไปชั่วกาลนาน รวมไปถึงกษัตริย์

พราหมณ์ แพศย์ ศูทร โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ถ้ามีจิตเลื่อมใสระลึกถึงกุลบุตรทั้งสามนั้น ก็จะได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุขไปชั่วกาลนาน

ตรัสอีกว่า

"ทีฆะ! จงดูเถิด กุลบุตรทั้งสามนี้ ปฏิบัติแล้วก็เพียงเพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย"

มหาโคสิงคสาลสูตร

ภิกษุทำให้ป่างามด้วยธรรม

(369-374) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน พร้อมด้วยพระเถระผู้มีชื่อเสียงมากรูป คือพระสาริบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระเรวตะ พระอานนท์ และอีกหลายรูป

เย็นวันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะ ออกจากพักหลีกเร้น (เข้าฌาน) ชวนพระมหากัสสปะไปหาพระสาริบุตรเพื่อฟังธรรม มีพระอนุรุทธะไปด้วย พระอานนท์เห็นเข้า ก็ชวนพระเรวตะไป

สมทบ

พระสาริบุตรเห็นพระเรวตะกับพระอานนท์แต่ไกล เมื่อมาถึงจึงประเดิมถามก่อนว่า ท่านอานนท์เป็นผู้อุปัฏฐากใกล้ชิดพระบรมศาสดามาก็ดีแล้ว ขอถามว่า ป่าโคสิงคสาลวันชวนรื่นรมย์ในราตรีแจ่มกระจ่าง ดอกสาละบานสะพรั่งเต็มลำต้น หอมดังกลิ่นทิพย์ ภิกษุประเภทไหนหนอ ยิ่งจะเพิ่มความงามให้ป่านี้

ดอกสาละ ออกตามลำต้น สีชมพูอมเหลืองและแดง
กลีบดอก 5-6 กลีบ แข็ง หักง่าย กลิ่นหอมแรง

คำถามเดียวกันนี้ พระสาริบุตรใช้ถามทั้งพระเรวตะ พระอนุรุทธะ พระมหากัสสปะ และพระมหาโมคคัลลานะ ตามลำดับ ซึ่งพระเถระแต่ละรูปได้ตอบไปตามปฏิปทาของตนที่มีอย่างโดดเด่น คือ

พระอานนท์ตอบว่า ได้แก่ ภิกษุผู้พหูสูต สดับตรับฟังซึ่งธรรมอันงามบริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้มาก แล้วจำไว้ ท่องไว้ ใคร่ครวญ

ทำความเข้าใจ แสดงให้พุทธบริษัทด้วยกันฟังเพื่อการละกิเลส

พระเรวตะตอบว่า ได้แก่ ผู้ยินดีในการเข้าฌาน (หลีกเร้น) เจริญสมถะและวิปัสสนา อยู่ในเรือนว่าง (สุญญาคาร) (ชื่อเรวตะมี 2 รูป คือ ขทิรวนิยเรวตะ(น้องชายพระสารีบุตร) และกังขาเรวตะ ในที่นี้คือกังขาเรวตะ ซึ่งได้เอตทัคคะทางเข้าฌาน)

พระอนุรุทธะตอบว่า ได้แก่ภิกษุผู้ใช้ทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ตรวจดูโลกพันหนึ่ง ดุจดังขึ้นบนปราสาทหรูมองลงมาดูกงจำนวนพัน (อรรถกถากล่าวว่า มีโลกธาตุประมาณพันหนึ่งเท่านั้นที่พระอนุรุทธะมีกิจเกี่ยวข้องตรวจดู ความจริง วิสัยทิพยจักษุของท่านกว้างไกลเป็นแสนๆ จักรวาล)

พระมหากัสสปะตอบว่า ได้แก่ภิกษุผู้ถืออยู่ป่า-สรรเสริญการอยู่ป่าตลอดชีวิต ถือบิณฑบาต-สรรเสริญการบิณฑบาตตลอดชีวิต ถือ(ใช้)ผ้าบังสุกุล-สรรเสริญการถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ถือ(ใช้)ไตรจีวร-สรรเสริญการถือไตรจีวรตลอดชีวิต มักน้อย-สรรเสริญความเป็นผู้มักน้อย สันโดษ-สรรเสริญความเป็นผู้สันโดษ เป็นผู้อยู่วิเวก-สรรเสริญความเป็นผู้อยู่วิเวก เป็นผู้ไม่คลุกคลี(กับหมู่คณะ)-สรรเสริญความเป็นผู้ไม่คลุกคลี เป็นผู้ระดมเพียร-สรรเสริญความเป็นผู้ระดมเพียร ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ-สรรเสริญความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมนั้นๆ

พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ได้แก่การที่ภิกษุ 2 รูป สนทนากัน ช่วยกันถามช่วยกันตอบในเรื่องอภิธรรมอยู่สม่ำเสมอ

(375) ต่อจากนั้น พระมหาโมคคัลลานะ ถามกลับพระ

สาริบุตรด้วยคำถามเดียวกัน พระสาริบุตรตอบว่า ป่านี้งามด้วยภิกษุผู้ควบคุมจิตให้อยู่ในอำนาจ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของจิต เมื่อหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติ (หมายถึงอยู่ด้วยธรรม) เวลาใดก็ทำได้ทันที เหมือนพระราชาหรือราชอำมาตย์ที่มีผ้าหลากสีสันอยู่ในหีบ จะนุ่งห่มผ้าชุดใดก็เลือกใช้ได้ตามต้องการ

บำเพ็ญเพียรมุ่งสิ้นอาสวะก็ทำให้ป่างาม

(376-382) หลังจากได้คำตอบว่าภิกษุเช่นใดทำให้ป่าโคสิงคสาลวันงดงามด้วยความเห็นของแต่ละท่านแล้ว พระสาริบุตรก็กล่าวชวนพระเถระทั้งหมดไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อขอให้ทรงแสดงธรรมโปรดในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาในทุกคำตอบที่ทรงสดับ ว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้องดีแล้ว ทรงยกย่องเจ้าของคำตอบทุกรูปว่าล้วนแต่มีปฏิปทาและคุณสมบัติตามที่ได้ตอบไปนั้น

สำหรับพระองค์เองได้ประทานคำตอบดังนี้

"สาริบุตร! คำกล่าวของพวกเธอทั้งหมด ล้วนเป็นสุภาษิตในความหมายหนึ่ง สำหรับเรา เมื่อถามว่า ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นใดนั้น ขอตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ กลับจากบิณฑบาตฉันเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง มีสติจดจ่อว่า ตราบที่จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เราจักไม่เลิกนั่งเจริญสมาธินี้ (น ตาวาหำ อิมำ ปลฺลงฺกำ ภินฺทิสฺสามิ- ไม่ทำลายบัลลังก์นี้) สาริบุตร! ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้แล"

มหาโคปาลสูตร

คุณสมบัติ 11 ประการของโคบาล

(383-384) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ทรงยกเรื่องนายโคบาล (คนเลี้ยงโคฝูง) ขึ้นนำ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายแจ่มแจ้งในธรรม ดังนี้

โคบาลที่ล้มเหลวในอาชีพเลี้ยงโค เพราะบกพร่องในคุณสมบัติของโคบาล 11 ประการคือ

1. ไม่รู้จักรูป (ไม่รู้จำนวนโค ไม่กำหนดจดจำสีของโคที่ตัวเองเลี้ยง)

2. ไม่ฉลาดในการทำเครื่องหมายสำหรับจำโคแต่ละตัว

3. ไม่คอยเขี่ยไข่ขาง(ไข่แมลงวันที่หยดไว้บนแผล) ทายาให้โคที่เกิดแผล

4. ไม่รู้จักปิดพันแผลให้โค

5. ไม่สุมควันไล่เหลือบยุงให้โค

6. ไม่รู้จักเลือกท่าขึ้น-ลงที่เหมาะสมให้โค

7. ไม่ดูแลเรื่องน้ำดื่มให้โค

8. ไม่รู้เรื่องทางที่ปลอดภัย-ไม่ปลอดภัยสำหรับโค

9. ไม่รู้จักเลือกที่หากิน (โคจร) ให้โค

10. เมื่อรีดนมโค ก็รีดจนหมดสิ้น (ไม่เหลือไว้ให้ลูกโคเลย)

11. ไม่ใส่ใจเลี้ยงดูเป็นพิเศษสำหรับโคอุสุภะ(โคใหญ่ลักษณะดี) พ่อโค และโคจ่าฝูง

ตรัสว่า ภิกษุที่ไม่เจริญงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน คือมีความบกพร่องในคุณสมบัติ 11 ประการคล้ายกับนายโคบาลผู้ไม่ฉลาดดังกล่าว

ข้อบกพร่องที่ทำให้ภิกษุล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม

(385) ทรงแจกแจงเรื่องความบกพร่อง 11 ประการ ซึ่งทำให้ภิกษุไม่เจริญงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ดังนี้

1. ไม่รู้จักรูป (น รูปญฺญู)

หมายความว่า ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูปคือมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 4

2. ไม่ฉลาดในลักษณะ (น ลกฺขณกุสโล)

หมายความว่า ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ทั้งคนพาลและบัณฑิตต่างก็มีกรรมเป็นเครื่องหมาย (ลักษณะ)

3. ไม่เชี่ยไข่ขาง (น อาสาฏิกำ สาฏตา)

หมายความว่า ปล่อยให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และบาปอกุศล ที่เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ทับถมกันอยู่ไม่ละไม่บรรเทา ปล่อยให้เกิดขึ้นบ่อยๆ

4. ไม่ปิดแผล (น วณำ ปฏิจฺฉาเทตา)

หมายความว่า เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสิ่งสัมผัส คิดนึก (รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจ) แล้ว ก็ยึดถือโดยภาพรวม(นิมิต) และยึดถือโดยแยกแยะ(อนุพยัญชนะ-รายละเอียด) ไม่สำรวมอินทรีย์ป้องกันอภิชฌา-โทมนัส (ยินดี-ยินร้าย) ที่จะเกิด

5. ไม่สุมควัน (น ธูมำ กตฺตา)

หมายความว่า ไม่แสดงธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนมาแก่ผู้อื่นให้แจ่มแจ้ง

6. ไม่รู้จักท่า (น ติตฺถำ ชานาติ)

หมายความว่า ไม่เข้าไปปรึกษาหารือขอความรู้จากท่านผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย เป็นเหตุให้ไม่สามารถอธิบายพระธรรมวินัยให้เป็นที่เข้าใจได้

7. ไม่รู้จักดื่ม (น ปีตำ ชานาติ)

หมายความว่า เมื่อได้ฟังธรรม ก็ไม่รู้อรรถรู้ธรรม ไม่ได้ความปลาบปลื้มอันเกิดจากธรรม

8. ไม่รู้จักทาง (น วีถึ ชานาติ)

หมายความว่า ไม่รู้แจ้งในมรรคมีองค์ 8 ตามความเป็นจริง

9. ไม่ฉลาดในโคจร (น โคจรกุสโล)

หมายความว่า ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงในสติปัฏฐาน (สติปัฏฐานเป็นทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนเป็นเส้นทางหากิน)

10. รีดหมดสิ้นไม่มีอะไรเหลือ

หมายความว่า ไม่รู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ที่เขาปวารณาไว้

11. ไม่บูชาพระเถระผู้นำ

หมายความว่า ไม่ทำ พูด คิดด้วยความปรารถนาดี (เมตตา) ทั้งต่อหน้าและลับหลังต่อพระเถระผู้มีประสบการณ์ชีวิต (รัตตัญญู) บวชมานาน เป็นผู้นำสงฆ์

(386-387) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงแจกแจงให้เห็นด้านคุณสมบัติ 11 ประการทั้งของนายโคบาลและของภิกษุ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

จูฬโคปาลสูตร

อุกกเวลา - แคว้นวิเทหะ

ชื่อ อุกกเวลา เขียนตามพระไตรปิฎกสยามรัฐ ส่วนฉบับยุโรปเป็นอุกกาเจลา (Ukkācelā) ในหนังสือ Buddhist Centres in Ancient India (by B.N. Chandhury) ก็เป็นอุกกาเจลา ส่วนในอรรถกถาแห่งจูฬโคปาลสูตรนี้เป็นอุกกเจลา ขอยึดตามพระไตรปิฎกสยามรัฐไปก่อน

อรรถกถาเล่าความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน (หรือเมือง) นี้ไว้ว่า ระหว่างที่สร้างเมืองนี้อยู่นั้น กลางคืนมีปลาจากแม่น้ำคงคาขึ้นบก คนทั้งหลายก็เลยเอาผ้าชุบน้ำมันทำเป็นคบเพลิงเพื่อให้มองเห็นและจับปลาได้ เมื่อสร้างเมืองเสร็จ จึงตั้งชื่อเมืองว่าอุกกเจลา (อุกกา-คบเพลิง, เจล-ผ้า)

B.C.A.I. กล่าวถึงหมู่บ้านนี้ว่า อยู่ในแคว้นวัชชี ทางฝั่งเหนือของแม่น้ำคงคา อยู่ในเส้นทางจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงเวสาลี มีอยู่ครั้งหนึ่ง ปริพาชกชื่อสามันทะเข้าไปหาพระสารีบุตรที่หมู่บ้านนี้ สนทนากันด้วยเรื่องนิพพาน พระพุทธองค์เคยเสด็จไปยังหมู่บ้านนี้ ภายหลังที่พระอัครสาวกทั้งสองนิพพานแล้ว อุกกาเจลาสูตร (อุกกเวลสูตร) ทรงแสดงที่หมู่บ้านนี้

ฝั่งตรงกันข้ามของแม่น้ำคงคาที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ในพระสูตรนี้ เป็นดินแดนที่มีชื่อว่า วิเทหะ (หรือสุวิเทหะ) ไม่แน่ชัดว่าเป็นชื่อเมืองหรือแคว้นหรือถิ่นชนบท เท่าที่รู้จากพระบาลี วิเทหะอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับแคว้นวัชชี

นายโคบาลและสมณพราหมณ์

(389-390) วันหนึ่งที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ใกล้หมู่บ้านอุกกเวลา แคว้นวัชชี พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ทรง

แสดงธรรมด้วยข้ออุปมา ดังนี้

นานมาแล้ว มีนายโคบาลชาวมคธคนหนึ่ง ซึ่งโง่เขลาไม่รู้เรื่องฤดูสารทท้ายฤดูฝน ไม่เดินดูแม่น้ำคงคาฝั่งนี้ก่อนจะต้อนฝูงโคข้ามไปฝั่งวิเทหะฟากโน้น ปรากฏว่า ฝูงโคต้องว่ายวนกระเสือกกระสนอยู่กลางคงคาจมหายตายเกลี้ยงอยู่ตรงนั้นเอง นั่นเป็นเพราะความโง่เขลาของนายโคบาลพาฝูงโคข้ามฝั่งผิดท่า

ทรงเปรียบเทียบกับสมณพราหมณ์บางเหล่า ซึ่งไม่หยั่งรู้ในเรื่องโลกนี้โลกหน้า ไม่หยั่งรู้ว่าอะไรเป็นบ่วงมารมิใช่บ่วงมาร บ่วงมฤตยูหรือมิใช่บ่วงมฤตยู พลอยให้คนที่เชื่อฟังเสียประโยชน์และได้รับทุกข์ไปชั่วกาลนาน ฉันใดก็ฉันนั้น

ทรงเล่าถึงนายโคบาลชาวมคธ ซึ่งมีปัญญารู้เท่าทันในเรื่องฤดูสารทท้ายฤดูฝน เมื่อต้อนฝูงโคข้ามฟากก็ขึ้นถูกท่า เขาต้อนโคอุสุภะ (โคใหญ่) พ่อโค โคจ่าฝูง ข้ามนำไปก่อน โคเหล่านั้นสามารถว่ายตัดกระแสน้ำถึงฝั่งโดยปลอดภัย ต่อจากนั้น จึงต้อนโคงาน โคฝึก โครุ่นคะนอง ลูกโค และโคอ่อนล้าผอมโซตามลำดับ สามารถพาโคทุกตัวขึ้นฝั่งได้โดยปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกโคแรกเกิด ก็สามารถว่ายไปตามเสียงร้องของแม่ ฝ่ากระแสน้ำขึ้นฝั่งได้อย่างปลอดภัยเช่นกัน นั่นเป็นเพราะความฉลาดรู้ของนายโคบาล

ตรัสว่า สมณพราหมณ์บางเหล่าก็เหมือนนายโคบาลผู้ฉลาดนั้น คือหยั่งรู้ในเรื่องโลกนี้โลกหน้า อะไรที่เป็นบ่วงมารมิใช่บ่วงมาร...คนที่เชื่อฟังสมณพราหมณ์เหล่านั้นก็พลอยได้ประโยชน์และความสุขไปชั่วกาลนาน

โคและอริยบุคคล

(391) แล้วตรัสเปรียบเทียบกัน ระหว่างโคว่ายขึ้นฝั่งกับอริยบุคคล ดังนี้

- โคอุสุภะ โคพ่อ โคจ่าฝูง ว่ายตัดกระแสน้ำขึ้นฝั่งโดยปลอดภัย เหมือนพระอรหันต์ตัดกระแสมารได้

- โคงาน โคฝึก (ใช้งานได้) ว่ายตัดกระแสน้ำถึงฝั่งโดยปลอดภัย เหมือนพระอนาคามีซึ่งเป็นโอปปาติกะ และปรินิพพานในสุทธาวาส ไม่กลับมาอีก เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5

- โคผู้และโคเมียรุ่นคะนอง ว่ายตัดกระแสน้ำขึ้นถึงฝั่งได้โดยปลอดภัย เหมือนพระสกทาคามี ซึ่งสิ้นสังโยชน์ 3 เบื้องต้น และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง กลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียวก็จะได้เป็นพระอรหันต์

- ลูกโคและโคผอม ว่ายตัดกระแสน้ำขึ้นฝั่งได้โดยปลอดภัย เหมือนพระโสดาบัน ซึ่งสิ้นสังโยชน์ 3 เบื้องต้น มีความแน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ในวันข้างหน้า

- ลูกโคอ่อนแรกเกิด ว่ายไปตามเสียงร้องของแม่ ฝ่ากระแสน้ำหลากถึงฝั่งโดยปลอดภัย เหมือนภิกษุผู้อาศัยธรรมและผู้อาศัยศรัทธาเป็นหลัก(ธัมมานุสารี-สัทธานุสารี) ซึ่งจะตัดกระแสมารไปถึงฝั่งโดยปลอดภัยได้เหมือนกัน

พระพุทธองค์เหมือนนายโคบาลผู้ฉลาด

พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า พระองค์ทรงหยั่งรู้ในเรื่องโลกนี้โลกหน้า หยั่งรู้ว่าอะไรเป็นบ่วงมารมิใช่บ่วงมาร อะไรอยู่ใต้

อำนาจ-ไม่อยู่ใต้อำนาจของความตาย คนที่เชื่อฟังในคำสอนของพระองค์ ย่อมจะได้รับประโยชน์และความสุขไปชั่วกาลนาน

โดยพระคาถา ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายอีกว่า

"เรารู้ เราประกาศไว้ดีแล้วในเรื่องโลกนี้โลกหน้า เราเป็นสัมพุทธะ รู้จักโลกทั้งปวงซึ่งเต็มไปด้วยมาร และโลกที่ปราศจากความตาย ด้วยปัญญาตรัสรู้ เปิดประตูแห่งอมตธรรมให้แลโล่ง เพื่อเข้าถึงนิพพาน ปิดกั้นกระแสมารได้ราบคาบ ภิกษุทั้งหลาย! ขอให้พวกเธอได้ปลาบปลื้มมุ่งมั่นต่อนิพพานแดนเกษมเถิด"

จูฬสัจจกสูตร

สัจจกะ - สาวกนิครนถ์ผู้โอหัง

(392/394) ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี มีสาวกนิครนถ์คนหนึ่งชื่อสัจจกะ อยู่ในกรุงเวสาลี ชอบถกปัญหาทางลัทธิปรัชญา ตั้งตนเป็นปราชญ์ คนทั้งหลายยกย่องว่าเป็นคนมีความรู้ดี เขาประกาศท่ามกลางฝูงชนว่า ในกรุงเวสาลีไม่เห็นมีใคร ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์เจ้าลัทธิ หรือที่อ้างว่าตัวเองเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเมื่อมาปะทะคารมกับตนแล้วจะไม่ประหม่าครั่นคร้ามเหงื่อแตก

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย เสาไร้วิญญาณ ตนยังพูดให้สะท้านสะเทือนได้

เช้าวันหนึ่ง ระหว่างที่พระอัสสชิเดินบิณฑบาตอยู่ในกรุงเวสาลี สัจจกะก็เดินอยู่ในกรุงเวสาลี เขาเห็นพระอัสสชิแต่ไกล จึงเข้าไปหา ถามขึ้นว่า พระสมณโคดมสั่งสอนสาวกอย่างไร และส่วนมากทรงสอนสาวกด้วยเรื่องอะไร พระอัสสชิตอบ (โดยเรียกตามโคตรว่า อัคคิเวสนะ) ว่า คำสอนส่วนมากของพระพุทธองค์คือสอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง (อนิจฺจา) ไม่มีตัวตน (อนตฺตา)

สัจจกะกล่าวว่า เราต่างก็ได้ฟังคำสอนผิดๆ (ทุสฺสุตํ) เห็นจะต้องได้เจอพระสมณโคดมหน่อยแล้ว จะได้แก้ไขความเห็นผิด ๆ นั้นเสีย

เวลานั้น เจ้าลิจฉวีประมาณห้าร้อยองค์กำลังประชุมกันอยู่ในท้องพระโรง(สัณฐาคาร) สัจจกะเข้าไปกล่าวเชิญพวกเจ้าลิจฉวีถึงในที่ประชุม ให้ไปซักฟอกความเห็นของพระสมณโคดมด้วยกัน ถ้าพระสมณโคดมยืนยันคำสอนตามที่พระอัสสชิกล่าว ตนก็จะหักล้างให้ลู่ตาม ให้เหมือนชายฉกรรจ์ฉุดลากแกะด้วยขนยาวของมันเอง

เจ้าลิจฉวีบางพวกพูดกันว่า พระสมณโคดมจะเอาอะไรมาสู้สัจจกะได้ มีแต่สัจจกะจะเล่นงานให้หมดภูมิ แต่บางพวกก็พูดกันว่า สัจจกะเก่งมาจากไหน จึงจะมาโต้แย้งพระสมณโคดมได้ และแล้วเจ้าลิจฉวีทั้งหมดก็แห่แหนไปรวมตัวกันที่กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน

วิวาทะเรื่องขันธ์ 5 เป็นอนัตตา

(395-398) ขณะนั้น ภิกษุหลายรูปเดินจงกรมอยู่กลางแจ้ง สัจจกะเข้าไปถามภิกษุเหล่านั้นว่า พระสมณโคดมอยู่ที่ไหน จะขอเข้าเฝ้า ได้รับคำตอบจากภิกษุว่า เสด็จลงสู่ป่ามหาวันประทับนั่งพักร้อนอยู่ที่ร่มไม้ สัจจกะพร้อมด้วยพวกเจ้าลิจฉวีได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ อาการที่เข้าเฝ้าของพวกเขามีทั้งแสดงความเคารพและไม่เคารพ บางพวกก็ดูจะไม่สนใจอะไร

และแล้วสัจจกะก็ยกประเด็นคำถามขึ้นทูล เริ่มจากคำสอนที่พระพุทธองค์ใช้สอนมากที่สุด ว่าเป็นเรื่องอะไร พระพุทธองค์มีพระดำรัสตอบเหมือนที่พระอัสสชิตอบสัจจกะไปก่อนหน้านี้แล้วทุกประการ สัจจกะทูลขึ้นว่า ข้าพระองค์มีข้ออุปมาโต้แย้งเรื่องนี้ พระพุทธองค์ประทานโอกาสเต็มที่

สัจจกะทูลว่า พืชพรรณไม้จะเจริญงอกงามได้ ยังต้องอาศัยแผ่นดินรองรับ การงานที่คนเราทำก็เหมือนกัน คนก็ต้องมีแผ่นดินรองรับ จึงจะทำอะไรต่อมิอะไรได้ คนเราต้องมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวตน ต้องมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นที่รองรับ จึงจะเสวยบุญและบาปได้

เมื่อพระพุทธองค์ให้สัจจกะยืนยันคำพูดนั้น เขาก็ยืนยันหนักแน่น และอ้างว่า ทุกคนที่มาวันนี้ก็เห็นอย่างเดียวกัน

ตรัสว่า ผู้คนที่มาด้วย ช่วยอะไรไม่ได้หรอก ขอให้ท่านรับผิดชอบในคำพูดของตัวเองให้ได้เถิด

แล้วตรัสด้วยข้ออุปมาเช่นกัน ให้สัจจกะตอบอย่างตรงไปตรงมาก่อนว่า อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระเจ้าปเสน

ทิโกศล และพระเจ้าอชาตศัตรู สามารถที่จะฆ่าคนผู้ที่ควรฆ่า ริบทรัพย์ผู้ที่ควรริบทรัพย์ เนรเทศผู้ที่ควรเนรเทศ ภายในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ใช่หรือไม่

สัจจกะทูลรับว่าใช่ เพราะแม้แต่อำนาจของเจ้าวัชชี เจ้ามัลละ ซึ่งอยู่ในแวดวงคณะบุคคล ก็ยังทำได้

ตรัสถามว่า แล้วท่านเห็นเป็นอย่างไรที่กล่าวว่า รูปเป็นตัวเรา ท่านมีอำนาจเด็ดขาดไหมว่ารูปของเราจงเป็นอย่างนั้น อย่าได้เป็นอย่างนี้ (คือใช้อำนาจสั่งการได้เหมือนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำไหม)

สัจจกะถึงกับนิ่งไปนาน จนกระทั่งพระพุทธองค์ทรงถามย้ำเป็นครั้งที่สาม เขาจึงยอมจำนนว่า รูปไม่อยู่ในอำนาจของตนได้

ทรงเตือนให้เขาตั้งหลักให้ดีจึงค่อยตอบ เพราะคำพูดของเขาขัดกันเอง แล้วทรงตั้งคำถามอย่างเดียวกันในเรื่องเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งสัจจกะก็ยอมจำนนทั้งหมดว่า ไม่สามารถที่จะบังคับให้อยู่ในอำนาจของตนได้ ต่อจากนั้น จึงตรัสถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง สัจจกะทูลว่า ไม่เที่ยง ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุข ทูลตอบว่า สิ่งนั้นเป็นทุกข์

แล้วตรัสถามอีกว่า เมื่อสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นตัวของเรา

เมื่อสัจจกะยอมรับว่า ไม่ควรเลย จึงตรัสต่อไปว่า ท่าน

จะเห็นเป็นประการใด ถ้าคนซึ่งติดอยู่กับทุกข์ อยู่ในทุกข์ ยินดีพอใจในทุกข์ เห็นทุกข์ว่าเป็นของเรา เราเป็นทุกข์นั้น ทุกข์นั้นเป็นตัวเรา เป็นไปได้ไหมที่คนผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือทำให้สิ้นไปได้ สัจจกะทูลว่า เป็นไปไม่ได้แน่นอน

เมื่อได้คำตอบชัดเจนอย่างนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า แสดงว่าท่านก็ติดอยู่กับทุกข์ อยู่ในทุกข์ ยินดีพอใจทุกข์ เห็นทุกข์ว่าเป็นของเรา เราเป็นอันเดียวกับทุกข์ ทุกข์นั้นเป็นตัวของเราใช่หรือไม่ สัจจกะทูลรับว่าใช่ เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้

สัจจกนิครนถ์สิ้นท่าเหมือนปูก้ามหัก

(399) พระพุทธองค์ตรัสแก่สัจจกะว่า เหมือนคนต้องการแก่นไม้ คว้าผึ่งถากไม้เข้าปา ไปเจอต้นกล้วยใหญ่ลำต้นตรง กำลังงามไม่ทันตกเครือ คิดว่าตัดได้ไม่ยาก เขาจัดการตัดกล้วยที่โคนต้น ตัดยอดลิดใบออก แต่แล้วก็ไม่ได้พบแม้แต่กระพี้ของต้นกล้วย แก่นไม่ต้องพูดถึง เราถามท่านให้ท่านแก้คำถามของตัวเองแล้วท่านก็หมดรูปแพ้ไปเอง ฉันใดก็ฉันนั้น

ทรงรุกสัจจกะจนถึงที่สุดว่า ท่านได้ประกาศท่ามกลางฝูงชนว่า ไม่มีใครจะสู้ท่านได้ในเรื่องโต้ตอบถ้อยคำ ไม่มีใครจะไม่เหงื่อตกเมื่อได้ปะทะคารมกับท่าน แม้แต่เสาไร้วิญญาณก็ยังสะท้านได้เมื่อได้ยินคำของท่าน แต่ขณะนี้ ท่านมีเหงื่อไหลย้อยจากหน้าผากชุ่มโชกถึงผ้าห่มและหยดลงที่พื้น ส่วนเรายังไม่มีเหงื่อซึมกายเลย

สัจจกะได้แต่นิ่งงัน เก้อเขินคอตก ก้มหน้าซึม หมดสิ้น

ปฏิภาณที่จะโต้แย้งได้อีก

(400) เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชื่อ ทุมมุขะ เมื่อเห็นดังนั้นก็ทูลขออนุญาตกล่าวเปรียบเปรยให้เห็นสภาพที่เป็นอยู่ของสัจจกะชัดขึ้น พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ทุมมุขะกราบทูลว่า มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่งใกล้หมู่บ้าน ในสระนั้นมีปูตัวหนึ่ง พวกเด็กๆ ในหมู่บ้านลงไปจับปูตัวนั้นขึ้นมาวางไว้บนบก ปูวางก้ามไปทางไหน พวกเด็กก็ไปดักต่อยก้ามปูทางนั้น จนปูไม่มีก้ามเหลือ คลานลงสระโบกขรณีไม่ได้อีก ท่านสัจจกะก็เหมือนปูตัวนั้น มีมิจฉาทิฐิเป็นหนามอยู่เต็มตัว โยกเยกไปมาไม่อยู่ในร่องในรอย อะไรๆ ของท่านสัจจกะก็ถูกพระพุทธองค์หักจนหมดสิ้นแล้ว นับแต่นี้ไปสัจจกะจะไม่กล้าเข้าใกล้พระพุทธองค์เพื่อโต้วาทะได้อีกแล้ว

สัจจกะได้ฟังก็ขอให้ทุมมุขะหยุดพูด ว่าไม่ใช่กงการอะไรของเขา ดนกำลังพูดอยู่กับพระพุทธองค์ต่างหาก และทูลว่าเรื่องทั้งหลายแหล่ที่พูดกันอยู่นี้ เป็นแต่เรื่องสัพเพเหระเท่านั้น

เบญจขันธ์เป็นอนัตตา

(401) เขาทูลถามเข้าเรื่องต่อไปว่า สาวกของท่านโคดมปฏิบัติแค่ไหนอย่างไรจึงจะชื่อว่าได้ทำตามคำสอนของพระองค์ ชนิดที่ปราศจากข้อกังขาในตัวเองอย่างสิ้นเชิง ไม่ต้องคอยเชื่อตามคำกล่าวของคนอื่น พระพุทธองค์ตรัสชี้ไปที่การได้พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ตามความเป็นจริงว่าล้วนไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวเรา (เป็นอนัตตา)

(402) เมื่อสัจจกะทูลถามว่า ภิกษุปฏิบัติถึงขั้นไหน จึง

จะได้ชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ตามคำสอนของพระองค์ ตรัสตอบว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ตามความเป็นจริงดังกล่าวแล้ว จิตพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นในเบญจขันธ์ด้วยอุปาทาน นั่นแหละ ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ และตรัสอีกว่า

"อัคคิเวสนะ! ภิกษุผู้พ้นจากอาสวะแล้วอย่างนี้ ย่อมประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยม 3 อย่าง คือ 1. ญาณสำหรับเห็นอันยอดเยี่ยม (ทัสสนานุตริยะ) 2. ความปฏิบัติอันยอดเยี่ยม (ปฏิปทานุตริยะ) 3. ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม (วิมุตตานุตริยะ) และเธอย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยความศรัทธาเลื่อมใสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสรู้เอง แล้วแสดงธรรมเพื่อสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงฝึกพระองค์เอง แล้วแสดงธรรมเพื่อฝึกผู้อื่น ทรงสงบระงับกองกิเลสได้แล้ว และแสดงธรรมเพื่อสอนให้ผู้อื่นสงบระงับกองกิเลส ทรงข้ามพ้นห้วงกิเลสได้แล้วและแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ข้ามพ้นห้วงกิเลส ทรงดับเพลิงกิเลสได้แล้ว และแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ดับเพลิงกิเลส"

(อรรถกถาอธิบายอนุตริยะ 3 ว่า ทัสสนานุตริยะ ได้แก่ปัญญาที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ หรือได้แก่สัมมาทิฐิที่เป็นอรหัตตมรรค ปฏิปทานุตริยะ ได้แก่องค์มรรคอีก 7 ที่เหลือ (มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น) วิมุตตานุตริยะ ได้แก่วิมุตติที่เป็นอริยมรรค อริยผล และกล่าวอีกว่า การเห็นนิพพานของพระอรหันต์ คือ ทัสสนานุตริยะ องค์มรรคทั้ง8 คือปฏิปทานุตริยะ และมรรคคือวิมุตตานุตริยะ ดูเชิงอรรถ MLS I. หน้า 289)

สัจจกนิครนถ์หันมาเลื่อมใสพระพุทธองค์

(403 - 404) จากนั้น สัจจกะก็กราบทูลว่า ตนเองเป็นคนจองหอง (ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี) คะนองวาจา สำคัญผิดว่าจะเก่งกาจโต้วาทะกับพระพุทธองค์ได้ คนปะทะกับช้างตกมัน เผชิญหน้ากับไฟลุกโชน หรือเจอมูร้าย ยังมีโอกาสรอดชีวิตได้ แต่ตนมาเจอพระพุทธองค์เข้าแล้ว ไม่มีทางที่จะเอาตัวรอดได้เลย

แล้วทูลนิมนต์เพื่อทรงรับภัตตาหารที่สำนักของตนพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ในวันรุ่งขึ้น

สัจจกะได้สั่งการให้เจ้าลิจฉวีซึ่งเป็นทายกของตน จัดเตรียมอาหารที่เหมาะสมแด่พระพุทธองค์ ได้อาหารประมาณห้าร้อยหม้อ การถวายภัตตาหารแด่พระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ครั้งนี้ สัจจกะได้เฝ้าอังคาสด้วยตนเอง หลังจากเสวยเสร็จ เขานั่งบนอาสนะต่ำกว่า และทูลขอให้การทำบุญครั้งนี้จงอำนวยสุขแก่ทายกทั้งหลาย พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อัคคิเวสนะ! บุญและผลบุญที่ทำแก่ทักขิเณยยบุคคล (ผู้รับทาน) ซึ่งยังมีราคะ โทสะ โมหะ เหมือนกับท่าน จักเป็นของทายกทั้งหลาย ส่วนบุญและผลบุญที่ทำแก่ทักขิเณยยบุคคลผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เหมือนกับเรา จักเป็นของท่าน"

(หมายความว่า ผลบุญที่เกิดจากทานนั้น ขึ้นอยู่กับจิตที่เลื่อมใสของผู้ทำบุญ สาวกนิครนถ์ได้อานิสงส์เพราะมีจิตเลื่อมใสในสัจจกะ สวนสัจจกะได้อานิสงส์เพราะมีจิตเลื่อมใสในพระพุทธองค์)

มหาสัจจกสูตร

พระสูตรนี้ ยังเป็นเรื่องความเห็นของสัจจกนิครนถ์ ซึ่ง อรรถกถาขยายความว่า หลังจากสัจจกะได้โต้วาทะกับพระพุทธ องค์คราวก่อนแล้ว ก็มาคิดว่า ตัวเองพลาดไปที่พาพวกเจ้าลิจฉวี ไปเข้าเฝ้าฟังการโต้ตอบกันด้วย ทำให้ได้รับความอับอายเมื่ออับ จนทางปัญญา คราวนี้จะไปเข้าเฝ้าคนเดียว หาทางเอาชนะพระ พุทธองค์ให้จงได้ และถึงแม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงเอาชนะได้อีก ก็ไม่มีใครรู้เห็น เหมือนฟ้อนรำในความมืด

กายภาวนา - จิตตภาวนา

(405-406) เช้าวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์กำลังจะเสด็จออกจากกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เพื่อทรงบิณฑบาตในกรุงเวสาลี พระอานนท์เห็นสัจจกนิครนถ์เดินบ่ายหน้ามาทางป่ามหาวันก่อน จึงกราบทูลพระพุทธองค์ ขอให้ประทับอยู่ชั่วครู่ก่อน เพื่อเป็นการอนุเคราะห์สัจจกะให้ได้มีโอกาสฟังธรรมอีก

เมื่อมาถึง และได้ทูลทักทายตามธรรมเนียมแล้ว สัจจกะก็ได้แสดงความเห็นเรื่องภาวนาตามความเข้าใจของตนว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกบำเพ็ญแต่กายภาวนา ไม่บำเพ็ญจิตตภาวนา พวกเขาก็เลยได้รับทุกขเวทนาทางร่างกาย ขาแข็ง (ลุกไม่ขึ้น) ก็มี หัวใจตีบตันเหมือนจะแตกก็มี เลือดในกายร้อนวูบวาบเหมือนจะฉีดพุ่งออกทางปากก็มี จิตวิปริตคุมไม่อยู่ก็มี ที่เป็นดังนี้ก็เพราะจิตเนื่องอยู่กับกาย อยู่ในบังคับบัญชาของกาย แต่จิตไม่ได้รับการฝึก พวกสมณพราหมณ์ที่บำเพ็ญแต่ทางจิตตภาวนาก็เหมือนกัน ทุกขเวทนาที่ได้รับเกิดขึ้นทางจิต เกิดอาการได้เช่นเดียวกับพวกบำเพ็ญกายภาวนา เหตุก็เพราะกายเนื่องอยู่กับจิต อยู่ในบังคับบัญชาของจิต แต่กายไม่ได้รับการฝึก

เมื่อแสดงความเห็นเช่นนี้แล้ว สัจจกะก็ทูลว่า เหล่าสาวกของท่านโคดมจะบำเพ็ญแต่จิตตภาวนา ไม่บำเพ็ญกายภาวนาอย่างแน่นอน

การปฏิบัติที่ถูกต้องในเรื่องกายภาวนา-จิตตภาวนา

(407-409) พระพุทธองค์ตรัสถามสัจจกะว่า กายภาวนา

ตามที่ท่านเข้าใจนั้น คืออย่างไร

สัจจกะอ้างถึงบุคคลผู้บำเพ็ญทางกายภาวนามี 1. นันทะ วัจฉโคตร 2. กีสะ สังกิจจโคตร 3. มักขลิ โคสาล ทั้งสามท่านนี้ล้วนเป็นนักบวชเปลือย(อเจลกะ) ถือเคร่งในเรื่องการรับประทานอาหาร เช่น เลียมือ ไม่รับอาหารที่เขาเจาะจงให้ทาน ไม่กินอาหารในที่ที่มีสุนัขให้เห็น เป็นต้น นักบวชเหล่านี้ บำเพ็ญตบะในเรื่องอาหารการกินเป็นคราวๆ ไป กำหนดเป็นคราวละ 15 วัน ก็มี

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า พวกนักบวชเหล่านั้น มีชีวิตอยู่ด้วยการกินอาหารอย่างนั้นเท่านั้นหรือ สัจจกะทูลว่า หามิได้ บางคราวพวกเขากินอาหารหวานคาวดีๆ เครื่องดื่มดีๆ บำรุงร่างกายให้อ้วนท้วนสมบูรณ์

พระพุทธองค์ตรัสว่า การทำอย่างนั้น เป็นการทรมานตนแล้วเลิก หันมาหาความอิ่มหนำสำราญ ความเจริญและความเสื่อมก็ย่อมเกิดแก่กายเป็นธรรมดา แล้วตรัสถามถึงความเข้าใจเรื่องจิตตภาวนา ซึ่งสัจจกะไม่มีความรู้ในเรื่องนี้พอจะตอบได้เลย พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

"อัคคิเวสนะ! แม้กายภาวนาที่ท่านได้บำเพ็ญอยู่ก่อน ก็หาได้ถูกต้องตามอริยวินัยไม่ เมื่อไม่รู้แม้แต่กายภาวนาแล้ว ท่านจะรู้ถึงจิตตภาวนาได้อย่างไร"

เมื่อสัจจกะทูลรับว่าเป็นความจริงอย่างนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสอธิบายเรื่องกายภาวนาและจิตตภาวนา ดังนี้

"อัคคิเวสนะ! คนเช่นไรชื่อว่า ไม่ได้เจริญกายภาวนา

ไม่ได้เจริญจิตตภาวนา? ปุถุชนในโลกนี้ ซึ่งไม่ได้ฟังคำสอน เมื่อเกิดสุขเวทนา ได้รับสุขเวทนา เขาย่อมติดใจ(กำหนัด)ในสุขเวทนา เมื่อสุขเวทนานั้นดับหายไป ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้นแทนที่ เขาได้รับทุกขเวทนานั้นก็จะเสียใจ ทุกข์ร้อน ถวิลหา เพ้อคลั่งไป สุขเวทนาที่เกิดแก่เขานั้น ครอบงำจิตเขาได้ เพราะกายไม่ได้รับการฝึกอบรม(ไม่ได้เจริญกายภาวนา) ส่วนทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นและครอบงำจิตเขาได้ เพราะจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม(ไม่ได้เจริญจิตตภาวนา).....”

“อัคคิเวสนะ! คนเช่นไรชื่อว่าได้เจริญกายภาวนา ได้เจริญจิตตภาวนา? อริยสาวกซึ่งได้ฟังคำสอนในพระธรรมวินัยนี้แล้ว เมื่อเกิดสุขเวทนา ได้รับสุขเวทนา ก็ไม่ติดใจ(กำหนัด) ในสุขเวทนานั้น และเมื่อสุขเวทนานั้นดับหายไป เกิดทุกขเวทนาแทนที่ เธอได้รับทุกขเวทนา แต่ก็จะไม่เสียใจ ไม่ทุกข์ร้อน ไม่ถวิลหา ไม่เพ้อหา สุขเวทนาที่เกิดแต่เธอนั้น ครอบงำจิตเธอไม่ได้ เพราะเธอเจริญกายภาวนาไว้แล้ว ทุกขเวทนาแม้เกิดขึ้นและเธอได้รับทุกขเวทนานั้น แต่ทุกขเวทนานั้นก็ครอบงำจิตของเธอไม่ได้ เพราะเธอได้เจริญจิตตภาวนาไว้แล้ว....”

สมาธิ-วิปัสสนา กับ กายภาวนา-จิตตภาวนา

อรรถกถาอธิบายว่า กายภาวนาเป็นวิปัสสนา มีสุขเป็นข้าศึก(เป็นฝ่ายตรงกันข้าม)อยู่ใกล้ทุกข์ จิตตภาวนาเป็นสมาธิ มีทุกข์เป็นข้าศึก อยู่ใกล้สุข

พระโยคาวจร(ผู้เจริญภาวนา)เมื่อเจริญวิปัสสนา ผ่านไปสักระยะหนึ่ง จิตจะร้อนทุรนทุรายเหมือนมีไฟลุกโพลงอยู่ใกล้ตัว เกิดเหงื่อที่รักแร้เหมือนมีเปลวร้อนหมุนอยู่บนศีรษะ อาการอย่างนี้เรียกว่าวิปัสสนาเป็นข้าศึกต่อสุข(อยู่ตรงกันข้ามกับสุข) ใกล้ต่อทุกข์ (หมายความว่า ผู้บำเพ็ญกายภาวนา (วิปัสสนา) ซึ่งไม่ได้ฝึกอบรมจิตไว้ก่อน ย่อมจะถูกทุกขเวทนาครอบงำจิตเอาได้)

สมาธิ (จิตตภาวนา) ได้ชื่อว่า เป็นข้าศึกต่อทุกข์ ใกล้ต่อสุข (ใกล้ข้างสุข) เพราะเมื่อมีทุกข์ทางกายหรือทุกข์ทางจิตเกิดขึ้น พระโยคาวจรจะเข้าสมาบัติข่มทุกข์นั้นได้ เกิดสุขเวทนาได้ไม่น้อย

นี่คือข้อแตกต่างระหว่างวิปัสสนากับสมาธิ หรือระหว่างกายภาวนากับจิตตภาวนา แต่การที่อรรถกถาชี้ว่า กายภาวนาคือวิปัสสนา อาจจะทำให้ความหมายของวิปัสสนาที่เราคุ้นเคยเปลี่ยนแปลกไป ขอให้ยึดคำว่ากายภาวนาไว้เป็นหลักตามพระบาลีเป็นดีที่สุด และให้นึกเห็นการปฏิบัติแบบซีเปลือยผู้ถือเคร่งว่านั่นแหละคือลักษณะของกายภาวนา ซึ่งเน้นการทรมานตนมากกว่าการบำเพ็ญเพียรทางจิต (จิตตภาวนา)

สุข-ทุกข์ครอบงำจิตพระโพธิสัตว์ไม่ได้นับแต่ออกผนวช

(410-412) สัจจกะเมื่อได้ฟังพระดำรัสอธิบายดังนี้ ก็ยิ่งเลื่อมใส และกราบทูลแสดงความมั่นใจว่า พระพุทธองค์มีพร้อมทั้งกายภาวนาและจิตตภาวนา

คำกราบทูลของสัจจกะนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นความคาดหมายเกี่ยวกับพระองค์ จึงทรงให้คำตอบที่ชัดขึ้น ดังนี้

เริ่มแต่ทรงปลงผมและหนวด ครองกาสาวพัสตร์ออกบวช ตรัสว่าสุขเวทนาและทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่มีทางเลยที่จะครอบงำจิตของพระองค์ได้ ความข้อนี้สัจจกะก็เห็นจริงตามพระดำรัส

จากนั้น ทรงเล่าถึงชีวิตของพระองค์ จำเดิมแต่มีพระดำริเห็นเพศฆราวาสคับแคบจำกัด ส่วนเพศบรรพชิตมีแต่ความโล่งแจ้ง จึงเสด็จออกผนวช ได้ไปศึกษาปฏิบัติสำเร็จฌานที่สำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ตามลำดับ เมื่อเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงลาจาก จาริกรอนแรมไปจนถึงตำบลอุรุเวลา ได้ทรงปักหลักเริ่มบำเพ็ญเพียรที่นั่น

เกิดอุปมาให้คิดก่อนบำเพ็ญทุกรกิริยา

(413-416) ทรงเล่าถึงภูมิประเทศแห่งอุรุเวลา ซึ่งเป็นที่เริ่มบำเพ็ญเพียรตรงนั้นว่า เป็นที่ราบเรียบ แนวป่าเขียวเป็นทิวชวนให้ปลอดโปร่งใจ แม่น้ำก็มีน้ำใสบริสุทธิ์ไหลอยู่เอื่อยๆ มีท่าน่ารื่นรมย์ บ้านอยู่อาศัย (โคจรคาม) สำหรับเดินไปบิณฑบาตก็ตั้งอยู่รายรอบ (โปรดสังเกตว่า ตามพระดำรัสตรัสเล่านี้ ไม่มี

ระบุเจาะจงถึงต้นโพธิ์หรืออสัตถพฤกษ์เลย)

ณ ภูมิประเทศตรงนี้เอง ทรงเกิดความคิดเป็นข้ออุปมา 3 ข้อ คือ

1. สมณพราหมณ์ผู้ปลีกออกจากกามไม่ได้ ยังพอใจเยื่อใยอยู่ในกาม แม้จะทำความเพียรกล้าแข็งเพียงใด ก็ไม่อาจที่จะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง คนตัดเอามาวางไว้บนบกไกลน้ำ ถึงจะสีให้เกิดไฟอย่างไร ไฟก็เกิดขึ้นไม่ได้

2. สมณพราหมณ์ผู้ปลีกออกจากกามแต่เพียงกาย ยังพอใจเยื่อใยอยู่ในกาม ไม่ว่าจะทำความเพียรกล้าแข็งเพียงใด ก็ไม่อาจที่จะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง ซึ่งคนตัดเอามาแช่น้ำไว้ ถึงจะสีให้เกิดไฟอย่างไร ไฟก็เกิดขึ้นไม่ได้

3. สมณพราหมณ์ผู้ปลีกออกจากกามส่วนกาย (กาเยน กาเมหิ วูปกฏฺฐา) ได้แล้ว ทั้งละกิเลสทั้งหลายซึ่งมีกามเป็นที่ตั้ง คือความพอใจ ความเยื่อใย...ในกามก็ละได้แล้ว ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นจะทำความเพียรด้วยความยากลำบากหรือไม่ก็ตาม ก็สามารถที่จะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้แห้งที่คนเอามาวางไว้บนบกไกลน้ำ เมื่อเอามาสีให้เกิดไฟ ไฟก็เกิดขึ้นได้

(อุปมาทั้ง 3 ข้อนี้ ผุดขึ้นในพระทัยเอง (อนจฺฉริย-spontaneously) มิใช่ทรงคิดใคร่ครวญให้เกิด เป็นข้ออุปมาที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อนเลย แต่ละข้อ ทรงถามให้สัจจกะตอบว่าเป็นไปได้ไหมที่ไฟจะเกิดจากไม้ชนิดนั้นๆ ซึ่งสัจจกะก็ตอบได้เอง)

ประมวลทุกรกิริยาที่ทรงบำเพ็ญ

(417-421) จากนั้น ทรงเล่าถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา (ทรมาน ตน) ให้สัจจกะฟังตามลำดับ ขอประมวลมารวบรวมไว้ ดังนี้

1. ขบฟันด้วยฟัน 2. กดเพดานปากด้วยลิ้น 3. ข่มจิตด้วยจิต (เจตสา จิตฺตํ อภินิคฺคณฺหโต) ทุกรกิริยาทั้ง 3 อย่างนี้ มีความบีบแน่นร้อนแรง จนเหงื่อไหลที่รักแร้ แต่ก็ไม่ย่อหย่อน ผ่อนปรน สติไม่ไหวหวั่นฟั่นเฟือนแม้แต่น้อย แต่กายไม่ยอมสงบนิ่ง จึงทรงเปลี่ยนไปใช้วิธีเพ่งฌานกลั้นลมหายใจ (อปฺปาณกํ ฌานํ ฌาเยยฺยं)

4. กลั้นลมหายใจทั้งทางปากและจมูก จนลมออกหู

5. กลั้นลมหายใจ ไม่ให้ลมออกทั้งทางปาก ทางจมูกและทางหู จนเสียงลมไปดังอยู่ที่สมอง(มุทฺธานํ โอหนิ) ส่งผลให้ปวดศีรษะเหมือนศีรษะถูกรัดด้วยเชือก เมื่อฝืนทนได้ ลมก็เสียดลงท้องให้เจ็บปวดเหมือนถูกมีดเฉือนอยู่ในท้อง เมื่อยังทนได้ อาการต่อมาคือความร้อนเหลือจะทนเกิดไปทั่วกาย เหมือนถูกย่างบนไฟถ่าน

ในทุกรกิริยาดังกล่าวนี้ ตรัสย้ำแก่สัจจกะว่า ไม่เคยย่อหย่อนให้แก่ทุกขเวทนาใดๆ เลย สติยังมั่นคงเป็นปกติ มีแต่กายเท่านั้นที่สงบนิ่งไม่ได้

เทวดาทูลทัดทานเรื่องอดอาหาร

(422-424) เมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยากลั้นลมหายใจถึงที่สุดมาถึงจุดนี้ พวกเทวดาซึ่งเฝ้าดูอยู่ บ้างก็คิดว่า พระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว บ้างก็ว่ากำลังจะสิ้นพระชนม์ บ้างก็ว่าพระอาการอย่าง

นั้น เป็นลักษณะของพระอรหันต์ต่างหาก

ลำดับนั้น ทรงตัดสินพระทัยจะงดอาหารอย่างเด็ดขาด (คือไม่เสวยอะไรเลย) พวกเทวดาทราบพระดำรินั้น ก็เข้าไปทูลทัดทานว่า ถ้าทรงปฏิบัติอย่างนั้นก็จะแทรกโอชะทิพย์ไว้ตามขุมขน (ทิพฺพํ โอชํ โลมกูเปหิ อชฺโฌหเรยฺย) เพื่อให้ทรงพระชนม์อยู่ได้ ถ้าทรงยอมให้เทวดาทำอย่างนั้น ก็เท่ากับเป็นการหลอกพระองค์เอง จึงทรงห้ามเทวดาไม่ให้ทำอย่างนั้น และทรงเลือกเอาวิธีอดอาหารให้ลดน้อยลงตามลำดับ

ทรงเริ่มจากเสวยอาหารวันละเท่าฝ่ายมือ(ปสติ) วันละเท่าเยื่อถั่วเขียว(มุคฺคยูสํ) วันละเท่าเยื่อถั่วพู(กุลตฺถยูสํ) วันละเท่าเยื่อถั่วดำ (กฬายยูสํ) วันละเท่าเยื่อในเมล็ดบัว (หเรณุกยูสํ) การเสวยอาหารน้อยลงอย่างนี้ ทำให้ร่างกายผอมโซอย่างหนัก ทรงพรรณนาอาการที่ปรากฏดังนี้

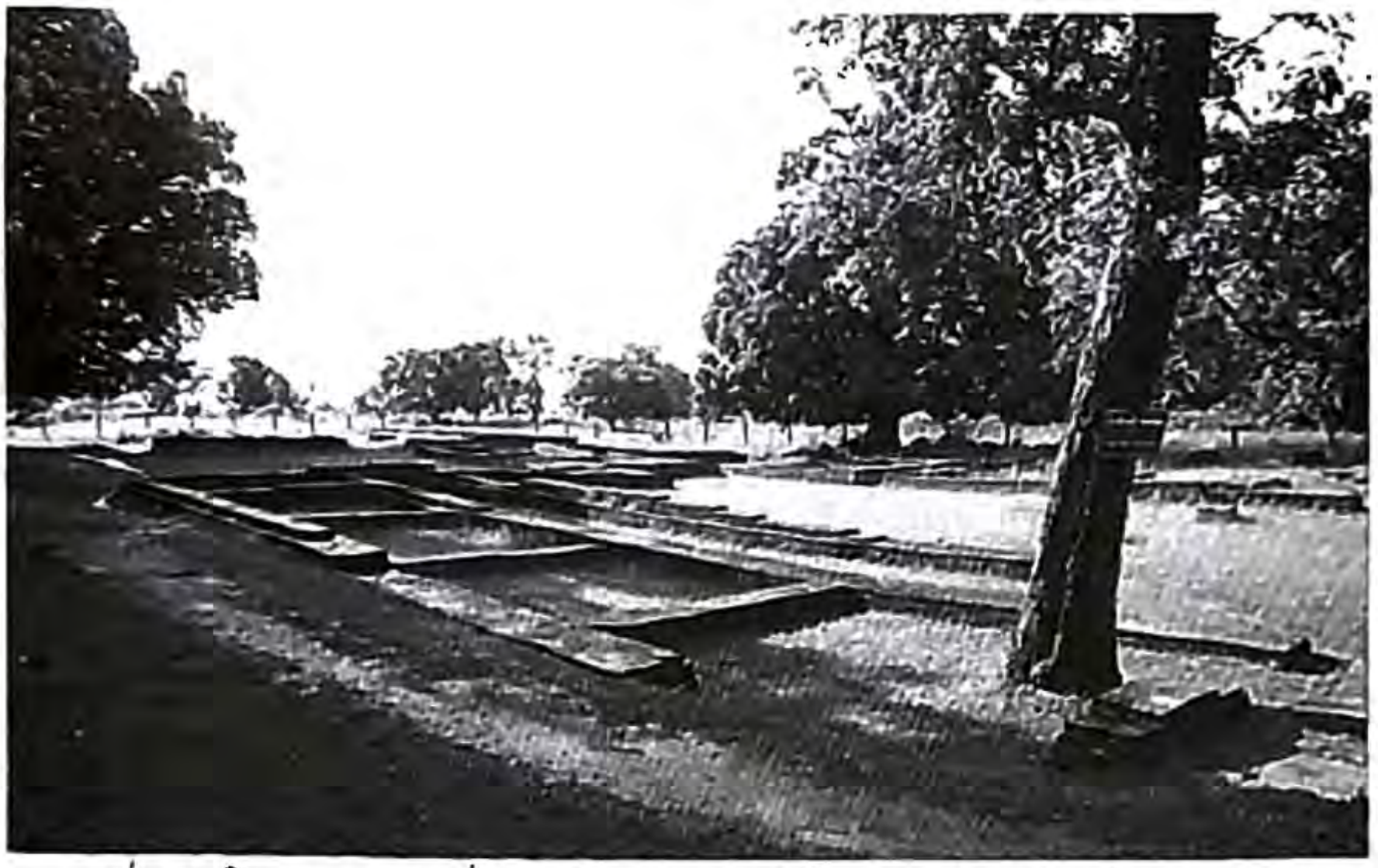
ร่ายกายเป็นขอดเป็นเกลียวยิ่งนัก...อวัยวะน้อยใหญ่เหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมาก 80 ข้อ หรือเถาวัลย์ที่มีข้อดำ... ก้นกบแฟบเข้าเหมือนกีบเท้าอูฐ... กระดูกสันหลังผุดระกะเหมือนเถาวัลย์ชื่อวัฏฏนา....ซี่โครงนูนเป็นริ้วเหมือนกลอนศาลาเก่าผุ... ดวงตาลึกโบ๋อยู่ในกระบอกตาเหมือนเงาดาวในบ่อน้ำลึก...หนังศีรษะเหี่ยวแห้ง เหมือนผลน้ำเต้าขมที่เขาตัดมาสดๆ เมื่อถูกลมและแดดก็เหี่ยวแห้ง...คลำที่หนังท้องก็ถึงกระดูกสันหลังทั้งหมด คลำกระดูกสันหลังก็ถึงหนังท้อง ถึงเวลาขับถ่ายก็ซวนเซล้มกลิ้งอยู่กับอุจจาระปัสสาวะ... เมื่อเอามือนวดตัวพอจะให้รู้สึกสบาย ขนซึ่งรากเน่าก็หลุดร่วงติดมือ...คนทั้งหลายมาเห็นเข้า บ้างก็พูด

ว่า ดำจริง บ้างก็ว่าคล้ำไปหน่อย บ้างก็ว่า สีผิวพร้อยไป....

ทั้งหมดนั้น เป็นอาการที่เกิดจากการเสวยอาหารน้อยเหลือเกินทั้งสิ้น

ทรงระลึกถึงปฐมฌานที่ได้ร่มหว้า

(425) จากทุกขเวทนาอันเกิดจากการอดอาหารเช่นนั้นทำให้ทรงแน่พระทัยว่า ไม่มีสมณพราหมณ์ที่ไหนยุคใดอีกแล้วที่จะปฏิบัติเข้มงวดและได้รับทุกข์ทรมานเท่าพระองค์ แต่ถึงขั้นนี้ก็ยังไม่ได้บรรลุญาณทัสสนะวิเศษเป็นอริยบุคคล แสดงว่า ต้องมีทางอื่นเพื่อการตรัสรู้

มุมหนึ่งของโบราณสถานที่เคยเป็นพระราชวังในกรุงกบิลพัสดุ์สมัยพุทธกาล

ทรงเล่าถึงการระลึกได้ว่า ในงานของพระบิดา (ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมนฺเต-ไม่ได้ระบุชัดว่าเป็นงานอะไร แต่อรรถกถาระบุว่าเป็นงานพระราชพิธีแรกนาขวัญหรืองานวัปปมงคล) วันหนึ่ง ขณะ

ประทับนั่งอยู่ที่ร่มต้นหว้าอันครึ้มเย็น (สิตาย ชมฺพุฉายาย นิสินฺโน) จิตของพระองค์สงัดจากกามและจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ดิ่งเข้าฌานที่หนึ่ง (ปฐมฌาน) เป็นจิตที่ประกอบด้วยวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก นั่นเองทำให้เกิดความระลึกรู้ทันที(สตานุสาริวิญฺญาณ์)ว่า นี่แหละคือทางตรัสรู้ และทำให้เกิดความคิดต่อไปว่า ความสุขอันปลอดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เราจะต้องกลัวด้วยหรือ ในที่สุดก็ได้คำตอบว่า ความสุขเช่นนั้นไม่ควรกลัวเลย

(สตานุสาริวิญญาณ คือวิญญาณ-ความรู้แจ้งที่เกิดในลำดับของสติ ในทีนี้คือ รู้ว่าทุกรกิริยานี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ และรู้ต่อไปว่า ปฐมฌานคือทางตรัสรู้)

ฌานและญาณใดๆ ก็ครอบงำจิตพระพุทธองค์ไม่ได้

(426-429) เวลานั้น ทรงพระดำริต่อไปว่า กายที่ทรุดโทรมอ่อนล้าที่จะพาให้บรรลุความสุขนั้น เป็นเรื่องยาก จำเป็นต้องกินอาหารหยาบ คือข้าวและขนม เมื่อเริ่มหันมาเสวยอาหารอย่างนั้นอีก ภิกษุ 5 รูป(ปัญจวัคคีย์) ซึ่งบวชติดตามรับใช้หวังจะได้ตรัสรู้ตาม ก็ผิดหวัง พากันหนีหายไป

เมื่อเกิดกำลังกายคืนมา ก็ทรงเจริญสมาธิได้บรรลุฌาณที่ 1-2-3-4 ตามลำดับ เมื่อจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ บริสุทธิ์ผ่องใส ปลอดกิเลสและอุปกิเลส(เพราะฌาน) เป็นจิตที่พร้อมจะใช้การต่างๆ ได้แล้ว ก็ทรงน้อมจิตไปเพื่อเกิดญาณทั้ง 3 คือ ปุพเพ

นิวาสานุสติญาณ(ในปฐมยาม) จุตูปปาตญาณ(ในมัชฌิมยาม) และอาสวักขยญาณ (ในปัจฉิมยาม)

ตั้งแต่ทรงบรรลุฌานที่ 1 ถึงอาสวักขยญาณ (เป็นพระอรหันต์) พระพุทธองค์ตรัสแก่สัจจกะว่า "สุขเวทนาถึงเพียงนี้ได้เกิดขึ้นแก่เรา แต่ก็ครอบงำจิตเราไม่ได้"

ทรงแสดงธรรมด้วยสมาธิจิตหนึ่งเดียว

(430) ตรัสกะสัจจกะต่อไปว่า เมื่อทรงแสดงธรรมแก่หมู่ชนจำนวนมาก แต่ละคนก็จะคิดว่า ทรงแสดงธรรมโปรดเราโดยตรง

"อัคคิเวสนะ! ข้อนั้น ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ตถาคตย่อมแสดงธรรมแก่เวไนยสัตวเหล่านั้นอย่างชอบธรรม มุ่งเพื่อให้รู้แจ้งเป็นสำคัญ เมื่อจบคาถา(คำสอน)นั้นๆ เรายังดำรงจิตสงบแน่วแน่ อยู่ในสมาธิมีอารมณ์หนึ่งเดียว ซึ่งเราอยู่(อย่างนั้น)ตลอดเวลา"

(อรรถกถาอธิบายเรื่องนี้ว่า การอยู่ในภวังคจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นไปได้อย่างเร็วพลัน สามารถเข้าผลสมาบัติ(สมาบัติของพระอริยบุคคล)ชั่วหายใจเข้าหรือหายใจออก ในการแสดงธรรมนั้น ชั่วเวลาที่มีเสียงสาธุการ พระองค์สามารถเข้าและออกจากสมาบัติได้แล้ว)

ข้องใจเรื่องบรรทมหลับกลางวัน

สัจจกะก็มีความเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นจริง แต่ก็ยังข้องใจ

อยู่เรื่องหนึ่ง คือ ได้ฟังมาว่า พระพุทธองค์เคยบรรทมหลับกลางวัน

ตรัสถึงเรื่องนี้ว่า มีอยู่ครั้งหนึ่งในเดือนท้ายของฤดูร้อน ทรงกลับจากบิณฑบาต หลังเสวยเสร็จ ทรงให้ปูผ้าสังฆาฏิพับ 4 ชั้น ทรงบรรทมสีหไสยาหลับด้วยสติสัมปชัญญะ

สัจจกะทูลว่า เรื่องนี้ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งยกเป็นเหตุตำหนิว่า พระพุทธองค์ยังเป็นอยู่ด้วยความลืมหลง (สมฺมูโฬฺห) ได้

ตรัสว่า บุคคลหาได้ชื่อว่าลืมหลงหรือไม่ลืมหลงด้วยเรื่องนอนหลับไม่

(431) ทรงอธิบายว่า คนลืมหลงที่แท้จริง คือคนมีกิเลสสร้างภพชาติใหม่ ซึ่งจะต้องเป็นทุกข์เกิดแก่ตายต่อไป เขาลืมหลงเพราะเหตุที่ละอาสวะทั้งหลายไม่ได้ ส่วนพระองค์ละอาสวะทั้งหลายที่จะสร้างภพชาติใหม่ได้แล้ว ทรงทำให้อาสวะทั้งหลายมีโคนรากอันขาดแล้ว เหมือนตาลรากขาดและยอดด้วน ไม่มีทางที่จะงอกได้อีก

พระพักตร์ชื่นบานต่อทุกถ้อยคำ

(432) เมื่อพระพุทธองค์ตรัสดังนี้แล้ว สัจจกะก็กราบทูลเผยความในใจอีกเรื่องหนึ่งว่า เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่ท่านโคดม แม้จะถูกกล่าวเสียดสีกระทบกระทั่งอย่างไร ผิวพรรณก็ยังสดใส พระพักตร์ก็ยังชื่นบาน สมกับเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่างจากท่านปูรณะ กัสสปะ (ต่างจากครูอีก 5 ท่าน คือ มักขลิโคสาล-อชิตะ เกสกัมพล-ปกุธะ กัจจายนะ-สัญชัย เวลัฏฐบุตร

และ นิครนถ์ นาฏบุตร) ซึ่งเมื่อมีการถกปัญหากัน ก็มักจะพูดไปข้างๆ คูๆ เฉไฉพูดนอกเรื่องไป หรือถึงกับโกรธ แสดงความอาฆาตมาดร้ายเอา

กราบทูลดังนี้แล้ว สัจจกนิครนถ์ก็ทูลลาจากไป (อรรถกถากล่าวว่า สัจจกะได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ถึง 2 คราว ก็หาได้บรรลุธรรมใดๆ ไม่ และยังไม่ได้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แต่ก็เป็นวาสนาสำหรับอนาคต สองร้อยปีเศษหลังพุทธปรินิพพาน สัจจกะ มาเกิดในเกาะลังกา ได้บวชเรียนพระไตรปิฎก เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีนามว่ากาลพุทธรักขิต)

จูฬตัณหาสังขยสูตร

รู้ได้อย่างไรว่าเป็นพระอรหันต์

(433-434) ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ปราสาทมิคารมารดาในวัดบุพพารามใกล้กรุงสาวัตถี ท้าวสักกะจอมเทพได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ทูลถามปัญหาว่า กล่าวให้เห็นชัดๆ ภิกษุปฏิบัติแค่ไหน จึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้น้อมไปทางสิ้นตัณหา มีความสำเร็จ ปลอดจากกิเลสรึงรัด ประพฤติพรหมจรรย์และถึงที่สุดเต็มที่ เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ศึกษาใน

เรื่องธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น (สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย) เมื่อได้ศึกษาดังนี้แล้ว ก็ทราบชัด(อภิชานาติ)ธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง(อภิญญา) เมื่อทราบชัดดังนั้นแล้วก็กำหนดรู้(ปริชานาติ)ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้แล้ว เมื่อได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตามทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เธอก็พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความหน่าย พิจารณาเห็นความดับ พิจารณาเห็นวิธีสลัดทิ้งเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นก็ไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสภายในใจตัวเอง (ปจฺจตฺตํ ปรินิพฺพายติ) และรู้ชัดว่า ชาติจบลงแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นใดให้ทำยิ่งไปกว่านี้อีกแล้ว.....

ท้าวสักกะฟังด้วยความซาบซึ้งพอใจ แล้วถวายอภิวาทหายวับไปตรงนั้นเอง

พระมหาโมคคัลลานะขยี่มดาวดึงส์ด้วยปลายเท้า

(435-439) ระหว่างที่ท้าวสักกะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์อยู่นั้น พระมหาโมคคัลลานะนั่งอยู่ไม่ไกล เห็นอาการซาบซึ้งพอใจของท้าวสักกะเมื่อได้ฟังธรรม ก็อยากจะรู้ว่า ท้าวสักกะเข้าใจธรรมจึงซาบซึ้งพอใจ หรือไม่เข้าใจก็แสดงความซาบซึ้งพอใจ จึงหายวับไปปรากฏตัวอยู่ท่ามกลางชาวดาวดึงส์

ขณะนั้น ท้าวสักกะกำลังเสพสุขสำราญอยู่กับทิพยดนตรีห้าร้อยในอุทยานบัวขาวล้วน(เอกบุณฑริก) พระองค์เห็นพระ

เถระแต่ไกล จึงให้พักดนตรีกลางคัน แล้วเสด็จออกไปนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่สูงกว่า

พระมหาโมคคัลลานะถามท้าวสักกะว่า ปัญหาของพระองค์ที่ทูลถามพระพุทธองค์เมื่อสักครู่ที่ผ่านมา มีพระดำรัสตอบว่ากระไร ขอมีส่วนได้ฟังด้วย

ท้าวสักกะเลี่ยงไม่ตอบคำถาม อ้างว่าภาระธุระในดาวดึงส์มากมายเหลือเกิน คำสอนของพระพุทธองค์ที่ได้ฟังแล้ว ชั่วประเดี๋ยวเดียวก็ลืมแล้ว สู้พระคุณท่านไม่ได้ทรอก กล่าวดังนี้แล้วก็ยกเรื่องสงครามระหว่างเทวดากับอสูรสู้กัน มุ่งจะอวดว่าในสงครามนั้นเทวดาเป็นฝ่ายชนะอสูร กลับจากศึกครั้งนั้น ก็มาสร้างเวชยันตปราสาทร้อยชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยเรือนยอด(กูฏาคาร)เจ็ดร้อยหลัง แต่ละหลังเป็นที่อยู่ของนางอัปสรเจ็ดร้อยนาง แต่ละนางมีเทพธิดารับใช้จำนวนเจ็ดร้อย กล่าวอวดความยิ่งใหญ่ดังนี้แล้ว ก็ชวนพระเถระเดินชมบริเวณเวชยันตปราสาท ซึ่งพระเถระก็ไม่ขัดข้องแต่ประการใด

การนำชมความอลังการของเวชยันตปราสาทครั้งนี้ มีท้าวเวสวัณมหาราชมาร่วมด้วย นิมนต์ให้พระมหาโมคคัลลานะเดินออกหน้าเมื่อเข้าไปในปราสาท พวกเทพธิดานางสนมของท้าวสักกะเห็นพระเถระแต่ไกล ต่างก็มีอาการกลัวเกรงขวยเขิน พากันเลี่ยงหลบเข้าห้องเล็กของตนๆ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วกริ่งเกรง ท้าวสักกะและท้าวเวสวัณนั้นกุลีกุจอชี้ชวนให้พระเถระดูโน่นดูนี่ในบริเวณปราสาทตลอดทาง ซึ่งพระเถระก็กล่าวชื่นชมในความงามของปราสาทว่าสมกับเป็นรมณียสถานของท่านท้าวโกสีย์

พลางก็คิดอยู่ในใจว่า ท้าวมหาราชผู้นี้ยังประมาทอยู่มาก นัก เห็นทีจะต้องทำให้ฉุกคิด (สังเวช) เสียบ้าง จึงบันดาลด้วย ฤทธิ์(อิทธาภิสังขาร) เอาหัวแม่เท้ากดเขย่าเวชยันตปราสาทให้ สะเทือนเลื่อนลั่น ทำเอาท้าวมหาราชทั้งสองและเหล่าเทวดาตื่น ตะลึงเห็นเป็นอัศจรรย์ว่าสมณะมีฤทธิ์มากอะไรจะปานนั้น สามารถเอาหัวแม่เท้ากดเขย่าเทพพิภพให้สะท้านสะเทือนได้

เมื่อรู้ว่าท้าวสักกะได้คิดแล้ว พระมหาโมคคัลลานะจึง ขอฟังคำสอนเรื่องภิกษุสิ้นตัณหาด้วยการปฏิบัติเพียงไหน ตามที่ ท้าวสักกะได้ฟังจากพระโอษฐ์ คราวนี้ท้าวสักกะยอมเล่าถวายทุก ประการ (แสดงว่าท้าวสักกะฟังธรรมด้วยความเข้าใจจึงเกิด ความซาบซึ้งพอใจ มิใช่สักแต่ว่าฟัง)

ฟังจบ พระเถระก็หายตัวจากดาวดึงส์มาเข้าเฝ้าพระพุทธ องค์ที่มิคารมาตุปราสาทในวัดบุพพาราม ได้กราบทูลถามถึงการ มาเข้าเฝ้าของท้าวสักกะ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสเล่าถึงเนื้อหา ของธรรมที่ทรงแสดงแก่ท้าวสักกะตรงกันทุกถ้อยกระทงความ

หลังจากพระมหาโมคคัลลานะจากไปครู่หนึ่ง พวกเทพ ธิดานางสนมของท้าวสักกะก็ทูลถามขึ้นว่า สมณะองค์นั้นคือ พระผู้มีพระภาคเจ้า-พระบรมศาสดาของพระองค์หรือ ท้าวสักกะ ตรัสตอบว่า คือพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งเป็นสพรหมจารีของ พระองค์เอง พวกนางได้ฟังดังนั้น ก็ยิ่งตื่นเต้นดีใจ ประเมินได้ เองว่า พระสาวกยังมีฤทธิ์ถึงเพียงนี้ พระพุทธองค์จะทรงอานุภาพ สักเพียงไหน

มหาตัณหาสังขยสูตร

ความเข้าใจผิดใหญ่หลวงเรื่องวิญญาณ

(440-442) ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน มีภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อสาติ เป็นบุตรชาวประมง (เกวัฏฏบุตร) มีความเห็นผิดอย่างร้ายแรงว่าตนมีความรอบรู้ในคำสอนของพระพุทธองค์ อ้างคำสอนในเรื่องวิญญาณว่า วิญญาณเป็นตัวสภาวะอย่างหนึ่งที่แล่นไป เที่ยวไป มิใช่อะไรอย่างอื่น (ตเทวิทำ วิญฺญาณำ สนฺธาวติ สำสรติ อนญฺญำ - คือเห็นวิญญาณเป็นอัตตาอย่างหนึ่ง)

ภิกษุด้วยกันทราบเข้าได้พากันไปถามให้แน่ใจ พระสาติก็ยืนยันว่ามีความเห็นอย่างนั้นจริง และแม้จะถูกภิกษุทั้งหลายชี้แจงว่าเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง เพราะพระพุทธองค์ทรงสอนไว้หลายแง่หลายมุมในเรื่องวิญญาณ ล้วนแต่สอนว่าวิญญาณเกิดจากปัจจัยประกอบกันเข้า (ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ วิญฺญาณำ) เมื่อไม่มีปัจจัยให้เกิด วิญญาณก็ไม่มี (อญฺญตฺร ปจฺจยา นตฺถิ) แต่พระสาติก็ไม่ยอมเลิกละความเห็นนั้น

เมื่อไม่สามารถปลดเปลื้องความเห็นผิดของพระสาติได้ ภิกษุเหล่านั้นก็เข้าเฝ้ากราบทูลรายงานให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมา รับสั่งให้หาพระสาติมาเข้าเฝ้า ทรงซักไซ้จนได้ความแน่ชัดว่าเธอมีความเห็นอย่างนั้นจริงแล้ว จึงตรัสถามว่า วิญญาณที่ว่านั้นเป็นอย่างไร

พระสาติกราบทูลว่า วิญญาณนั้นคือตัวสภาวะที่เป็นผู้พูดเป็นผู้รู้ เสวยวิบากของกรรมทั้งหลายทั้งดีและชั่วในที่นั้นๆ

พระพุทธองค์ตรัสแก่เธอว่า

"โมฆบุรุษ! ธรรมที่เธอรู้ทั่วถึงอย่างนี้ เราได้แสดงแก่ใครกันหนอ เรากล่าวไว้โดยอเนกปริยายมิใช่หรือว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เว้นจากปัจจัยเสียแล้ว การเกิดแห่งวิญญาณย่อมไม่มี นี่เป็นการกล่าวตู่เรา ขุดตนเอง ด้วยความเห็นที่ตนเองถือเอาไว้ผิด เธอย่อมประสบสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ความเห็นของเธอเองจักเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอไปชั่วกาลนาน"

อธิบายสภาวะแท้จริงของวิญญาณ

(443) พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พวกเธอคิดว่า สาติจะเจริญงอกงามในธรรมวินัยนี้ได้หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้เลย (เพราะเหตุที่มีความเห็นผิดอย่างนั้น) ภิกษุสาติถึงกับนั่งอึ้ง กระดาก คอตก ก้มหน้าซึม คิดอะไรไม่ออก

แล้วพระพุทธองค์ก็ทำให้พระสาติจำนนด้วยการตรัสถามความเห็นของภิกษุเหล่านั้น ซึ่งได้คำตอบชัดเจนว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น ไม่ใช่วิญญาณล่องลอยไปมาเป็นตัวเป็นตนอย่างที่พระสาติเข้าใจ

(444) ตรัสถึงวิญญาณและการเกิดขึ้นของวิญญาณต่างๆ ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! วิญญาณอาศัยปัจจัยใดๆ เกิดขึ้น ก็เรียกชื่อตามปัจจัยนั้นๆ

- วิญญาณอาศัยจักษุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า จักขุวิญญาณ

- วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า โสตวิญญาณ

- วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า ฆานวิญญาณ

- วิญญาณอาศัยชิวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า ชิวหาวิญญาณ

- วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า กายวิญญาณ

- วิญญาณอาศัยมนะและธัมมารมณ์ทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกชื่อว่า มโนวิญญาณ

เปรียบเหมือนไฟอาศัยเชื้อใดๆ เกิดขึ้น ก็เรียกชื่อไฟตามเชื้อนั้นๆ ไฟอาศัยไม้ติดขึ้น เรียกว่าไฟฟืน ไฟอาศัยสะเก็ดไม้ติดขึ้น เรียกว่าไฟสะเก็ดไม้ ไฟอาศัยหญ้าดิดขึ้น เรียกว่าไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัย (มูลโค) ติดขึ้น เรียกว่าไฟโคมัย ไฟอาศัยแกลบติดขึ้น เรียกว่าไฟแกลบ ไฟอาศัยหยากเยื่อติดขึ้น เรียกว่าไฟหยากเยื่อ.."

(445) ต่อจากนั้น ทรงซักซ้อมความเข้าใจในเรื่องขันธ์ 5 (ภูตๆ-ขันธ์ 5 ที่เกิดที่เป็นขึ้นมาแล้ว) กะภิกษุเหล่านั้นว่า เห็นแล้วใช่ไหมว่า ขันธ์ 5 เกิดเพราะอาหาร(ปัจจัย) เมื่อดับก็ดับเพราะไม่มีอาหารเป็นปัจจัย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าเห็นอย่างนั้น

ทรงซักซ้อมความเข้าใจของภิกษุทั้งหลาย จนได้คำตอบแน่ชัดจากภิกษุเหล่านั้นเองว่า วิจิกิจฉา(ความสงสัย)เกิดวนเวียนอยู่ในเรื่องความมีอยู่และความดับของขันธ์ 5 และปัจจัยที่ทำให้เกิดขันธ์ 5 นั้นเอง แสดงว่าภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด (นอกจากพระสาติรูปเดียว) มีความเห็นอันถูกต้องตามความเป็นจริง (ด้วยวิปัสสนา) ว่า ขันธ์ 5 เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยให้เกิด ดับไปก็เพราะไม่มีปัจจัยให้เกิด

ยึดติดในความเห็นถูกต้องก็ยังเหมือนแบกแพ

ตรัสอีกว่า

"ทิฐิ (ความเห็น-ความเข้าใจธรรม) ที่บริสุทธิ์ถึงอย่างนี้

ผุดผ่องถึงอย่างนี้ ถ้าเธอทั้งหลายยังยึดติดอยู่ เพลินใจกระหยิ่มอยู่ กอดกุมไว้อยู่ ยึดถือว่าเป็นของเราอยู่ เธอทั้งหลายจะพึงรู้ทั่วถึงธรรมอันมีอุปมาเหมือนแพ ที่เราแสดงแล้วเพื่อมุ่งหมายให้ใช้ข้ามฝั่ง มิใช่เพื่อให้ยึดถือเอาไว้ ได้ไหมหนอ..."

ภิกษุเหล่านั้นรับสนองพระดำรัสว่า แม้จะมีความเห็นถูกต้องตามคำสอนแล้ว ก็ไม่ยึดติดในความเห็นอันถูกต้อง แต่ได้ใช้ความเห็นอันถูกต้องนั้นเป็นเครื่องหลุดพ้น เหมือนคนใช้แพข้ามฝั่งที่ไม่ต้องแบกเอาแพขึ้นฝั่งไปด้วย

ธรรมคุณ-คุณลักษณะเฉพาะของพุทธธรรม

(446-451) ต่อจากนั้น ทรงสอนย้ำเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มต้นตั้งแต่อาหาร 4 (กวฬิงการาหาร-ผัสสาหาร-มโนสัญเจตนาหาร-วิญญาณาหาร) กล่าวคือ อาหารทั้ง 4 นั้น เกิดจากตัณหา ตัณหาเกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ (อายตนะ 6) สฬายตนะเกิดจากนามรูป นามรูปเกิดจากวิญญาณ วิญญาณเกิดจากสังขาร สังขารเกิดจากอวิชชา

แล้วตรัสว่า

- สังขารมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
- วิญญาณมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย
- นามรูปมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
- สฬายตนะมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
- ผัสสะมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย
- เวทนามี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

- ตัณหามี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
- อุปาทานมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
- ภพมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
- ชาติมี เพราะภพเป็นปัจจัย
- ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสมี เพราะชาติเป็นปัจจัย

กองทุกข์ทั้งสิ้นเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ทรงทบทวนความเห็นของภิกษุเหล่านั้นในเรื่องปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ จนได้ข้อยุติตรงกัน แล้วตรัสถามว่า เมื่อรู้เห็นอย่างนั้นแล้ว ความคิดจะแล่นไปหาเงื่อนต้นว่า เราเคยมี เคยไม่มีหรือเคยเป็นอะไรเป็นอย่างไรไหม? จะแล่นไปหาเงื่อนปลายว่า เราจักมี จักไม่มี หรือจักเป็นอะไรเป็นอย่างไรไหม? และสำหรับปัจจุบัน จะยังมีวิจิกิจฉาในขันธ์ของตัวเองว่ามันมีหรือไม่มี มันเป็นอะไรเป็นอย่างไร มันมาจากไหน และจะไปไหนหรือไม่?

ภิกษุเหล่านั้นล้วนแต่กราบทูลว่าไม่เป็นอย่างนั้นแน่นอน

ตรัสถามต่อไป เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ มีการพูดกันไหมว่า พระศาสดาเป็นครูของเรา พวกเราต้องว่าตาม เพราะมีความเคารพต่อพระศาสดาเท่านั้น? มีการพูดกันไหมว่า พระสมณะ(หมายถึงพระพุทธองค์)ตรัสสอนอย่างนี้ สมณะทั้งหลายและพวกเราเห็นเป็นอื่น? เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จะไปยกย่องศาสดาอื่นได้ไหม? จะรับข้อปฏิบัติและมงคลตื่นข่าวของพวกสมณพราหมณ์เป็นอันมากกันไหม?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้

ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดที่พวกเธอรู้เห็นทราบเองแล้ว พวกเธอจึงกล่าวรับรองสิ่งนั้นมิใช่หรือ เมื่อภิกษุเหล่านั้นสนองพระดำรัสว่าใช่ จึงตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ที่กล่าวอย่างนั้นถูกต้องแล้ว เรานำพวกเธอเข้ามาด้วยธรรม ซึ่งเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่เลือกกาลเวลาพิสูจน์ได้ ควรน้อมนำไว้ในตน ผู้รู้ประจักษ์ได้ด้วยใจตนเอง (ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺเพน วิญฺญูหิ) ความข้อนี้เรากล่าวตามธรรม ซึ่งเห็นได้ด้วยตนเอง...นั้น"

อธิบายปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ชีวิตแรกเกิด

(453) พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องการถือกำเนิดของชีวิตว่า เมื่อพร้อมด้วยปัจจัย 3 อย่าง คือ 1. มารดาบิดาสมสู่กัน (สนฺนิปติตา) 2. มารดามีระดู (อุตุนี) 3. มีสัตว์พร้อมเกิด (คนฺธพฺโพ ปจฺจุปฏฺฐิโต) นับได้ว่า ชีวิตทารกได้ถือกำเนิดขึ้น ขาดปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ยังไม่เริ่มเป็นชีวิต

ทรงอธิบายต่อไปว่า มารดาอุ้มท้องอยู่ 9 เดือนบ้าง 10 เดือนบ้าง จึงคลอดทารกซึ่งเป็นภาระหนัก เมื่อคลอดก็มากไปด้วยความกังวล คลอดออกมาฟูมฟักอยู่ ก็ไม่วายกังวล

(453) ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! น้ำนมของมารดา เรียกว่าโลหิตในอริยวินัย"

(หมายความว่า อริยบุคคลเห็นน้ำนมของมารดาและ

โลหิตมีคุณค่าเท่ากัน ลูกดื่มนมแม่ก็คือดื่มเลือดจากอกแม่นั่นเอง)

ทรงอธิบายถึงชีวิตเด็กน้อยเมื่อจะเข้าสู่วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาทดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์(ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ)ทั้งหลาย ย่อมเล่นของเล่นเด็ก คือ ไถเล็ก ดีไม้หึ่ง หกคะเมน กังหัน(จังหัน) ตวงทราย รถเล็ก ธนูเล็ก

"ภิกษุทั้งหลาย! กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย พรั่งพร้อมปรนเปรออยู่ด้วยกามคุณ 5 คือ รูปที่ตาเห็น...เสียงที่หูได้ยิน...กลิ่นที่จมูกรับรู้....รสที่ลิ้นได้ลิ้ม... โผฏฐัพพะที่กายได้ถูกต้อง ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดและความรัก กุมารนั้น เมื่อตาเห็นรูป...หูได้ยินเสียง...จมูกได้กลิ่น...ลิ้นได้ลิ้มรส... กายได้ถูกต้องสิ่งสัมผัส...ใจมีเรื่องให้นึกคิด ย่อมกำหนัดในสิ่งที่น่ารัก ย่อมขัดเคืองในสิ่งที่น่าชัง มีสติในกายที่ไม่ตั้งมั่น มีจิตเป็นอกุศล(เกิดกิเลส) ไม่แจ่มแจ้งในเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติสำหรับดับอกุศลธรรมอันทรามตามความเป็นจริง เขาอยู่กับความยินดียินร้าย(รัก-ชัง)อย่างนี้ เกิดความรู้สึก(เสวยเวทนา)ไม่ว่าสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ย่อมเพลินใจ ถวิลหาติดใจในความรู้สึกนั้น เกิดความเพลิดเพลินขึ้น ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายเป็นอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ ภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ ชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นเกิดด้วยอาการอย่างนี้"

ชีวิตในครรภ์

คำว่า คพฺโภ หรือคัพภะ หรือครรภ์ นั้น มีความหมาย 2 อย่าง คือ 1. สัตว์ (ชีวิต) ที่เกิดในครรภ์ 2. ท้องของมารดา การเกิดในครรภ์ บาลีใช้คำว่า อวกฺกนฺติ ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า การหยั่งลง

อรรถกถากล่าว (ตามที่บอกเล่ากันมา) ว่า เมื่อมารดามีระดู ทารกก็พร้อมที่จะเกิด ภายใน 7 วันที่เม็ดโลหิตใหญ่แตกไหลเป็นเลือดบริสุทธิ์ มารดาบิดามีการร่วมเพศกัน เป็นช่วงที่เกิดชีวิตทารกได้ ชีวิตหรือสัตว์ที่ถือกำเนิดในครรภ์นั้น เรียกว่าคันธัพพะ

คันธัพพะนั้น ไม่ใช่เล็งแลหรือเห็นการร่วมเพศของมารดาบิดาอยู่ใกล้ๆ แล้วจ้องจะเกิด แต่เป็นสัตว์ (ชีวิต) ตนใดตนหนึ่ง ซึ่งถูกกรรมส่งให้เกิดในครรภ์นั้น

อรรถกถากล่าวอีกว่า โลหิตของมารดาที่กลายเป็นน้ำนมสีขาวนั้น เกิดจากพลังของความเสน่หาที่มีต่อบุตร

โปรดสังเกตว่า ตามพระสูตรนี้ วงจรของปฏิจจสมุปบาทเริ่มเกิดขึ้นเมื่อเด็กมีอินทรีย์ทั้ง 6 เจริญเติบโตแล้ว อวิชชาอยู่ในรูปของความไม่รู้ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ก็หลงรักหลงชังไปกับความรู้สึก(เวทนา) ความรู้สึกนั้นเองเป็นอุปาทาน แล้วอุปาทานก็เป็นปัจจัยให้มีภพ... จะเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท (ตาม

พระสูตรนี้) ไม่ใช่เรื่องของขณะจิตหนึ่งๆ เท่านั้น แต่เป็นเรื่องของชีวิตหนึ่งๆ เลยทีเดียว

ทางหลุดพ้นจากกรงขังแห่งตัณหา

(454-458) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงวิถีทางที่จะเอาชนะตัณหาได้ เริ่มต้นจากการมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก มีธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ และมีผู้ได้ฟังธรรม เกิดความเลื่อมใสเข้ามาบวชเป็นบรรพชิต

เมื่อบวชแล้วก็เพียบพร้อมด้วยศีลของภิกษุ ชนิดที่เป็นอริยศีล อริยศีลทำให้มีความสุขปลอดโทษทางใจ(อริเยน สีลกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต อชฺฌตฺตं อนวชฺชสุขं ปฏิสංเวเทติ)

เมื่อมีศีลแล้ว ก็ต้องมีการสำรวมอินทรีย์ (อินทริยสังวร) คือระวังไม่ให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และใจได้คิดนึก อกุศลธรรมนั้นคือ ความรักความชัง (อภิชฌา - โทมนัส) ต่อสิ่งที่ได้รับรู้ การสำรวมอินทรีย์ได้เช่นนี้ เป็นอินทริยสังวรแบบอริยะ จะทำให้มีความสุขซึ่งไม่เจือด้วยกิเลสภายในจิต (อริเยน อินฺทฺริยสංวเรน สมนฺนาคโต อชฺฌตฺตं อพฺยาเสกสุขं ปฏิสංเวเทติ)

เมื่อมีการสำรวมอินทรีย์ดังกล่าวแล้ว ก็ให้ภิกษุทำความรู้สึกตัวขณะก้าว ขณะถอย ขณะแล ขณะเหลียว ขณะคู้ ขณะเหยียด ขณะถือสังฆาฏิ บาตร จีวร ขณะฉัน ดื่ม...ขณะขับถ่าย

ทำความรู้สึกขณะเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด นิ่ง นี้คือการมีสติสัมปชัญญะแบบอริยะ

ครั้นพร้อมด้วยศีล อินทริยสังวร และสติสัมปชัญญะ ที่เป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ภิกษุจึงอยู่ตามเสนาสนะอันสงัด คือป่า โคนไม้ ภูเขา...กลับจากบิณฑบาตและฉันเสร็จ นั่งเจริญสมาธิ ละนิวรณ์ 5 เข้าปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ตามลำดับ

ขั้นที่ภิกษุจะละตัณหาดับทุกข์ได้ พระพุทธองค์ตรัสต่อจากนี้ว่า

"ภิกษุนั้นมองเห็นรูปแล้ว ไม่กำหนัด (ติดใจ) ในรูปที่น่ารัก ไม่เคืองใจในรูปที่น่าชัง มีสติในกายตั้งมั่น มีจิตพ้นประมาณ (ได้มัคคจิต) ทราบชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับสิ้นแห่งอกุศลธรรมอันทราม ตามความเป็นจริง

"เธอละความรักความชังอย่างนี้แล้ว ได้ความรู้สึก(เวทนา) อย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม ก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่เพ้อหา ไม่ติดใจในความรู้สึกนั้น เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เพ้อหา ไม่ติดใจ ความยินดีเพลินใจ(นนฺทิ)ในเวทนาทั้งหลายก็ดับ เมื่อความยินดีเพลินใจดับ อุปาทานก็ดับ อุปาทานดับ ภพก็ดับ ภพดับ ชาติก็ดับ ชาติดับ ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสของเธอก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นเกิดด้วยอาการอย่างนี้..."

ในกรณีได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัสทางกาย ได้นึกคิด ก็เหมือนกัน

สุดท้าย ตรัสย้ำให้ภิกษุเหล่านั้นจำไว้ว่า ตัณหาสังขยวิมุตติ (ความหลุดพ้นจากตัณหา) โดยสาระสำคัญเป็นอย่างนี้ และขอให้รู้ทั่วกันว่า พระสาติซึ่งมีความเห็นผิดอย่างนั้น ติดอยู่ในกรงขังใหญ่ของตัณหาโดยแท้

อีกด้านหนึ่งที่ชวนให้นึกถึงอดีต ณ วัดเชตวัน

มหาอัสสปุรสูตร

สมณะควรมีความสำนึกอย่างไร

(459) วันหนึ่ง ที่อัสสปุรนิคม (ชื่อนี้ปรากฏอยู่ในเจติยชาดกอีกแห่งหนึ่ง) แคว้นอังคะ ซึ่งเป็นเมืองของพวกเจ้าอังคะ พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า ได้ประทานพระโอวาท ดังนี้

คนทั้งหลายรู้ว่าพวกเธอเป็นสมณะ เมื่อใครถามว่าพวกเธอเป็นอะไร พวกเธอก็ตอบเขาว่าเป็นสมณะ เมื่อพวกเธอประกาศตนอย่างนี้ ก็ควรจะสำนึกว่า พวกเราจักสมาทาน

ประพฤติธรรมเพื่อให้เป็นสมณะ เพื่อให้เป็นพราหมณ์ เมื่อทำได้อย่างนี้ ชื่อและการประกาศตนเองก็จักเป็นความจริงแท้ มิใช่แต่เท่านั้น พวกเราใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชของทายก สักการะของเขาก็จักมีผลมากมีอานิสงส์มาก ทั้งการบวชของพวกเราก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผลมีกำไร (ไม่เปล่าประโยชน์)

สมณะต้องมุ่งสู่มรรคผลนิพพาน

(460-477) ทรงสอนให้ภิกษุเหล่านั้นประพฤติธรรม อันจะทำให้เป็นสมณะให้เป็นพราหมณ์ โดยไม่ให้หยุดพอใจกับการประพฤติธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง จนกว่าจะได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ดังนี้

- ให้มีหิริและโอตตัปปะ แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้มีกายสมาจาร (กายสุจริต มีไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น) ที่บริสุทธิ์เปิดเผยสม่ำเสมอ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยกายสมาจารนั้น แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้มีวจีสมาจาร (วจีสุจริต มีไม่พูดเท็จ เป็นต้น) ที่บริสุทธิ์เปิดเผยสม่ำเสมอ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยวจีสมาจารนั้น แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้มีมโนสมาจาร (มโนสุจริต มีไม่โลภ(อนภิชฌา) เป็นต้น) ที่บริสุทธิ์เปิดเผยสม่ำเสมอ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยมโนสมาจารนั้น แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้มีอาชีวะที่บริสุทธิ์ (ไม่เลี้ยงชีพด้วยอเนสนา 21 อย่าง

มีทำเวชกรรมเอาค่าจ้างเป็นต้น) เปิดเผยสม่ำเสมอ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยอาชีวะนั้น แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น

- ให้สำรวมอินทรีย์ทั้ง 6 (อินทริยสังวร) แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้รู้จักประมาณในการฉัน(โภชเน มตฺตญฺญู) คือ พิจารณาโดยแยบคายก่อนแล้วจึงฉัน ไม่ฉันเล่น ไม่ฉันเพื่อความมัวเมา เพื่อความสวยความงามเป็นต้น หากแต่ฉันพอให้อยู่ได้ พอให้ประพฤติพรหมจรรย์ได้... เท่านั้น แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้ประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น(ชาคริยมนุยุตฺตา) ทำจิตให้หมดจดจากนิวรณ์ 5 ด้วยการจงกรม นั่งสมาธิตลอดปฐมยามแห่งราตรี เมื่อนอนก็นอนอย่างสีหไสยา มีสติสัมปชัญญะพร้อมที่จะลุกขึ้น เมื่อลุกขึ้นในช่วงมัชฌิมยาม ก็ทำจิตให้ปลอดจากนิวรณ์ คือ ด้วยการจงกรม นั่งสมาธิไปจนตลอดปัจฉิมยาม แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้มีสติสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหวอิริยาบถต่างๆ (เช่น ก้าว ถอย แล เหลียว เป็นต้น) แต่ก็อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น
- ให้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา... กลับจากบิณฑบาตฉันเสร็จ นั่งสมาธิ ทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ 5 ซึ่งเมื่อทำได้แล้ว ภิกษุจะได้ความ

ปราโมทย์โสมนัส ทรงอุปมาการละนิวรณ์ 5 ได้ว่า 1. เหมือนคนกู้หนี้ไปทำการงาน เมื่อมีรายได้ ก็ใช้หนี้ที่เป็นทุนเดิมหมด เหลือเป็นกำไรได้เลี้ยงครอบครัว ก็สุขใจที่หลุดจากหนี้และมีเงินเลี้ยงครอบครัว 2. เหมือนคนไข้หนัก กินไม่ได้ไม่มีเรี่ยวแรง พอหายไข้กินได้ มีกำลังวังชาคืนมาก็สุขใจที่ได้หายไข้ กินได้ มีกำลังวังชา 3. เหมือนนักโทษติดคุก พอพ้นโทษ หมดเวรภัย ไม่เสียทรัพย์ ก็สุขใจที่ได้พ้นโทษนั้น 4. เหมือนคนตกเป็นทาสไม่เป็นตัวของตัวเอง ไปไหนตามอำเภอใจไม่ได้ เมื่อหลุดจากความเป็นทาส เป็นไทแก่ตัว ก็สุขใจที่ได้หลุดจากความเป็นทาสนั้น 5. เหมือนคนรวย นำทรัพย์สินติดตัวเดินทางไกลกันดาร พอไปพ้นทางกันดาร โดยปลอดภัย ไม่ถูกปล้นชิง ก็สุขใจที่ไปพ้นทางกันดารนั้น

ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ 5 เหล่านี้ ที่ตนยังละไม่ได้ เหมือนหนี้ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร และพิจารณาเห็นนิวรณ์ 5 ที่ตนละได้แล้ว เหมือนความไม่มีหนี้ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนดินแดนที่ปลอดภัย ก็เหมือนกัน"

-หลังจากละนิวรณ์ 5 อันทำให้จิตเศร้าหมองและ

ทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้ว ภิกษุจึงก้าวสู่การบรรลุฌานที่ 1-2-3-4 ตามลำดับ เมื่อได้ฌานที่ 4 ก็น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณตามลำดับ

ความหมายของชื่อเรียกต่างๆ สำหรับพระอรหันต์

(478) พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุที่ปฏิบัติจนบรรลุถึงความดับทุกข์หมดกิเลสสิ้นเชิงเช่นนี้ จะเรียกว่าสมณะก็ได้ พราหมณ์ก็ได้ นหาตกะก็ได้ เวทคูก็ได้ โสตติยะก็ได้ อริยะก็ได้ อรหันต์ก็ได้ (คือเรียกให้มีความหมายตามที่คนสมัยนั้นเข้าใจกันอยู่) ความสำคัญอยู่ที่ว่า ภิกษุนั้นสามารถกำจัดอกุศลธรรมอันทรามอันทำให้จิตเศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ทำให้ทุกข์ร้อนกระวนกระวาย ทำให้มีชาติ ชรา มรณะอยู่เรื่อยไป

สงบระงับอกุศลธรรมเหล่านั้นได้จึงได้ชื่อว่าสมณะ ลอยทิ้งอกุศลธรรมเหล่านั้นได้จึงได้ชื่อว่าพราหมณ์ อาบล้างอกุศลธรรมเหล่านั้นได้จึงได้ชื่อว่านหาตกะ รู้แจ้งซึ่งอกุศลธรรมเหล่านั้นได้จึงได้ชื่อว่าเวทคู ทำให้อกุศลธรรมเหล่านั้นหลับ(สยบ)หมดแล้วจึงได้ชื่อว่าโสตติยะ ทำให้อกุศลธรรมเหล่านั้นอยู่ห่างไกลได้แล้วจึงได้ชื่อว่าอริยะ กำจัดอกุศลธรรมเหล่านั้นได้แล้ว จึงได้ชื่อว่าอรหันต์

จูพอัสสปุรสูตร

กิเลสที่เหมือนอาวุธร้ายซุกอยู่ในจีวร

(479) ที่อัสสปุระ นิคมแห่งแคว้นอังคะ คราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้าฟังพระโอวาท ทรงสอนให้มีความสำนึกในความเป็นสมณะ(เหมือนในมหาอัสสปุรสูตร) และทรงยกข้อธรรมให้เป็นแนวปฏิบัติ ดังนี้

(480) ภิกษุที่จะได้ชื่อว่ามีปฏิปทาอันชอบ (สามีจิปฏิปทา) จะต้องไม่ประกอบด้วยกิเลส 12 อย่าง คือ

1. อภิชฌา	เพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น

2. พยาบาท คิดเบียดเบียนทำลายผู้อื่น
3. โกธะ มักโกรธ (anger)
4. อุปนาหะ ผูกโกรธ (grudge : spite)
5. มักขะ ลบหลู่คุณความดีของผู้อื่น
6. ปฬาสะ (ปลาสะ) ตีเสมอ (ไม่ยอมให้ใครดีกว่าตน)
7. อิสสา ริษยา (ทนไม่ได้เมื่อเห็นคนอื่นได้ดี)
8. มัจฉริยะ ตระหนี่
9. สาเฐยยะ (สาเถยยะ) โอ้อวด (หลอกลวงเขาด้วยคำโอ้อวด)
10. มายา มารยา (ปิดบังความผิดของตน)
11. ปาปิจฉา ความปรารถนาอันทราม
12. มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด

(ตั้งแต่ข้อ 1 ถึง 10 ตรงกับอุปกิเลสหรือจิตตอุปกิเลสใน 10 ข้อแรก สลับกันเฉพาะข้อ 9 กับข้อ 10)

กิเลสทั้ง 12 อย่างนี้ ตรัสว่าเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต เป็นโทษ เป็นของย้อมจิตเหมือนน้ำฝาด(กสาวะ)สำหรับสมณะ เป็นเหตุให้สัตว์เกิดในอบาย ถ้าภิกษุยังมีกิเลสเหล่านี้อยู่ การบวชของเธอก็เป็นอันตราย เหมือนอาวุธชนิดหนึ่ง ชื่อมตชะ ซึ่งมีคมอันคมกริบทั้งสองข้างและอาบยาพิษ เขาเก็บอาวุธนั้นด้วยการเอาผ้าห่อพันไว้

ดูสมณะไม่ใช่ดูแต่ภายนอก

(481) ตรัสต่อไปว่า นักบวชที่สักแต่ครองผ้าสังฆาฏิ หรือเปลือยกาย(เป็นชีเปลือย) หรือเอาฝุ่นทาตัว (หมักหมมเหงื่อไคล) หรือลงอาบน้ำ(วันละ 3 ครั้ง) หรืออยู่โคนไม้ หรืออยู่กลางแจ้ง หรือยืนแหงนหน้า หรือกินอาหารแบบกำหนดวาระ (เช่นหนึ่งเดือน หรือ 15 วันกินครั้งหนึ่ง) หรือสาธยายมนต์ หรือไว้ผมเป็นชฎา(อย่างฤาษี) เหล่านี้หาใช่แสดงความเป็นสมณะไม่

ตรัสว่า ถ้าเพียงเพราะครองสังฆาฏิเป็นต้นนั้น สามารถที่จะทำให้บุคคลซึ่งมีกิเลสหมดกิเลสได้แล้ว ญาติมิตรก็คงชักชวนกันครองผ้าสังฆาฏิ...เพื่อละกิเลสกันไปทั่ว ฉะนั้น จึงไม่ทรงเรียกบุคคลว่าเป็นสมณะเพียงเพราะครองผ้าสังฆาฏิ เป็นต้น

พระธรรมวินัยนี้ เหมือนสระน้ำใสเย็น

(482) ปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมเป็นสมณะ? ตรัสว่า ภิกษุเมื่อมีอภิชฌา ก็ละอภิชฌาเสียได้ มีพยาบาท ก็ละพยาบาทเสียได้ มีความโกรธ ก็ละความโกรธเสียได้... มีมิจฉาทิฐิ ก็ละมิจฉาทิฐิเสียได้ คือละกิเลสทั้ง 12 อย่างนั้นได้ เรียกได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมกับเป็นสมณะ

ตรัสต่อไปว่า ผู้ปฏิบัติชอบเช่นนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีอกุศลธรรมเหล่านี้แล้ว ก็จะเกิดความปราโมทย์บันเทิงใจ เมื่อบันเทิงใจก็เกิดปีติ ใจที่ประกอบด้วยปีติยอมทำให้กาย (นามกาย) สงบ เมื่อกายสงบ ก็ได้รับความสุข

คนที่มีความสุข จิตก็ตั้งมั่น มีใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปได้กว้างไกลทุกทิศทางไม่มีขอบเขต (เป็นอัปปมัญญาพรหมวิหาร)

ความที่บุคคลออกบวชในพระธรรมวินัยนี้แล้ว ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เจริญพรหมวิหารทั้ง 4 ได้ความสุขสงบใจอย่างนี้ ทรงเปรียบเหมือนสระบัว มีน้ำใสเย็นบริสุทธิ์ มีท่าขึ้นลงที่ราบรื่นสวยงาม ใครมาจากทิศทางไหนก็ได้มาดับร้อนดับกระหายได้ ตรัสอีกว่า ไม่ว่าบุคคลจะมาจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ ตระกูลศูทร หรือจากตระกูลไหนก็ตาม เมื่อบวชแล้ว สามารถได้เจโตวิมุตติ (หลุดพ้นจากกิเลสด้วยฌาน) และปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นจากกิเลสด้วยปัญญา) ภายในชาตินี้ ทรงเรียกว่า เขาคือสมณะ เพราะดับกิเลสทั้งหลายได้แล้ว

จบมหายกวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

ภาคผนวก

เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ
ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
ดรรชนี

นามานุกรม

เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ

เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นธรรมในขั้นมรรคผล เกี่ยวข้องกับสมาธิและปัญญา จึงจะพบอยู่เสมอในการศึกษาพระไตรปิฎก จำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนและถูกต้องเป็นพิเศษ

คำว่า วิมุตติกับวิมุตต์ เขียนตามรูปไวยากรณ์บาลี วิมุตติเป็นนาม แปลว่า ความหลุดพ้น วิมุตต์ เป็นคุณศัพท์ของบุคคล แปลว่าผู้หลุดพ้น

เจโตวิมุตติ แปลตามศัพท์ว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต, ปัญญาวิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้นแห่งปัญญา ความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นทางปัญญา เมื่อเป็นคุณศัพท์ ก็จะเป็น เจโตวิมุตต์ และปัญญาวิมุตต์

เจโตวิมุตติ มีทั้งระดับต่ำและระดับสูง คือมีทั้งโลกียเจโตวิมุตติ และโลกุตรเจโตวิมุตติ ส่วนปัญญาวิมุตติหมายถึงความหลุดพ้นขั้นสมบูรณ์เด็ดขาด หรือขั้นโลกุตระ เมื่อเกิดปัญญาวิมุตติก็หมายถึงเกิดเจโตวิมุตติอยู่ในตัว เพราะเจโตวิมุตติเป็นสมถะ (สมาธิ) ปัญญาวิมุตติเป็น

วิปัสสนา วิปัสสนาจะเกิดขึ้นได้ก็จะต้องมีสมถะเป็นบาทฐาน แม้พระอริยบุคคลที่ได้ชื่อว่าปัญญาวิมุตต์ ก็มิใช่หมายความว่าหลุดพ้นด้วยปัญญาล้วนๆ จะต้องได้สมาธิมาด้วย อย่างน้อยก็เป็นสมาธิเท่าที่จำเป็น คือสมาธิสำหรับให้เกิดวิปัสสนา ไม่ใช่สมาธิสำหรับให้เกิดฌานสมาบัติและอภิญญา

ผลสมาธิ-ผลญาณ กับ เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ

คำว่า ผลสมาธิ (อ่านว่า ผะละสมาธิ) และผลญาณ (อ่านว่าผะละญาณ) จะได้พบบ่อยเหมือนกัน ขอให้เข้าใจว่า

- ผลสมาธิ คือ อรหัตตผลสมาธิ หรืออรหัตตผลจิต หมายถึงสมาธิจิตของผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์
- ผลญาณ คือ อรหัตตผลญาณ (ผลปัญญา-อรหัตตผลปัญญาก็เหมือนกัน) หมายถึงญาณหรือปัญญาของผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ผู้ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์นั้น ได้ทั้งผลสมาธิ (ผลจิต) และผลญาณ ซึ่งก็คือได้ทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตตินั่นเอง เพราะความเป็นพระอรหันต์ก็มาจากทั้งสมถะและวิปัสสนา

และขอให้เข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติที่มาคู่กันนั้น มิใช่จำกัดเฉพาะความหลุดพ้นของพระอรหันต์เท่านั้น แต่คลุมไปถึงความหลุดพ้นในระดับอริยมรรค-อริยผลอื่นๆ ด้วย คือตั้งแต่ระดับโสดาปัตติมรรค-โสดาปัตติผลขึ้นไป เพราะเป็นความหลุดพ้นที่สมบูรณ์เด็ดขาด ไม่กลับกลายผันแปรได้อีก

เจโตวิมุตติ กับวิโมกข์

โดยทั่วไป เจโตวิมุตติ ที่ไม่เป็นโลกุตระ หรือที่ไม่ใช่ของอริยบุคคล หมายถึงความหลุดพ้นของจิตที่ยังไม่เด็ดขาด คือหลุดพ้นชั่วขณะที่ยังมีกำลังของสมาธิเท่านั้น เช่น จิตที่หลุดพ้นจากนิวรณ์ 5 ในขณะที่เข้าฌานก็เป็นเจโตวิมุตติอย่างหนึ่ง

คัมภีร์ชั้นรองจากพระบาลี ใช้คำว่า วิโมกข์ แทนเจโตวิมุตติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ เมื่อกล่าวถึงธรรมที่มีความหมายว่าวิมุตติ-ความหลุดพ้นทั่วๆ ไป ท่านใช้คำว่า วิโมกข์ ทั้งสิ้น วิโมกข์แปลว่าความหลุดพ้น มีความหมายตรงกับเจโตวิมุตติ (ที่เป็นโลกิยะ)

อย่างไรก็ตาม เจโตวิมุตติก็ดี วิมุตติก็ดี วิโมกข์ก็ดี เพื่อให้รู้ว่ามีความหมายจำกัดตามที่ต้องการ ท่านจะใส่คำวิเศษณ์กำกับไว้อย่างเจาะจง เช่น

- สามายกเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นแห่งจิตชั่วครั้งชั่วคราว)
- สามายกวิมุตติ (ความหลุดพ้นชั่วครั้งชั่วคราว)
- สมยวิมุตติ (หมายถึงสมาบัติ 8)
- อัปปมัญญาเจโตวิมุตติ หรืออัปปมาณาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยการเจริญพรหมวิหารธรรม)
- สันตเจโตวิมุตติ (หมายถึงโลกิยสมาบัติ 8)

วิมุตติขั้นต่ำเหล่านี้ มีความหมายตรงกับ อธิมุตติ (เป็นไวพจน์หรือใช้แทนกันได้) คือ หมายถึงภาวะที่จิตดิ่งอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนปลอดจากกิเลสหรือสิ่งรบกวน ตลอดเวลาที่จิตดิ่งอยู่นั้น

เจโควิมุตติขั้นต่ำสุด และมิจฉาวิมุตติ

ภาวะที่เป็นความหลุดพ้นของจิตนั้น เกิดได้หลายทาง ไม่ใช่เกิดจากกระบวนการทางสมถะหรือสมาธิเท่านั้น ความเชื่อ ความปักใจชอบ ความเลื่อมใส ที่เกิดขึ้นได้ในชีวิตทั่วไป ก็สามารถทำให้จิตดิ่งหรือจดจ่อแน่วนิ่งสู่จุดเดียว จนอารมณ์อื่นๆ รบกวนไม่ได้ก็มี จิตที่ดิ่งเช่นนี้ ก็จัดเป็นเจโตวิมุตติประเภทหนึ่ง คือจิตหลุดพ้นจากอารมณ์หรือสิ่งที่เรียกว่าปัจจนึกธรรม (ธรรมที่เป็นข้าศึก หรือธรรมฝ่ายตรงกันข้าม) เช่น จิตที่ดิ่งอยู่ในศรัทธาต่ออะไรสักอย่าง สามารถขจัดความย่อท้อหรือความขลาดกลัวได้ ภาวะของจิตเช่นนี้แหละ เป็นเจโตวิมุตติอย่างหนึ่ง

ในธรรมหมวดมิจฉัตตะ (ภาวะที่ผิด) 10 มีอยู่ข้อหนึ่ง คือมิจฉาวิมุตติ ซึ่งแปลว่าความหลุดพ้นที่ผิด หมายถึงเจโตวิมุตติประเภทดิ่งไปในทางทำให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น เจโตวิมุตติของเดียรถีย์ เป็นมิจฉาวิมุตติทั้งสิ้น เพราะเป็นความดิ่งของจิตฝ่ายอกุศล ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลสสิ้นทุกข์

เจโควิมุตติของอริยบุคคล (อริยผล)

เจโตวิมุตติของอริยบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งของพระอรหันต์นั้นมาคู่กับปัญญาวิมุตติเสมอ ถ้ามีแต่ปัญญาวิมุตติก็ให้หมายรู้ว่า เป็นวิมุตติของอริยบุคคล และมีเจโตวิมุตติอยู่พร้อมแล้ว เจโตวิมุตติอย่างเดียวที่เป็นของอริยบุคคลท่านเพิ่มคำกำกับให้เห็นชัดเสมอ เช่น

อกุปปา + เจโตวิมุตติ = อกุปปาเจโตวิมุตติ
อสมย + วิมุตติ = อสมยวิมุตติ
อสามายิก + เจโตวิมุตติ = อสามายิกเจโตวิมุตติ

คำว่า อกุปปา แปลว่าไม่กำเริบ คือไม่กลับกลาย ไม่เสื่อมถอย ไม่

แปรเปลี่ยน คำว่า อสมย และ อสามายิก (อสมัย) แปลว่า ไม่ใช่ครั้งคราว คือตลอดกาล ทั้งหมดนั้นหมายถึงอริยผล ซึ่งเมื่อได้บรรลุแล้ว จะไม่มีการผันแปรเสื่อมคลายเป็นอย่างอื่นได้อีก (อสามายิกวิโมกข์ ที่เป็นคำอธิบายมรรคผลในคัมภีร์อรรถกถาชื่อปปัญจสูทนี ก็หมายถึงเจโตวิมุตติของอริยบุคคลคือมรรค 4 ผล 4 -ดู ม.อ.3/566)

มีเจโตวิมุตติอีกประเภทหนึ่งของอริยบุคคล ที่ไม่ได้หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลส หรือไม่ได้หมายถึงมรรคผลที่บรรลุ แต่หมายถึงผลสมาบัติ (สมาบัติที่เกิดจากอริยผล) นั่นคือ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นวิมุตติที่ไม่มีนิมิต ไม่มีเครื่องหมาย ผู้เข้าสู่เจโตวิมุตติประเภทนี้ จะไม่กำหนดหมายอะไรๆ เป็นอารมณ์ไม่ว่าจะเป็นรูปหรือนามใดๆ ภาวะของจิตที่ไม่มีนิมิตเช่นนี้ เรียกว่ามีนิพพานเป็นอารมณ์ (มีแต่ภาวะแห่งความสุขที่ละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด) เป็นการเข้าสมาธิเสวยสุขจากอริยผลที่ตนได้บรรลุ การเข้าอยู่ด้วยสมาธิอย่างนี้ เป็นการเข้าพักผ่อนของอริยบุคคลที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมสุขวิหาร (อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน) การอยู่หลีกเร้นของพระพุทธองค์และอริยสาวกทั้งหลาย ก็อยู่ด้วยเจโตวิมุตติประเภทนี้

เครื่องวัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ มีแนวปฏิบัติต่างกันและละกิเลสได้ต่างกัน นั่นคือ เจโตวิมุตติละราคะได้ ส่วนปัญญาวิมุตติละอวิชชาได้ เพราะฉะนั้น ปัญญาวิมุตติจึงเป็นวิมุตติของพระอรหันต์ ด้วยเหตุว่าพระอรหันต์เท่านั้นละอวิชชาได้

การละอวิชชาและการเกิดขึ้นของวิชชานั้น จะเป็นไปได้ต้องเจริญทั้งสมถะและวิปัสสนา คือ เจริญทั้งสมาธิและปัญญา สมถะและวิปัสสนา

เป็นวิชชาภาคิยธรรม (ธรรมที่ช่วยหนุนให้เกิดวิชชา) ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ! ธรรม 2 อย่างนี้เป็นวิชชาภาคิยธรรม คือ สมถะและวิปัสสนา" (อรรถกถาอธิบายว่า สมถะคือสมาธิ วิปัสสนาคือญาณพิจารณาสังขาร องฺ.อ. 2/33)

ตรัสต่อไปว่า

"สมถะที่เจริญแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร (ตอบว่า) จิตจะได้รับการฝึกฝน จิตได้รับการฝึกฝนแล้วจะได้ประโยชน์อะไร (ตอบว่า) ละราคะได้"

"วิปัสสนาที่เจริญแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร (ตอบว่า) ปัญญาจะได้รับการฝึกฝน ปัญญาที่ได้รับการฝึกฝนแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร (ตอบว่า) ละอวิชชาได้"

แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ! จิตที่เศร้าหมองด้วยราคะ ย่อมหลุดพ้นไม่ได้ ปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชชา ก็หลุดพ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้น เจโตวิมุตติจึงมีได้เพราะกำจัดราคะได้ ปัญญาวิมุตติจึงมีได้เพราะกำจัดอวิชชาได้"

(องฺ.ทุก. 20/275-6/77-8)

(คำอธิบายเกี่ยวกับสมถะ วิปัสสนาและเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ ศึกษาเพิ่มเติมได้ในหนังสือพุทธธรรม โดยพระธรรมปิฎก ตั้งแต่หน้า 305 ถึง 320)

ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ ช่วยให้เห็นความเกิดขึ้น ความเป็นไป และความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา อย่างเป็นหลักฐาน แม้จะไม่ใช่เรื่องของพระไตรปิฎกบาลีโดยตรง แต่ก็เป็นเหตุการณ์แวดล้อมที่น่าศึกษาคู่กันไป

80 ปีก่อน พ.ศ. ถึงวันพุทธปรินิพพาน	623-543 ปีก่อน ค.ศ.	พุทธกาล หรือ สมัยพุทธกาล	- คำว่า "พุทธกาล" หรือ "สมัยพุทธกาล" นับตั้งแต่ปีประสูติถึงปีปรินิพพานของพระพุทธองค์ - ชาวตะวันตก นับต่างไปเป็น 563-483 BC (นับปีพุทธปรินิพพานเป็น 483 ปีก่อน ค.ศ.) - อินเดียลังกาและพม่านับวันพุทธปรินิพพานเป็น พ.ศ. 1 ส่วนไทยถือว่า พ.ศ. 1 เริ่มต้นเมื่อพุทธ-ปรินิพพานครบ 1 ปี (ปี พ.ศ. จึงต่างกัน 1 ปี) - ไทยเริ่มใช้ปีพุทธ-ศักราช (พ.ศ.) แทนปีรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) เมื่อ พ.ศ. 2454

			- ประวัติการทำสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 มีอยู่ในพระไตรปิฎกบาลี เล่ม 7 แสดงว่ามีการเพิ่มไว้ในพระวินัยปิฎก เมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่ 3 และน่าสังเกตว่า ไม่มีคำว่า "ปิฎก" ในการสังคายนาครั้งที่ 1-2 เลย อาจเป็นไปได้ว่าในการสังคายนา 2 ครั้งแรกยังไม่ได้จัดพระธรรมวินัยเป็น 3 ปิฎก - พระเจ้าอชาตศัตรูครองราชย์ พ.ศ. 8-พ.ศ. 24 สังคายนาครั้งที่ 1 ทำในปีที่ทรงครองราชย์เป็นปีที่ 8
3 เดือน หลัง พุทธปรินิพพาน	543 ปี ก่อน ค.ศ.	สังคายนาในอินเดียครั้งที่ 1 ปรารภเหตุมีภิกษุกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะ เป็นประธานสงฆ์ พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลา 7 เดือน	
พ.ศ. 8-23	535-520 ปี ก่อน ค.ศ.	พระเจ้าอชาตศัตรู ย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ไปยังเมืองปาฏลิบุตร (ปัฏนา)	- ปีที่ 80 แห่งพระชนมชีพของพระพุทธองค์ พระเจ้าอชาตศัตรู ย้ายเมืองหลวง - พ.ศ. 71-90 พระเจ้าสูสุนาค (กษัตริย์เชื้อสายลิจฉวี)ย้ายเมืองหลวงไปยังเมืองไวศาลี(เวสาลี)

			- พ.ศ. 90-118 พระเจ้ากาฬาโศก ย้ายเมืองหลวงกลับไปยังปาฏลิบุตร
พ.ศ. 100	443 ปี ก่อน ค.ศ.	**สังคายนาในอินเดีย ครั้งที่ 2 ปรารภเหตุภิกษุวัชชีบุตร (ส่วนหนึ่ง) ปฏิบัติย่อหย่อนทางพระวินัยใน 10 เรื่อง (วัตถุ 10 ประการ) ทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี ดำเนินการโดยคณะพระเถระ 8 รูป (มีพระสัพพกามีเป็นต้น) พระเจ้ากาฬาโศก (พ.ศ. 90-118) เป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลา 8 เดือน**	- คัมภีร์สมันตปาสาทิกา (แต่งอธิบายพระวินัยปิฎกหลังพุทธปรินิพพานเกือบพันปี) กล่าวว่า การทำสังคายนาครั้งที่ 1 ได้จัดพระธรรมวินัยเป็นรูปพระไตรปิฎกแล้ว สังคายนาครั้งที่ 2 ก็ได้ทำซ้ำอีก - ในพระวินัยปิฎกที่กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 ไม่ได้ระบุว่า ใช้เวลานานเท่าไร แต่ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา กล่าวว่า ทำอยู่ 8 เดือน - พระเจ้ากาฬาโศกครองราชย์ พ.ศ. 90-118 (รวม 28 ปี) - พุทธศาสนาเริ่มแตกเป็น 2 นิกาย คือ เถรวาท (หินยาน) และมหาสังฆิกะ (ต้นเค้ามหายาน)

			- นิกายสรวาสติวาท ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระไตรปิฎก และเน้นการสอนอภิธรรม จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อภิธรรม-วาท" หรือ "เหตุวาท" - คู่ปรับของนิกายสร-วาสติวาท คือ นิกายเสากรานติกะ ซึ่งเน้นสอนพระสูตรและพระวินัย โจมตีอภิธรรมว่าไม่ใช่พุทธ-พจน์ - ประมาณ พ.ศ. 100-200 (บางมติว่า พ.ศ. 600-700) เกิดคัมภีร์ภควัทคีตา (ของฮินดู) เป็นบรรพที่ 6 ของมหากาพย์มหาภารตะ
พ.ศ. 101-200	442-343 ปี ก่อน ค.ศ.	เกิดนิกายสรวาสติวาท (แยกจากเถรวาท) เป็นนิกายใหญ่คู่แข่งกับนิกายมหาสังฆิกะ มีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นแคชเมียร์ และคันธาระ (อัฟกานิสถาน)	
พ.ศ. 187-220	356-323 ปี ก่อน ค.ศ.	พระเจ้าอะเล็กซานเดอร์ (กษัตริย์กรีก) บุกรบอินเดีย 1 ปี 8 เดือน ยึดครองบ้านเมืองในลุ่มน้ำสินธุ (ไม่ถึงลุ่มน้ำคงคาและแคว้นมคธ)	พระเจ้าอะเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์เมื่ออายุ 33 ชันษา ชาวปัญจาบลุกขึ้นมากู้ชาติขับไล่กรีก, หนึ่งในแกนนำคือ "จันทรคุปต์" เชื้อสายเมารยวงศ์ (สืบเชื้อสายมาจากศากยวงศ์)

		รัชสมัยพระเจ้าอโศก-มหาราช มีลำดับเหตุการณ์สำคัญ ดังนี้ - พ.ศ. 184 ประสูติ - พ.ศ. 218 ขึ้นครองราชย์ - พ.ศ. 227-241 เสด็จธรรมยาตราไปนมัสการพุทธสถานทั่วชมพูทวีป - พ.ศ. 235 เป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 3 และโปรดให้ส่งพระสงฆ์ไปเผยแพร่พุทธศาสนา ทั้งในชมพูทวีปและในประเทศต่างๆ - พ.ศ. 239 สร้างสถูปครบ 84,000 องค์ทั่วอินเดีย - พ.ศ. 255 สวรรคต	- ปีแห่งรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชมีกล่าวไว้ไม่ตรงกัน บางมติว่า พ.ศ. 218-260 บางมติว่า 271-232 ปีก่อน ค.ศ. บางมติว่า พ.ศ. 271-314 (269-229 ปีก่อน ค.ศ.) - พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์แรกในประวัติศาสตร์อินเดีย ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน ต่อมาทรงหันมานับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท. ในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ทรงให้สึกพวกเดียรถีย์ปลอมบวชเป็นภิกษุ ประมาณ 60,000 คน
พ.ศ. 218-255			
พ.ศ. 218-260	271-232 ปีก่อน ค.ศ.	รัชกาลพระเจ้าอโศก-มหาราช (อยู่ในราชวงศ์เมารยะ (Maurya) ต้นราชวงศ์เมารยะ คือ พระเจ้าจันทรคุปต์ ตั้งราชวงศ์เมื่อ พ.ศ. 168)	- พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นโอรสของพระเจ้าพินทุสาร ประสูติ พ.ศ. 184 (พระเจ้าพินทุสารเป็นโอรสของพระเจ้าจันทร-คุปต์ ผู้เป็นต้นราชวงศ์เมารยะ)

			- พระเจ้าจันทรคุปต์ทรงนับถือศาสนาเชน ในขณะที่พุทธศาสนายังรุ่งเรืองอยู่ในแคว้นมคธ - พระเจ้าพินทุสาร (พ.ศ. 246-274) โอรสของพระเจ้าจันทรคุปต์ นับถือศาสนาพราหมณ์ - สมัยนี้ นิกายเถรวาทไปรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นอวันตี, นิกายมหาสังฆิกะไปรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นอานธระ ส่วนแคว้นมคธก็ยังมีอารามของทุกนิกายอยู่ทั่วไป - ประมาณ พ.ศ. 200-300 เกิดมหากาพย์รามายณะ (ของฮินดู)
พ.ศ. 222-246	321-297 ปี ก่อน ค.ศ.	พระเจ้าจันทรคุปต์ปราบดาภิเษกตั้งราชวงศ์เมารยะ (ปกครองอยู่ 24 ปี)	
พ.ศ. 238	305 ปี ก่อน ค.ศ.	สังคายนาในลังกาครั้งที่ 1 วัตถุประสงค์เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา ทำที่ถูปาราม เมืองอนุราธปุระ. พระมหินทเถระ(โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นประธานสงฆ์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นองค์อุปถัมภ์	- ฝ่ายพม่าไม่ยอมรับว่าการสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ 4 ต่อจากการสังคายนา 3 ครั้งในอินเดีย เพราะเห็นว่าทำห่างจากครั้งที่ 3 เพียง 3-4 ปี - สุชีพ ปุญญานุภาพ เห็นว่า การสังคายนาครั้งนี้ เป็นการวาง

			รากฐานให้ชาวลังกาท่องจำพุทธวจนะ จึงต้องประชุมชี้แจงหรือแสดงรูปแห่งพุทธวจนะตามแนวที่ได้จัดระเบียบไว้ในการสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดีย นับได้ว่าเป็นการสังคายนาครั้งแรกในลังกา
พ.ศ. 235-236 (บางมติว่า พ.ศ. 234)	253-254 ปี ก่อน ค.ศ.	สังคายนาในอินเดีย ครั้งที่ 3 ปรารภเหตุเดียรถีย์ปลอมบวชเป็นภิกษุ ทำพระธรรม-วินัยให้วิปริต ทำที่อโศการาม กรุงปาฏลิบุตร พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานสงฆ์ พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลา 9 เดือน	- สังคายนาครั้งนี้ พระโมคคัลลีบุตรได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ เพิ่มเข้าไว้ในพระอภิธรรม-ปิฎก - เสร็จจากการสังคายนาครั้งนี้ ได้มีการส่งพระธรรมทูตไปเผยแพร่พุทธศาสนาในประเทศต่างๆ รวม 9 สาย พระมหินทเถระ (โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นสายหนึ่งไปประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกาเป็นครั้งแรก
พ.ศ. 296-336		รัชสมัยพระเจ้าเทวา-นัมปิยติสสะ (ลังกา)	- พุทธศาสนาเข้าสู่ลังกา (โดยพระมหินทเถระ) เกิดคัมภีร์อรรถกถาฉบับสิงหล

			- พระมหินทเถระไปลังกาเมื่ออายุ 32 ปี นิพพานเมื่ออายุ 80 ปี ที่เจติยบรรพต (เมืองอนุราธปุระ)
พ.ศ. 350-1200	200 ปี ก่อน ค.ศ.-ค.ศ. 650 ปี	ยุควัดถ้ำพุทธศาสนาที่อชันตา (Ajanta Caves)	- หมู่บ้านอชันตา อยู่ใกล้เมืองออรังคาบาด รัฐมหาราษฎร์ ในอินเดียภาคตะวันตก (ห่างจากเมืองออรังคาบาดไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ 65 ไมล์ (105 ก.ม.) - ถ้ำอชันตา คือวัดในพุทธศาสนาที่เจาะและแกะสลักเข้าไปในภูเขา อยู่เรียงกันเป็นหมู่รวม 30 ถ้ำ มีทั้งถ้ำของหินยานและของมหายาน - บางมติว่า ถ้ำอชันตาเริ่มสร้าง พ.ศ. 343-1193 (200 ปีก่อน ค.ศ.-ค.ศ. 650)
พ.ศ. 363	180 ปี ก่อน ค.ศ.	สิ้นสุดราชวงศ์เมารยะ, พราหมณ์ปุษยมิตรก่อกบฏสำเร็จ ตั้งราชวงศ์ศุงคะ	- ปุษยมิตร เป็นพราหมณ์ในลัทธิสามเวท เมื่อขึ้นครองราชย์ได้ฟื้นพิธีกรรมฆ่าสัตว์บูชายัญ ออกกฎหมายตั้งรางวัล

			แก่คนตัดศีรษะภิกษุ หัวละ 100 ดินา (Dinar) ทำให้วัดในแคว้นมคธร้างภิกษุ ซึ่งพากันหนีไปอยู่ทางแคว้นคันธาระ, แคชเมียร์, และอานธระ - ราชวงศ์ศุงคะปกครองอินเดียอยู่ราว 100 ปี
พ.ศ. 383-408 (รัชสมัยพระเจ้ามิลินท์)	160-135 ปี ก่อน ค.ศ.	ยุครุ่งเรืองของพุทธศิลป์ (พระพุทธรูป)อินเดีย (ช่วงประมาณ 500 ปี หลังพุทธปรินิพพาน) เริ่มจากพุทธศิลป์แบบคันธาระ (Gandhara). ต่อมาไม่นาน เกิดพุทธศิลป์แบบมถุรา (Madhura) ที่เมืองมถุรา, ร่วมสมัยเดียวกันนั้นเกิดพุทธศิลป์แบบอมราวดี (Amaravali)	ยุคนี้ นอกจากเกิดพุทธศิลป์มากมายแล้ว ยังนิยมสร้างสถูปขนาดใหญ่ด้วย
พ.ศ. 384-409	500 ปี ก่อน ค.ศ. (หรือ 160-135 ปี ก่อน ค.ศ.)	รัชสมัยพระเจ้ามิลินท์ (Menander) เกิดพระพุทธรูปแบบคันธาระ (คันธารราฐ)	- คันธารราฐ ได้แก่ ดินแดนส่วนหนึ่งของแคว้นปัญจาบ (อินเดีย), ประเทศอัฟกานิสถาน, และแคว้นตุรกีสถานในปัจจุบัน (สุดดินแดน

		ทางทิศตะวันออก คือ เมืองตักสิลา) - จากการค้นคว้าในสมัยต่อมา เชื่อกันว่าศิลปะคันธารราฐระยะต้นอยู่ในรัช-สมัยพระเจ้ากนิษกะ อาจเริ่มเกิดขึ้นในราว พ.ศ. 600 และเจริญรุ่งเรืองในพุทธศต-วรรษที่ 7 และ 8 - เดิมพระเจ้ามิลินท์นับถือเทพเจ้ากรีกต่อมาเลื่อมใสพระนาคเสน ได้หันมานับถือพุทธศาสนา
พ.ศ. 400	มีนิกายต่างๆ ในพุทธ-ศาสนาประมาณ 20 นิกาย (ในอินเดีย)	- พุทธศาสนาแตกเป็นนิกายต่างๆ เริ่มจาก 2 นิกายแรก คือ เถร-วาท และมหาสังฆิก-วาท(ต้นเค้ามหายาน) ต่อมาแตกเป็น 18 นิกาย จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 400 ในอินเดียมีนิกายอยู่ประมาณ 20 นิกาย - นิกายมหาสังฆิกะเดิมมีศูนย์รวมอยู่ที่แคว้นมคธ. ในรัช-สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ไปรุ่งเรือง

			อยู่ที่แคว้นอานธระทางอินเดียตอนใต้
พ.ศ. 442-466		รัชสมัยพระเจ้าทุฏฐคามณี(ลังกา) เกิดพิธีวิสาขบูชาครั้งแรก	
พ.ศ. 450 (บางมติว่า พ.ศ. 433)	93 ปีก่อน ค.ศ.	สังคายนาในลังกาครั้งที่ 2 ปรารภเหตุการรักษาพระธรรมวินัยโดยการท่องจำ อาจวิปริตผิดพลาดได้ เพราะความสามารถในการจดจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง สมควรมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลาน ทำที่อาโลกาเลณสถาน เมืองมาตะเล (หรือมตเล-ชนบท ไทยเรียกว่ามลัยชนบท) ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย. พระรักขิตมหาเถระเป็นประธานสงฆ์	- หนังสือ History of Buddhism in Ceylon ของ Walpola Rahula กล่าวว่า พ.ศ. 442-466 เป็นรัชสมัยของพระเจ้าทุฏฐคามณี พ.ศ. 514-526 เป็นรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณี - บางมติว่า ประธานสงฆ์ คือ พระพุทธทัตตเถระ - ชาวพุทธลังกาถือว่าการสังคายนามิใช่การสอบทานพระไตรปิฎกอย่างเดียว แต่เป็นการตรวจทานคัมภีร์อรรถกถาและมีการแต่งคัมภีร์ฎีกา-อนุฎีกา เพิ่มเติมอีกด้วย
พ.ศ. 621-644	ค.ศ. 78-101	พระเจ้ากนิษกะ ทรงยึดครองแคว้นคันธาระ	- พุทธสถานในรัชสมัยพระเจ้ากนิษกะ มี

		(อัฟกานิสถาน) และลุ่มน้ำสินธุ-ลุ่มน้ำคงคา (จากพาราณสีจนถึงตุรกิสถาน) ทรงนับถือเทพเจ้ากรีกมาก่อน ภายหลังหันมานับถือพุทธศาสนา (เป็นกษัตริย์ชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ รองจากพระเจ้าอโศกมหาราช)	การขุดค้นพบที่เมืองคานูล ประเทศปากีสถาน) - พระอัศวโฆษ (นิกายสรวาสติวาท) อยู่ในรัชสมัยพระเจ้ากนิษกะ - พระเจ้ากนิษกะ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาของนิกายสรวาสติวาท (พ.ศ. 643) ที่เมืองชลันธร แคว้นแคชเมียร์ และมีการจารึกพระไตรปิฎกลงบนแผ่นทองแดง เผยแพร่สู่อินเดียทางตอนเหนือและจีน (ผ่านเส้นทางสายไหม)
พ.ศ. 643 ค.ศ. 100		สังคายนาในอินเดียครั้งที่ 4 เป็นการสังคายนาร่วมกันระหว่างนิกายสัพพัตถิกวาท (นิกายย่อยที่แตกออกไปจากหินยาน) กับนิกายมหายาน ทำที่เมืองชลันธร หรือชลันธะ (บ้างก็ว่าทำที่แคชเมียร์) พระเจ้ากนิษกะเป็นองค์อุปถัมภ์	- การสังคายนาครั้งที่ 1-2-3 ในอินเดีย ไม่มีบันทึกรับรองของฝ่ายจีนและทิเบต. เช่นเดียวกับที่การสังคายนาครั้งที่ 4 ในอินเดียก็ไม่มีการรับรอง (ไม่นับเป็นการสังคายนา) จากฝ่ายเถรวาท เพราะทั้งภาษาและแนวคำสอนแตกต่างกัน

			(ฝายเถรวาทใช้ภาษาบาลี ฝายมหายานใช้ภาษาสันสกฤต) - ทั้งลังกา พม่า และไทย รับรองการสังคายนาครั้งที่ 1-2-3 ในอินเดีย แต่ไม่รับรองการสังคายนาระหว่างนิกายสัพพัตถิกวาทกับมหายาน ส่วนอินเดียรับรองว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ 4 - พระถังซัมจั๋ง บันทึกว่า การสังคายนาครั้งนี้มีการจารึกพระคัมภีร์ลงแผ่นทองแดง เก็บรักษาไว้ในทีบศิลา และบรรจุไว้ในพระสถูป
		พ.ศ. 701-800	นิกายมหาสังฆิกะเข้าสู่ยุค "มหายาน" เต็มตัว	นิกายมหายาน กระจายเป็น 3 ลัทธิ คือ 1. ศูนยวาท หรือ มาธยมิก พระนาคารชุน (ประมาณ พ.ศ. 693-793) อยู่ในสายนี้ 2. โยคาจาร หรือ วิชญาณวาท (สำนักใหญ่อยู่ที่เมืองอโยธยา) 3. จิตอมตวาท (เกิดในสมัยคุปตะ)

		ที่ เมืองพามิยาน (Bamiyan หรือ Bamian) แคว้นคันธาระ (หรือประเทศอัฟกานิสถาน) มีการเจาะสลักเข้าไปในภูเขาศิลาสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่สูง 53 เมตร	- พระพุทธรูปองค์นี้ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพามิยาน พระถัง-ซัมจั๋ง บันทึกว่ามีความสูง 140-150 เฉียะ (ปัจจุบันถูกทำลายแล้ว)
พ.ศ. 750-1000			
พุทธศตวรรษที่ 9 (ประมาณ พ.ศ. 850-1450 หรือ 2050)	คริสตศตวรรษที่ 4	เกิดคัมภีร์ปุราณะ ของฮินดู ทำให้เกิดลัทธิอวตาร(เทพเจ้า 10 ปาง)ขึ้น กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นวิษณุ-อวตารปางที่ 9 (เรียกว่า "พุทธาวตาร")	- คัมภีร์ปุราณะ เป็นเรื่องราวเชิงตำนานของศาสนาฮินดู มี 18 คัมภีร์ - คัมภีร์ที่ว่าด้วยพุท-ธาวตาร แต่งในช่วง พ.ศ. 943-1043
พ.ศ. 863-1083 (บางมติว่า พ.ศ. 810-1010)	ค.ศ. 320-540	สมัยราชวงศ์คุปตะ (ต้นราชวงศ์ คือ พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 1)	- พระเจ้าจันทรคุปต์ตั้งราชวงศ์ที่แคว้นมคธ - กาลิทาส เป็นรัตนกวีในสมัยราชวงศ์คุปตะ - สมัยราชวงศ์คุปตะถือกันว่าเป็นยุคทองแห่งวัฒนธรรม และการขยายอิทธิพลของอินเดีย (ศาสนาของชมพูทวีป เจริญถึงขีดสูงสุดในสมัยนี้) - ปลายสมัยราชวงศ์คุปตะ เกิดนิกายตันตรยาน (?)

			- สมัยพระเจ้าอโศก-มหาราช รวมวัด 6 วัดเป็นมหาวิหารนา-ลันทา (ราวปี พ.ศ. 250) - กรมโบราณสถานของอินเดีย ระบุว่ามหาวิหารนาลันทาสถาปนาขึ้นในราว พ.ศ. 957-998 (อยู่ในสมัยคุปตะ) - มหาวิหารนาลันทา ในสมัยที่พระถังซัมจั๋งไปอยู่ศึกษา มีพระนักศึกษาประมาณ 15,000 รูป มีอาจารย์สอนประมาณ 1,500 รูป - โบราณวัตถุ-โบราณสถาน ที่มหาวิหารนาลันทา ส่วนมากเป็นศิลปะสมัยราช-วงศ์ปาละ - มหาวิหารนาลันทาถูกกองทัพมุสลิมเผาทำลายย่อยยับ เมื่อ พ.ศ. 1743
พุทธศตวรรษที่ 10-11 (ประมาณ พ.ศ. 900-1000)	**คริสตศตวรรษที่ 5-6**	มีสถาบันการศึกษาทางพุทธศาสนาในรูปมหาวิทยาลัยชื่อ "มหา-วิหารนาลันทา" (ที่เมืองนาลันทา รัฐพิหาร)	
พ.ศ. 942-957		**สมณะฟาเหียน หรือ ฝาเสี่ยน (Fa-hsien หรือ Fa Xian) เดินทางจากจีนผ่านไปทาง**	- **สมณะฟาเหียน ได้เดินทางผ่านไปถึงเมืองพามิยาน และตักสิลา**

	ภาคกลางของทวีปเอเชีย-อัฟกานิสถาน-แคว้นคันธาระ เข้าสู่ลุ่มน้ำสินธุ-ดงคาไปจนถึงแคว้นเบงกอล-เกาะลังกา และเกาะสุมาตรา ได้บันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นในยุครุ่งเรืองของราชวงศ์คุปตะ (ออกเดินทาง พ.ศ. 942 กลับถึงประเทศจีนใน พ.ศ. 957)	- พุทธศาสนาทั่วไปยังรุ่งเรือง แต่พุทธสถานหลายแห่งอยู่ในสภาพรกร้าง ที่เห็นอยู่ในสภาพเจริญมั่นคงอยู่ คือ พุทธคยา และอิสิปตนมฤคทายวัน (สารนาถ)
พ.ศ. 1100-1400	ยุคหมู่ถ้ำเอลโลรา (Ellora Caves) (มีถ้ำของ 3 ศาสนา คือ เชน, พุทธ, และฮินดู)	- เอลโลรา (และอชันตา) เป็นชื่อหมู่บ้านใกล้เมืองออรังคาบาด รัฐมหาราษฎร์ ในอินเดียภาคตะวันตก - เอลโลรา อยู่ห่างจากเมืองออรังคาบาดไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ 18 ไมล์ (29 ก.ม.) - ถ้ำพุทธศาสนาในเอลโลรา มี 12 ถ้ำ (ในจำนวน 34 ถ้ำ) เกิดก่อนถ้ำของเชนและฮินดู (คือราว พ.ศ. 1100-1350)

พ.ศ. 1043 (พุทธศตวรรษที่ 11)	ค.ศ. 500 (คริสตศตวรรษที่ 6)	พวกฮั่นทำลายวัดในอินเดียตอนเหนือเกือบหมดสิ้น พระสังฆราชที่แคชเมียร์ถูกฆ่า	
พ.ศ. 1063	ค.ศ. 520	ทางอินเดียตอนใต้ เกิดนิกายเซน (ที่กาญจีปุระ) มีพระโพธิธรรมเป็นเจ้าสำนัก	
พ.ศ. 1149-1190	ค.ศ. 606-647	รัชสมัยของพระเจ้าหรรษวรรธนะ(เจ้าชายศีลาทิตย์) กษัตริย์ชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแผ่พระราชอำนาจคลุมอินเดียตอนเหนือและภาคกลาง (ลัดเนา) ไว้ได้หมด	
พ.ศ. 1150-1400	ค.ศ. 600-850		- พ.ศ. 1165 (ค.ศ. 622) ทางอาหรับเริ่มปีฮิจเราะฮ์ศักราชของศาสนาอิสลาม
พ.ศ. 1163-1192	ค.ศ. 620-649	พระเจ้าสองสันกัมโปของทิเบต ทันมานับถือพุทธศาสนา	- พระเจ้าสองสันกัมโปสร้างวัดโจคัง - ประดิษฐ์อักษรทิเบตจากอักษรเทวนาครี (เริ่มมีการแปลพระไตรปิฎกในทิเบต) (พ.ศ. 1307-1372) มี

			การนิมนต์คณาจารย์จากนาลันทา และวิกรมศิลาไปแปลพระไตรปิฎก (เป็นภาษาทิเบต) และชาวทิเบตนิยมไปศึกษาที่นาลันทา, วิกรมศิลา, และโอทันตปุระ - ดัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตทั้งหมดทั้งในยุคกลางและยุคต่อๆ มา มีการเก็บรักษาไว้ที่ทิเบต
พ.ศ. 1173-1188	ค.ศ. 630-645	พระถังซัมจั๋ง (Tang San Zang หรือ Hsuan-tsang หรือ Xuan Zang-สวนจาง หรือ เสวียนจั้ง) เดินทางสู่ชมพูทวีปผ่านเอเชียกลางถึงเมืองพามิยาน (อัฟกานิส-ถาน) (อยู่ในรัชสมัยพระเจ้าหรรษวรรธนะ)	- พระถังซัมจั๋ง เป็นนักศึกษา และเป็นอาจารย์ของนาลันทา รวม 15 ปี - มหาวิหารนาลันทาเจริญถึงขีดสุด
พ.ศ. 1203-1692 (พุทธศตวรรษที่ 13-17)	คริสตศตวรรษที่ 8-12	กำเนิดนิกายตันตรยานและนิกายมนตรยาน (ในรัชสมัยของราชวงศ์ปาละองค์สุดท้าย ซึ่งเป็นชาวพุทธ)	- พ.ศ. 1214 เกิดพุทธศิลป์แบบปาละ (ศิลปะแบบปาละรุ่งเรืองอยู่ประมาณ 350 ปี) - พ.ศ. 1249-1276

			พระเจ้าโคปาละ ตั้งราชวงศ์ปาละ และฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งใหญ่ - ในรัชสมัยพระเจ้าเทวปาละ (แห่งราชวงศ์ปาละ) พุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ทิเบต
พ.ศ. 1214	ค.ศ. 671	สมณะอี้จิง (I-ching) ของจีน เดินทางสู่ชมพูทวีป ได้แวะอาณาจักรศรีวิชัย อันมี(เกาะ)สุมาตราเป็นศูนย์กลาง	- เป็นครั้งแรกที่อาณาจักรศรีวิชัยปรากฏในประวัติศาสตร์ - ก่อน พ.ศ. 1000 (ประมาณคริสตวรรษที่ 5 - ก่อนกำเนิดอาณาจักรศรีวิชัย) พุทธศาสนาเถรวาทตั้งมั่นอยู่แล้วในเกาะชะวา
พ.ศ. 1307-1372		รัชสมัยของพระเจ้าธรรมปาละ (แห่งราชวงศ์ปาละ)	- พุทธศาสนานิกายมนตรยาน แพร่เข้าสู่ทิเบต - พระเจ้าธรรมปาละสร้างสถาบันการศึกษาของสงฆ์ (ในรูปมหาวิทยาลัย) ที่วิกรมศิลา และที่โอทันตปุระ - เป็นยุคที่วิกรมศิลารุ่งเรือง ส่วนนาลันทาค่อยๆ เสื่อมถอยลง

		ยุคราชปุต (ชาวฮินดู) ปกครองอินเดียตอนเหนือ(แคชเมียร์-คุชราต-เดลี)เป็นฮินดูชาตินิยม. พุทธศาสนาอ่อนแอลงตามลำดับ ในขณะที่ศาสนาฮินดูกลับรุ่งเรืองยิ่งขึ้น	ศาสนาฮินดู มีนักปราชญ์เด่นๆ หลายคน เช่น กุมารีลภัฏฏะ และศังกราจารย์(สังกรสวามี) เป็นต้น ศังกราจารย์ชิมชับเอาแนวคำสอนของพุทธศาสนานิกายมาธยมิกของท่านนาคารชุนเป็นแนวปรัชญา เคยเป็นนักศึกษาของมหาวิหารนาลันทา ท่านเป็นผู้สถาปนานิกายไศวะ
พุทธศตวรรษที่ 13-17	คริสตศตวรรษที่ 8-12		
พุทธศตวรรษที่ 14	คริสตศตวรรษที่ 9	ทางอินเดียตอนใต้ เกิดพุทธศิลป์แบบโจฬะ	กษัตริย์โจฬะ เป็นชาวฮินดู เมื่อทำสงครามแพ้ลังกา งานพุทธศิลป์ในสมัยของพระองค์ก็สร้างให้ลังกาซึ่งนับถือพุทธศาสนาหินยาน ทำให้ศิลปะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาหินยานแบบลังกา ผสมกับศิลปะแบบทมิฬ
พุทธศตวรรษที่ 15	คริสตศตวรรษที่ 10	พุทธศาสนาลัทธิตันตรยานเฟื่องฟู	พ.ศ. 1572 กองทัพมุสลิมเข้ายึดครองอินเดียตอนเหนือได้หมดสิ้น หลังจากนั้นทั้งพุทธ. ฮินดู. และเชนก็ถูกทำลายย่อยยับ

			พระสงฆ์หนีไปอยู่แคว้นมคธ (ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ปาละ)
พ.ศ. 1695		พระเจ้าปรักกรมพาหุ (แห่งลังกา) ได้นิมนต์พระสงฆ์จากแคว้นโจฬะ พร้อมนำคัมภีร์ไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา	- คัมภีร์มหาวงส์ไปสู่ลังกา - พุทธศตวรรษที่ 17 เข้าสู่การปกครองของราชวงศ์เสนะ (ฮินดู) หลังล้มราชวงศ์ปาละได้
พ.ศ. 1740	ค.ศ. 1197	กองทัพมุสลิม บุกถึงรัฐพิหารและเบงกอล เข้าทำลายวัดพุทธ. ฮินดู. และเชน เผามหาวิหารนาลันทาและวิกรมศิลา พระสงฆ์อพยพไปอยู่เนปาลและทิเบต	- พ.ศ. 1749 พุทธศาสนาในอินเดียดับสูญจากแผ่นดินอินเดีย (นานถึง 700 ปี) - ตั้งแต่ พ.ศ. 1766 มหาวิหารนาลันทาถูกทิ้งรกร้างและจมดิน (นานถึง 600 ปีเศษ) - ประมาณ พ.ศ. 1766-2403 สารนาถ (เมืองพาราณสี) ถูกทำลายอย่างต่อเนื่องโดยกองทัพมุสลิม
พ.ศ. 1749	ค.ศ. 1206	มหาวิหารนาลันทา และสถาบันทางพุทธศาสนาในอินเดีย สูญ	- พ.ศ. 1350-1573 เป็นยุคอิทธิพลของมุสลิมเติร์ก (มุสลิมเริ่ม

		สิ้นจากอินเดียโดยฝีมือเผาทำลายของมุสลิมเติร์ก	แผ่อำนาจถึงเอเชีย ประมาณ พ.ศ. 1250) - ประมาณ พ.ศ. 1764 เจงกิสข่าน (Genghis Khan) นำทัพมองโกลมาตามเส้นทางสายไหม เข้าพิชิตรัฐมุสลิมอาหรับและมุสลิมเติร์ก (แต่เข้าไปถึงอินเดีย) - ปลายพุทธศตวรรษที่ 12-13 (สมัยราชวงศ์ปาละ) พระสงฆ์ในอินเดียตะวันตกนับแสนรูป หนีภัยสงครามไปอยู่ที่แคว้นมคธและแคว้นเบงกอล. วัดนับหมื่นแห่งถูกปล้นและถูกเผาทำลายสิ้น
พุทธศตวรรษที่ 18 (ตอนปลาย)	คริสตศตวรรษที่ 13 (ตอนปลาย)	ที่ทิเบต เกิดนิกายเกลุกปะ เน้นปฏิบัติทางพระวินัย. องค์ทะไลลามะทุกองค์ เป็นภิกษุในนิกายนี้	พุทธศตวรรษที่ 17 มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งใหญ่ในทิเบต เน้นฟื้นฟูทางพระวินัย หลังจากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นยุควิกฤตของพุทธศาสนาในทิเบต พระสงฆ์ต้องลี้ภัยไปอยู่ตามชายแดนจีนและอินเดีย

			- อาณาจักรล้านนาเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ามังราย (พ.ศ. 1804-1854) มีเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) เป็นมหัศจรรย์ลำดับที่ 9 ของราชวงศ์มังราย ทรงศรัทธาและอุปถัมภ์พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ (นิกายสิงหล) ที่รับมาจากเมืองหริภุญไชย - การสังคายนาที่เมืองเชียงใหม่ หนังสือสังคีติยวงศ์แต่งเป็นภาษาบาลีสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ 8 ของฝ่ายเถรวาท (ต่อจากที่อินเดีย 3 ครั้ง และที่ลังกา 4 ครั้ง)
พ.ศ. 2020	ค.ศ. 1477	สังคายนาในไทย (สมัยอาณาจักรล้านนา) ครั้งที่ 1 พระเจ้าติโลกราช แห่งเมืองเชียงใหม่ อาราธนาภิกษุหลายร้อยรูปตรวจชำระอักษรพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เมืองเชียงใหม่ ใช้เวลา 1 ปี	
พ.ศ. 2331	ค.ศ. 1788	สังคายนาในไทยครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงอาราธนาพระสงฆ์ 218 รูป ร่วมกับอุบาสกราชปัณฑิตาจารย์ 32	- การสังคายนาครั้งนี้ หนังสือสังคีติยวงศ์นับเป็นสังคายนาครั้งที่ 9 ของฝ่ายเถรวาท - วัดนิพพานารามเปลี่ยนชื่อ 2 ครั้ง เป็น

	คน ตรวจชำระพระไตรปิฎกที่วัดนิพพานาราม(วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) กรุงเทพฯ มีการจารึกลงใบลาน ใช้เวลา 5 เดือน	วัดศรีสรรเพชญ์ และเป็นวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (ปัจจุบัน) ที่ตั้งของวัดอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวังกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ - พระไตรปิฎกจารึกใบลานฉบับนี้ ปิดทองทึบทั้งปกหน้า ปกหลัง และกรอบทุกด้าน จึงเรียกว่า "ฉบับทอง" ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอมนเทียรธรรม ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พ.ศ. 2372	เกิดธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (2367-2394) โดยวชิรญาณมหาเถระ (เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ผู้เป็นพระอนุชา)	- เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงผนวชเมื่อปี พ.ศ. 2367 เป็นภิกษุอยู่ 27 ปี มีพระฉายาว่า "วชิรญาโณ" - ในรัชกาลที่ 3 มีการแปลพระไตรปิฎกและปกรณ์วิเสสเป็นภาษาไทยเป็นครั้งแรก (แต่ยังแปลไม่จบทั้ง 3 ปิฎก) - พ.ศ. 2394 พระวชิรญาณมหาเถระลาผนวชขึ้นเสวยราชย์

		เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) - นิกายธรรมยุต แพร่เข้าสู่กัมพูชาในรัชกาลนี้
พ.ศ. 2380	นายเจมส์ ปรินเซป (James Prinsep) ชาวอังกฤษ อ่านตัวอักษรพราหมีและจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชได้สำเร็จเป็นครั้งแรก	- ประมาณ พ.ศ. 2350 เป็นต้นมา สมาคมเอเชียแห่งแคว้นเบงกอล (Asiatic Society of Bengal) เริ่มงานศึกษาโบราณคดีอินเดียอย่างจริงจัง - พลเอก เซอร์ อะเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) ชาวอังกฤษ ได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งวิชาโบราณคดีอินเดีย ได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษในอินเดียให้เป็นนักสำรวจทางโบราณคดี (Archaeological Surveyor) คนแรก เมื่อ พ.ศ. 2405

		มีการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ โดยก่อเป็นพระเจดีย์ห่อหุ้มพระสถูปองค์เดิม	พระปฐมเจดีย์ สูงประมาณ 3 เส้นเศษ ฐานกลมวัดโดยรอบประมาณ 6 เส้นเศษ เสร็จบริบูรณ์ในสภาพที่เห็นอยู่ปัจจุบันในสมัยรัชกาลที่ 6
พ.ศ. 2396 (ในรัชสมัย ร.4)			
			- การสังคายนาครั้งนี้รับรู้กันเฉพาะในลังกา (ปรากฏในคัมภีร์มหาวงส์) ทางพม่าไม่รับรองว่าเป็นการสังคายนา - มีอีก 2 ครั้งที่ลังกานับเป็นการสังคายนาด้วย (แต่ประเทศอื่นไม่นับเป็นการสังคายนา) คือ พ.ศ. 516 (ในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม) มีการแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธโดยพระพุทธโฆสะ และ พ.ศ. 1587 มีการตรวจชำระคัมภีร์อรรถกถา และนำเข้าสาธยายต่อที่ประชุม (ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุมหาราช)
พ.ศ. 2408 (2409 ของลังกา)	ค.ศ. 1865	สังคายนาในลังกาครั้งที่ 3 ท่าที่เมืองรัตนปุระ มีพระเถระชื่อหิกขทุเว สิริสุมังคละ เป็นประธานสงฆ์	

พ.ศ. 2414	ค.ศ. 1871	สังคายนาในพม่าครั้งที่ 1 มีการจารึกพระไตร-ปิฎกลงในหินอ่อน จำนวน 729 แผ่น ณ เมืองมัณฑเล มีพระมหาเถระ 3 รูป ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประธานสงฆ์ พระเจ้ามินดงเป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลา 5 เดือน	พม่ารับรองการสังคายนาในอินเดียครั้งที่ 1-2-3 ในลังกาครั้งที่ 2 (ที่มีการจารึกใบลาน) จึงนับการสังคายนาครั้งนี้ว่าเป็นครั้งที่ 5
พ.ศ. 2431 (ในรัชสมัย ร.5)		มีการสังคายนา (ชำระพระไตรปิฎก) ครั้งที่ 2 ในประเทศไทย เป็นครั้งแรกที่พระไตรปิฎกบาลี พิมพ์เป็นเล่มหนังสือแทนการจารึกลงใบลาน (การสังคายนาครั้งนี้ ได้ปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทย แล้วพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ รวม 1,000 ชุด ชุดละ 39 เล่ม พิมพ์ครบชุดเมื่อ พ.ศ. 2436)	- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ พ.ศ. 2411-2453 รวม 42 ปี - พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ามนุษย-นาคมาณพ ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร, (ในสมัย ร.6 พ.ศ. 2453-2468) ได้รับมหาสมณุตมาภิเศกเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-วโรรส - สมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.) ของอังกฤษ ได้อาศัยพระไตร-ปิฎกบาลีของไทยในการปริวรรตเป็นอักษรโรมัน

		สังคายนาในไทยครั้งที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้อาราธนาพระเถรานุเถระล้วนทรงสมณศักดิ์ 110 รูป สังคายนาชำระพระไตรปิฎก และคัดลอกตีพิมพ์เป็นอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 25 ปี เป็นครั้งแรกทั้งในประเทศไทยและในโลกที่มีการตีพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือ	- การสังคายนาครั้งนี้มีการคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไข และพิมพ์เป็นเล่มหนังสือจำนวน 39 เล่ม (1,000 ชุด) ยังขาดอีก 6 เล่มที่ยังไม่ได้พิมพ์ในคราวนั้น (พิมพ์ครบ 45 เล่ม ในสมัย ร.7) - ในการสังคายนาครั้งนี้ พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ในเวลานั้น) เป็นแม่กองตรวจชำระพระวินัยปิฎก
พ.ศ. 2431-2436	ค.ศ. 1888-1893		
พ.ศ. 2468-2473	ค.ศ. 1925-1930	กำเนิดพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ (the Siamese Official Version of the Tipitaka) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 มีการสร้างพระไตรปิฎก	- ครั้งนี้ แม้จะเป็นการตรวจชำระ และพิมพ์พระไตรปิฎก แต่ก็ไม่เรียกว่า "สังคายนา" (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้า เป็นองค์ประธาน)

		สยามรัฐ พิมพ์แจกจ่ายไปยังนานาประเทศ (จำนวน 450 ชุด) เป็นครั้งแรก	- ต้นฉบับพระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ ใช้ฉบับสมัย ร.5 (พ.ศ. 2436) เป็นพื้น แต่ใช้เครื่องหมายและอักขรวิธีตามแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ทรงคิดขึ้นใหม่
พ.ศ. 2468-2477 (ในรัชสมัย ร.7)		มีการชำระพระไตรปิฎกของสมัย ร.5 และพิมพ์ขึ้นใหม่ จำนวน 1,500 ชุด ชุดละ 45 เล่ม พระไตรปิฎกชุดนี้เรียกว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" (น่าสังเกตว่า การตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ไม่เรียกว่า"สังคายนา")	- พ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย - พ.ศ. 2477-2489 รัชสมัย ร.8 คณะสงฆ์ไทยมีระบบการปกครองแบบสังฆสภา
พ.ศ. 2498-2500 (ของพม่าเป็น 2497-2499)	ค.ศ. 1954-1956	สังคายนาในพม่าครั้งที่ 2 เรียกกันทั่วไปว่า "ฉัฏฐสังคีติ" หรือ "ฉัฏฐสังคายนา" (เพราะพม่าถือว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ 6) เป็นการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ทำที่เมืองย่างกุ้ง มีพระเรวต-	- การสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่มีการเชื้อเชิญประมุข หรือตัวแทนจากประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทไปมีส่วนร่วม โดยเฉพาะคือ ลังกา, ไทย, ลาว, และเขมร (มีประเทศอื่นด้วย

	เถระเป็นประธานสงฆ์อยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาลพม่า มุ่งพิมพ์พระไตรปิฎกและอรรถกถา พร้อมคำแปลเป็นภาษาพม่า ใช้เวลา 3 ปี	เช่น อินเดีย, ปากีสถาน เป็นต้น) - มีการแจกจ่ายพระไตรปิฎกอักษรพม่าไปยังประเทศต่างๆ

หมายเหตุ: ข้อมูลเกี่ยวกับปี พ.ศ. และ ค.ศ. ตลอดถึงเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งหมดนี้ เป็นงานรวบรวมจากหนังสือหลายเล่มเท่าที่เห็นว่าน่าสนใจ ยังไม่ได้ตรวจสอบและวิเคราะห์อย่างจริงจัง อาจจะมีความคลาดเคลื่อนได้ แต่อย่างน้อยก็เป็นข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในแวดวงวิชาการในระดับหนึ่ง น่าจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาไม่มากก็น้อย

ดรรชนี

เรียงตามลำดับพยัญชนะและสระที่อักษรตัวแรกของคำหน้า
(จัดทำพอได้ใช้สืบค้นเนื้อหาในระดับหนึ่งสำหรับงานวิชาการ)

ก

กองทุกข์ 240, 242, 245
ก่อทรายเป็นสถูป
อธิษฐานศีล 185
กกจูปมสูตร 118, 121
กดเพดานปากด้วยลิ้น 224
กรรม 88, กรรมของ
นิครนถ์ 87, กรรม
เป็นเครื่องหมาย
(ลักษณะ) 202,
กรรมส่งให้เกิด
ในดรรภ์ 243
กระด้าง 93
กระพี้ของพรหมจรรย์ 180, 181
กระแอมและเคาะประตู 154
กรีส (อุจจาระ) 73
กล้วย 213
กลอนศาลาเก่า 75, 225
กลั้นลมหายใจ 224
กลางคืนเป็นควัน
กลางวันเป็นไฟ 119,
138, 139
กล่าวคำมีประโยชน์ 125
กล่าวคำอ่อนหวาน
125, กล่าวชู่ 236,
กล่าวเรื่องจริง 125,
กล่าวเหมาะสม
แก่กาล 125
กวฬิงการาหาร 55, 239
กวักมือเรียกกัน 193
กษัตริย์มูรธาภิเษก 77
กสาวะ 253
กังหัน(จังหัน) 242
กัมมาภิสังขาร 133, 134
กัลยาณธรรม 179
กากข้าว 72
กาม 79, 80, 81, 86,
164, 223, กามคุณ
9, 22, 80, 113,
140, 151, 152,
159, 160, 242,
กามคุณเหมือน
ป่วงดัก 119, กามคุณ
เหมือนเหยื่อล่อ 119,
กามภพ 56, กามวิตก
15, 109, 110, 112,
129, 202, กามสัญญา
129

กามาสวะ 12. 58
กามุปาทาน 56. 64. 65
กาย (นามกาย) 254.
กายทุจริต 81.
กายภาวนา 218.
219. 220. 221. 222.
กายภาวนาคือ
วิปัสสนา 221.
กายวิญญาณ 58. 237.
กายสมาจาร 248.
กายสังขาร 58.
กายสัมผัส 57.
กายสัมผัสสชาเวทนา
56. กายสุจริต 248
กาเยน กาเมหิ วูปกฏฐา 223
การงานผิด 49
กาสาวพัสตร์ 156. 222
กำเนิดของชีวิต 241.
กำเนิดทั้ง 4. 68
กำยาน 72
กำหนดรู้(ปริชานาติ) 232.
กำหนดรู้กาม 79.
กำหนดรู้ได้ด้วยใจ
193. กำหนดรู้รูป 79.
กำหนดรู้เวทนา 79
กิ่งใบของพรหมจรรย์ 177
กินอาหารแบบกำหนด
วาระ 254
กิเลส 12 อย่าง 252.
กิเลสกาม 129.
กิเลสเครื่องเนิ่นช้า
63. กิเลสดุจเนิน 32.
กิเลสตรึงใจ 96. 97.
กิเลสที่เกิดขึ้นด้วย
ความอยาก 32.
กิเลสนอนเนื่อง 54.
55. 56. 57. 58.
กิเลสปรากฏอาการ
31. กิเลสเป็นเหตุ
เนิ่นช้า 103. กิเลส
เปรียบเหมือนเนิน 29.
กิเลสผูกมัดใจ 96. 97.
กิเลสสัญญา 106.
กิเลสอย่างหยาบ 29.
กิเลสอันเป็นเครื่อง
ผูกมัดใจ 95
กีบเท้าอูฐ 225
กุกกุฏปตฺเตนปิ
นหารุททฺทเลนปิ
อคฺคี ดเวสนฺติ 171
กุมมาส 139
กุศล 54
กุศลกรรมบถ 54.
กุศลมูล 54.
กุศลวิตก 112.
กุศลสัญญา 106.
กุศล-อกุศล 59.
กูฏาคารศาลา 209. 210.
218
เกรงกลัวบาป 50
เกิดในคอกวัว 185
เกียจคร้าน 50
แก่นของพรหมจรรย์ 181.
แก่นไม้ 104. 178.
179. 180.182.
187. 188. 213
โกธโน โหติ โกธสามนฺตา
วาจ์ นิจฺฉาเรตา 92.
โกธโน โหติ โกธเหตุ
อภิสงฺกี 92. โกธโน
โหติ โกธเหตุ
อุปนาหี 92. โกธโน
โหติ โกธาภิภูโต 92
โกธะ 20. 21. 42. 253
โกโป-อปฺปจฺจโย 32
โกรธ 49. 67. 123. 140.
254
โกสัมพิขันธกะ 190. 191

ข

ขณะจิตหนึ่งๆ 244
ขนตก 24
ขนปีกนกเค้า 72
ขนาย(งาช้าง) 164
ขบฟัน เอาลินดุนเพดาน
117. ขบฟันด้วยฟัน
224
ข่มความกลัวและ
ความขลาด 39.
ข่มความไม่ยินดี
และความยินดี 38.
ข่มจิตด้วยจิต 224

ขมังธนู 162
ขย่มดาวดึงส์ด้วยปลายเท้า 232
ขะมักเขม้น (อุสฺโสฬฺหิ) 97
ขัดเกลา 19
ขัตติยบัณฑิต 162
ขันธ์ 132. ขันธ์ 5. 238.
ขันธบัญจก 136
ข้าวตัง 72. ข้าวฟาง 72.
ข้าวสารเมล็ดเดียว 75. ข้าวสาลีปลอดเมล็ดดำ 43. ข้าวสุก 139.
ข้าศึกต่อทุกข์ 221
ขี้โกรธ (กุปิโต) 96.
ขี้หงุดหงิด (อนตฺตมโน) 96
ขุดตนเอง 236
ขูดหนัง 171
เข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุนิพพาน 9
เข้าสมาบัติข่มทุกข์ 221
เขี่ยไข่ขาง 202
เขียงทั่นเนื้อ 139. 140
ไข่ขาง (ไข่เมลงวันที่หยดไว้บนแผล) 201

ค
คณาจารย์ (คณาจริยา) 184
คติ (ความทรงจำ) 77.
คติ (ที่ไปเกิด) 68.
คติ 70. คติของจิต 41.
คนต่อช้าง 162. 163. 164.
คนเต็มจำนวนร้อย 184. คนฝ่าปา 189. 190. คนเลี้ยงโค 111. 112. คนเลี้ยงโคฝูง 200. คนว่าง่าย 123. 125
คบเพลิง 205
คบมิตร 15
คพฺโภ 243
ครรภ์ 243
คฤหบดีบัณฑิต 162
คลุกคลี(กับหมู่คณะ) 198
คลุกคลีกับพวกภิกษุณี จนเกินขอบเขต 121
ควบคุมจิตให้อยู่ในอำนาจ 199
ความมุ่งหวังจะสำเร็จได้ 38
คหปติจีวร 34.
คหปติวรรค 4. 5
คันธตัณหา 56
คันธัพพะ 243
คัพภะ 243
คัมภีร์ชั้นรองจากพระบาลี 259
ค่าคบเหมือนเชาโค 189
คามนฺตวิหารี 34
คำพูดจนว่า อนุรุทฺธา 191
คำสอนผิดๆ (ทุสสุตี) 210.
คำสอนส่วนมากของพระพุทธองค์ 210.
คำสอนแสดงด้วยข้ออุปมา 118
คิมฺหานิ ปจฺฉิมา มาสา 112
คุณของรูป 83
คุณลักษณะเฉพาะของพุทธธรรม 239
คุณสมบัติของโคบาล 200
เครื่องหมายสำหรับจำโค 201
เคหสิตา 122
โคจร 15. 37. 40.
โคจรคาม 157. 222.
โคงาน 206. 207.
โคจ่าฝูง 201. 206. 207. โคบาล 200. 201. 203. 205. 206. 207. โคผอม 207. โคผู้ 207. โคฝึก 206. 207. โคพ่อ 207.
โคมัย (ขี้วัว) 72. 73. 238. โคเมียรุ่นคะนอง 207. โครุ่นคะนอง 206. โคอ่อนล้าผอมโซ 206.
โคอุสุภะ 201. 206. 207.
โคนไม้ 52. 114
โครงสร้างมัชฌิมนิกาย 5

ฆ
ฆานวิญญาณ 58. 237.
ฆานสัมผัส 57. ฆานสัมผัสสชาเวทนา 56

ง
งดเว้น 12. 15

งามด้วยธรรม 196
งูพิษ 130
เงาดาว 75, 225,
เงาแดด 27
เงื่อนต้น 240,
เงื่อนปลาย 240

จ

จงกรม 25, 211, 249
จตุตถฌาน 27, 84, 112
จอมปลวก 119, 138, 139
จักขุวิญญาณ 57, 105,
237, จักขุสัมผัส 57,
จักขุสัมผัสสชา
เวทนา 56
จักรวาล 198
จับงูพิษผิดวิธี 130
จาตุมหาราช 194
จาริก (ฐาปนา) 4
จำกัดการกิน 74
จำนวนโค 200
จิตซึ่งมีธาตุเป็นอารมณ์
168, จิตตภาวนา
218, 219, 220, 221,
222, จิตตวิสุทธิ 145,
146, 147, จิตตสมาธิ
ปธานสังขาร 98,
จิตตสังขาร 58,
จิตตอุปกิเลส 253,
จิตตุปบาทใน
กุศลธรรม 50,
จิตถูกโทสะรุมเร้า
(อาหตจิตฺโต) 96,
จิตที่ดิ่งอยู่ในศรัทธา
260, จิตที่เศร้าหมอง
ด้วยราคะ 262, จิตที่
หลุดพ้นจากนิวรณ์
259, จิตเศร้าหมอง
41, 42, จิตตสุสวเสน
วตฺเตยฺย 192, จิตฺเต
อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ
ปาฏิกงฺขา 42
จีวรสีหม่น 33
จุตูปปาตญาณ 39, 112,
165, 227, 251
จูฬโคปาลสูตร 204,
จูฬโคสิงคสาลสูตร
189, 191, จูฬตัณหา
สังขยสูตร 231,
จูฬทุกขักขันธสูตร
85, จูฬยมกวรรค 5,
จูฬสัจจกสูตร 209,
จูฬสาโรปมสูตร 120,
183, 184,
จูฬสีหนาทสูตร 62,
จูฬหัตถิปโทปมสูตร
119, 161,
จูฬอัสสปุรสูตร 252
เจดีย์ 25
เจตนา 57
เจตสา จิตฺตํ อภินิคฺคณฺหโต
224, เจตสา เจโต
ปริจฺจ ชานามิ 69,
เจตสา เจโต ปริจฺจ
ปชานาติ 67, เจตสา
เจโต ปริจฺจ วิทิโต 193
เจติยชาดก 247
เจโตขีลธรรม 95, 96,
เจโตขีลสูตร 95
เจโตปริยญาณ 39, 187
เจโตวิมุตต์ 257,
เจโตวิมุตติ 39, 69, 70, 151,
182, 242, 245, 255,
257, 258, 259, 262,
เจโตวิมุตติของเดียรถีย์
260, เจโตวิมุตติของ
อริยบุคคล 261,
เจโตวิมุตติขั้นต่ำสุด
260, เจโตวิมุตติ-
ปัญญาวิมุตติ 256,
เจโตวิมุตติเป็นสมถะ
257, เจโตวิมุตติ
ละราคะได้ 261
เจริญสมถะและวิปัสสนา
198, เจริญสมาธิ 199
เจ้าคณะ(คณิโก) 184,
เจ้าลัทธิ (ติตฺถกรา)
184, เจ้าลัทธิร่วม
สมัยพุทธกาล 183,
เจ้าหมู่ (สมิโน) 184
เจ้าเล่ห์ 93
เจ้าศากยะ 85, 102
เจาะเปลือกไข่ 98
โจรตาบอด 142
ใจเหมือนตะปู 96

ฉ
ฉลาดในโคจร 203.
ฉลาดในลักษณะ 201
ฉันทราคปหานะ 176.
ฉันทราควินยะ 176.
ฉันทราคะ 82, 83, 84
ฉันทสมาธิปธานสังขาร 97
ฉันทะ 30, 96, 115, 176, ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา 98
ฉันอาหารมื้อเดียว 123,
ฉันอุจจาระ-ปัสสาวะ 73
ฉุดลากแกะด้วยขนยาวของมันเอง 210

ช
ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส 54, 55, 245, 240
ชลาพุชะ 68
ชั่วเวลาที่มีเสียงสาธุการ 228
ชาครียมนุยุตตา 249
ช่างทำรถ 35, ช่างไม้ 116
ช้างพัง 163, 164, ช่างย้อม 41, 42
ชาติ 54, 55, 155, 240, 245
ชิ้นเนื้อ 139, 140
ชิวหาวิญญาณ 58, 237, ชิวหาสัมผัส 57, ชิวหาสัมผัสสชา เวทนา 56
ชีเปลือย 185, 221, 254
ชีวิตของผู้ครองเรือน 3, 4, ชีวิตเด็กน้อยเมื่อจะเข้าสู่วิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท 242, ชีวิตในครรภ์ 243
ชีวิตินทรีย์ 55
ชื่อของพระสูตรแรกในวรรค 4, ชื่อตำแหน่งปุโรหิต 23, ชื่อเรียกต่างๆ สำหรับพระอรหันต์ 251, ชื่อเสียง 178
ใช้จีวรที่เขาถวาย 34

ช
ชุ่มประตูด้านทิศตะวันออก 154

ฌ
ฌาน 26, 39, 48, 151, 156, 164, 165, 188, 222, 245, 255, ฌานสมาบัติ 4
ฌายถ 52,
ฌายิตฺถ 114

ญ
ญาณทัสสนวิสุทธิ 145, 146, 147,ญาณทัสสนะ 88, 158, 180, 181, 182, 187, 188, ญาณทัสสนะวิเศษ 66, 76, 193, 226, ญาณทัสสนะเหมือนกระพี้ 120, ญาณผิด 49, ญาณรู้เวลา 26, ญาณวาท 156
ญาติ 38, ญาติสาโลหิต 38

ด
ดอกสาละบานสะพรั่ง 197
ด้อยการศึกษา 50
ดับกิเลสภายในใจตัวเอง (ปจฺจตฺตํ ปรินิพฺพายติ) 232
ดาบส 156
ดำริผิด 49
ดื่มเลือดจากอกแม่ 242
ดื้อรั้น 50
ดูแลเรื่องน้ำดื่มให้โค 201
ดูหมิ่น 50, ดูหมิ่นผู้อื่น 93
เดรัจฉาน 70, 71
เดินทางด้วยรถ 7 ผลัด 119
เดียรถีย์ 62, 63
เดือนท้ายของฤดูร้อน 229

ต
ต้อนฝูงโค 206
ตกนรก 68
ตกอยู่ในอำนาจของจิต 199
ตติยฌาน 84, 112
ตถาคต 134, 135, 164,

ตถาคตนิเวสิตะ 164,
ตถาคตบท 164,
ตถาคตพลญาณ 68,
ตถาคตรัญชิตะ 164,
ตถาภูตสุส 175
ตเทวิทๆ วิญญาณ์ สนฺธาวติ สสรติ อนญญ์ 235
ตปะ 71, 72
ตระหนี่ 50, 93
ตวงทราย 242
ตะปูตรึงใจ 95
ตั้งคณะสงฆ์ใหม่ 177, ตั้งชื่อวรรค 3
ตัณหา 9, 10, 16, 54, 55, 56, 63, 64, 65, 96, 117, 133, 134, 152, 168, 231, 234, 239, 240, 244, 245, ตัณหาฉันทะ 115, ตัณหาในภพ 103, ตัณหามานะทิฐิ 107, 170, 171, 172
ตัวมิจฉาทิฐิ 13
ตาข่ายขัดไม้ 150
ตาลยอดด้วน 134, ตาลรากขาดและยอดด้วน 229
ตำนานประวัติ 183
ติดในญาณทัสสนะ 187, 188, ติดในลาภสักการะชื่อเสียง 187, 188, ติดในศีล 187, 188, ติดในสมาธิ 187, 188
ติปปา กฏกา เวทนา เวทิยมานา 71
ตีไม้หึ่ง 242
ตีเสมอ 49, 93
เตโชธาตุ 170, 171
เต่า 139, 140
เตียงน้อย 78
เตือนจิตด้วยเลื่อย 127
โต้เถียง (ปฏิปฺผรติ) โจทก์ 92
ไตรสิกขา 40

ถ

ถอนผมถอนหนวด 72
ถ้อยคำที่แสลงใจ 125
ถทโธ โหติ อติมานี 93
ถัมภะ 20, 22, 42
ถั่วเขียว 75
ถากไม้ได้ดังใจ 34
ถาดทองสัมฤทธิ์ 30, 31, 34
ถีนมิทธะ 49
ถือแต่ความเห็นของตน 93
ถือเอากิ่งและใบของพรหมจรรย์ 178
ถุงหนังแมวฟอก 126
เถรวงศ์ 4, เถรวาท 156, เถระผู้มีชื่อเสียง 196,
เถาวัลย์ชื่อวัฏฏนา 225, เถาสะบ้า 75
ไถเล็ก 242

ท

ท้องพระโรง(สัณฐาคาร) 210
ทรงจีวรผืนเดียว 154
ทราบชัด(อภิชานาติ) 232
ทสพลญาณ 68
ทักขิเณยยบุคคล 216
ทัสสนะ 12, 13
ทัสสนานุตริยะ 215
ทาง 2 แพร่ง 139, 140 ทางไกลกันดาร 250, ทางที่ปลอดภัย-ไม่ปลอดภัยสำหรับโค 201, ทางผิด 113,
ท่าน้ำ 154
ทายก 216, 248
ทายบาล 189
ทาส 250, ทาสมงคล 184
ทำจิตเสมอด้วยแผ่นดิน 126, ทำจิตให้เสมอด้วยถุงหนังแมวฟอก 126, ทำจิตให้เสมอด้วยแม่น้ำคงคา 126, ทำจิตให้เสมอด้วยอากาศ 126
ทำตัวสงบเสงี่ยม 123
ทำให้ถูกใจ 192
ทำอะไรตามใจตน 192
ทิฏฐธัมมสุขวิหาร 48, 261
ทิฏฐิกันตาระ 13, ทิฏฐิคตะ 13, ทิฏฐิคหณะ 13, ทิฏฐิวิปผันทิตะ 13,

ทิฏฐิวิสุทธิ 145, 146, 147, ทิฏฐิวิสูกะ 13, ทิฏฐิสังโยชนะ 13, ทิฏฐุปาทาน 56, 64, 65, ทิฏฐธัมมสุขวิหาร์ สมฺปสฺสมาโน 28, ทิฏฐิฐาน์ 132
ทิฐิ 9, 12, 50, 54, 63, 64, 131, 132, 133, 168, 238, ทิฐิกันดาร 13, ทิฐิเกี่ยวกับโลก 47, ทิฐิเกี่ยวกับอัตตา 47, ทิฐิขวางทาง 13, ทิฐิเครื่องยึดถือ 13, ทิฐิจองจำ 13, ทิฐิดิ้นรน 13,
ทิพยจักษุ 69, 159, 187, 198, ทิพยคนตรี 232, ทิพยโสต 39, 67, 187
ทิพฺพ์ โอช์ โลมกูเปหิ อชฺโฌหเรยฺย์ 225
ที่เกิด (ฐาน) ของทิฐิ 131
ทีฆนิกาย 2
ที่ศักดิ์สิทธิ์ 25
ที่สุดแห่งทุกข์ 54
ทุกข์ 117, 135, 167, 168, 212, 213, ทุกขนิโรธ 172, 176, ทุกข์เป็นข้าศึก 220, ทุกข์เพราะขันธ์ 133, ทุกขเวทนา 168, 218, 220, 221, 222, 224, 226,
ทุกขสมุทัย 172, ทุกขสัจ 55, ทุกขอริยสัจ 167,
ทุกรกิริยา 74, 76, 222, 224, 227, ทุกรกิริยาอดอาหาร 75
ทุกวันที่ 5 193
ทุกฺขพหุลา เวทนา เวทิยมาน์ 71
ทุคติ 41
ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา 42
ทุติยฌาน 83, 112
เทพธิดา 233
เทวดา 8, 71, 97, 134,138, 139, 158, 193, 224, 225, 233, 234
เทวดาตกนรก 60
เทวทหวรรค 5
เทวธาวิตักกสูตร 109
เทวโลก 69, 139
แทรกโอชะทิพย์ไว้ตามขุมขน 225
โทวจัสสกรณธรรม 91, 92, 93
โทษของกาม 81, 82, 128, โทษของกามคุณ 151, โทษของรูป 83, โทษของเวทนา 84
โทสะ 21, 63, 64, 115

ธ

ธนูเล็ก 242
ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส 48, ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น 232, ธรรมทั้งปวงรวมลงในอริยสัจ 119, ธรรมทายาท 17, 18, ธรรมที่ช่วยหนุนให้เกิดวิชชา 262, ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น 176, ธรรมฝ่ายชั่ว 16 อย่าง 21, ธรรมฝ่ายชั่ว 8 คู่ 20, ธรรมเพื่อให้เป็นสมณะ 248, ธรรมวินัยที่ศาสดาสอนไว้ผิด 65, ธรรมสำหรับผู้สงบ 48, ธรรมสำหรับอยู่เป็นสุข 48, ธรรมสำหรับอยู่สบาย 193, ธรรมเหมือนแพ 130, 131, ธรรมอิงวิเวก 16
ธัมมคุณ 42, ธัมมตัณหา 56, ธัมมทายาทสูตร 17, ธัมมานุสารี 137, 207, ธัมมารมณ์ 173, 174, 175
ธาตารมฺมณเมว จิตฺตํ 168,
ธาตุ 4, 167, ธาตุดิน 8, 10, 167, ธาตุดินเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ 10, ธาตุแท้ดั้งเดิม 7, ธาตุน้ำ 10, 169, ธาตุไฟ 10, 170, ธาตุลม 171
ธิติ 77

น
น้องชายพระสารีบุตร 198
นอนทับกองบ่วง 159, 160
นอนอยู่กับกองกระดูก 74
น โคจรกุสโล 203,
น ตาวาห์ อิม์ ปลุลงฺกำ ภินฺทิสฺสามิ 199,
น ติตฺถำ ชานาติ 202,
น ทุดิยกำ อุตฺตรึ ปฏิปุจฺเฉยฺยุ 78,
น ธูม์ กตฺตา 202,
น นิชฺฌาน์ ชมนฺติ 130, น ปกฺกมิตพฺพำ อปิ สมฺชชมาเนนปิ 101, น ปีตำ ชานาติ 202, น รูปญฺญู 201, น ลกฺขณกุสโล 201, น วณ์ ปฏิจฺฉาเทตา 202, น วีถี ชานาติ 202, น อาสาฏิกำ สาฏฺฏา 202
นนฺที 245
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส 163
นวังคสัตถุศาสน์ 130
นหาตกะ 251
นักแม่นธนู 77
นักษัตร(ดวงดาว) 46
นั่ง(เทา) 164, นั่งชัดสมาธิ 199, นั่งเข้าฌาน 155, นั่งเจริญกรรมฐาน 155, นั่งเจริญสมาธิ 245, นั่งประชุม 153, นั่งสงบนิ่ง 154, นั่งสนทนาธรรม 154, 193,
นันที-ความเพลิดเพลิน เป็นมูลรากของทุกข์ 10,
นันทิราคะ 113, 140
นาค 139
นานตฺตำ นานตฺตโต 9
นาม 261
นามขันธ์ 106, นามรูป 54, 57, 65, 239,
นายพราน 149, 150
น้ำเต้าขม 76, 225, น้ำนมกับน้ำ 192, น้ำนมของมารดา 241, น้ำย้อม 41, 42, น้ำล้างพระบาท 190
นิครนถ์ 87, 88, 89, 90
นิพพาน 8, 10, 69, 110, 111, 145, 146, 155, 156, 157, 158, 205, 208, 215, นิพพานในปัจจุบัน 9, นิพพานเป็นที่อยู่ของอัตตา 9, นิพพานเป็นอารมณ์ 261, นิพพานของปุถุชน 9
นิพพิทา 157
นิพฺพานมฺเมติ น มญฺญติ นิพฺพานำ นาภินนฺทติ 10
นิมิต 115, 116, 261
นิรคฺคโฬ 134
นิโรธ 16, นิโรธะ 157
นิวรณ์ 20, 49, 61, 140, 164, 187, 245, 249, 250
นิวาปสูตร 119, 149
นิสีทนะ 145
นีลกสิณ 26
นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร 33
เนกขัมมวิตก 110, 111, 112
เนวสัญญานาสัญญายตน พรหม 8, เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ 157
เนื้อป่า 159, 160

บ
บทกวี 74
บรรทมหลับกลางวัน 228
บรรเทา 12, 15
บริขารภายนอก 132, บริขารภายใน 132
บริบูรณ์ในศีล 38
บริวารของมาร 151, 152
บ่วงมฤตยู 206, บ่วงมาร 159, 206, 207
บังสุกุล 198
บันไดสู่นิพพาน 146
บันลือสีหนาท 62, 68

บัลลังก์ 199
บาทฐานแห่งวิปัสสนา 188
บำเรอไฟ 77
บิณฑบาต 198, บิณฑบาตตามลำดับตรอก 33, บิณฑบาตเป็นวัตร 33
บิดเบือน 129
บุคคล 4 จำพวก 29
บุตรของนักฟ้อน 186, บุตรชาวประมง (เกวัฏฏบุตร) 235
บูชาพระเถระผู้นำ 203
บูชายัญ 77
เบญจขันธ์ 48, 61, 214, 215
แบกแพ 238
แบ่งที่อาบน้ำเป็นสัดส่วน 154
โบกขรณี 71, 214

ป
ปจฺจตฺตญฺเญว ปรินิพฺพายติ 65
ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโน 28
ปชานาติ 59
ปชาบดี 134, 135
ปชาปติ-เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี 8
ปญฺญาเวยฺยตฺติย 77, 78
ปฏิฆะ 54
ปฏิจจสมุปบาท 59, 176, 239, 240, 243, ปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ชีวิตแรกเกิด 241
ปฏิจจสมุปปนฺนํ วิญญาณ 236
ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ 147, ปฏิปทานุตริยะ 215, ปฏิปทาอันชอบ 252
ปฏิสนธิ 55
ปฏิสัมภิทา 144
ปฏิเสธน้ำเย็น 185, ปฏิเสธพุทธคุณ 68
ปฏิเสวนะ 12, 14
ปฐมฌาน 83, 112, 227, ปฐมฌานที่ใต้ร่มหว้า 226, ปฐมโพธิกาล 122, ปฐมยาม 249, ปฐมสังคายนา 4,
ปฐวีธาตุ 167, 168, 170, 171, ปฐวีธาตุภายนอก 168
ปเทสญาณ 26
ปธานสังขาร 97, 98
ปปัญจสัญญา 103, 105, 106, 107, ปปัญจะ 107
ปมาทะ 20, 22, 42
ประกอบเนืองๆ ในความเป็นผู้ตื่น 249
ประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร 145, ประพฤติเศร้าหมอง 72
ประมาท 50
ปรักปรำ (ปจฺจาโรเปติ) โจทก์ 92
ปราสาท 154, ปราสาทซึ่งมีเรือนยอด 70
ปริญฺญาตํ ตสฺส 10
ปริญฺเญยฺยํ ตสฺส 10
ปรินิพพานในพรหมโลก 39
ปริพาชก 79, 80, 161, 205, ปริพาชกวรรค 5
ปริวัชชนะ 12, 15
ปริศนาธรรม 138, 139, 140
ปริฬาหะ 96
ปล่อยให้ฌานสื่อม 38
ปลักลึก 51
ปลายฤดูร้อน 112
ปลาสะ 42
ปลีกตนไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ 144, ปลีกอยู่สงัด 71, 73, ปลีกออกจากกามแต่เพียงกาย 223
ปลูกหญ้า 149
ปวาเหติ 45
ปหีนตฺตา-มีตนอันส่งไปแล้ว 192
ปหีนสะ (ปลาสะ) 20, 21, 253
ปัจจนีกธรรม (ธรรมที่เป็นข้าศึก หรือธรรมฝ่ายตรงกันข้าม) 260
ปัจจเวกขณวิธี 93

ปัจจัย 236. 237. 238. 239. 240. 243
ปัจฉิมยาม 249
ปัญจวัคคีย์ 159. 227
ปัญญา 137. 140. 144. 156. 198. 255. 257. 261. 262. ปัญญาทราม 50. ปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชชา 262. ปัญญาวิมุตติ 257. 258. ปัญญาวิมุตติ 39. 69. 70. 242. 245. 255. 257. 258. 260. 261. 262. ปัญญาวิมุตติละอวิชชาได้ 261
ปัณณาสก์ 3
ปาคนตาบอด 142. ปาชัฏ 99. ปาข้า 61. ปาช้าง 162. 163 ปาหญ้า 151
ปาณาติบาต 48
ปาติโมกข์ 37. 40
ปาปิจฉา 253
ปาปิจโฉ โหติ ปาปิกานํ อิจฉานํ วสงฺคโต 92
ปาสราสิสูตร 119. 153
ปิดแผล 202. ปิดพันแผลให้โค 201
ปิปาสะ 96
ปิสุณวาจา 49
ปิฏปาโมชเชน วิหาริตพฺพํ อโหรตฺตานุสิกฺขินา กุสเลสุ ธมฺเมสุ 94
ปุถุชน 7. 8. 9. 12. 107. 132. 146. 220
ปุพเพนิวาสานุสติญาณ 39. 112. 165. 187. 227. 251
ปูก้ามหัก 213
ปญฺจาหิกํ 193
เปมะ 96
เปรต 70. 71
เปลือกของพรหมจรรย์ 179. 180

ผ
ผมเป็นชฎา 254
ผรุสวาจา 49
ผลจิต 258. ผลญาณ 258. ผลบุญที่เกิดจากทาน 216. ผลปัญญา 258. ผลสมาธิ 258. ผลสมาบัติ 228. 261
ผักดอง 72
ผัดคุณฤกษ์ 44
ผันพิสดาร (ปปัญจะ-เนิ่นช้า) ซึ่งอารมณ์นั้น 105
ผัสสะ 54. 56. 57. 65. 168. 239. ผัสสาหาร 55. 239
ผ้ากัมพล 72. ผ้าเกสกัมพล 185. ผ้าชุบน้ำมัน 205. ผ้าที่ทำด้วยผมมนุษย์ 185
ผ่านการบรรลุมรรคผลมาตามลำดับ 87
ผาสุวิหาร 193
ผึ่งถากไม้ 213
ผุดขึ้นในพระทัยเอง 223
ผูกโกรธ 49
ผูกพัน (อนุพนฺธิตพฺโพ) กับบุคคลนั้นได้ตลอดชีวิต 101
ผู้ไม่ยินดียินร้าย 63. ผู้รู้แจ้ง 63
โผฏฐัพพตัณหา 56

ฝ
ฝึกจิตของตนให้สงบ 38
ฝุ่นทาตัว 254
ฝูงเนื้อ 149. 150. 151. 152

พ
พยาธิ 155
พยาบาท 42. 49. 253. 254.พยาบาทวิตก 15. 109. 110. 202
พรหม 8. 134. พรหมจรรย์ 71. 145. 147. 182. 231. พรหมจรรย์มีวิมุตติเป็นแก่น 120. พรหมจักร 68. พรหมโลก 139. 194. พรหมวิหาร 255. พรหมวิหารธรรม 259

พระพุทธเจ้าผู้มีชนมายุน้อย 141, พระพุทธเจ้าผู้มีชนมายุยืน 141
พรานเนื้อ 151, พรานป่า 160, พรานแร้ง 128,
พราหมณ์ 140, 248, 251, พราหมณบัณฑิต 162, พราหมณ์มหาศาล 77, พราหมณวรรค 5
พลังของความเสน่หาที่มีต่อบุตร 243
พลิกผันวิตก 117
พหูสูต 50, 197
พ่อโค 207, 206
พอทนอยู่หรือ 191
พักตร์ชื่นบาน 229
พังค่อม 163
พาหุลลิกา 20
พิจารณาตัวเอง 93
พิธีบูชาไฟ 77
พุทธคุณ 23, 42, 67, 68, พุทธประวัติ 119, 153, 155, พุทธภูมิในสมัยพุทธกาล 148,
พุทรา 74, 75
พรูเทตา สุญญาคารานี 38
เพ่งฌานกลั้นลมหายใจ 224, เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น 49, เพ่งแสงสว่างเป็นนิมิต 187,
เพศมราวาสคับแคบ 222, เพศบรรพชิต 222
เพียรต่อเนื่อง (สาตจจาย) 96, เพียรที่ตั้งมั่น (ปธานาย) 96, เพียรเนืองๆ (อนุโยคาย) 96, เพียรผิด 49, เพียรเผากิเลส (อาตปปาย) 96
แพ 131, 239, แพข้ามฟาก 118
โพชฌงค์ 15, 61
โพธิสัตว์ 24, 25, 26, 155, 222

ฟ
ฟ้อนรำในความมืด 217
ฟังแล้วชนลุก 78
ฟุ้งซ่าน 49
ไฟแกลบ 238, ไฟโคมัย 238, ไฟฟืน 238, ไฟสะเก็ดไม้ 238, ไฟหญ้า 238, ไฟหยากเยื่อ 238

ภ
ภพ 54, 56, 240, 243, 245
ภยเภรวสโท 39, ภยเภรวสูตร 23
ภวทิฐิ 64
ภวังคจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย 228
ภวาสวะ 12, 58
ภาคของวิญญาณ 172, 173, 174, 175
ภาพเขียน 75
ภาวนา 12, 15, 218
ภาวะที่จิตหลุดพ้นด้วยสมาบัติ 182
ภิกขุวรรค 3, 5
ภิกษุชานเมือง 34, ภิกษุรับกิจนิมนต์ 34, ภิกษุว่ายากสอนยาก 122
ภุมมเทวดา 194
ภูต-ขันธ์ 5 ที่เกิดที่เป็นขึ้นมาแล้ว 238
ภูมิแห่งเปรต 69
โภชเน มตตญญู 249
โภ-ผู้เจริญ 147

ม
มกุฬี โหติ ปฬาสี 93
มงคลตื่นข่าว 240
มญญติ 8
มหะ 20, 22, 42
มธุปิณฑิกปริยาย 108, มธุปิณฑิกสูตร 102
มธุรสูตร 4
มนสิการ 11, 12, 13, 14, 15, 31, 47, 57, 115, 174, มนสิการอาโลกสัญญา 187
มนุษยโลก 69

มโนทุจริต 81. มโนวิญญาณ 58. 238. มโนสมาจาร 248. มโนสัญเจตนาหาร 55. 239. มโนสัมผัส 57. มโนสัมผัสสชาเวทนา 56. มโนสุจริต 248
มรณะ 155
มรรค 60. 203. 215. มรรคผล 257. มรรคผลนิพพาน 182. 248
มหาโคปาลสูตร 200. มหาโคสิงคสาลสูตร 196. มหาตัณหาสังขยสูตร 235. มหาทุกขักขันธสูตร 79. 87. มหานาคะ 163. มหาภูตรูป 57. 139. 167. 201.
มหายมกวรรค 5. 189.
มหาวิกัฏ 73. มหาสติปัฏฐานสูตร 60. มหาสัจจกสูตร 217. มหาสาโรปมสูตร 120. 177. 186. มหาสีหนาทสูตร 66. มหาหัตถิปโทปมสูตร 119. 166. มหาอัสสปุรสูตร 247. 252
มะตูมหนุ่ม 102
มะลิ (วสุสิกมาล์) 35
มักโกรธ 92
มักขะ 20. 21. 42. 253
มักน้อย 19. 144. 198. มักมาก 20
มัคคจิต 245
มัจฉริยะ 21. 42. 253. มัจเฉระ 20. 21
มัชฌิมนิกาย 2. 4. 5. 61. 62. 118. 189. มัชฌิมนิกาย
มูลปัณณาสก์ 6. มัชฌิมปัณณาสก์ 3. 5
มัชฌิมยาม 249
มัชฌิมาปฏิปทา 20
มาถึงพระสัทธรรม 53. 54
มานะ 9. 20. 22. 42. 54. 134. 168
มายา 20. 22. 42. 253. มารยา 50
มาร 135. 152. 159. 160. 207. 208. มารใจบาป 113. 151. 152. มารตาบอด 152. 160. มารโลก 139
มารดาบิดาสมสู่กัน (สนนิปติตา) 241. มารดามีระดู (อุตุนี) 241. 243. มารดาอุ้มท้อง 241
มิจฉัตตะ 49. 260
มิจฉาทิฐิ 47. 49. 152. 214. 253. 254. มิจฉามรรค 113. มิจฉาวิมุตติ 260
มิตรชั่ว 50
มีใจมุ่งตรง 192
มือเปื้อนเลือด 89
มุตๆ หมายถึง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ 132
มุสาวาท 49
มูตร (ปัสสาวะ) 73
มูลปริยาย 7. มูลปริยายวรรค 4. 5. 6. 61. มูลปริยายสูตร 4. 6. มูลปัณณาสก์ 3. 5. 61. 62. 118. 189
เมตตาจิต 125. 126. เมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ 192
เมถุนธรรม 48
แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ 45
โมฆบุรุษ 67. 129. 130. 236
โมหะ 63. 64. 115
ไม้รูปร่างเหมือนเท้าแพะ 130
ไม้สดชุ่มด้วยยาง 223

ย

ย้อมจิตเหมือนน้ำฝาด 253
ยกตนข่มผู้อื่น 92. 248. 249. ยกตนข่มผู้อื่นด้วยเรื่องศีล 178. ยกตนข่มผู้อื่นในเรื่องสมาธิ 179. ยกย่องศาสดาอื่น 240
ยักษ์ 28 ตน 194. ยักษ์เสนาบดี 194

ยา 4 ชนิด 73, ยาดอง (ฤโสทก์) 72
ยาง 72
ยิงงวงตาล 77
ยินดีในการเข้าฌาน 198
ยึดติดในความเห็นถูกต้อง 238, ยึดถือโดยภาพรวม (นิมิต) 202, ยึดถือโดยแยกแยะ (อนุพยัญชนะ-รายละเอียด) 202,
ยืนคร่อมท่อนไม้ 72, ยืนคร่อมธรณีประตู 72, ยืนคร่อมสาก 72, ยืนผึ่งพระวรกาย 154, ยืนแหงนหน้า 254, ยืนอย่างเดียว 87, ยืนเอามือยันไม้เท้า 103
เยื่อถั่วเขียว (มุคคสูย์) 225, เยื่อถั่วดำ (กฬายยูส์) 225, เยื่อถั่วพู (กุลตฺถยูส์) 225, เยื่อในเมล็ดบัว (หเรณุกยูส์) 225
โยคกฺเขม์ 155
โยคาวจร 221
โยนิ (กำเนิด) 68
โยนิโสมนสิการ 11

ร

รถ 7 ผลัด 146, 147, รถที่เทียมด้วยม้า อาชาไนย 123, รถเทียมลา 161, รถเล็ก 242, รถวินีตสูตร 119, 143 ร่วมเพศ 243
รสตัณหา 56
ร่องรอยทั้ง 4 ของพระสมณโคดม 162
รอยขนายแห่งญาณของตถาคต 164, รอยขนายแห่งตถาคต 165, รอยตถาคต 164, 165, รอยเท้าช้าง 119, 120, 162, 163, 164, 166, รอยเท้าอุฬุ 75,
รอยเสียดสีของช้าง 164, รอยเสียดสีแห่งญาณของตถาคต 164, 165
ระดมเพียร 19, 27, 30, 50, 144, 198
รังเกียจบาป 71, 73
รัตตัญญู 203
รัตนเจดีย์ 141
รัตนตรัย 230
ราคะ 54, 63, 64, 73, 96, 115, 262, ราคะโทสะ โมหะ 29, 30, 31, 136, 207, 216
ราชวรรค 3, 4, 5
ราชสีห์ 68, 144
รำ 72
วิษยา 50, 93
รีดนมโค 201, รีดหมดสิ้น 203
รุกราน (อปสาเทติ) โจทก์ 92
รู้จักดื่ม 202, รู้จักท่า 202, รู้จักทาง 202, รู้จักประมาณในการฉัน 249, รู้ตามแนวทางของอริยสัจ 59, รู้ภูมิธรรมของเพื่อนทางจิต 193
รูป 79, 80, 82, 133, 136, 167, 172, 200, 201, 212, 261,รูปกรรมฐาน 61, รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ 212, รูปเคารพ 87, รูปฌาน 48, 83, 152, 160, 187, 188, 193 รูปตัณหา 56, รูปที่ตาเห็น 173, รูปที่เป็นอุปาทานขันธ์ 172, 173, 175, รูปแบบแห่งคำพูด 125, รูปภพ 56
รูปาน์ ปริญฺญ์ 79
รูปาวจรฌาน 39, รูปาวจรสมาบัติ 182
รูปูปาทานขันธ์ 175
เรียนธรรมที่ผิด 118
เรือนยอด (กูฏาคาร) 233, เรือนว่าง 52, 114, 198

แรกนาขวัญ 227
โรค 250
โรงฉัน 33

ฤ
ฤกษ์ล้างบาป 44
ฤดูใบไม้ร่วง 111, ฤดูสารทท้ายฤดูฝน 206
ฤๅษี 254

ล
ลอยบาป 45
ลงอาบน้ำ 254
ลบล้างสัตว์ 135
ลบหลู่ 49, 93
ลมไปดังอยู่ที่สมอง (มุทฺธานิ โอหนิ) 224
ล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม 201
ละกิเลสเกิดขึ้นได้ 7 ทาง 11, ละกิเลสด้วยการงดเว้น 15, ละกิเลสด้วยการบรรเทา 15, ละกิเลสด้วยการส้องเสพ 14, ละกิเลสด้วยการสำรวมระวัง 14, ละกิเลสด้วยการอบรมจิต 15, ละกิเลสด้วยความอดกลั้น 14
ละหุ่ง 123
ละอายต่อบาป 50
ละอาสวะด้วยภาวนา 16
ลัทธิของศาสดาอื่น 62, ลัทธิหลงผิดเรื่องความบริสุทธิ์ 76
ล้างบาป 42, 44
ลาภ 178, ลาภสักการะ 120, 177, 180, 181, 182, 188
ลำดวน 35
ลำดับของสติ 227
ลิ่มสลัก 138, 139, 140
ลืมหลงด้วยเรื่องนอนหลับ 229
ลูกไก่ 98, ลูกโค 206, 207, ลูกโคแรกเกิด 206, ลูกโคอ่อนแรกเกิด 207
ลูกเดือย 72
เล่าเรียนธรรม 130
เลิกนึกเลิกใส่ใจ 116
เลี้ยงง่าย 19
เลือกท่าขึ้น-ลงที่เหมาะสมให้โค 201, เลือกที่หากิน (โคจร) ให้โค 201, เลือกที่อยู่และบุคคล 99
เลื่อย 127, 169
แลบลิ้น (ชิวฺหं นิลฺลาเฟตฺวา) 103
โลกเที่ยง 152, โลกธาตุ 198, โลกนี้โลกหน้า 206, โลกวาทะ 47, 48
โลกามิส 151
โลกิยเจโตวิมุตติ 257, โลกิยสมาบัติ 259, โลกิยอภิญญา 187
โลกุตรเจโตวิมุตติ 257
โลภะ 20, 21, 115, โลภะ โทสะ โมหะ 54, 85, 86
โลมหังสนปริยาย 78
โลหิตของมารดาที่กลายเป็นน้ำนม 243, โลหิตในอริยวินัย 241

ว
วจีทุจริต 81, วจีสมาจาร 248, วจีสังขาร 58, วจีสุจริต 248,
วนปัตถสูตร 99
วัฏฏะ 136
วัตถูปมสูตร 41
วัตรในมหาวิกัฏโภชนะ 73, วัตรในอุเบกขาวิหาร 74
วัปปมงคล 227
วัมมิกสูตร 119, 138
ว่าง่ายสอนง่าย 50, 91, 93, ว่ายากสอนยาก 50, 91, 93
วาจาผิด 49, วาจาล่อแหลมให้โกรธ 92
วาโยธาตุ 171, 172
วาสนา 230
วิฆาตปริฬาหา 14
วิจิกิจฉา 13, 49, 140, 238, วิจิกิจฉาในขันธ์ 240
วิชชา 54, 65, วิชชาภาคิยธรรม 262, วิชชา

ภาคิยสัญญา 107
วิญญาณ 55, 57, 65, 136, 167, 168, 172, 174, 235, 236, 237, 239, วิญญาณของผู้เช่นนั้น (ตถาคต) 134, วิญญาณเกิดจากปัจจัยประกอบกันเข้า 236, วิญญาณที่เป็นอุปาทานขันธ์ 175, วิญญาณเป็นอัตตา 235, วิญญาณล่องลอยไปมา 237, วิญญาณัญจายตนพรหม 8, วิญญาณาหาร 55, 239, วิญญาณูปาทานขันธ์ 175
วิญญาต์ หมายถึง ธัมมารมณ์ที่ใคร่ครวญหรือค้นหาด้วยใจ 132
วิตก 109, 110, 112, 115, 116, 117
วิตักกสัณฐานสูตร 115
วิธีควบคุมวิตก 109, วิธีถ่ายถอนกาม 82, วิธีเอาชนะวิตก 117, วิธีเอาชนะวิตกฝ่ายบาปอกุศล 115
วินิพันธธรรม 95, 96
วิโนทนะ 12, 15
วิปสฺสนาย สมนนาคโต 38
วิปัสสนา 38, 220, 221, 238, 258, 261, 262
วิปัสสนา คือ ญาณพิจารณาสังขาร 262
วิภวทิฐิ 64
วิภังควรรค 3, 5
วิมังสาสมาธิปธานสังขาร 98
วิมุตตายุตริยะ 215
วิมุตติ 49, 144, 181, 198, 259, วิมุตติกับวิมุตต์ 257, วิมุตติของพระอรหันต์ 261, วิมุตติของอริยบุคคล 260, วิมุตติญาณทัสสนะ 144, 198, วิมุตติที่เป็นอริยมรรคอริยผล 215, วิมุตติผิด 49, วิมุตติเหมือนแก่นไม้ 120
วิโมกข์ 39, 259
วิราคะ 16, 157
วิริยสมาธิปธานสังขาร 97
วิริยะ 30, 156
วิสุทธิ 119, 145, 146, 147
วิหารสมาบัติ 193, 199
วิหิงสาวิตก 15, 109, 110, 111, 202
เวจฉฏฐี 193
เวชกรรม 249
เวทคู 251
เวทนา 54, 56, 57, 65, 79, 80, 83, 84, 88, 105, 133,136, 167, 172, 239, 240, 43, 245, เวทนา คืออรูปกรรมฐาน 61, เวทนาที่เป็นอุปาทานขันธ์ 175, เวทนานำปริญญ์ 79, เวทนูปาทานขันธ์ 175
เวสารัชชญาณ 68
เวหัปผลพรหม 8
ไวยากรณ์บาลี 257

ศ
ศรัทธา 50, 137, 156
ศรีมหาโพธิ์ 159
ศัสตรา 140
ศีล 37, 40, 144, 178, 179,180, 182, 198, 244, 245, ศีล ธุดงค์กรรมฐาน 4, 188, ศีล สมาธิ ปัญญา 40, 68, 96, ศีลเหมือนสะเก็ดไม้ 120
เศร้าหมอง (สูโข) 71

ส
ส้องเสพ 12, 14
สอนว่าสัตว์ไม่มี 135
สกๆ จิตฺตๆ นิกฺขิปิตฺวา 192
สกทาคามี 39, 62, 86, 136, 207
สงครามระหว่างเทวดากับอสูร 233
สงกิณณปริกฺโข 133

สโจ โหติ มายาวี 93
สตานุสารีวิญญาณ์ 227
สติ 99, 100, 112, 156, 169, 199, 224, สติปัฏฐาน 60, 77, 203, สติปัฏฐานภาวนา 61, สติปัฏฐานสูตร 60, สติผิด 49, สติเลอะเลือน 50, สติสัมปชัญญะ 245, 249, สติสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหวอิริยาบถ 249, สติสัมปชัญญะแบบอริยะ 245
สนานกาย 45, สนานด้วยเครื่องสนานภายใน 43
สนฑิฏฐิปรามาสิ อาธานคาหิ ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี 50, สนฑิฏฐิปรามาสี โหติ อาธานคาหิ ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี 93
สพรหมจารี 234
สพฺพ สพฺพโต 9
สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย 232
สภาวะแท้จริงของวิญญาณ 237
สมณบัณฑิต 162, สมณพราหมณ์ 151, 152, 205, 206, 223, 226, 240, สมณะ 62, 247, 251, 252, 253, 254,
สมถะ 258, 260, 261, 262, สมถะคือสมาธิ 262
สมนุนาหาโร 174
สมยวิมุตติ 182, 259, สมยวิโมกข์ 182
สมรรถนะแห่งปัญญา 78
สมาธิ 60, 100, 101, 111, 112, 115, 156, 165, 179,180, 181, 82, 198, 220, 221, 257, 258, 259, 260, 261, สมาธิจิตของผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ 258, สมาธิเท่าที่จำเป็น 258, สมาธิผิด 49, สมาธิสำหรับให้เกิดฌานสมาบัติและอภิญญา 258, สมาธิเสวยสุขจากอริยผลที่ตนได้บรรลุ 261, สมาธิเหมือนเปลือกไม้ 120
สมาบัติ 9, 193, 259, สมาบัติของพระอริยบุคคล 228, สมาบัติที่เกิดจากอริยผล 261
สรณะ 230
สระบัว 255
สรีรธาตุของพระพุทธเจ้า 141
สลเลโข กรณีโย 48
สวนป่า 7
สวรรค์ 137, 141
สฬายตนวรรค 5
สฬายตนะ 54, 57, 65, 239
สะเก็ดของพรหมจรรย์ 178, 179
สะใก้เห็นฟอผัว 169, 233
สักกายทิฐิ 8, 9, 10, 13
สักการะ 135, 136, 178, 248
สังกิเลส 155
สังขาร 55, 58, 65, 133, 134, 136, 167, 168, 172, 239, สังขารที่เป็นตัวความเพียร 98, สังขารสัณฐานของวิตก 116, สังขารูปาทานขันธ์ 175
สังคายนา 4
สังคีติกาจารย์ 4
สังฆคุณ 42
สังฆาฏิ 254, สังฆาฏิพับ 4 ชั้น 229
สังโยชน์ 13, 16, 61, 117, 134, 137, 207
สังวระ 12, 14
สังเวช 234
สังสารวัฏ 76
สังเสทชะ 68
สัจจะ 59
สัญญา 57, 103, 105, 106, 133, 136, 167, 168, 172, สัญญาขั้นแรก 106, สัญญาทำให้เนิ่น

ช้า 107, สัญญาที่ซับซ้อนหลากหลาย 105, สัญญาที่เป็นอุปาทานขันธ์ 175, สัญญาปรุงแต่ง 106, สัญญาปรุงแต่งที่เป็นอกุศล 107, สัญญาฝ่ายวิชชา 107, สัญญาเวทยิตนิโรธ 152, 160, 188, สัญญาเวทยิตโรธสมาบัติ 193, สัญญูปาทานขันธ์ 175,
สัญญาณมือ 193
สัณฐานของวิตก 117
สัตบุรุษ (สาธุสมฺมตา) 184
สัตว์ผู้ไม่มีการหลงลืม 25, 78, สัตว์พร้อมเกิด (คนฺธพฺโพ ปจฺจุปฏฺฐิโต) 241, สัตว์โลก 113
สัททตัณหา 56
สัทธานุสารี 137, 207
สันโดษ 19, 144, 198
สันตเจโตวิมุตติ 259, สันตวิหารธรรม 48
สันทิรษะ (สีส่ โอกมฺเปตฺวา) 103, 159
สัพพัญญุตญาณ 96
สัพพาสวสังวรสูตร 11
สัมปชัญญะ 61
สัมผัปปลาปะ 49
สัมผัสด้วย (นาม) กาย 39
สัมโพชฌงค์ 15
สัมโพธะ 157
สัมมาทิฏฐิสูตร 53, 59
สัมมาทิฐิ 20, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 215
สัมมาปัญญา 86
สัมมาสัมพุทธปฏิญญา 68
สัลเลขธรรม 48, 50, 51, สัลเลขสูตร 47
สาโลหิต 38
สาเฐยยะ (สาเถยยะ) 20, 22, 42, 253
สาถิลิกา โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา ปวิเวเก นิกฺขิตฺตธุรา 20
สาธยายมนต์ 254
สามายกเจโตวิมุตติ 259, สามายกวิมุตติ 259
สามีจิปฏิปทา 252
สารทสมัย 111
สารัมภะ 20, 22, 42
สารีริกาธาตุ 141
สาลราชา 7
สาวกนิครนถ์ 209, 216, สาวกในยุคต้น 122
สาหร่าย 72
สำรวมในปาติโมกข์ 37, สำรวมระวัง 12, 14, สำรวมอินทรีย์ 14, 202, 244, 249,
สิกขา 96, สิกขาบท 37, 40
สิตาย ชมพุฉายาย นิสินฺโน 227
สิ้นกรรม 88
สินาโต อนฺตเรน สินาเนน 43
สิโลโก 178
สีลวิสุทธิ 145, 146, 147
สีลัพพตปรามาส 13, สีลัพพตุปาทาน 56, 64, 65
สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี 38
สีหนาทวรรค 5
สีหไสยา 229, 249
สีให้เกิดไฟ 223
สุขเป็นข้าศึก 220, สุขพหุลา เวทนา เวทิยมานา 71, สุขเวทนา 220, 222, 228
สุคติ 42, สุคติโลกสวรรค์ 70
สุญญตวรรค 5
สุญญาคาร 38, 198
สุตะน้อย 50
สุภกิณหพรหม 8
สุภนิมิต 31
สุภาษิต 199
สุมควัน 202, สุมควันไล่เหลือบยุงให้โค 201
สุราเมรัย 72
เสขบุคคล 10, เสขภิกษุ 140
เส้นทางหากิน 203
เสนามาร 151
เสนาสนะในป่าอันสงัด 24, เสนาสนะอันสงัด 245

เสพกาม 129
เสาไร้วิญญาณ 210, 213
เสียงทิพย์ 67, เสียงมนุษย์ 67
เสียม 138, 140
แสดงตนเป็นคนว่าง่าย 125
แสดงธรรมด้วยสมาธิจิตหนึ่งเดียว 228
แสวงหา 155, แสวงหาแก่นไม้ 186, แสวงหาที่ประเสริฐ 155, แสวงหาที่ไม่ประเสริฐ 155
โสกะ 155
โสดาบัน 39, 62, 86, 137, โสดาปัตติผล 137, 258, โสดาปัตติมรรค 258
โสตติยะ 251
โสตวิญญาณ 58, 237, โสตสัมผัส 57, 168, โสตสัมผัสสชาเวทนา 56
โสวจัสสกรณธรรม 93

ห
หกตะเมน 242
หญ้า 72
หนังเสือ 72
หน้าที่ของจิตแต่ละขณะ 61
หน้าผากย่น 3 ริ้ว 103
หนี้ 250
ห่มเฉวียงบ่า 163
หม้อกรองน้ำด่าง (ปงกวาร) 139, 140
หมอนแดง 70
หยั่งรู้ใจของสัตว์ 67, หยั่งรู้ในเรื่องโลกนี้โลกหน้า 207, หยั่งลง 243
หลงลืม 25
หลงว่ากลางคืนเป็นกลางวัน 25, 26
หลักตอ (ขาณุ) 15
หลักวัดเงาแดด 27
หลีกเร้น 261
หลุมคูถ 70, หลุมถ่านเพลิง 70
หักห้ามความโกรธ 118
หัวแม่เท้ากดเชย่าเวชยันตปราสาท 234
หาไฟจากขนนก 171, หาลมด้วยพัดใบตาล 171
หิริ 248
เหงื่อที่รักแร้ 221, 224
เหตุที่ทำให้คนว่ายากสอนยาก 92
เหตุปัจจัยของวิตก 116
เห็นตรง 54, เห็นถูกต้อง 54, เห็นผิดในเรื่องอัตตา 8, เห็นผิดเรื่องอัตตาและโลก 47, 48, เห็นภัยในโทษเม้เพียงเล็กน้อย 40, เห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีภาวะหนึ่งเดียว 9, เห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีภาวะหลายหลาก 9, เห็นว่าสิ่งทั้งปวงล้วนมีผู้สร้าง 9
เหยื่อ 4 ประเภท 149, เหยื่อกามคุณ 151, เหยื่อทางโลก 151
แห่งความเป็นเช่นนั้น 175, แหล่งเกิดมิจฉาทิฐิ 132, แหล่งเกิดสัญญา 106

อ
ออกจากฌาน 26
อกถึกถี 103
อกุปปา 260, อกุปปาเจโตวิมุตติ 260, อกุปปา เจโตวิมุตติ 182, อกุปปา เจโตวิมุตติ 188
อกุศล 54, อกุศลกรรมบถ 49, 54, อกุศลธรรมของตัวเองนั่นแหละพาให้ขลาดกลัว 24, อกุศลมูล 54
อคติปาริจริยา 77
อจิรปกฺกนฺโต โหติ อิมสฺมา ธมฺมวินยา 66
อเจลกะ 71, 219
อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต 38
อชฺฌตฺติกา ปฐวีธาตุ 167
อญฺญตร ปจฺจยา นตฺถิ 236
อดกลั้น 12, 14, อดอาหาร 224
อติมานะ 20, 22, 42

อตฺตพฺยาพาธาย 83
อตฺตุกฺกํสโก โหติ ปรวมฺภี 92
อทินนาทาน 48
อธิกรณ์ 121
อธิบายธรรมย่อให้พิสดาร 104, อธิบายอนุตริยะ 215
อธิมุตติ 259
อธิวาสนะ 12, 14
อธิษฐานทิวาสัญญา 187
อนจฺฉริยํ-spontaneously 223
อนังคณสูตร 29
อนัตตา 214
อนันตชินะ 159
อนาคามี 39, 62, 77, 86, 207
อนาวฏฏี กาเมสุ 86
อนิมิตตาเจโตวิมุตติ 261
อนิรากตชฺฌาโน 38
อนุเคราะห์คนรุ่นหลัง 28
อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 10
อนุนยะ 176
อนุปทวรรค 5
อนุปาทาปรินิพพาน 145, 146, 147
อนุมานวิธี 93
อนุมานสูตร 91
อนุโมทนา 33
อนุสัย 54, 103
อเนสนา 248
อบรมจิต 12, 15
อบาย 253, อบาย ทุคติ วินิบาต นรก 69, 71, 82
อปทาเน น สมฺปายติ 92
อปริญฺญาตํ ตสฺส 8
อปฺปาณกํ ฌานํ ฌาเยยฺยุ 224
อพฺภาจิกฺขสิ-กล่าวตู่ 129
อพฺภูเฬหสิโก 133
อพฺยาปชฺฌปรมาหํ ภิกฺขเว เวทนานํ อสฺสาทํ วทามิ 84, อพฺยาปชฺฌเยว เวทนํ เวเทติ 83
อภิชฌา 252, 254, อภิชฌา-โทมนัส 202, 244, อภิชฌาวิสมโลภะ 42
อภิญญา 157, 187, 188, 232
อภิธรรม 198
อภินนฺทติ 8
อยู่กลางแจ้ง 254, อยู่โคนไม้ 254, อยู่งานพัด 78, อยู่ด้วยความลืมหลง (สมฺมูโฬฺห) 229, อยู่ในเสนาสนะอันสงัด 249, อยู่ป่า 198, อยู่ป่าชัฏ 99, อยู่ป่าโดยไม่ขลาดกลัว 23, อยู่ป่าตลอดพระชนม ชีพ 27, อยู่ป่าอันน่าสะพรึงกลัว 73, อยู่วิเวก 198, อยู่อย่างปล่อยวาง 74, อยู่อาศัยในหมู่บ้าน 99
อโยนิโสมนสิการ 11, 12
อรติรติสโห 38
อรหัตตมรรค 215, อรหัตตผลจิต 258, อรหัตตผลญาณ 258, อรหัตตผลปัญญา 258, อรหัตตผลสมาธิ 258
อรหันต์ 62, 71, 135, 136, 194, 207, 215, 225, 231, 251, 258, 260, อรหันต์ก็มีสัญญา 107
อริยเจ้า 189, อริยบุคคล 39, 66, 207, 226, 241, 258, 260, อริยสาวก 13, 26, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 132, 133, 220, อริยะ 251
อริยปริเยสนสูตร 153, อริยปริเยสนาสูตร 119
อริยผล 260, 261,
อริยมรรค 20, 55, 112, 113, อริยวินัย 219, อริยศีล 244, อริยสงฆ์ 96, อริยสัจ 27, 54, 55, 59, 61, 135, 166, อริยสัจในอริยสัจ 61, อริยสัจ

ในอิริยาบถ 60
อริยน สีลกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต อชฺฌตฺตํ อนวชฺชสุขํ ปฏิสเวเทติ 244, อริยน อินฺทฺริย สำวเรน สมนฺนาคโต อชฺฌตฺตํ อพฺยาเสกสุขํ ปฏิสเวเทติ 244
อริโย ตุณฺหีภาโว 155
อรูปกรรมฐาน 61, อรูปฌาน 48, 152, 156, 157, 160, 187, 188, 193, อรูปภพ 56, อรูปอันสงบระงับ 39, อรูปาวจรสมาบัติ 182
อลคัททูปมสูตร 118, 128
อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส 193
อโลภะ อโทสะ อโมหะ 54
อวกฺกนฺติ 243
อวิชชา 54, 55, 58, 65, 113, 133, 134, 140, 239, 243, 262, อวิชชาก็เป็นเหตุเกิดแห่งอาสวะ 59, อวิชชาสวะ 12, 58
อวิหิงสาวิตก 110, 111, 112
อสติ อมนสิกาโร อาปชฺชิตพฺโพ 116
อสมย 261, อสมยวิมุตติ 260, อสมยวิโมกข์ 182
อสมฺโมหธมฺโม สตฺโต 25
อสัญญีสัตว์ 8
อสามายิก (อสมัย) 261, อสามายิกเจโตวิมุตติ 260, อสามายิกวิโมกข์ 261
อสูร 233
อสุสโม 154
อังคณกิเลส 29, 32, อังคณะ 32
อังคุลิมาลสูตร 3
อัชโฌสานะ 176
อัณฑชะ 68
อัตตวาทะ 47, อัตตวาทุปาทาน 56, 64, 65, 133
อัตตา 9, 13, 48, 136, อัตตาในปรโลก 133
อัตภาพ 88
อัปปมัญญา 43, อัปปมัญญาเจโตวิมุตติ 259, อัปปมัญญาพรหมวิหาร 255, อัปปมาณาเจโตวิมุตติ 259
อัพยาบาทวิตก 110, 111, 112
อากังเขยยสูตร 37
อาการของบัณฑิต 162
อาการของอังคณกิเลส 32
อากาศ 126
อากาส (space) 172, อากาสานัญจายตนพรหม 8
อากิญจัญญายตนพรหม 8, อากิญจัญญายตนสมาบัติ 156
อาจาระ 37, 40
อาชีพผิด 49
อาชีวก 35, 159
อาชีวะที่บริสุทธิ์ 248
อาทีนพ 81
อานาปานสติ 60
อานิสงส์ 248, อานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน 61, อานิสงส์แห่งพรหมจรรย์ 188
อานุภาพแห่งการอธิษฐาน 141
อาบน้ำล้างบาป 44, อาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ 45, อาบล้างบาปที่จิต 43
อาบัติ 32, อาบัติเพราะขาดประเดน 73
อาโปธาตุ 169, 170
อาภัสสรพรหม 8
อามิส 19, อามิสทายาท 17, 18, 19, 21
อายตนะ 57, 103, 105, อายตนะภายนอก 173, 174, 175, อายตนะภายใน 174, 175
อารมณ์ 48
อารามของพวกปริพาชก 79
อาลยะ 176
อาวาสะ 76
อาวุธร้ายชุกอยู่ในจีวร 252

อาศรม 154
อาศัยบุคคล 99
อาสวะ 13, 14, 15, 16, 39, 43, 55, 58, 59, 69, 100, 101, 112, 160, 188, 199, 215, 229, อาสวะเป็นเหตุเกิดแห่งอวิชชา 59, อาสวักขยญาณ 39, 112, 165, 228, 251
อาหาร 4, 54, 55, 59, 239, อาหาร (ปัจจัย) 238, อาหารของหญิงผู้กำลังให้ลูกดื่มนม 72, อาหารของหญิงมีครรภ์ 72, อาหารที่เขาเชื้อเชิญ 72, อาหารที่คนสองคนกำลังกินกันอยู่ 72, อาหารปากหม้อ 72, อาหารวันละเท่าฝ่ายมือ (ปสต์) 225
อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน 211, อำนาจของมาร 152
อิจฉาวจร 33, 34
อิทธาภิสังขาร 234
อิทธิบาท 97, อิทธิปาฏิหาริย์ 187, อิทธิวิธิ 39, 67, 187
อินทร์ 134
อินทริยสังวร 244, 245, 249, อินทรีย์ 14, 55, 242, 243
อิริยาบถละเอียด 117, อิริยาบถหยาบ 117
อิสสา 20, 21, 42, 253
อิสุสุกี โทติ มจฉรี 93
อึ่ง 139, 140
อุกกเวลสูตร 205
อุกกา-คบเพลิง 6
อุกขิตตปลิโฆ 133
อุชุคตา ทิฏฐิ 53
อุตริมนุสธรรม 66, 76, 193
อุทยานบัวขาวล้วน (เอกบุณฑริก) 232
อุบัติ 76
อุเบกขา 169, 171, อุเบกขาในวิปัสสนา 169, อุเบกขาวิหาร 74
อุปกิเลส 20, 21, 42, 50, 85, 165, 253
อุปธิ 155
อุปนาหะ 20, 21, 42, 253
อุปปาติกสัตว์ 39
อุปมาการละนิวรณ์ 5 250, อุปมาให้เห็นทุกข์-สุขในคติ ทั้ง 5 69
อุปริกขิตตโพ 116
อุปริปัณณาสก์ 3, 5
อุปสมะ 157
อุปัชฌาย์ 144
อุปัฏฐากใกล้ชิดพระบรมศาสดา 197
อุปาทาน 54, 56, 63, 64, 65, 145, 146, 215, 240, 243, 245, อุปาทานขันธ์ 140, 167, 172, 173, 174, 175, 176
อุปาทายรูป 201, อุปาทารูป 167
อุปาทินนกรูป 167
เอกตุตๆ เอกตุตโต 8
เอกนุตสุขา เวทนา เวทิยมาน 71
เอกายนะ 60
เอกาสนโภชน์ 123
เอโกทิภาวๆ 83
เอตทัคคะทางเข้าฌาน 198
เอาใจเขามาใส่ใจเรา 93
โอตตัปปะ 248
โอทาตกสิณ 26
โอปปาติกะ 68, 136, 207
โอปัมมวรรค 3, 5, 118
โอรัมภาคิยสังโยชน์ 134, 136
โอ้อวด 50, 93

นามานุกรม

(ชื่อพระสูตร, หมวดธรรม, สัตว์, และพืชพรรณต่างๆ จัดไว้ในดรรชนี)

ก

กถาวัตถุ 174
กบิลพัสดุ์ 85, 102,143, 226
กังขาเรวตะ 198
กัมมาสธัมมะ 60
กัลยาณิมหาวิหาร 26
กัสสปพุทธเจ้า 141
กาลพุทธรักขิต 230
กาฬศิลา 87
กาลิเทวะ 27
กาลี 124
กิมิละ 189, 190, 191, 192, 193, กิมพิละ 190, 191
กีสะ สังกิจจโคตร 219
กุมารกัสสปะ 138, 139, 140, 141
กุรุ 60
โกสีย์ 233
โกศล 6

ค

คงคา 46, 126, 205, 206
คยา 44, 45
คิชฌกูฏ 87, 177
คิญชกาวสถะ 189, 191
โคทัตตะ 26
โคสิงคสาลวัน 41, 47, 52, 53, 62, 79, 95, 99, 109, 115, 121, 128, 136, 196, 197, 199, 138, 141, 144, 149, 153, 161, 166,186, 189, 191, 200, 235

จ

จุนทะ 47, 51, 52

ช

ชมพูทวีป 141
ชาติภูมิ 143, 144
ชาณุสโสณี 23, 27, 28, 161, 162, 163, 165
เชตวัน 7, 11, 17, 23, 29, 36, 37,
เชน (ลัทธินิครนถ์) 87

ด

ดาวดึงส์ 194, 232, 233, 234

ดุสิต 194

ท

ทัณฑปาณี 102, 103

ทีฆะ (ทีฆปรชน) 194,195

ทุมมุขะ 214

เทวทัต 177

ธ

ธชาครวิหาร 27

ธรรมปิฎก 98, 262

น

นันทะ วัจฉโคตร 219

นันทิยะ 189, 190, 192, 193

นาทิกะ 189, 190, 191, 194

นิครนถ์ นาฏบุตร 88, 183, 186, 229

นิโครธาราม 85, 102, 103

นิมมานรดี 194

เนรัญชรา 158

บ

บุพพโกฏฐกะ 154

บุพพาราม 154, 231, 234

ป

ปกุธะ กัจจายนะ 183, 185, 186, 229

ปยาคะ 45, 46

ปรนิมมิตวสวัตดี 194

ปัณฑุบุตร 35

ปาจีนวังสทายวัน 191

ปเสนทิโกศล 146, 147

ปิโลติกะ 161, 162, 163, 165

ปปัญจสูทนี 261

ปฏิสัมภิทามัคค์ 259

ปิงคลโกจฉะ 186, 188

ปุณณะ มันตานิบุตร 119, 143, 144, 145, 146, 147

ปูรณะ กัสสปะ 183, 184, 185, 186, 229

พ

พรหมกายิกา 194

พาราณสี 159

พาลกโลณการกะ 191

พาหุกา 43, 45

พาหุมดี 44, 45

พิมพิสาร 89, 90

พุทธธรรม 98, 262

พุทธโฆส 4

โพธิ์ 223

ภ

ภัคคะ 91

ภาสกฬาวัน 91

ม

มคธ 89, 157, 206

มตชะ 253

มหากัจจานะ 4, 104, 105, 107, 108

มหากัสสปะ 196, 197, 198

มหาจุนทะ 47, 48, 50

มหานามะ 85, 86, 87, 88, 90

มหาปนาทะ 46

มหาวัน 7, 102, 209, 210, 211, 218

มหาวิหาร 4

มหาโมคคัลลานะ 30, 32, 34, 35, 91, 93, 196, 197, 198, 232, 233, 234

มหินทะ 4

มักขลิ โคสาล 183, 185, 186, 219, 229

มันตานี 144

มัลละ 212

มิคารมาตุปราสาท 154, 231, 234

โมลิยผัคคุณะ 121, 122

ย

ยามา 194

ร

รัมมกะ 154

ราชคฤห์ 34, 143, 144, 177, 205

เรวตะ 196, 197, 198

ล

ลังกา 26, 27, 230
ลิจฉวี 210, 211, 214, 217

ว

วามนิกา 163
วัจฉายนโคตร 161
วัชชี 6, 194, 205, 212
วิสาขา 154
วิสุทธิมัคค์ 4
วิเทศโพธิคุณ
(ว.ป.วีรยุตโต) 44
วิเทหะ 204, 205, 206
เวสวัณ 233
เวสาลี 6, 66, 67, 205,
209, 210, 218
เวชยันตปราสาท 233
เวลัฏฐะ 186
เวเทหิกา 123, 124
เวฬุวัน 7, 143

ส

สมีติ 35
สรัสสดี 44, 45
สหัมบดีพรหม 158
สักกะ 60, 143, 231,
232, 233, 234
สัจจกะ 210, 211, 212,
213, 216, 217, 218,
219, 222, 223, 224,
228, 229, 230
สัญชัย เวลัฏฐบุตร 183,
185, 186, 229
สามันทะ 205
สาวัตถี 79, 123, 144,
146, 147, 153,
161, 231
สาติ 235, 236, 237, 238
สารีบุตร 19, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 53,
54, 59, 67, 68, 69,
71, 74, 76, 77, 78,
119, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 166,
167, 169, 170, 171,
172, 173, 175, 176,
196, 197, 199, 205
สาเกต 146, 147
สาละ 7, 123, 189, 197
สิงหล 4
สุชีพ ปุญญานุภาพ 191
สุทธาวาส 76, 207
สุนทริกะ 45
สุนทริกะ ภารทวาชะ 43, 46
สุนทริกา 44, 45
สุนักขัตตะ 66, 68
สุภควัน 7
สุเมธะ 138, 140
สุวิเทหะ 205
สุงสุมารคิระ 91
สูตินเดนพระพุทธองค์
(ชื่อหนังสือ) 44
เสตัพยะ 6

ห

หว้า 227
หิมพานต์ 102
หิมาลัย 6
เหม เวชกร 75

อ

อจิรวตี 154
อชาตศัตรู 212
อชิตะ เกสกัมพล 183,
185, 186, 229
อธิกักกะ 45
อนุรุทธะ 189, 190, 191,
192, 193, 194,
196, 197, 198
อสัตถพฤกษ์ 223
อริฏฐะ 128, 129
อัคคิเวสนะ 210, 215,
216, 219, 220, 228
อังคะ 247, 252
อังคนิกะ ภารัทวาชะ 7
อัญชนวัน 7
อันธวัน 7, 138, 141, 142,
144, 145
อัสสชิ 210, 211
อัสสปุระ 247, 252
อานนท์ 108, 153, 154,
196, 197, 218
อาฬารดาบส 156, 157,
158, 222

อิสิคิลิ 87
อิสิปตนมฤคทายวัน 159
อุกกเจลา 204, 205
อุกกเวลา 204, 205
อุกกาเจลา 204
อุกกัฏฐา 6, 7
อุจจากเณรุกา 164
อุจจากฟาริกา 164
อุทกดาบส 157, 158, 222
อุปกะ 159
อุปติสสะ 147
อุรุเวลา 157, 222

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เป็นหนังสือ ๑๘ เล่มชุด ประกอบด้วย

พระวินัยปิฎก	**จำนวน**	**๔ เล่ม**
พระสุตตันตปิฎก	**จำนวน**	**๑๒ เล่ม**
พระอภิธรรมปิฎก	**จำนวน**	**๒ เล่ม**

จัดทำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลี ๔๕ เล่ม ให้อ่านเข้าใจง่าย

ตามลำดับเล่ม หน้าต่อหน้า ตั้งแต่ต้นจนจบ

ผสมผสานทั้งสรุปความและเสริมคำอธิบาย

ทุกบททุกตอนมีระบบเนื้อหาให้ตรวจสอบและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีได้

ศูนย์ประสานงานและบริการจัดส่งทั่วประเทศ

โทรศัพท์ : (02)243-1842, (02)243-4066, (02)668-6700, (02)668-6701, (08)1627-9409

โทรสาร : (02)243-0638 Email : bodhinet@dictaphone.co.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญวิทย์การพิมพ์

โทรศัพท์ : (02)629-1237, (02)280-0346